

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Iлга Zagorska, Malgorzata Winiarska-Kabacińska. A First Glimpse of the Organisation of Space in the Late Palaeolithic of Latvia • *Ervīns Oberlenders. Agro jauno laiku koncepts un Igaunijas, Vidzemes un Kurzemes vēsture (1561–1795)* • *Dorota Samborska-Kukuca. 1863. gada poļu sacelšanās notikumi Latgalē aculiecinieku liecībās un atmiņās* • *Uldis Neiburgs. Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā (1941–1945): Jēdzieniskā izpratne un teorētiskās nostādnēs* • *Vēstures avoti* • *Zinātnes dzīve* • *Recenzijas* • *Personālijas* • *In memoriam*

2012

3

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar

Valsts pētījumu programmas "Nacionālā identitāte:
valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība"
atbalstu

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgādā

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Galvenais redaktors GUNTIS ZEMĪTIS

Atbildīgā redaktore INETA LIPŠA

Redkolēģija:

Asoc. prof. Ph. D. KARI ALENIUSS (*Kari Alenius*), Oulu Universitāte, Somija; Dr. hist. MUNTIS AUNS, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Dr. hist. DAINA BLEIERE, Rīgas Stradiņa universitāte, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Hum. m. dr. AUDRONE BLIUJIENE (*Audronė Bliujienė*), Klaipēdas Universitātes Baltijas jūras reģiona vēstures un arheoloģijas institūts, Lietuva; Prof. Ph. D. LAZARS FLEIŠMANS (*Lazar Fleishman*), Stenforda Universitāte, ASV; Prof. Ph. D. JERGS HAKMANS (*Jörg Hackmann*), Ščecinas Universitāte, Polija; Ph. D. MAGNUSS ILMJERVS (*Magnus Ilmjärv*), Tallinas Universitātes Vēstures institūts, Igaunija; Prof. Dr. hist. ALEKSANDRS IVANOVS, Daugavpils Universitāte; Ph. D. METJŪ KOTS (*Matthew Kott*), Upsalas Universitāte, Zviedrija; Vēst. zin. kand., doc. MIHAILS KOVAĻEVS, Saratovas Valsts tehniskā universitāte, Krievija; IMANTS LANCMANIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis; Dr. hist. LĪGA LAPA, LU Latvijas vēstures institūts; Dr. hist. INETA LIPŠA, LU Latvijas vēstures institūts; Prof. Ph. D. ĒRO MEDIJAINENS (*Eero Medijainen*), Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūts, Igaunija; Prof. emer., Ph. D. ANDREJS PLAKANS, Aiovas Valsts universitāte, ASV; Vēst. zin. kand., doc. TAMĀRA PUŠKINA, Maskavas Valsts universitāte, Krievija; Prof. Dr. hist. h. c., Dr. habil. chem. JĀNIS STRADIŅŠ, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis, LU Filozofijas un socioloģijas institūts; Prof. Dr. habil. hist. AIVARS STRANGA, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Latvijas Universitāte; Hum. m. dr. ŽILVĪTIS ŠAKNIS (*Žilvytis Šaknys*), Lietuvas Vēstures institūts, Lietuva; Doc. Ph. Dr. LUBOŠŠ ŠVECS (*Luboš Švec*), Kārļa Universitātes Starptautisko studiju institūts, Čehija; Dr. hist. h. c. LILITA VANAGA, LU Latvijas vēstures institūts; Dr. hist. ANTONIJA VILCĀNE, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Ph. D. IEVA ZAKĒ, Rovana Universitāte, ASV; Prof. Dr. hist. GUNTIS ZEMĪTIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts, Biznesa augstskola *Turība*

*Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed*

Redakcijas adrese
Akadēmijas laukumā 1, 1217. iet., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore:
Ināra Stašulāne,
Vija Stabulniece (angļu val.)
Korektore *Brigita Vārpa*
Māksliniece *Ināra Jēgere*
Maketētāja *Margarita Stoka*

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"

SATURS / CONTENTS

ZINĀTNISKIE RAKSTI / SCIENTIFIC ARTICLES

- Ilga Zagorska, Malgorzata Winiarska-Kabacińska.*
A First Glimpse of the Organisation of Space
in the Late Palaeolithic of Latvia/
Ilga Zagorska, Malgożata Viņarska-Kabacinska.
Pirmais ieskats telpas organizācijā Latvijas
vēlā paleolīta apmetnēs 5
- Ervīns Oberlenders.* Agro jauno laiku koncepts
un Igaunijas, Vidzemes un Kurzemes vēsture
(1561–1795)/
Erwin Oberländer. Concept of the Early Modern
Era and the History of Estonia, Vidzeme
and Kurzeme (1561–1795) 22
- Dorota Samborska-Kukuca.* 1863. gada poļu sacelšanās
notikumi Latgalē aculiecinieku liecībās un atmiņās/
Dorota Samborska-Kukuć. Accounts of the Events
of the Year 1863 in the Inflanty (Latgale) 50
- Uldis Neiburgs.* Pretošanās kustība nacionāl-
sociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā (1941–1945):
Jēdzieniskā izpratne un teorētiskās nostādnēs/
Uldis Neiburgs. Resistance Movement in Latvia
under National-Socialist German Occupation
(1941–1945): Conceptual Perception and
Theoretical Approaches 74

VĒSTURES AVOTI / SOURCES OF HISTORY

- Muntis Auns.* Vēsturniekam
Teodoram Zeidam – 100/
Muntis Auns. 100th anniversary of the historian
Teodors Zeids100
- Eduarda Bīriņa atmiņas (atmiņas publicēšanai
sagatavojusi un komentējusi *Līga Lapa*)/
Memoirs of Eduards Bīriņš (memoirs prepared for
publication and commented upon by *Līga Lapa*)112
- Dzintars Bušs.* Eduards Bīriņš – viens no pirmajiem
Latvijas diplomātiem/
Dzintars Bušs. Eduards Bīriņš – one of the first Latvian
diplomats124

ZINĀTNES DZĪVE / SCIENTIFIC LIFE151

RECENZIJAS / REVIEWS

Ilga Zagorska. *Senie ziemeļbriežu mednieki
Latvijā*. Rīga: Zinātne, 2012
(aut. *Valdis Bērziņš*)175

Studies in Post-Medieval Archaeology, 4: Written and
iconographic sources in post-medieval archaeology.
Ed. Jaromír Žegklitz. Praha: Archaia, 2012
(aut. *Ieva Ose*)179

Oleg Puhliak. *Dinaburgskaia krepost' v vikhre
1812 goda*. Rīga: Irini, 2012
(aut. *Anita Čerpinska*)185

Oleg Puhliak. *Srazhenie pri Gross-Ekau (Iecava)
7 (19) iiulia 1812 goda*. Rīga: Etra, 2012
(aut. *Anita Čerpinska*)187

Ēriks Jēkabsons, Valters Ščerbinskis (sast.).
Apvērsums. 1934. gada 15. maija notikumi avotos
un pētījumos. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs,
Latvijas Arhīvistu biedrība, 2012
(aut. *Kaspars Zellis*)192

PERSONĀLIJAS / NOMINA196

IN MEMORIAM203

AUTORI / AUTHORS208

ZINĀTNISKIE RAKSTI

A FIRST GLIMPSE OF THE ORGANISATION OF SPACE IN THE LATE PALAEOLITHIC OF LATVIA*

Ilga Zagorska

Dr. hist., leading researcher, Institute of the History of Latvia.

The main research theme: ancient inhabitation of Latvia.

E-mail: izagorska@yahoo.com

Malgorzata Winiarska-Kabacińska

PhD, Head of the Trasological Laboratory, Archaeological Museum of Poznań.

The main research theme: trasological investigation of stone and flint tools.

E-mail: mwin@man.poznan.pl

In Western Europe special attention has been devoted to the organisation of the North European Late Palaeolithic sites. Some observations on this topic now have been added from the settlement site Salaspils Laukskola, Eastern Baltic. Two flint concentration places, discovered at the site, are analysed using the spatial distribution of different artifact categories. For the first time in Latvian Stone Age research the use-wear study is applied to the flint inventory, obtained at these two concentrations. Both concentrations, although situated quite close together, differ in terms of the structure of the main types of flint tools and the activities undertaken at the site.

Key words: Late Palaeolithic, Latvia, settlement sites, space organisation, flint artifacts.

* The article primarily was prepared as a report for “The Late Palaeolithic of the Great European Plain” UISPP Commissions meeting at the University of Copenhagen on 14 October 2009.

INTRODUCTION

The Late Palaeolithic settlement sites, the flint distribution within these sites and the specific characteristics of the tools and waste can all provide important evidence for interpreting in spatial organisation of the site question and past human behaviour, as well as for better understanding of ancient cultural and social systems.¹ In Western Europe, morphological, technological, functional and refitting analyses have been combined with investigations of intra-site spatial patterns.² Special attention has been devoted to research into the Stone Age site organisation, dwelling patterns and hearth places in Poland.³

In Latvia such research has not been carried out until now. In the area of present-day Latvia, as in the whole of Northern Europe, the flint finds have been discovered on sandy river terraces without any vertical or horizontal stratigraphy. In spite of the occurrence of numerous stray finds of flint artefacts along the banks of two major rivers, the Daugava and Lielupe, only one settlement site has been discovered, the site of Salaspils Laukskola, which had separate well-defined clusters of flint artefacts.⁴ On the sandy terrace of the River Daugava, an Iron Age settlement site with storage pits, ovens, dwelling remains and even burials was excavated.⁵ Beneath this cultural layer, deeper in the sand, where more numerous flint finds were registered, the Stone Age research group unearthed six undisturbed concentrations of flint. These concentrations were located in the eastern part of the terrace, at a depth of 0.60–0.90 m from the surface, in some places down to a depth of 1.20 metres. In their upper parts, these flint concentrations measured approximately $10 \times 10 \text{ m}^2$, but deeper down the real extent of the flint 'nests' was revealed: about 4×6 square metres. Deeper finds of flint occurred only in a few separate places. All tools and waste pieces were recorded three-dimensionally and an overall plan of all flint finds was made. No evidence of Stone Age dwelling structures was preserved on the site. No traces of charcoal or ash were found, neither were there any traces of stones encircling tent sites that might be interpreted unequivocally as Late Palaeolithic. In this area, stones of different sizes were found, but these had been used for Iron Age ovens and stoves. Perhaps some of the stones had been taken from Late Palaeolithic structures, destroying these earlier features. Thus,

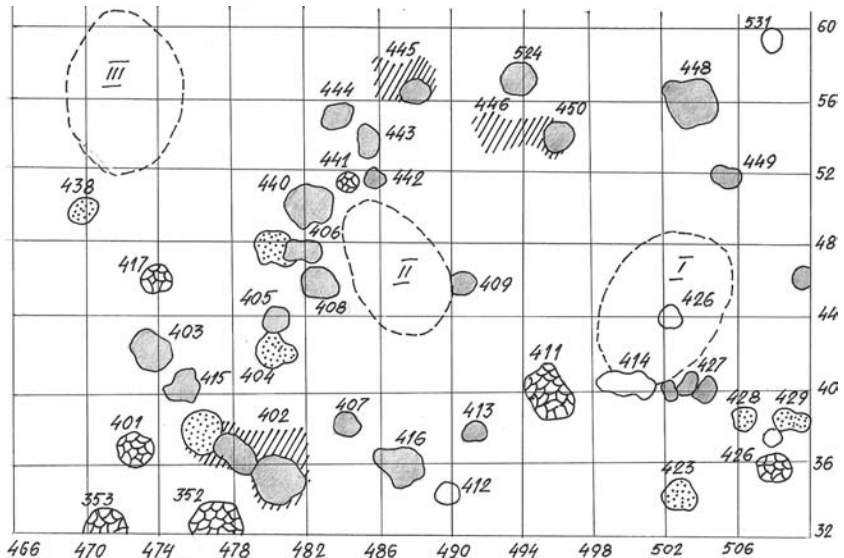

Fig. 1. Part of the excavated area at Salaspils Laukskola settlement site, showing flint concentrations or clusters (I-III)

the main source material for intra-site analysis consists of the field records of the spatial distribution of flint finds and the distribution of different artefact categories. A use-wear study has been undertaken on the flint material from two concentrations (Nos. II and III), the analysis being performed by trasologist M. Winiarska-Kabacińska (Poznan). These two flint concentrations were chosen for closer investigation (Fig. 1).

SALASPILS LAUKSKOLA SETTLEMENT SITE

The Late Palaeolithic settlement site of Salaspils Laukskola was located on the 11–12-m-high right bank of the River Daugava. It lies in an area where the steep-sided river valley gradually merges with the sandy coastal lowlands, i.e. the former bed of the Baltic Ice Lake. This is shown by the branching of the River Daugava into several separate streams, by the formation of small islands and by the existence of both lacustrine and alluvial deposits in this region.

The site was located on the earliest terrace of the palaeoestuary of the river. The terrace now has a 1–1.5-m-thick cover of sand with layers of gravel and thin lenses of clay. According to geologists, the occupation could not have occurred before the Middle of the Younger Dryas.⁶

The flint artefacts at Laukskola were found across an area of about 600×70 m, some 20–50 m from the steep bank of the river. Six preserved separate flint concentrations (kshemenitsas) were unearthed in the eastern part of this area, within an area of about 90×40 metres. The flint ‘nests’ measured 4×6 , 5×7 , 7×8 m, and were elongated or rounded in plan. These concentrations were separated by distances of 8–10 metres. In the flint material ready-made tools predominated, as well as prepared blades. The main finds in the waste material were burin spalls and small chips. There were only few cores, mostly with two platforms. High quality flint had been used as the raw material, thought to have been brought from areas outside the present territory of Latvia. The flint was heavily patinated. Similar flint material and artefact forms occur at the very end of the glacial in the basins of the rivers Vistula, Pripet and Nemunas and along the middle course of the River Dnieper, forming the core area of the Swiderian Culture.⁷

The similarity and stability seen in the form of the tools (scrapers, burins and tanged points) confirms that these concentrations are more or less synchronous and had been left by Late Palaeolithic reindeer hunters during their seasonal movements. Some differences between these flint ‘nests’ have also been observed, in terms of the extent of the flint distribution, the predominance of particular tools in each concentration, the distribution of burnt flint and the degree of use of the artefacts. In our opinion, these characteristics can help us to ascertain the functional significance of each flint concentration, and might reflect economic and social aspects of the earliest human occupation in the area of present-day Latvia.

FLINT CONCENTRATION NO. II

Flint concentration No. II (*Fig. 2*) was located between concentrations Nos. I and III, approximately 8 m from each of them. The flint scatter in this second unit was dispersed in a 4-m-long and 3-m-wide zone, extending down to a depth of 0.70–1.00 m,

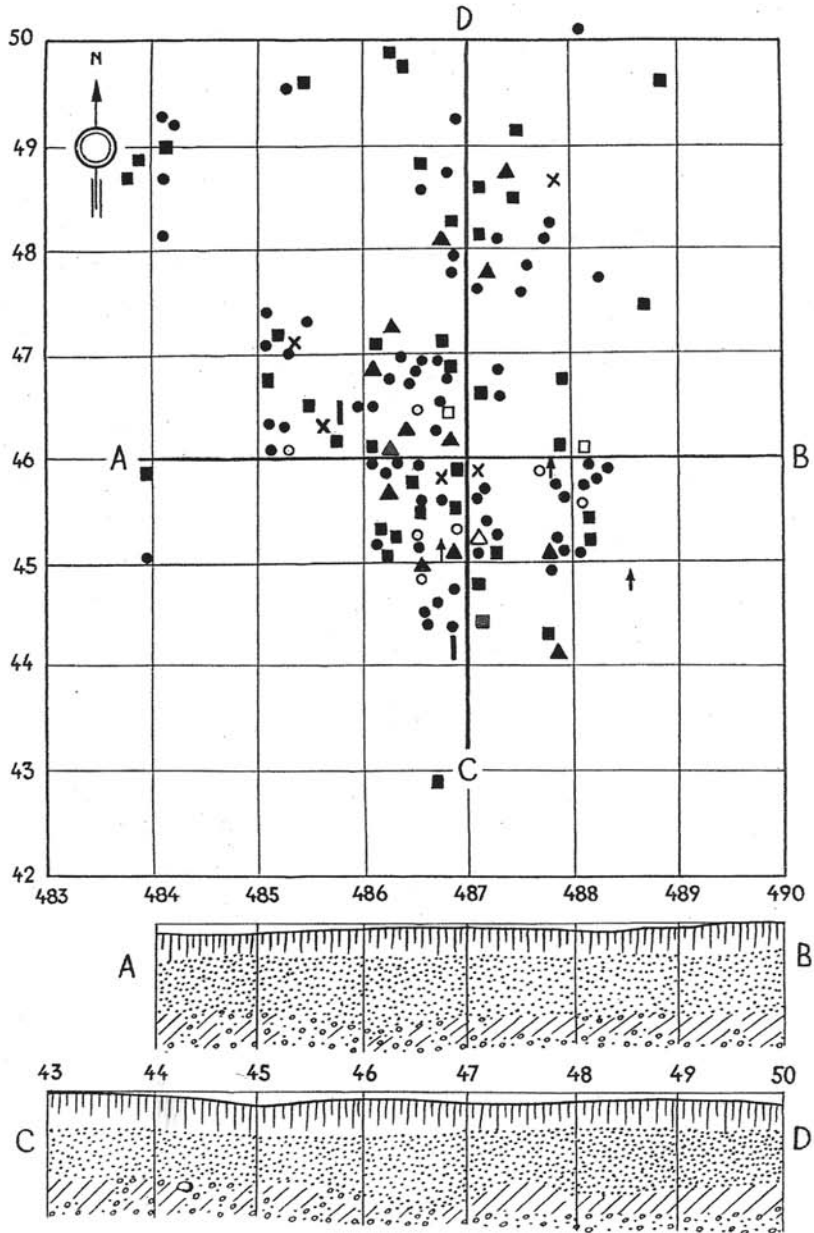

Fig. 2. Flint concentration No. II (denotations: square – scraper; triangle – burin; arrow – tanged point; rectangle – core or core fragment; cross – other find; dot – waste; empty figures indicate burnt pieces)

with some flints recovered at a depth of more than 1 metre. Two smaller groups of flint artefacts were located to the north of the main, largest group. Between these was an empty space, more than 1 m wide (*Fig. 2*). In these two smaller groups, mainly flint blades were found, along with some scrapers and burins. The flint finds in these groups were not so compactly distributed: they were more scattered and concentrated only in the upper part of the sand layer. In the main group, the distribution of flint finds was denser and occurred deeper down, as deep as 1.00–1.20 metres. Burnt flint artefacts were found in all layers, from the surface right down to the bottom.

In this concentration a total of 196 flints were recovered (*Fig. 5 a*), one third of them tools (32%), with blades less numerous (31%), more than half of the material consisting of flakes, burin spalls and very small chips (37%). A feature peculiar to this flint concentration is the presence of two preserved cores and two core fragments, all of them two-platform cores for blades, which were struck from both ends (*Fig. 4: 15*).

Among the artefacts, end scrapers prevail, made on blades and on flakes (*Fig. 4: 7–10, 13, 14*). Some are elongated, with retouch along the lateral edges. Double scrapers form quite a large group (*Fig. 4: 8, 9, 13*). Some of the scrapers are retouched all around. In some cases, cortex is observable on the scrapers. The number of burins is smaller, and they include angle burins and dihedral burins (*Fig. 4: 11, 12*). Other finds include perforators, knives and some microburins. The small number of burin spalls corresponds to the small number of the burins themselves. Only three fragmented flint points were found, all belonging to the Swiderian type of tanged point (*Fig. 4: 1, 2*). The uppermost parts of the points have been broken off, and only the lower parts survive. These are the parts with the tang, bearing traces of flat retouch on the ventral surface.

It is not possible to detect differences in terms of the spatial distribution of the different categories of lithic artefacts. All the artefacts, with scrapers and waste predominating, were densely clustered in quite a small area. These artefacts included a large number of burnt pieces. Only the three broken arrowheads mentioned above were found in the south-eastern part of this concentration.

The flint tools were intensively used. The end scrapers that prevail in the assemblage were mostly used in the hide-working pro-

cess, including the cleaning and softening of hides (*Fig. 4: 7–9, 13*). Each phase required proper, effective tools. In this concentration, the activities undertaken were mostly aimed at softening dry hides. The end scrapers, especially the smaller or broken ones, had hafting. Burins were less numerous in this assemblage. They were used for engraving and scraping wood (*Fig. 4: 11*) and bone/antler. In one case, the tool was used as a knife. To sum up, burins were used in multiple ways. Not only the tips formed by removing a burin spall were used: lateral edges were also utilised for scraping or cutting various raw materials. The presence of burin spalls suggests that the used edges of burins were repaired. These tools might not have been hafted, probably due to the kind of work they were employed for. For drilling hard materials a perforator was used, while a few blades fulfilled the function of knives for cutting soft materials. There is no doubt that the fragmentary tanged points really were attached to arrow shafts and broken in the course of use (*Fig. 4: 1, 2*). All tools were made of imported flint, and include a few made from chocolate flint (a blade, a crested blade, an end scraper and a truncated blade), but of these, only the end scraper had clear evidence of use. The dominance of end scrapers and the fact that they were mostly used for scraping dry hides, the final product of hide-processing activities, suggests a rather long-term occupation by a group of people at the site. It is commonly believed that such activities are labour-consuming and require a specialised category of hafted tools.

It appears that this intensive concentration of flint can be interpreted as marking the position of a hearth. It was smaller than the other flint ‘nests’, and the flints in the core area were clustered in a zone only 3 m long and 2 m wide. The finds were densely concentrated, and included burnt pieces. Burnt flints were found quite deep, i.e. right down to the base of the concentration. The sand in the area of this concentration was slightly greyish. Thus, this concentration can possibly be explained as all representing one hearth. The only question is whether this concentration relates to a tent structure or whether it constitutes a repeatedly-used area between the tents. Because of later disturbance, it was not possible to identify traces of any structure and thus to have an answer to this question.

On the Pribor 13 and Berezino settlement sites in Belarus, poorly-marked ash sand lenses of rounded outline, 1.4–2.0 m in diameter

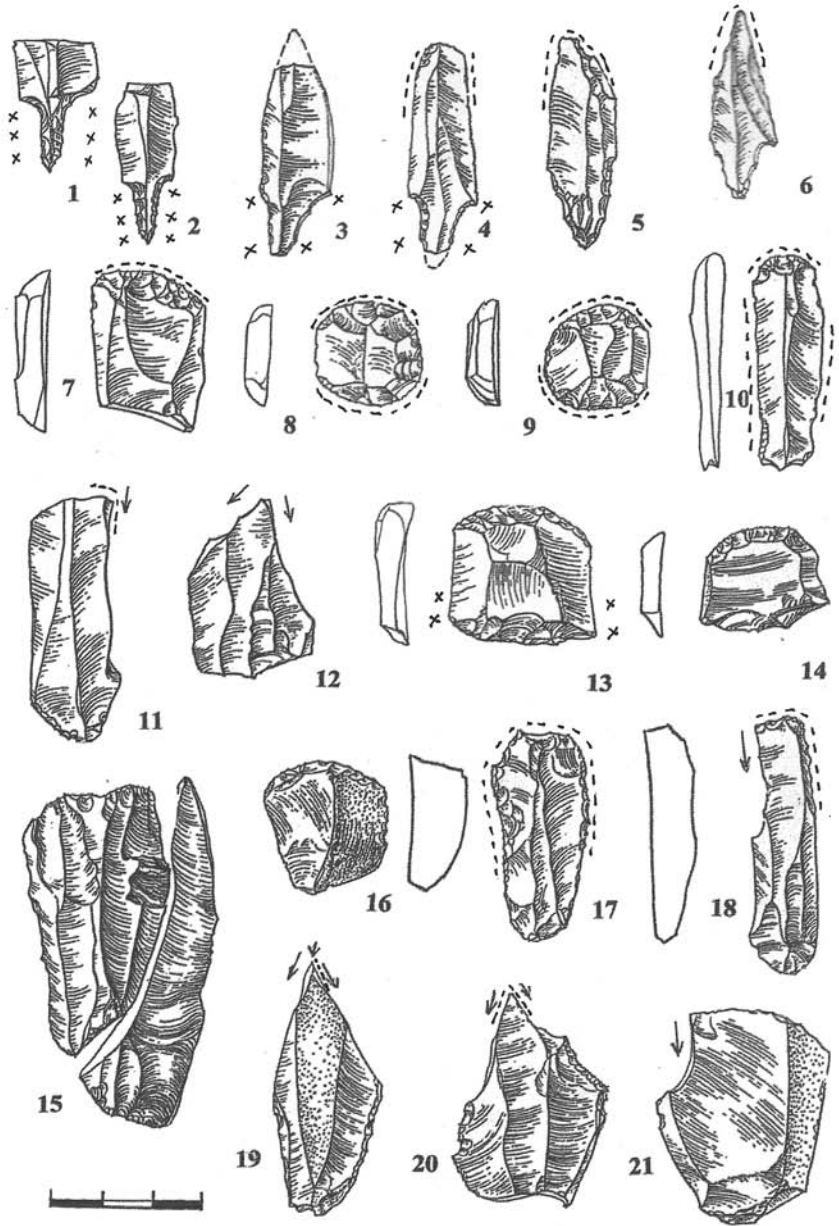

Fig. 4. A selection of flint artefacts. Concentration No. II: 1, 2, 7-15; concentration No. III: 3-6, 16-21. Drawing by R. Lazdiņa, wear traces showed by M. Winiarska-Kabacińska

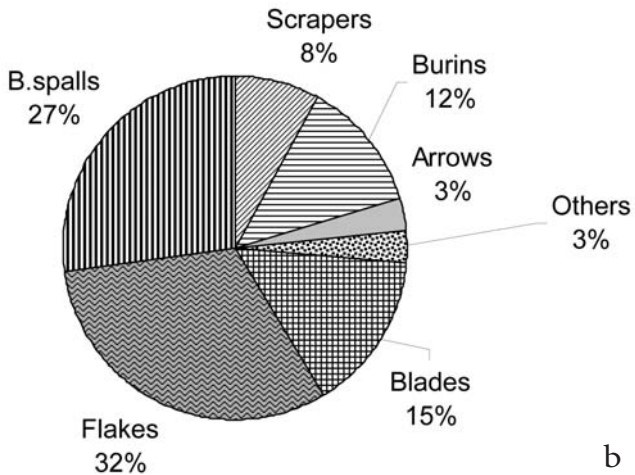
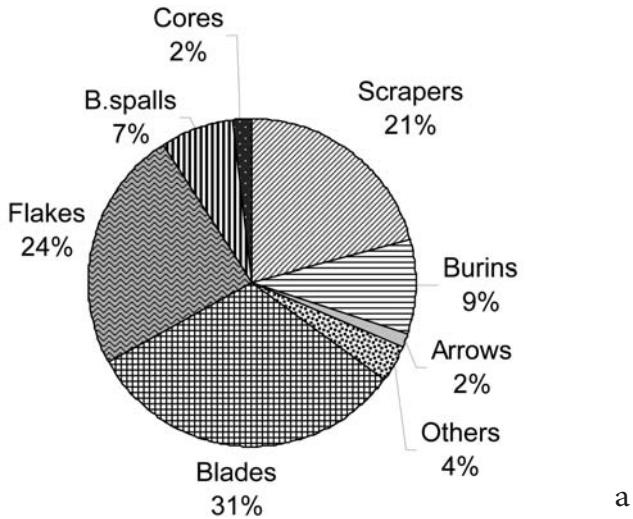

Fig. 5. Composition of finds in flint concentrations:
 a) concentration No. II; b) concentration No. III

and 1 m deep, filled with small pieces of charcoal and burnt flint, were unearthed between the flint concentrations. These sand lenses are interpreted as separate hearth places between the dwellings.⁸

FLINT CONCENTRATION NO. III

The third concentration of flints was discovered about 8 m to the north-west of the above-described concentration No. II (*Fig. 1*). The flints were scattered in light yellow sand, at depths of approximately 0.60–0.90 metres. The scatter of flints constituted a rounded, almost circular feature, 6–7 m in diameter. Only a small number of flints were recovered outside of this circle, to the south (*Fig. 3*). A large, flat boulder was found close to the centre of this circle, a boulder that may have been here since the Late Palaeolithic. This concentration produced a smaller number of flints than the others (only 52 artefacts), and they were less densely distributed within the area described.

A total of 198 flint finds were registered in this concentration (*Fig. 5 b*). About 25% of the material consists of tools. Blades are forming another 15% but the rest is made up of flakes and small chips, among which burin spalls constitute the largest part. No cores or core fragments were found.

In the concentration No. III, burins dominated, corresponding to the high number of burin spalls. These include dihedral (mainly medial) burins, as well as angle burins. Some particularly massive examples bear the traces of multiple blows (*Fig. 4: 18–21*). Among the scrapers, it is end scrapers that prevail. These were prepared on fairly broad, thick blades and flakes (*Fig. 4: 16*). Some of the scrapers are elongated, with all-around retouch (*Fig. 4: 17*). Some combined tools are present: scraper-burins and double burins. Six flint points were recovered in this concentration area. Five of these are tanged points, with one leaf-shaped point (*Fig. 4: 3–6*). Three of the points are broken, namely two have broken tips, and of the third only the lower part survives. All three belong to the Swiderian type, with a tang that shows flat, ventral retouch (*Fig. 4: 3, 4*). The remaining three flint points are complete. Two of these have steep retouch along the sides of the tang, as well as retouch on one side of the upper part of the leaf. Both have flat ventral retouch on the tang (*Fig. 4: 6*). The third, leaf-shaped point had been retouched

only from the dorsal face, with no ventral retouch (*Fig. 4: 5*). The raw material used for the points deserves mention: two of these points (*Fig. 4: 3, 5*) are made from high-quality chocolate flint, occurring in the upper Vistula area.⁹

In this concentration, burins prevail among the tools. They were quite intensively used and repaired, which corresponds to the great number of burin spalls in the assemblage. The upper parts of the burins, formed by removing burin spalls, were used primarily for engraving and scraping bone/antler. The lateral edges were used for scraping bone/antler and cutting other raw materials (*Fig. 4: 18, 20*). One item served as a perforator for hides. These tools most probably were not hafted and can clearly be described as multifunctional. The end scrapers, slightly less numerous in this assemblage, were used for hide processing. In contrast to the second concentration, described above, in this area people were mainly engaged in cleaning hides (*Fig. 4: 19*). A few blades were used for cutting soft materials, and one for scraping an undetermined raw material.

The tanged points were intensively utilised. Two of them, one with a broken tip (*Fig. 4: 3*), the other represented only by the preserved tang, were undoubtedly points. Another tanged point, with the tang partly crumbled away and the tip broken, was initially used as a point, and then as a knife (*Fig. 4: 4*). The remaining two tanged points were used for drilling and engraving bone/antler (*Fig. 4: 5, 6*).

This assemblage likewise consists of artefacts made of imported flint, including a blade, two burins and two tanged points of chocolate flint (*Fig. 4: 3, 5*). All four of these tools were used.

The activities undertaken by the group of hunters occupying this location mainly involved the working of bone/antler. It is commonly believed that such activities were aimed at the production of tool shafts, including parts of hunting equipment. Only the initial phases of hide processing were undertaken here. It seems that this location was occupied for a shorter time.

The flint finds, mainly burins, scrapers and blades, were quite evenly dispersed across the area. No special patterning in the distribution of flint burin spalls was observed. Only the arrowheads, with one exception, were concentrated in the northern part of the feature (*Fig. 3*). Burnt artefacts were very rare, and nearly all were found to the south of the flattened boulder. If this concentration

of flint included an indoor hearth, then it could have been located near this stone. Finds were sparsely distributed within this area. Compared with the other sectors, the distribution of flints was slightly denser in the southern and western parts of the circle. The south-eastern part of the rounded feature were quite 'clean', i.e. completely devoid of flints.

It might be suggested that this nearly circular feature where the flints were dispersed was a living structure – a tent place. In that case, the structure would have been 5–6 m in diameter. The sleeping places could have been arranged on the south-eastern and south-western sides of the feature. The central flattened boulder could be close to the hearth, if indeed there was a hearth. The entrance could have been on the south side, facing the river, as indicated by some separate flint finds. Perhaps there was no indoor hearth, and the inhabitants used the above-described outdoor hearth (flint concentration No. II). This description of the division of the tent is based on general ideas concerning the organisation of space in small dwellings.¹⁰

In any case, all the data indicate that within this third flint concentration or possible tent location, the initial processing of hunted game was performed and hunting equipment was rejuvenated, and that the tent was used for a single short hunting visit.

CONCLUSIONS

At the end of the Late Glacial, the valley of the River Daugava was the main migration route for reindeer and reindeer hunters into what is now the territory of Latvia. There is evidence of particularly dense occupation along the lowermost course of the river, where the Salaspils Laukskola settlement site was located. Typological uniformity can be observed among all the concentrations identified here, indicative of Swiderian cultural traditions. A study of the horizontal distribution of flint finds in the two flint nests described here did not lead to the discovery of any particular tendencies in the distribution of different artefact categories. It appears that the flint material had been brought to the site in the form of 'ready made' equipment and prepared blades, and that only some rejuvenation work was performed on the spot. Differences between these two 'kshemenitsas' appear in terms of the size of the area of

flint distribution, in the amount of the burnt flint, in the amount of use-wear observable on the flint artefacts and in their functional significance. The hypothetical conclusion may be advanced that one of these concentrations (No. II) could correspond to a single hearth between the tents, used repeatedly for an extended period, while the other concentration discussed here (No. III) represents a rounded tent feature, perhaps used during one short seasonal hunting visit. The other flint concentrations discovered at Salaspils Laukskola have more numerous flint finds and the distribution of flint within these concentrations suggests a more complex history of formation and range of functions.

Both of the concentrations analysed here, although situated quite close together, differ in terms of the structure of the main types of tools and activities undertaken. Both of them, however, constitute remains of visits, whether short or long, by groups of people represented by assemblages with tanged points, whose economy was based on hunting and processing of game. The presence of artefacts made of raw materials imported from very remote regions indicates that this was a very mobile society, while the extremely economic use of raw material confirms that this material was difficult to obtain.

Acknowledgments

The authors are thankful to Valdis Bērziņš (Riga) for expertly correcting our English version of the text.

REFERENCES

- ¹ Ole Grøn (1991). Introduction. In: Ole Grøn, Erika Engelstad, Inge Lindblom (eds.). *Social space. Human Spatial Behaviour in Dwellings and Settlements*. Odense: University Press, pp. 7–9.
- ² Dick Stapert (1989). The Ring and Sector Method: Intrasite Spatial Analyses of Stone Age Sites, with Special Reference to Pincevent. *Palaeohistoria*, 31, pp. 1–57; Dick Stapert (1990). Within the Tent or Outside? Spatial Patterns in Late Palaeolithic Sites. *Helenium*, 30, pp. 14–35; Marc De Bie, Ustav A. Schurmans, Jean-Paul Caspar (2002). On Knaping Spots and Living Areas: Intrasite Differentiation at Late Palaeo-

- lithic Rekem. *Recent Studies in the Final Palaeolithic of the European Plain*. Jutland Archaeological Society Publications. Højbjerg, vol. 39, pp. 139–164.
- ³ Janusz Krzysztof Kozłowski, Stefan Karol Kozłowski (1977). *Epoka kamienia na ziemiach polskich*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, pp. 312–315; Romuald Schild (1989). The Formation of Homogenous Occupation Units (Kshemenitsas) in Open-Air Sandy Sites and its Significance for the Interpretation of Mesolithic Flint Assemblages. In: Clive Bonsall (ed.). *The Mesolithic in Europe*. Edinburgh: John Donald Publishers LTD, pp. 89–98; Zofia Sulgostowska (2005). *Kontakty społeczności. Poznopleolitycznych i Mezolitycznych między Odra, Dzwina i Gornym Dniestrem*. Warszawa; Jan Fiedorczuk (2007). *Final Palaeolithic Camp Organization as Seen from the Perspective of Lithic Artifacts Refitting*. Warszawa.
- ⁴ Ilga Zagorska (1996). Late Palaeolithic Finds in the Daugava River Valley. The Earliest Settlement of Scandinavia and its relationship with neighbouring areas. *Acta Archaeologica Lundensia*, 8 (24), pp. 263–272; Ilga Zagorska (1999). The Earliest Settlement of Latvia. *Environmental and Cultural History of the Eastern Baltic Region, PACT*, 57, pp. 131–156; Ilga Zagorska (2006). Daugavas krastu vissenākā apdzīvotība. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 23, pp. 311–326.
- ⁵ Anna Zariņa (2007). *Salaspils Laukskolas kapulauks, 10.–13. gadsimts*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- ⁶ Guntis Eberhards (1972). *Stroenie i razvitie dolin baseina reki Daugava*. Rīga; Guntis Eberhards (1991). Kā veidojās Daugava un tās sensalas. In: *Daugavas raksti: no Aizkraukles līdz Rīgai*. Rīga: Zinātne, pp. 18–23; Guntis Eberhards (1996). Senākā ieleja Latvijā. In: *Daugavas raksti: no Koškoviciem līdz Daugavpilij*. Rīga: Zinātne, pp. 35–41.
- ⁷ Stefan Karol Kozłowski (1999). The Tanged Points Complex. Tanged Points Cultures in Europe. *Lubelskie Materiały Archeologiczne*, 13, pp. 28–35. Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press.
- ⁸ Leonid L. Zaliznyak (1995). The Swiderian Reindeer-hunters of Eastern Europe. *Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas*, 5, pp. 139–140.
- ⁹ Sulgostowska. *Kontakty społeczności*, p. 221.
- ¹⁰ Ole Grøn (1989). General Spatial Behaviour in Small Dwellings: a Preliminary Study in Ethnoarchaeology and Social Psychology. In: Clive Bonsall (ed.). *The Mesolithic in Europe*. Edinburgh: John Donald Publishers LTD, pp. 99–105; Ole Grøn (1991). A Method for Reconstruction of Social Organization in Prehistoric Societies and Examples of Practical Application. In: Ole Grøn, Ericka Engelstad, Inge Lindblom (eds.). *Social Space. Human Spatial Behaviour in Dwellings and Settlements*. Odense: University Press, pp. 100–117.

PIRMAIS IESKATS TELPAS ORGANIZĀCIJĀ LATVIJAS VĒLĀ PALEOLĪTA APMETNĒS*

Ilga Zagorska

Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece.
Galvenā zinātniskā tēma: Latvijas senākā apdzīvotība.
E-pasts: izagorska@yahoo.com

Malgożata Viņarska-Kabacinska

PhD, Poznaņas Arheoloģijas muzeja Trasoloģijas laboratorijas vadītāja.
Galvenā zinātniskā tēma: akmens un krama rīku trasoloģiskā izpēte.
E-pasts: mwin@man.poznan.pl

Dzīves telpas organizācijas problēmām Ziemeļeiropas vēlā paleolīta apmetnēs īpaša uzmanība tiek veltīta Rietumeiropas pētnieku darbos. Austrumbaltijā – Salaspils Laukskolas apmetnē veiktie novērojumi ļauj arī mums izteikt dažas piebildes šo jautājumu risinājumā. Rakstā analizētas divas apmetnē atklātās kramu koncentrācijas vietas, izmantojot dažādu krama rīku kategoriju planigrāfisko izvietojumu. Pirmo reizi Latvijas akmens laikmeta izpētes vēsturē krama materiāla analizē izmantota arī trasoloģiskā metode. Abas kramu koncentrācijas vietas, kaut situētas tuvu viena otrai, atšķiras pēc galveno krama rīku struktūras, kā arī pēc apmetnē veiktajām aktivitātēm.

Atslēgas vārdi: vēlāis paleolīts, Latvija, apmetnes, telpas organizācija, krama rīki.

Kopsavilkums

Senās mītņu vietas, to izvietojums telpā un tajās iegūtie materiāli ir izcils arheoloģiskais avots seno kopienu saimnieciskās dzīves, sociālo struktūru un garīgās dzīves pētniecībā. Rietumeiropā pētnieki arvien vairāk pievēršas akmens laikmeta telpas organizācijas jautājumiem apmetnēs, uzsverot, ka jāņem vērā kramu horizontālais izvietojums apkārtnē, to morfoloģiskā, tehnoloģiskā un funkcionālā analīze. Savu ieguldījumu pašu senāko dzīvojamu mītņu izpētē var dot arī Latvijas teritorijā – Salaspils Laukskolas apmetnē veiktie novērojumi (1. att.). Rakstā analizētas divas apmetnē atsegtās kramu koncentrācijas vietas – otrā (2. att.) un trešā (3. att.) kramu ligzda, veicot gan krama

* Raksts vispirms kā referāts nolasīts UISPP komisijas “Lielā Eiropas līdzenuma vēlāis paleolīts” sanāksmē Kopenhāgenas Universitātē 2009. gada 14. oktobrī.

atradumu tipoloģisko un planigrāfisko analīzi (I. Zagorska), gan arī iespēju robežās nosakot rīku pielietojumu, t.i., veicot trasoloģisko izpēti (M. Viņarska-Kabacinska), kas Latvijā darīts pirmo reizi.

Otrajā kramu ligzdā atradumi konstatēti apmēram 2 m garā, metru platā joslā, līdz 1 m dziļumam, atradumu starpā daudz degušu eksemplāru. No rīkiem vislielāko daļu veido kasīkļi, griežņu ir uz pusi mazāk, atrasti arī fragmentāri bultu gali, nuklejs un tā fragmenti, šķīlas un atšķīlas (4. att.: 1, 2, 7–15; 5. att.: a). Kasīkļu pārsvars norāda uz intensīvu jau pažāvētu ādu apstrādi. Šķiet, ka otrajā koncentrācijas vietā bijis ilgstoši lietots pavards.

Trešajā kramu ligzdā atradumi aizņem 6×7 m lielu, ieapaļu laukumu, atradumi nav intensīvi un gaišajās smiltīs konstatēti apmēram 60–90 cm dziļumā. Šoreiz atradumos dominē griežņi, mazāk kasīkļu, atrasti seši bultu gali, arī daudz atšķīlu no griežņiem (4. att.: 3–6, 16–21; 5. att.: b). Iespējams, ka te bijusi islaicīgi izmantota telts vieta, kurā iegūtie rīki ir bez ilgstošas lietošanas pazīmēm, kasīkļi galvenokārt izmantoti svaigu ādu apstrādei, savukārt griežņi – kaula un raga rīku veidošanas darbos.

Abas analizētās kramu koncentrācijas vietas, kaut atrodas tuvu viena otrai, atšķiras pēc galveno rīku sastāva, tajās veiktajām aktivitātēm un izmantošanas ilguma. Tomēr abas kramu ligzdas veidojušās seno mednieku isāku vai garāku pārgājienu rezultātā, pārstāvot t.s. kātveida bultu galu kultūrai piederīgās ciltis, kuru iztikas stratēģija galvenokārt balstījās uz ziemeļbriežu medībām.

ATTĒLI

1. att. Salaspils Laukskolas apmetnes daļa ar I–III kramu koncentrācijas vietu
2. att. II kramu koncentrācijas vieta (apzīmējumi: kvadrāts – kasīklis, trīsstūris – griežnis, bulta – kātveida bultas gals, taisnstūris – nuklejs vai tā daļa, krusts – citi atradumi, pildīti aplī – atšķīlas, tukšās figūras – deguši atradumi)
3. att. III kramu koncentrācijas vieta (apzīmējumi – kā 2. attēlā)
4. att. Krama rīku izlase. II kramu koncentrācijas vieta: 1, 2, 7–15; III kramu koncentrācijas vieta: 3–6, 16–21. R. Lazdiņas zīmējums, M. Viņarskas-Kabacinskas trasoloģiskie norādījumi
5. att. Krama rīku sastāvs II un III kramu koncentrācijas vietā

AGRO JAUNO LAIKU KONCEPTS UN IGAUNIJAS, VIDZEMES UN KURZEMES VĒSTURE (1561–1795)

Ervīns Oberlenders

J. Gūtenberga Maincas Universitātes Vēstures nodaļas emeritētais profesors,
LZA ārzemju loceklis, LU goda doktors.
E-pasts: oberlaendere@gmx.de

Raksts vēlīts jautājumam, kāpēc saimnieciskās un sabiedriskās struktūras Austrumeiropā no 16. līdz 18. gadsimtam attīstījās citādi vai salīdzinoši daudz lēnāk nekā Rietumeiropā, tā ka dažreiz tiek runāts par Austrumeiropas “ilgajiem agrariem jaunajiem laikiem”. Pirmajā daļā, balstoties uz aktuāliem pētījumiem vēsturē, tiek īsi aprakstīti Anglijā un Nīderlandē radušies agrariem jaunajiem laikiem raksturīgie sabiedrības modernizācijas procesi un norādīti strukturālie faktori, kas neļāva šiem modernizācijas procesiem Austrumeiropā īstenoties. Otrajā daļā tiek parādīts, ka šie faktori pavisam noteikti atrodami arī Igaunijā, Vidzemē un Kurzemē, ka tanī pašā laikā tur konstatējami agrariem jaunajiem laikiem raksturīgas gribas pēc sabiedriskām un saimnieciskām pārmaiņām iedīgļi. Zviedrijas loma bija izšķiroša Igaunijā un Vidzemē, kur notika intensīva saskare ar tipiskiem agro jauno laiku reformu projektiem, arī Kurzemes hercogi uztvēra attiecīgos impulsus, kuru ilgtermiņa ietekme uz reģiona iedzīvotājiem līdz šim tikpat kā nav pētīta.

Atslēgas vārdi: modernizācija, saimnieciskā un sabiedriskā struktūra, agrārā satversme, “Austrumeiropas attīstības ceļš”.

I

Agro jauno laiku koncepts, kas kopš pagājušā gadsimta 60. un 70. gadiem vēstures zinātnē ir ieguvis atsevišķa vēstures perioda un zinātnes nozares statusu, ir attiecināms uz trijiem gadsimtiem kopš viduslaiku izskaņas, tāpat apmēram uz laikposmu starp reformāciju un Franču revolūciju.¹ Ar agrariem jaunajiem laikiem vēstures zinātnē tiek saprasts laiks, kas iezīmē pakāpenisko pāreju no viduslaiku struktūrām uz moderniem formējumiem, kad sākumā

“vecais” un “jaunais” tikai ar grūtībām bija nošķirams viens no otra. Šī laikposma beigās, ap 1800. gadu, īpaši Rietumeiropā kļuva skaidri redzamas visu sabiedrību kopumā skārušās pārmaiņas, kas, protams, atsevišķās zemēs izpaudās ar dažādu intensitāti. Bija izveidojušas jaunas saimniecības, sabiedrības, pārvaldes, kā arī izturēšanās formas. Tas attiecināms arī uz agrā kapitālisma formu parādīšanos, kā, piemēram, pāreju uz progresējošu darba dalīšanu ar jauniem preču un naudas darījumu veidiem, kā arī uz pakāpenisku augstāko kārtu – īpaši aristokrātijas varas zaudēšanu. Paralēli tam veidojās agrās modernās valstis ar finanšu varu, centralizētu pārvaldi, varas monopolu, valsts saimniecības politiku, tiesu varu un skolu sistēmu. Tieši šīs agrinās modernās valsts institūcijas veicināja pakāpenisku sabiedrības diferencēšanos un savu pavalstnieku mobilizēšanu un disciplinēšanu, bez kā modernas kapitālistiskas saimniecības formas nemaz nebūtu bijis iespējams realizēt. Tajā pašā laikā valsts un baznīca ar likumdošanas tiesībām un baznīcas audzināšanu mēģināja šīs sociālās pozīcijas un visu sabiedrisko grupējumu izturēšanās formas iespaidot paliekošā veidā.²

Ja runājam par atsevišķiem Eiropas reģioniem un zemēm, šos kritērijus vēsturnieki pēdējo gadu desmitu laikā labprāt arvien vairāk diferencē, neapšaubot paša jēdziena “agrie jaunie laiki” kā konkrēta Eiropas vēstures perioda apzīmējuma atbilstību. Arī Baltijas valstu vēsture šodien itin pašsaprotami tiek aplūkota agro jauno laiku kontekstā, taču nejaudājot, vai iezīmes un attīstība, kas konstitutīvi raksturo agro jauno laiku konceptu, ir saskatāmas arī Igaunijā, Vidzemē un Kurzemē šo trīs gadsimtu laikā. Vēstures pētniecība ir uzskatāmi parādījusi, ka ar jēdzienu “agrie jaunie laiki” asociētās jaunās formas, īpaši ekonomiskajā un sociālajā jomā, līdz 18. gadsimta beigām vispirms iesakņojās Eiropas rietumos – sākumā Holandē un Anglijā,³ tad nedaudz vājākā formā pārējā Rietumeiropā, taču tikpat kā nemaz Eiropas austrumu daļā, respektīvi, uz austrumiem no līnijas, ko iezīmē tādas upes kā Elba (*Elbe*), Zāle (*Saale*) un Leita (*Leitha*).⁴ Tieši pretēji – Austrumeiropas un Rietumeiropas attīstības ceļi kopš 16. gadsimta aizvien vairāk viens no otra attālinājās, tā ka, runājot par Austrumeiropu, pat tiek runāts par “atdalīšanos no Rietumeiropas attīstības virziena” (*Abbiegung vom westeuropäischen Entwicklungsgang*),⁵ kas tādā gadījumā nozīmētu Rietumeiropas un Austrumeiropas saimniecisko un sociālo struktūru savstarpēju atbilstību vēlajos viduslaikos, kas gan tiek apstrīdēta.⁶

Turpretim neapstrīdēta ir vēsturiskā attīstība Eiropas austrumu daļā laika posmā no 16. līdz 18. gadsimtam, kas norisēja citādi vai vismaz ievērojami lēnāk, tā ka šajā kontekstā mēdz arī runāt par Eiropas austrumu daļas “ilgajiem agrajiem jaunajiem laikiem” (*lange Frühe Neuzeit*). Jo šeit vispirms nostiprinājās “pirmskapitālistiski – daļēji feodāli, daļēji feodālām formām līdzīgi – producēšanas veidi” (*vorkapitalistische – teils feudale, teils feudalähnliche – Produktionsweisen*), kā arī “funkcionāli vāji diferencētas sabiedrības” (*funktional wenig ausdifferenzierte Gesellschaften*).⁷ Šai ekonomiskajai un sociālajai “atpalicībai” (*Zurückbleiben*) kā galvenais iemesls ir minami Austrumeiropas agrārie likumi. Tie izcēlās ar to, ka augstākie sabiedrības slāņi bija monopolizējuši privātīpašuma tiesības uz zemi un apstrādājamo lauku zemi, zemnieku pārvietošanās tiesības bija ierobežotas, viņus saistīja zemes apstrādes darbu pienākumi, naudas maksājumu vietā dominēja maksājumi naturālā veidā un ar darbu, zemnieku izspiešana no tirgus, kā arī procentuāli liela neapmaksātā darbaspēka izmantošana dižciltīgo dzimtu muižu saimniecību darbā.⁸ Kamēr Rietumeiropā kļaušas un zemes apstrādes darbu pienākumi pamazām tika atcelti un aizvien vairāk priekšplānā izvirzījās zemnieks, kurš patstāvīgi ieguva un izgatavoja preces, Austrumeiropā zemes īpašnieks turpināja izvērst savu saimniecību, saglabāt zemes apstrādes darbu saistības, kā arī paaugstināt kļaušas. Šeit zemniekam aizvien vēl pretim stājās muižas īpašnieks, kas sevī iemiesoja zemes īpašnieku, dzimtkungu un tiesas kungu, kā arī kārtības un soda varas pārstāvi. Šāds varas koncentrēšanas veids zemes īpašniekiem uz rietumiem no Elbas – ar retiemi izņēmumiem – bija svešs, jo tur publiskās tiesības bija zemes kunga rokās vai arī viņam tika nodotas, tāpēc pamatots ir Kristofa Šmita (*Christoph Schmidt*) apgalvojums, runājot par agrajiem jaunajiem laikiem, ka muižas vara ir pielīdzināma varas koncentrācijai, savukārt zemes vara (jeb precīzāk: vara, kas izpaudās caur maksājumiem par zemi) ir pielīdzināma varas diferencēšanai.⁹

Tieši muižas vara un muižas saimniecība bija tā, kas kopš 16. gadsimta Austrum- un Viduseiropā, proti, Prūsijas Austrumelbas provincēs, Polijā-Lietuvā, kā arī Igaunijā, Vidzemē un Kurzemē noteica agrāro likumu pamatu. Tā kļuva par “laikmeta un reģiona struktūru noteicošu institūciju” (*strukturbestimmende epochen- und gebietstypische Institution*).¹⁰ Pretstatā attīstītajiem “Rietumeiropas amatnieciski ražojošajiem reģioniem” šī Austrumeiropas daļa turp-

mākajos gadsimtos ieguva “agrāras nomales statusu” (*des agrarischen Hinterhofs für die Gewerblandschaften Westeuropas*).¹¹ Šis masīvās muižas varas – kā kārtības modeļa un saimniecības sistēmas – atīstīšana, kuru kopš 15. gadsimta savu “privilēģiju aizsegā” (*Wall von Privilegien*) veiksmīgi piekopa aristokrātija jeb bruņniecība (Deivids Kirbijs/*David Kirby*) un kura 16. gadsimtā ievadīja tā saucamo otro dzimtbūšanu, ir ļoti nosacīti saistāma ar aizvien pieaugošo Austrum- un Viduseiropas iesaistīšanu kopējā Eiropas tirgū 16. gadsimtā: Austrum- un Viduseiropas muižu īpašniekiem tā piedāvāja preču noieta rietumos (īpaši attiecībā uz labību), uz ko viņi būtu reaģējuši paši ar savu muižas varas nostiprināšanu un muižas saimniecības izvēršanu.¹² Patiesie iemesli jau agrāk aizsāktajai “refeodalizācijai” (*Refeudalisierung*) un no tās izrietošajai atpalcībībai tomēr pirmām kārtām ir meklējami Austrumeiropas dabiskajos procesos, kuri jau visu agro jauno laiku garumā ir būtiski atšķirīgi no norisēm Rietumeiropā: tā ir demogrāfija, tā ir relatīvi zemā urbanizācija, un tā ir lauksaimniecības zemā produktivitāte.¹³

Ja Vidus- un Rietumeiropā pie relatīvi augsta iedzīvotāju īpatsvara bija maz zemes, tad situācija Austrumeiropā bija tieši pretēja: piemēram, 16. gadsimta vidū Holandē dzīvoja 40, Francijā, Vācijā un Anglijā 32 iedzīvotāji uz vienu kvadrātkilometru, savukārt Polijā tikai 21, Ungārijā astoņi, Vidzemē seši, Lietuvā pieci un Krievijā četri iedzīvotāji. Attiecībā uz zemes platību tas iezīmē šādu ainu: Holandē uz katru iedzīvotāju bija 2,5 ha zemes, Anglijā un Francijā – 3 ha, Vācijā – 5 ha; turpretim Ungārijā tie bija 12 ha, Polijā – 15 ha, Vidzemē – 16 ha un Krievijā – pat 35 hektāri.¹⁴ No tā var secināt, ka Eiropas austrumu daļā zemes vērtību vispirms noteica tas, cik daudz zemnieku to apdzīvoja. Sliktas ražas, sērgas un slimības, kā arī karu sekas (kaut vai domājot par karu starp 1558. un 1583. gadu, kas dramatiski nopostīja visu Vidzemi¹⁵) atkārtoti noveda pie tā, ka tā jau plānais apdzīvotības slānis ikreiz tika atkārtoti plicināts. No tā izrietošais darbaspēka trūkums, bez šaubām, bija viens no būtiskākajiem iemesliem zemnieku pakļaušanai, kas aizsākās jau 15. gadsimtā ar zemnieku pārvietošanās tiesību ierobežošanu no lēņa saimniecību īpašnieku puses un 16. gadsimtā rezultējās ar lielākās zemnieku daļas pakļaušanu dzimtbūšanai. Zemnieku un to ģimeņu pārdošana, iznomāšana, mainīšana un atdāvināšana acīmredzot arī Igaunijā, Vidzemē un Kurzemē kļuva par pašsaprotami akceptētu parādību.¹⁶

Tas, ka muižkungiem vispār izdevās savās muižās nodarbinātos zemniekus novest tādā atkarībā, daļēji, protams, bija sekas ekonomiski vājajai un tiesiski nenostiprinātajai pilsētu sistēmai Austrumeiropā, kuras ainavu veidoja mazpilsētas, kuru formālās pilsētu tiesības neglāba tās no saimnieciskās nenozīmības. Arī Baltijas telpā bija tikai trīs pilsētas – Rīga, Rēvele (*Reval/Tallina*) un Tērbata (*Dorpat/Tartu*), kurās tirdzniecība un amatniecība aptuveni līdzinājās Rietumeiropas pilsētu līmenim un no kurām divas pirmās kā jūras tirdzniecības pilsētas ļoti būtiski tika integrētas agro jauno laiku un agrā kapitālisma internacionālajā preču un naudas tirgū. Kopumā pilsētas Eiropas austrumu daļā nespēja būt līdzvērtīgas savā lomā centralizētas varas partneriem rietumos, kur pat bieži ieilgušā sastinguma stāvoklī starp karali, pilsētām, aristokrātiju un baznīcu izdevās rast kompromisus, kuri, kā tas iesākumā bija Holandē un Anglijā, radīja apstākļus, lai varētu veidoties elastīgas parlamentāras sistēmas. Tās savukārt pavēra ceļu modernām kapitālistiskām saimniecības formām.¹⁷ Turpretī Eiropas austrumos zemes īpašniekiem, kuriem nebija iespējams kopā ar pilsētām turēties pretī aristokrātijas varai, nekas cits neatlika kā tikai “iziet uz kompromisu ar aristokrātiju, kā vārdā tika upurēta ne vien zemnieku labklājība, bet arī pilsētu attīstības iespējas” (*Kompromiß mit dem Adel, dem nicht nur das Wohlergehen der Bauern, sondern auch die Entfaltungschancen der Städte geopfert wurden*). Tas, piemēram, izpaudās aizliegumā pilsētām uzņemt zemniekus – bēgļus. Tāds bija arī 1554. gada landtāga lēmums, ar kuru Vidzemes bruņniecība šo aizliegumu attiecināja uz visām Vidzemes pilsētām, ieskaitot Rīgu. Zemes īpašnieku un aristokrātijas kompromiss liedza, mazākais, uz trim gadsimtiem jebkādas reformu iespējas, kuras būtu vērstas uz sabiedrības diferencēšanu un mobilizēšanu un līdz ar to uz alternatīvu produkcijas un sabiedrības sistēmu attīstīšanu.¹⁸

Arī Austrumeiropas agrārās saimniecības zemā produktivitāte, kura ļoti uzskatāmi un cieši bija saistīta ar darbaspēka trūkumu, ir vainojama Austrumeiropas reģionu atpalicībā iepretim Rietumeiropai. Novecojušas lauku apstrādes metodes un tehnoloģijas palielināja sēju Austrumeiropā 16. gadsimtā tikai četrkārtīgi, kamēr Eiropas rietumu un dienvidu reģionos tas tika panākts septiņkārtīgi.¹⁹ Tikai sākot ar 18. gadsimta vidu, Baltijas telpā atsevišķi bruņniecības pārstāvji mēģināja panākt modernāku lauksaimniecības formu, kā arī būtisku sociālu un ekonomisku reformu (pat tādu

kā zemnieku brīvīšana) ieviešanu. Taču ierosinājumi sniedzās līdz brīdim, kamēr neapdraudēja pašas bruņniecības privilēģēto stāvokli. Šie centieni palika privātu reformu ideju līmenī un neatstāja arī nekādas ievēribas cienīgas sekas, kuras būtu mazinājušas atšķirības starp Eiropas rietumiem un austrumiem. Tāpat muižu apsaimniekošanas veids agrajos jaunajos laikos Eiropas austrumu daļā drīzāk atbilda pirmskapitālistiskajiem feodālajiem, nevis “kapitālistiskajiem” saimniekošanas principiem. Aristokrātijas interesēs visupirms bija nevis ieguvumi, kas līdzinātos “uzņēmēju” darījumiem, bet gan viņu kārtai atbilstošas eksistences nodrošināšana, izmantojot arī ārpusekonomisku spiedienu, bez kā – tā šķita pašai aristokrātijai – iztikt nevarēja, kas savukārt nepieļāva “kapitālistiskas” atalgojuma un nomas attiecības starp muižas īpašniekiem un zemniekiem un tādējādi arī bremzēja jebkādu būtisku inovāciju ieviešanu.²⁰

II

Ja šeit minētās agro jauno laiku attīstības iezīmes izmanto kā mērauklu un attiecina uz Baltijas reģionu ar turienes lauku aristokrātijas muižām, tur piesaistītajiem zemniekiem un – izņemot Rīgu, Rēveli un Tērbatu – mazattīstītajām mazpilsētām, kā arī maksājumiem naturālā veidā un ierobežoto iekšējo tirgu, tad iepriekš izteiktās atziņas ļauj secināt, ka Igaunija, Vidzeme un Kurzeme, par spīti to daudzveidīgajām un intensīvajām attiecībām kultūras jomā ar Viduseiropu,²¹ pēc šodienas pētniecības standarta ir pieskaitāmas pie “Austrumeiropas attīstības virziena” (*osteuropäischer Entwicklungsweg*) – tā Holms Zundhauzens (*Holm Sundhaussen*). Saskaņā ar šo izteikumu agrajiem jaunajiem laikiem raksturīgā viduslaiku un moderno struktūru līdzaspastāvēšana bija vērojama krietni ilgāk, un moderno struktūru nostabilizēšanās notika ar būtisku noilgumu tikai 19. gadsimta otrajā pusē. Taču tas nebūt neizslēdz iespēju, ka arī Baltijas telpā laika posmā starp 16. un 18. gadsimtu būtu pamanāmi iedīgli procesiem, kuri uzskatāmi kā konstitutīvi agro jauno laiku vēstures konceptam. Šāda pieņēmuma gadījumā būtu nepieciešama diferencēta pieeja šī Baltijas vēstures attīstības virziena pētniecībā. Iezīmes, kas liecina par to, ka šis reģions bija nobriedis agro jauno laiku pārmaiņām, vērojamas jau 16. gadsimtā, kur tikai vēlāk atpazīstamās izpausmes būtu vērts

mērķtiecīgi pētīt. Ziemeļigaunijā un Vidzemē, kur sabiedrības un agrāro likumu izveide – atšķirībā no Kurzemes hercogistes – ne-notika tikai pēc hercoga, respektīvi, pēc toni nosakošās vācu provinces aristokrātijas – tātad bruņniecības izpratnes, to diezgan lielā mērā ietekmēja arī kaimiņvalstis, kuras kopš viduslaiku Livonijas sabrukuma šīs abas provinces pārvaldīja. Šajā gadījumā ierosinājumi galvenokārt nāca no Zviedrijas puses. Meklējot aizsardzību no Maskavas cara Ivana IV (1533/47–1587) militārajiem iebrukumiem, 1561. gadā Ziemeļigaunija nonāca Zviedrijas pārvaldībā, bet pārējā Livonijas daļa tika pakļauta Polijas karalim un Lietuvas lielfirstam. Karalis un lielfirsts Sigismunds II Augusts (1548–1572) pakļāva uz ziemeļiem no Daugavas esošo “Pārdaugavas” Livoniju tiešai Lietuvas (pēc 1569. gada Ļubļinas ūnijas: Polijas-Lietuvas) pārvaldībai, savukārt Kurzemi pēc Prūsijas hercogistes parauga kā mantojamu Polijas-Lietuvas lēņa hercogisti viņš nodeva Vācu ordeņa Livonijas atzara pēdējam ordeņmestram Gothardam Ketleram (*Gotthard Kettler*). 17. gadsimta 20. gados zviedri iekaroja Vidzemes lielāko daļu, pirms cars Pēteris I 1710./1721. gadā pievienoja Igauniju un Vidzemi Krievijas impērijai. Kurzeme no 1561. līdz 1795. gadam, tātad 234 gadu garumā, palika Polijas-Lietuvas lēņa hercogiste un saglabāja tajā laikā zināmu patstāvību, kas tai vismaz 16. un 17. gadsimtā palīdzēja izvairīties no svešas ietekmes. 1795. gadā Polijas-Lietuvas dalīšanas rezultātā arī Kurzemes hercogiste tika pievienota Krievijas impērijai. Tā kā šajās trijās teritorijās vācu bruņniecība pastāvēja uz *status quo*, pat neatlaidīgi centās saglabāt savas privilēģijas un līdz ar to arī iespējami neizmainītas ekonomiskās un sociālās struktūras, par spīti virskundzības (*Oberherrschaft*) nomaiņai, rodas šāds jautājums: cik lielā mērā minētā virskundzība savas integrācijas politikas ietvaros konkrēti Kurzemē, ņemot vērā turienes hercogu centienus saglabāt muižniecības politisko ietekmi, vispār bija ieinteresēta ierosināt un realizēt uz modernizāciju orientētas pārmaiņas? Bez tam jāņem vērā arī fakts, ka Polijas-Lietuvas un Krievijas impērijas agrārie likumi lielā mērā saskanēja ar Baltijas zemju agrārajiem likumiem. Tādējādi šajā jautājumā būtiski reformu ierosinājumi nemaz arī nebija gaidāmi.

Arī Polijas-Lietuvas karaļa vara, raugoties uz sociālekonomiskajām struktūrām Vidzemē, ne īpaši pauda vēlmi pēc pārmaiņām. Gluži pretēji – ņemot vērā Vidzemes un Kurzemes pakļaušanos Polijas-Lietuvas varai, karalis un lielfirsts Sigismunds II Augusts

1561. gadā visai bijušai Livonijas, tātad Vidzemes un Kurzemes aristokrātijai piešķīra savā vārdā nodēvētās “Sigismunda Augusta privilēģijas” (*Privilegium Sigismundi Augusti*), kurās tiesiski tika fiksētas vēlo viduslaiku sabiedriskās un ekonomiskās struktūras, tostarp arī igaunu un latviešu zemnieku pilnīga atkarība no muižu īpašniekiem.²² Acīmredzot tādējādi viņš gribēja nodrošināties ar pilnīgu bruņniecības atbalstu karā pret Maskavas caristi, kuras karaspēka daļas bija ieņēmušas un pakļāvušas gandrīz visu Vidzemi. Tā kā Vidzemē karadarbība norisinājās līdz 1582. gadam, Polija-Lietuva savu ietekmi te varēja realizēt tikai pēc tam un arī tikai dažu gadu desmitu garumā. Sigismunda II sekotāji – Stefans Batorijs (*Stefan Bathory*, 1576–1586) un Sigismunds III Vāsa (*Sigismund III. Wasa*, 1587–1632) vēlāk atkārtoti ignorēja vairākus svarīgus *Privilegium Sigismundi* lēmumus, piemēram, aktīvi atbalstot pretreformācijas kustību, jo viņiem reliģiskā vienotība kalpoja kā svarīgs instruments savas impērijas vienotības nodrošināšanai.²³ Taču bijušās Livonijas bruņniecībai daudz bīstamāka šķita Vidzemes administratīvā pārveide pēc Polijas parauga, kuras mērķis bija vācu pārvaldes likvidēšana un svarīgu amatu uzticēšana poļiem un lietuviešiem.²⁴ Tas gan drīzāk apdraudēja bruņniecības īpašo politisko statusu nekā ekonomiskās attiecības.

“Glābiņš” bruņniecībai beidzot nāca no Zviedrijas, kad karalis Gustavs II Ādolfs (1611–1632) 17. gadsimta 20. gados, pirms tam jau okupējot Ziemeļigauniju, ieņēma arī Vidzemes lielāko daļu. Taču Zviedrijas karalis ļoti negribīgi un ļoti vispārīgi apstiprināja bruņniecības tiesības un privilēģijas, jo viņam pirmām kārtām interesēja nodokļi, kurus varēja iegūt no Baltijas provincēm un kurus viņam šejienes vācu pārvalde reiz bija solījusi. Šie maksājumi Zviedrijas karalim bija steidzami nepieciešami, lai viņš varētu realizēt Viduseiropā savus tālejošos militāros nodomus. Taču viņš gribēja realizēt būtiskas reformas, kas būtu saistītas ar politiskās, tiesiskās un sociālās jomas pielīdzināšanu attiecībām, kādas bija pašā Zviedrijā. Ko tas konkrēti nozīmēja, to patiesībā divus gadu desmitus iepriekš jau nepārprotami bija noteicis vēlākais Zviedrijas karalis Kārlis IX (1604–1611) un Gustava II Ādolfa tēvs, kad 1601. gadā tika vestas sarunas ar Vidzemes bruņniecības pārstāvjiem, kuri tolaik gribēja iesaistīties karaļa Kārļa IX sāktajā karā Zviedrijas pusē pret Polijas karali. Tas nozīmēja vispārēju Zviedrijas tiesas sistēmas pārņemšanu un zemnieku dzīves apstākļu uzlabošanu, pielīdzinot tos Zviedrijā

esošajiem apstākļiem. Tā kā Zviedrijā bija tikai brīvie zemnieki, tad arī šeit tas nākotnē nozīmēja zemnieku brīvlaišanu. Nav nekāds brīnums, ka Vidzemes bruņniecības pārstāvji šo 1601. gadā pieņemto lēmumu uztvēra kā savas “pārmantotās” varas pār zemniekiem aizskaršanu un ļoti asi to noraidīja, jo, viņuprāt, zemnieku brīvlaišana nozīmētu lielu apdraudējumu zemei.²⁵

Taču visai drīz Igaunija, Vidzeme un Kurzeme tika atkal konfrontētas ar jauniem līdzīgiem reformu plāniem, jo šoreiz Gustavs II Ādolfs kopā ar savu kancleru Akselu Uksensērnu (*Axel Oxenstierna*) pašā Zviedrijā ieviesa plašas administratīvas, konstitucionālas un organizatoriskas izmaiņas, kuras visas bija vērstas uz agrariem jaunajiem laikiem raksturīgo varas koncentrēšanu un līdz ar to valsts varas nostiprināšanu gan iekšzemē, gan ārpolitikā. Tas skāra daudzas sfēras, sākot ar tiesu reformēšanu, jaunu aristokrātijas privilēģiju noteikšanu, luteriskās kā valsts reliģijas ieviešanu, centrālas finanšu pārvaldes izveidi, stingru kancelejas noteikumu ieviešanu, līdz pat pirmo nozaru ministriju izveidei, kā arī armijas lietu jaunu organizāciju ar rekrūšu regulētu mobilizāciju. Karalis vēlējās, pamazām integrējot Igauniju un Vidzemi Zviedrijas sastāvā, šīs pārmaiņas ieviest arī Baltijas provincēs, taču viņa karadarbības un agrās nāves dēļ šīs reformas palika nerealizētas. Vēl vairāk – karalienes Kristīnas (1644–1654) aizbildnības valdība vispirms izšķīrās par to, ka Vidzemei ar 1634. gada konstitūciju ir atkal piešķirama plaša politiska pašpārvalde. Šis lēmums patiesībā slēpa bažas par to, ka labi organizētā provinces aristokrātija caur plašu integrēšanos varētu panākt pārmērīgi lielu līdztiesīgumu valsts jautājumos un tādējādi apdraudēt zviedru valsts muižniecības ekskluzīvo lomu. Taču tajā pašā laikā kā bezierunu priekšnosacījums šai pretimnākšanai tika izvirzīts nosacījums, ka Vidzemes muižniecība pietiekami daudz līdzekļu novirzīs Zviedrijas lielvaras politikas īstenošanai. Tikai 17. gadsimta beigās, kad Stokholma nāca pie atziņas, ka metropoles finansiālās vajadzības ar Vidzemes pašpārvaldes līdzekļiem nav nosedzamas, Zviedrijas karalis Kārlis XI (1660–1694) atkal intensīvi pievērsās karaļa Gustava II Ādolda uzsāktajiem integrācijas plāniem.²⁶

Viens no nozīmīgajiem reformu projektiem, ko Baltijas provincēs karaļa Gustava II Ādolda laikā uzsāka ģenerālgubernators Johans Skite (*Johan Skytte*), bija tiesu sistēmas pārkārtošana, kas rezultējās ar 1634. gadā pieņemtiem jauniem Zemes tiesas noteikumiem. Ja

būtu izdevies šos noteikumus sekmīgi ieviest, tad Vidzemes dižciltīgo muižnieku tiesa būtu stipri ierobežota par labu karaliskajām instancēm. Taču tas neizdevās, un vidējā un zemākā tiesa gandrīz pilnībā palika provinces aristokrātijas rokās. Savukārt veiksmīgāk norisēja baznīcas reformas, ja runā par luteriskās ticības pieņemšanu kā par svarīgāko impērijas vienotāju.²⁷ Šajā ziņā Zviedrijas baznīcas politika arī Baltijas provincēs bija daļa no Zviedrijas lielvaras politikas un Zviedrijas varas leģitimizācija bija viens no tās svarīgākajiem uzdevumiem.²⁸ Tās ietvaros bija paredzēts, ka baznīcas draudžu skolās arī igauņu un latviešu bērniem ir iespēja apgūt lasīt- un rakstītprasmi mātes valodā. Šis bija ne tikai reliģiska rakstura audzināšanas pasākums. Raugoties perspektīvā, tam pirmām kārtām bija jānāk par labu Zviedrijas valsts integrācijas centieniem, kas tiktu realizēti lokālā mērogā. Taču, par spīti apbrīnojami labi organizētiem pasākumiem, tautas skolu sistēma Baltijas provincēs attīstījās gausi. Arī Bībeles latviskojums (1689), Jaunās Derības tulkojums igauņu valodā, kā arī dažādu baznīcas grāmatu izdošana kalpoja primāri tam pašam mērķim, proti, centieniem tautu sasniegt tautas valodā. Taču šiem izdevumiem bija arī liela nozīme igauņu un latviešu rakstu valodas attīstībā. Rīgā, Rēvelē un Tērbatā tika izveidotas ģimnāzijas. Savukārt *Academia Gustaviana* Tērbatā – otrā zviedru universitāte tūlīt pēc Upsalas universitātes, kas tika dibināta 1632. gadā karaļa Gustava II Ādolda valdīšanas laikā, jau 1656. gadā tika slēgta un tikai 1690. gadā atkal atsāka darbu.²⁹ Tas norāda uz to, ka augstākās izglītības iecerēm Zviedrijas valdīšanas laikā diemžēl bija iss mūžs. Pamatā tās tātad bija baznīcas reformas, kas Vidzemē un Igaunijā tika īstenotas pēc stingra Zviedrijas parauga un kas atstāja vispaliekošākās pēdas. Svarīgākais bija 1686. gadā pieņemtais un visai Zviedrijas karalistei saistošais Baznīcas likums, kas 1690. gadā stājās spēkā arī Baltijas provincēs, par spīti bruņniecības sīvajai pretestībai, kura cīnījās par savām patronāta tiesībām un līdz ar to par savu balsstiesību paturēšanu baznīcas jautājumos. Tik tiešām Baltijas provinču pilnīga garīdzniecības integrācija Zviedrijas karalistes baznīcas sistēmā kalpoja arī tam, lai daļēji mazinātu bruņniecības varu, jo mācītājiem bija pilnībā jāseko Zviedrijas karaļa likumiem, ar ko lokālā līmenī varēja pamatīgi nostiprināt baznīcas kā “tautas audzinātājas” lomu un līdz ar to vienlaikus izmantot baznīcu kā sociālās disciplinēšanas instrumentu. Šajā laikā Igaunijas un Vidzemes baznīcas sistēmā

ieviestās organizatoriskās struktūras saglabājās vēl ilgi arī Krievijas cara valdīšanas laikā, kaut arī līdz ar 1710./1721. gadā atjaunotajām dižciltīgo īpašajām tiesībām mācītāji atkārtoti nokļuva dižciltīgo baznīcas patronu ietekmē.³⁰

Baznīcas likumi stājās spēkā jau karaļa Kārļa XI laikā, kurš kopš 17. gadsimta 80. gadiem uzsāka reformas, kuras bija virzītas uz konsolidāciju absolūtisma garā Zviedrijas karalistes vienotas pārvaldes ietvaros. Karaļa Kārļa XI politikai tieši Baltijas provincēs vajadzēja izpausties kā plašām politiskām, tomēr galvenokārt kā sociālām un ekonomiskām pārmaiņām pastāvošās kārtības reformēšanai; tāpēc, gluži tāpat kā karaļa Gustava II Ādolfa politikai, arī šai politikai bija raksturīga agrajiem jaunajiem laikiem piemītošā gatavība uz pārmaiņām, kas 17. gadsimtā kā Zviedrijā, tā arī Baltijas provincēs atradās ārpus feodālās pasaules redzējuma.³¹ Šī politika, kurai bija iespējami pilnīgi jāpakļauj Baltijas provinces tiešai karaļa varai, kopš 17. gadsimta 80. gadiem aptvēra gandrīz visas dzīves sfēras: pārvaldi, tiesu sistēmu, nodokļu sistēmu, armijas lietas un baznīcas jautājumus. Par sviru šajā procesā kalpoja muižu redukcija, ar ko karalis cerēja ne tikai uzlabot Zviedrijas finansiālo stāvokli, ko bija krietni paputinājuši kari ar Dāniju un Brandeburgu, bet arī disciplinēt aristokrātiju un uzlabot zemnieku stāvokli. 1680. gadā Zviedrijas parlaments *Riksdag* nolēma atgūt visas līdz šim izrentētās kroņa muižu zemes, tostarp arī Vidzemē un Igaunijā, kā arī pārbaudīt visus privātīpašniekus, vai tie nav nelikumīgi piesavinājušies kroņa zemi. Rezultāti tika apkopoti zemes kadastrā, kura mērķis bija nodokļu ieņēmumu izlīdzināšana un reizē arī paaugstināšana. Neraugoties uz aristokrātijas sīvo pretošanos, kroņa pārvaldībā nonāca veselas piecas sestdaļas apstrādātās zemes Vidzemē un apmēram puse apstrādātās zemes Igaunijā. Zemes pārvaldīšana tika uzticēta valsts ierēdņiem, līdz ar to ieņēmumi par zemi tika būtiski paaugstināti. Tika nolemts, ka mazas un ne tik ienesīgas muižas turpinās izrentēt līdzšinējiem muižu īpašniekiem (tātad ne vairs izsniegs kā lēni bez maksas; šis solis vienlaikus nozīmēja lēņu sistēmas likvidēšanu Baltijas provincēs). Tāpat tika pieņemts lēmums ar nomas modalitātes stingru noteikumu ieviešanu būtiski mainīt muižnieku-zemnieku attiecības. Dižciltīgajam muižas nomātājam turpmāk bija jāklūst par “uzņēmēju”, kas apsaimnieko valsts īpašumu. Bez tam tika ierobežota patrimonālās tiesas vara, zemnieku darbs un maksājumi tika stingri normēti, kā arī tika izslēgta iespēja šīs nodevas paaug-

stināt.³² Acīmredzot karalis Kārlis XI Baltijas provincēs nākotnē bija iecerējis arī zemnieku brīvīšanu, jo jau redukcijas politikas pašā sākumā 1681. gadā viņš Vidzemes aristokrātijai darīja zināmu savu nolūku, proti, kroņa muižas zemēs likvidēt “nožēlojamo verdzību” (*miserable Sklaverei*), kā arī aicināja dižciltīgos savās muižās sekot viņa piemēram. Droši vien tas bija ne tikai nodoms mazināt aristokrātijas ietekmi un tādējādi ar brīvu zemnieku pozīciju pāņākt zināmu pretsvaru dižciltīgo opozīcijai. Tā bija pārliecība, ka saskaņā ar karaļa merkantilistisko politiku arī Baltijas provincēs ir intensīvi veicināma amatniecības un ražošanas attīstība, kas izpaustos, piemēram, kā manufaktūru veidošana, kam savukārt ir nepieciešami kaut vai pieejami darbaspēka resursi. Un tas ir sasniedzams tikai ar zemnieku mobilitātes ieviešanu. Bruņniecības reakcija uz šo karaļa priekšlikumu acīmredzot bija tik noraidoša, ka lika karalim daļēji piekāpties un attiecināt brīvīšanu tikai uz tiem zemniekiem, kuri muižu redukcijas politikas rezultātā nonāca kroņa pārvaldībā esošajās muižās. Nodoms par pārējo zemnieku brīvīšanu tika atlikts un, neskatoties uz atsevišķiem zemnieku dzīves apstākļu uzlabojumiem, beigu beigās tā arī netika īstenots.³³ Šī rēķināšanās ar muižniecības zūdošo lojalitāti tomēr nekavēja karali Kārli XI realizēt ieceri: uz nemitīgajiem Vidzemes muižniecības protestiem, kas bija vērsti pret visiem viņa reformu pasākumiem, viņš atbildēja, pēkšņi, proti, 1694. gadā, atceļot tā dēvēto Vidzemes pašpārvaldi un pilnībā pakļaujot Vidzemi centrālajai varai Stokholmā. Līdz ar to Baltijas provinču integrācija Zviedrijas karalistes sastāvā vismaz formāli bija noslēgta.

Tas, ka Kārļa XI uz nākotni orientētās sociālekonomiskās un strukturālās pārmaiņas beigās tomēr neizdevās realizēt, bija tikai daļēji saistāms ar muižniecības ietiepīgo pretestību. Tāpat nevar teikt, ka, uzsākot reformas, Zviedrija par maz būtu rēķinājusies ar tām struktūrām, kādas Baltijas provincēs bija izveidojušās vēsturiski. Izšķirošais izrādījās fakts, ka Vidzeme un Igaunija atkal no jauna negaidīti piedzīvoja kunga maiņu un ka tās tika pievienotas Krievijas caristei, kuras attīstības pakāpe krietni atšķīrās no tās, kāda tā bija sasniegta 17. gadsimtā Zviedrijā. Cars Pēteris I (1682/87–1725) neiebilda pret konfliktu, kuru savā starpā nikni uzturēja Zviedrijas karalis un Igaunijas un Vidzemes muižniecība. Tieši otrādi – lai iegūtu šīs provinces, viņš 1709./1710. gadā lika lietā visu, lai pasniegtu sevi kā bruņniecības glābēju no “zviedru kalpības”

(*schwedische servitude*), kurš padarīs karaļa Kārļa XI ieviestās reformas par spēkā neesošām un atjaunos bruņniecībai tās kādreizējās privilēģijas. Tik tiešām, viņš arī atjaunoja “godājamu bruņniecību un tās kopību” (*eine Wohlgebohrne Ritter- und Landschaft*) ar maz ierobežojumiem un ar “iepriekšējo stāvokli un brīvību” (*vorigen Stand und alte Freyheit*),³⁴ atcēla Zviedrijas redukcijas politikas rezultātā ieviestās izmaiņas un tādējādi ieguva Igaunijas un Vidzemes muižniecības lojalitāti. Viņš tai deva rīcības brīvību jautājumos, kas skāra zemniekus, kā rezultātā muižas zemnieku stāvoklis Krievijas valdīšanas laikā – salīdzinājumā ar Zviedrijas centieniem – atkal pasliktinājās. Igaunijas un Vidzemes pāriešana Krievijas impērijas pārvaldībā nozīmēja vienīgā plašā, agro jauno laiku garam atbilstošā modernizācijas mēģinājuma šajā reģionā pilnīgu neveiksmi. Par neveiksmi tā uzskatāma pat tad, ja atsevišķi Zviedrijas karalistes pieņemtie likumi un reformu aizsākumi, kas galvenokārt skāra tiesu sistēmu, izglītības sistēmu ar tās sākotnēji ļoti vāji funkcionējošo organizāciju un baznīcas sfēru, darbojās līdz 18. gadsimtam, respektīvi – kad Krievijas valdība tos atkal atjaunoja.³⁵ Tikai Katrīna II (1762–1794) 18. gadsimta 80. gados ar vietvaldības likumu, kā arī ar pilsētu un dižciltīgo kārtas likumu ieviešanu pēc Krievijas parauga mēģināja mazināt bruņniecības varu par labu konsekventai Baltijas provinču integrācijai Krievijas impērijā. Taču jau drīz viņas dēls un pēctecis Pāvils I (1794–1801) atcēla šos, kā acīmredzot viņam šķita, pārargros lēmumus. Šeit bez ievēribas nedrīkst atstāt faktu, ka Baltijas provinču aristokrātijas pārstāvji ieņēma svarīgus amatus Krievijas impērijas dienestā un prata tos izmantot savās interesēs. Ja runā par agro jauno laiku modernizācijas pamatiem Baltijas provincēs, kas bija Krievijas impērijas sastāvdaļa, tad tas notika tikai 19. gadsimta sākumā un arī tad gausi un tikai spēcīgas Sanktpēterburgas varas ietekmes rezultātā, kā to apliecina bezzemes (!) zemnieku brīvlaišana Igaunijā 1816. gadā, Kurzemē 1817. gadā un Vidzemē 1819. gadā. Tikai tad, kad igauņiem un latviešiem vairāku etapu garumā beidzot 1865. gadā tika piešķirtas tiesības uz zemi un kad 19. gadsimta vidū tika ieviesta labi funkcionējoša elementārskolas izglītība, kas līdz astoņdesmitajiem gadiem atradās bruņniecības, respektīvi, garīdzniecības uzraudzībā, var runāt par priekšnosacījumu radīšanu sociālai caurlaidībai un mobilitātei un līdz ar to ekonomiskām alternatīvām.

III

Atšķirībā no Igaunijas un Vidzemes Polijas-Lietuvas lēņa hercogisti Kurzemi (1561–1795) neskāra nekādas ietekmes no ārpuses, kas būtu novedušas pie sociālo un ekonomisko struktūru izmaiņām. Tas nenotika ne 16. un 17. gadsimtā lēņa kunga Polijas karaļa un Lietuvas lielfirsta valdīšanas laikā, ne arī 18. gadsimtā Krievijas caru spēka ietekmē, kuri šajā laikā bija pakļāvuši gan Poliju-Lietuvu, gan Kurzemes hercogisti savai plašajai ārpolitikai. Pirmkārt, šim abām monarhijām bija ļoti līdzīgi agrārie likumi, un, otrkārt, acīmredzot tās bija ieinteresētas tādā “mazā valstī” (*Kleinstaat*) kā Kurzeme, kuras iekšējā attīstība bija atkarīga no ilgstošā konflikta starp hercogu un bruņniecību par varas saglabāšanu un varas paplašināšanu, lai pēc iespējas nemainīgas paliktu pastāvošās attiecības, jo šī konflikta uzturēšana tām nodrošināja maksimālas ietekmes iespējas. Savukārt Kurzemes bruņniecība, neraugoties uz atsevišķām personībām, īpaši 18. gadsimta otrajā pusē, neattīstīja nekādus reformu plānus, kas būtu ļāvuši saskatīt gatavību uz būtiskām pārmaiņām. Daudz vairāk tā izsmēla sevi, visiem iespējamiem līdzekļiem aizstāvot savas privilēģijas, piemēram, tās, kuras bija noteiktas *Privilegium Sigismundi Augusti*, *Privilegium Gotthardinum* (1570) un daļēji arī *Formula Regiminis* (1617).³⁶ Tas, bez šaubām, noteica ekonomisko un sociālo stagnāciju. Izšķirošs šajās bruņniecības “aktivitātēs” bija 1791. gada bruņniecības pārstāvju satversmes projekts, ar ko bruņniecība, pilnībā atņemot varu hercogam, gribēja panākt bruņniecības vienvaldību un stingri noteikt pārmantotās sabiedrības struktūras, kā arī nodrošināties pret jebkurām participācijas prasībām, kuras varētu nākt no sevi piesaistošo pilsētu pilsoņu puses. Šī bruņniecības iecere, kura, no vienas puses, instrumentalizēja apgaismības idejas un to izteiksmes veidu veco kārtu izpratnē, no otras puses, bija caurvīta ar nicinājumu pret zemniekiem un naidīgumu pret pilsoņiem,³⁷ tomēr neguva atbalstošo pārsvaru Polijas-Lietuvas valsts sanāksmē (*Sejm*). Tātad aktuāls paliek jautājums, vai hercogi no savas puses ienesa pastāvošajās attiecībās kādus impulsus, kas būtu kvalificējami kā agrajiem jaunajiem laikiem raksturīgas pārmaiņas.

Šādi impulsi ir pamanāmi, piemēram, hercoga Gotharda (1561–1587) baznīcas politikas veidošanā, kur rokrokā gāja konfesionalizācijas process un sociālā disciplinēšana; tāpat arī hercogu Vilhelma (1587–1616) un Ernsta Johana (1737–1740 un 1763–1769) varas

centralizēšanas mēģinājumos, kuros ir atpazīstamas absolūtistiskas tendences. Tas pats arī vērojams hercoga Frīdriha (1587–1642) pilsētu atbalsta politikā, kurš – līdzīgi kā viņa pēcteči – nopietni atbalstīja pilsētas kā potenciālos sabiedrotos konfliktā pret bruņniecību; merkantilistiskajā hercoga Jēkaba (1642–1681) ekonomiskajā politikā; hercoga Frīdriha Kazimira (1682–1698) pēc Francijas piemēra realizētajā galma veidošanā; hercogu Ernsta Johana un Pētera domēņu jeb hercoga muižu politikā (*Domänenpolitik*), kā arī hercoga Pētera izglītības politikas mērķos. Visi šie centieni bija hercogu iniciatīva, kuri Rietumeiropā uzturējās bieži un parasti arī ilgākus laika periodus, tā ka viņi savas idejas aizguva tieši tur. Taču svarīgi būtu šos impulsus “agro jauno laiku koncepta” kontekstā aplūkot jaunā gaismā, proti, mēģināt noskaidrot, vai tās bija tikai Rietumeiropai radniecīgas refleksijas, kas izpaudās konfliktā ar augsti privileģēto bruņniecību, vai arī tos var interpretēt kā agrariem jaunajiem laikiem raksturīgu izpausmi – hercogu gatavību uz pārmaiņām ar mērķi paplašināt varu. Tāpat būtu pētāms, vai šie impulsi kaut kādā veidā izmainīja institūciju darbību un, pats galvenais, vai radīja izmaiņas pavalstnieku izturēšanās modelī. Noslēgumā tiks ieskicēti daži tālāk rosinoši jautājumi. Tas tiks darīts, ilustrējot problēmas uz hercoga Gotharda baznīcas politikas un hercoga Jēkaba merkantilistiskās ekonomikas politikas fona.

Laikā, kad Gothards Ketlers kļuva par Kurzemes hercogu, viņam vispirms vajadzēja šo “valsti”, ko vēlāk pārvaldīt, sev “iekārtot”. Bruņniecības privilēģijas stipri ierobežoja viņa iespējas centrālas pārvaldes izveidē un viņam vēlamu ierēdņu izvēlē. Taču bija viena institūcija, kurai hercogs ne tikai patika savas personiskās pārliecības dēļ, bet kuru arī viņš meklēja savām dienesta vajadzībām, proti, tā bija baznīca. Baznīcas sistēmas visu aptverošā jaunā kārtība un tās nākotnē iecerētā kontrole regulāru vizitāciju formā jau no paša sākuma bija hercoga Gotharda politikas viens no galvenajiem mērķiem. Bija iecerēts, ka jaunā baznīcas kārtība kalpos ne tikai tam, lai luteriskā mācība izplatītos viņa “Dieva zemītē” (*Gottesländchen*), it īpaši kas attiecās uz stingru norobežošanos no katoļiskā lēņa kunga; jaunajai kārtībai vajadzēja arī radīt tiešu piekļuvi lielākajam vairumam viņa pavalstnieku, kuri atradās pilnīgā savu muižas kungu atkarībā. 1567. gadā Gotharda pirmajā sasauktajā landtāgā viņš ierosināja “Baznīcas pārvaldes kārtību” (*Ordnung des Kirchenregiments*),³⁸ un jau trīs gadus vēlāk tika pasludināta jaunā

baznīcas kārtība, kura visstingrākajā baznīcas audzināšanas garā regulēja visus baznīcas jautājumus, sākot ar grēku nožēlošanu līdz baznīcas zvaniķa un ķestera pienākumiem.³⁹ 1572. gada landtāgā, veicinot “labas uzraudzības un kārtības izveidi garīgās un laicīgās dzīves jautājumos” (*Stiftung guter Polizey und Ordnung in geistlichen und Profan Sachen*),⁴⁰ viņš – apzināti vai neapzināti – radīja ciešu savienību starp baznīcu un laicīgo varu. Konfesionalizācijas process ir ļoti nozīmīgs solis arī agro jauno laiku konceptā, kas kā izšķiroši svarīgu priekšnosacījumu apzinātam un disciplinētam modernā cilvēka dzīvesveidam paredz, ka cilvēku izturēšanās ir atbilstoša konfesijai un ka baznīcas likumi tiek paklausīgi pildīti. Taču, kā var secināt no vizitāciju aktīm, dekrētiem un sprediķiem, hercogistes pastāvēšanas laikā reliģiskā ietekme, par spīti visām kontroles instancēm, ikdienā nebūt nav veidojusies baznīcas un laicīgās varas kārtībai atbilstošā formā. Acīmredzot liela daļa latviešu veiksmīgi izvairījās no baznīcas priekšrakstiem un piekopa tradīcijas, kuras baznīca kvalificēja kā pagāniskas.⁴¹ Vai no tā var secināt, ka hercoga Gotharda un viņa pēcteču baznīcas politikai bijusi maza ietekme uz latviešiem, lauku iedzīvotājiem? Vai tas nozīmētu, ka tai bijis pat kontraproduktīvs efekts un ka tā provocējusi latviešus uz opozīciju? Līdz šim šie jautājumi nav atbildēti – ne attiecībā uz hercoga baznīcas politikas politiskajiem nolūkiem, kas sniedzās ārpus reliģiskās jomas, ne arī attiecībā uz iemesliem, kāpēc tai bija salīdzinoši mazs iespaids uz latviešiem, jo īpaši ņemot vērā Zviedrijas baznīcas politikas piemēru, kas 17. gadsimtā Vidzemē tika realizēta veiksmīgāk. Būtu nopietni pārskatāmi jautājumi, kas skar laicīgās varas, baznīcas un iedzīvotāju attiecības hercogistē, neapejot arī Kurzemes mazpilsētu kārtības regulēšanas likumus (*Policeyordnungen*), kuri, iespējams, vairāk nekā baznīcas priekšraksti ir ietekmējuši iedzīvotāju – pārsvarā vāciešu izturēšanās normas mazpilsētās.

Kurzemes hercogistes vēstures veidošanās lielā mērā ir notikusi caur hercogu mēģinājumiem paplašināt varu iepretim vienīgajam politiski relevantajam spēkam – bruņniecībai. Stiprināt hercoga varu uz bruņniecības tiesību rēķina, cerot uz ārvalstu atbalstu, centās gan hercogs Vilhelms, gan hercogs Jēkabs, gan hercogs Ernsts Johans. Vilhelms cerēja uz Polijas atbalstu, Jēkabs – uz savas internacionāli orientētās merkantilistiskās politikas panākumiem, bet Ernsts Johans mēģināja izmantot savu izcilo pozīciju kā Krievijas impērijas reģents. Šim nolūkam lietotie līdzekļi atbilda agrajiem jaunajiem

laikiem raksturīgai “varas koncentrācijas” tendencei. Hercogs Vilhelms savos (drīzāk neveiklajos) centienos disciplinēt muižniecību, visticamāk, bija inspirējies no kaimiņu Prūsijas hercogistes. Tur markgrāfam Georgam Frīdriham no Brandenburgas-Ansbahas, par spīti līdzīgām izejas pozīcijām kā Kurzemē, izdevās izveidot stabilu laicīgās varas pārvaldes sistēmu (*obligkeitliches Regiment*),⁴² turklāt saņemot pilnīgu rīcības brīvību no Polijas karaļa Stefana Batorija puses, kurš arī kā pilnīgi nepamatotas noraidīja visas Prūsijas dižciltīgo sūdzības. Pretēji karalim Stefanam Batorijam viņa pēctecis Sigismunds III Vāsa izmantoja 1617. gadā Kurzemes iekšzemes konflikta saasināšanos krasu izmaiņu veikšanai.⁴³ Viņš ne tikai atcēla hercogu Vilhelmu, bet arī pieņēma konstitucionālo likumu *Formula Regiminis*, kā arī zemes tiesības *Statuta Curlandica*,⁴⁴ ar kurām tika noteiktas turpmākās hercoga un muižniecības tiesības un kuras nākotnē liedza hercogiem jebkādas centralizēšanas mēģinājumus.

Hercogs Jēkabs, hercoga Vilhelma dēls, kurš 1642. gadā pārņēma varu no sava tēvoča Frīdriha, kuram pašam bērnu nebija, izvairījās no jebkādam tiešām bruņniecības provokācijām un mērķtiecīgi attīstīja hercogistes saimniecisko potenciālu. Viņa ideja bija šāda: ar modernu racionālu saimniekošanu un iesaistīšanos internacionālā tirgū ne tikai panākt krietni pārākas varas pozīcijas iepretim Kurzemes bruņniecībai, bet tādējādi arī iekarot sev respektējamu vietu starptautiskajā diplomātijā. Jēkabs, kurš, bez šaubām, kļuva par nozīmīgāko Kurzemes hercogu, bija ar labu izglītību, apbruņots ar teorētiskām zināšanām, kā darbojas moderna valsts un ekonomiskā pārvalde, turklāt viņš bija apceļojis Rietumeiropu laikposmā no 1634. līdz 1637. gadam, šai laikā uzturoties arī Anglijā, Francijā un Holandē, kuru ekonomisko un tirgus politiku viņš vēlāk ņēma par paraugu savas hercogistes attīstīšanai.⁴⁵ Arī viņa tuvākie līdzstrādnieki bija izglītoti un studējuši Leidenē (*Leyden*). Izmantojot gan hercoga lēni, kas bija divas piektdaļas liels no lauku apstrādes darbiem piemērotas zemes, gan arī uz šīs zemes dzīvojošo zemnieku (latviešu) darbaspēku, viņš tūlīt pēc Kurzemes hercoga amata ieņemšanas uzsāka lauksaimniecības racionalizēšanu hercoga muižas pēc Holandes parauga, ieviešot tajās Brandenburgas pārvaldes principus, pie kuriem piederēja arī pirmie soļi ceļā uz pārmaiņām no līdz šim dominējošās naturālās saimniekošanas uz sakārtotu naudas ekonomiku, kurā savukārt ietilpa arī muiža un akcīzes. Vienlaikus viņš veicināja daudzveidīgu manufaktūru dibināšanu, kam

piesaistīja ārzemju ekspertus. Īpaši tos iesaistīja tirdzniecības flotes izveidē. Pateicoties savas flotes izveidošanai, hercogam Jēkabam izdevās pamazām atbrīvoties no holandiešu starpniecības Baltijas jūrā un pašam iesaistīties starptautiskajā tirgus norišu aprītē. Tas aptvēra ļoti plašu darbības lauku, sākot ar tirdzniecības darījumiem ar Franciju, Spāniju, Holandi, Angliju un Dāniju, ieskaitot līdzdalību dzelzs rūdas ieguvē Norvēģijā, koloniju ieguvi Gambijā un Tobago, līdz pat plāniem par Persijas–Rietumeiropas zīda tirdzniecības ceļa veidošanu, kas vestu caur Krieviju un Kurzemi. Kā veiksmīgs augstdzimušais uzņēmējs hercogs Jēkabs visnotaļ bija uzņemts laikmeta visaugstākajā vilnī, taču viņš diemžēl aprobežojās tikai ar savas hercogistes tiešā pārvaldībā esošās daļas saimniecisko attīstīšanu un tādējādi radīja, Oto Matīzena (*Otto Matiesen*) vārdiem runājot, “citu Kurzemi” (*das andere Kurland*) Kurzemē, neradot izmaiņas hercogistes sociālajās struktūrās un līdz ar to arī nedodot iedarbīgu stimulu visas zemes būtiskai reformēšanai, ko bremsēja viņam garantētās augstākā lēņa kunga privilēģijas bruņniecībai. Gluži otrādi – hercogs Jēkabs izvairījās no bruņniecības provokācijām, jo tās nenovēršami būtu novedušas līdz konfliktiem ar karalisko augstāko lēņa kungu, kas savukārt būtu traucējis vai pat apdraudējis hercoga plaši izvērstās diplomātiskās iniciatīvas.

Hercoga nemitīgās diplomātiskās aktivitātes kalpoja ne tikai kā drošības garants viņa militāri neaizsargātās hercogistes neitralitātes nodrošināšanai līdzās konfliktiem, ko risināja ietekmīgie kaimiņi – Zviedrija, Polija-Lietuva un Maskava; tādējādi hercogs arī mēģināja soli pa solim mazināt lēņa atkarību no Polijas-Lietuvas, kas viņam nozīmētu pakāpenisku atbrīvošanos no sava līdzšinējā lēņa kunga nosacījumiem un vienlaikus arī dotu rīcības brīvību iepretim bruņniecībai, lai iegūtu neierobežotas suverēna firsta varas tiesības agrās modernās valsts struktūras ietvaros. Viņa iedibinātie ciešie diplomātiskie kontakti ar tuvākajiem kaimiņiem, kā arī sakari ar Krievijas caristi un ar Anglijas karaļnamu, ar Franciju, Holandi, Dāniju un pat ar pāvestu bija nodrošinājuši hercogam starptautisku atpazīstamību, kas savukārt ļāva viņam baudīt pilnīgi patstāvīga firsta, nevis Polijas-Lietuvas vasaļa imidžu. Tā vismaz ārēji jau bija neliela lēņa atkarības mazināšanās. Acīmredzot sava svaiņa Brandenburgas kūrfirsta Frīdriha Vilhelma piemēra pamudināts, kurš 1657. gadā panāca, ka Prūsijas hercogiste, kurai līdz tam bija tāds pats Polijas-Lietuvas lēņa hercogistes statuss, iegūst suverenitāti, arī

hercogs Jēkabs 1658. gadā, otrā Ziemeļu kara laikā (1655–1660), uz Zviedrijas karaļa piedāvājumu krietni mazināt viņa lēņa atkarību atbildēja ar prasību pēc pilnas suverenitātes.⁴⁶ Šī prasība, gan ne daudz citā formā, bija diezgan nozīmīga 1656./1657. gada sarunās ar Poliju-Lietuvu, kura tobrīd bija nonākusi lielās militārās grūtībās, kā arī 1658. gada draudzības līguma projektā starp hercogu Jēkabu un caru Alekseju Mihailoviču (1645–1676), kurš solīja hercogam Jēkabam neatkarību gadījumā, ja viņš kļūtu par Polijas karali. Taču līgums netika parakstīts.⁴⁷ Tā paša gada rudenī militāras sadursmes laikā zviedru armijas daļas apcietināja hercogu un viņa ģimeni, kā ieganstu izvirzot apsūdzību, ka viņš esot iesaistīts sazvērēstībās ar Zviedrijas pretiniekiem, taču patiesībā tas droši vien bija atbēdības solis par hercoga protestu un nepakļaušanos Zviedrijas pārvaldībai. Hercogs tika aizvests uz Narvu, kur Ivangorodas cietoksnī pavadīja laiku līdz pat 1660. gadam, kad tika parakstīts Olivas miera līgums.⁴⁸ Atgriežoties Kurzemē, viņu sagaidīja posta aina, kas bija kaimiņvalstu karadarbības sekas. Nākamajās divās desmitgadēs hercogs gan ar lielu enerģiju centās atjaunot savu kuģubūvētavu, manufaktūras, tirdzniecības kontaktus un diplomātiskās attiecības, taču tas viņam izdevās tikai daļēji salīdzinājumā ar 1642.–1658. gada panākumiem.

Kurzemei izdevās piedzīvot ziedu laikus ekonomiskā ziņā, pateicoties vienam – ar agro jauno laiku mērauklu mērot – modernam hercogam. Taču, vai viņa tirdzniecības, industrijas un koloniālpolitiskās aktivitātes arī viņa pavalstniekiem “pavēra ceļu un kļuva par paraugu” (*den Weg gewiesen und ein Vorbild gegeben haben*), kā savas respektējamās monogrāfijas nobeigumā rezumējot raksta Valters Ekerts (*Walter Eckert*),⁴⁹ tas gan vēl nav tik viennozīmīgi apgalvojams. Vai vietējā muižniecība tiešām aizvien vairāk sāka pievērsties tirgus ražošanai, vai pilsētas un it īpaši ekonomiski spēcīgie tirgotāji tik tiešām guva atspērienu un radīja “uz pilsoņiem balstītu valsts finanšu ekonomiku” (*auf dem Bürgertum ruhende staatliche Finanzwirtschaft*)? Tie ir jautājumi, kuri jāpēta padziļināti. Ventspils, kas veidoja svarīgāko atbalsta punktu hercoga izvērstajai tirdzniecībai un kuģubūvei, piemēram, ilustrē tieši pretējo: no kuģubūvētavām un ražotnēm, kas atradās ārpus pilsētas, pati pilsēta un tās tirgotāji tikpat kā neguva nekādu labumu.⁵⁰ Taču lielākais ļaunums bija tas, ka hercogam Jēkabam, ņemot vērā bruņniecības privilēģijas, tika liegta sociālo struktūru modernizēšana. Jautājums gan ir, cik lielā

mērā viņš pats to vispār gribēja, jo, piemēram, muižas zemnieku statusā, uz kuriem tika attiecināti zemes apstrādes darbu pienākumi, viņš neieviesa nekādas izmaiņas. Tad vēl jo vairāk gribētos rast skaidrojumu, kāpēc, par spīti tam, 1660. gadā divi tūkstoši Kurzemes hercoga muižu zemnieku devās ceļā uz Rīgu, lai tur ar skaļām prieka gaviļēm sagaidītu savu hercogu atgriežamies no Zviedrijas trimdas.⁵¹ Ne tikai domājot par hercogu Jēkabu, daudzi jautājumi vēl nav atbildēti. Tie ir jautājumi, kas fascinējošā veidā vienlaicīgi skar pretrunīgus fenomenus, kas brīžiem atrodas saspēlē, brīžiem pretspēlē, – tas attiecas gan uz Austrumeiropai raksturīgajiem feodālajiem agrārajiem likumiem, kurus tik sīksti aizstāvēja muižniecība, gan uz hercogu rosinātiem impulsiem, raksturīgiem “modernajai” Rietumeiropas domāšanai.

* * *

Igaunija, Vidzeme un Kurzeme laika posmā no 16. līdz 18. gadsimtam tikai ļoti nosacīti ir bijusi iesaistīta procesos, kas skāra šī reģiona sociālo un ekonomisko attīstību un kas bija nozīmīgi agrariem jaunajiem laikiem Rietumeiropā. Baltijas provincēs šie trīs gadsimti mazāk kļuva par “centrālo pārslēgšanās laiku” (*zentrale Umschaltphase*, tā Ilja Mjeckis/*Ilja Mieck*), daudz vairāk un izšķirošāk šī reģiona attīstību noteica tas, kā “[sociālo] kārtu struktūras iekļāvās modernajā laikmetā” (*Hineinragen ständisch gebundener Strukturen in die Moderne*, tā Verners Konce/*Werner Conze*). Viduslaiku un moderno struktūru līdzāspastāvēšana bija visnotaļ raksturīga agro jauno laiku iezīme visur, tikai ar atšķirību, ka Baltijas reģionā “Austrumeiropas attīstības ceļa” ietvaros šis posms bija būtiski ilgāks nekā Eiropas rietumu un centrālajā daļā. Taču tas nebūt nenozīmē, ka tās jaunās izpausmes, ar kurām tiek asociētas cilvēku izturēšanās formas agrajos jaunajos laikos, Igaunijā, Vidzemē un Kurzemē 17. un 18. gadsimtā nebūtu radušas atbalsi ne “valstī”, ne ekonomikā, ne sabiedrībā, ne kultūrā. Galvenokārt pateicoties Zviedrijai, Igaunija un Vidzeme tika konfrontēta ar daudzām novitātēm. Tāpat arī Kurzemes hercogi bija atvērti jauniem impulsiem. Taču uzskatāmi ir arī neveiksmju iemesli, kuru ilgtermiņā radītās sekas iespaidoja Igaunijas, Vidzemes un Kurzemes iedzīvotājus. Šīs problēmas prasa intensīvāku pētniecību, lai atrastu Igaunijai, Vidzemei un Kurzemei precīzāku vērtējumu kopējā Eiropas agro jauno laiku vēstures

norišu kontekstā, taču tā ietvaros mudinātu vairāk izcelt igauņu un latviešu vēsturi kopumā.

Raksta pamatā ir referāts, nolasīts 62. Baltijas vēsturnieku konferencē, kas notika 2009. gada 6. jūnijā Getingenē (*Göttingen*). Paredzēts, ka teksts tiks iekļauts arī izdevumā “*Die Baltischen Länder und Europa in der Frühen Neuzeit*”, ko kā papildinātu konferences materiālu krājumu izdošanai sagatavo Norberts Angermans (*Norbert Angermann*), Karstens Brigemans (*Karsten Brüggemann*) un Inna Peltsama-Jirjo (*Inna Pöhltsam-Jürjo*).

No vācu valodas tulkojusi *Maija Levāne*

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Sk. arī: Rudolf Vierhaus (1992). Vom Nutzen und Nachteil des Begriffs “Frühe Neuzeit”. In: Rudolf Vierhaus (Hg.). *Frühe Neuzeit – Frühe Moderne? Forschungen zur Vielschichtigkeit von Übergangsprozessen*. Göttingen, S. 13–26; Winfried Schulze (1997). Europa in der Frühen Neuzeit – Begriffsgeschichtliche Befunde. In: Heinz Duchhardt, Andreas Kunz (Hg.). “*Europäische Geschichte*” als historiographisches Problem. Mainz, S. 35–64; Nada Boškovska Leimgruber (Hg.) (1997). *Die Frühe Neuzeit in der Geschichtswissenschaft*. Paderborn (šeit īpaši sk.: Ilja Mieck. Die Frühe Neuzeit. Definitionsprobleme, Methodendiskussion, Forschungstendenzen, S. 17–38); Anette Völker-Rasor (Hg.) (2000). *Frühe Neuzeit*. München; Luise Schorn-Schütte (2009). *Europäische Geschichte 1500–1789*. Paderborn; Helmut Neuhaus (Hg.) (2009). *Die Frühe Neuzeit als Epoche*. München (Historische Zeitschrift, Beiheft 49); Joachim Bahlcke (2012). *Landesherrschaft, Territorien und Staat in der Frühen Neuzeit*. München (Enzyklopädie deutscher Geschichte, Bd. 91).
- ² Sk. arī: Wolfgang Reinhard (1997). Sozialdisziplinierung-Konfessionalisierung-Modernisierung. Ein historiographischer Diskurs. In: Nada Boškovska Leimgruber (Hg.) (1997). *Die Frühe Neuzeit in der Geschichtswissenschaft*. Paderborn, S. 39–56; Heinz Schilling (1994). Die Kirchenzucht im frühneuzeitlichen Europa. In: Heinz Schilling. *Kirchenzucht und Sozialdisziplinierung im frühneuzeitlichen Europa*. Berlin, S. 13–40 (Zeitschrift für Historische Forschung, Beiheft 16); kā arī kritisko piezīmi par vienkāršojošo apgalvojumu – absolūtisma valsts esot patiesais labuma ieguvējs no baznīcas īstenotajiem sociāli disciplinējošajiem pasākumiem pie: Martin Brecht (1994). Protestantische Kirchenzucht zwischen Kirche und Staat. In: *Kirchenzucht und Sozialdisziplinierung im frühneuzeitlichen Europa*, S. 41–48.
- ³ Roberts Brenners (*Robert Brenner*) šajā kontekstā ir ierosinājis kā problēmas centrālo jautājumu formulēt konkrētu vienas mazas Rietumeiropas

- daļas ārkārtīgi izteikto ekonomisko dinamiku, nevis kā galveno aplūkot Austrumeiropas “neveiksmi”, kas drīzāk atbilstu lēnajām pārmaiņām un attīstībai visā pārējā Eiropā. Sk.: Robert Brenner (1989). *Economic Backwardness in Eastern Europe in Light of Development in the West*. In: Daniel Chivot (ed.). *The Origins of Backwardness in Eastern Europe. Economics and Politics from the Middle Ages Until the Early Twentieth Century*. Berkeley: University of California Press, pp. 15–52.
- ⁴ Tas ļoti uzskatāmi atspoguļojas atsevišķos pārskatos un mācību izdevumos par tēmu “Jaunie laiki”, kuros Austrumeiropa ieņem tikai marginālu lomu. Sk.: Schorn-Schütte. *Europäische Geschichte 1500–1789*.
- ⁵ Zsigmond P. Pach (1964). *Die ungarische Agrarentwicklung im 16.–17. Jahrhundert. Abbiegung vom westeuropäischen Entwicklungsgang*. Budapest (Studia Historica, Bd. 54).
- ⁶ Šādu viedokli pārstāv, piemēram: Nada Boškowska Leimgruber (1997). Vorwort. In: Nada Boškowska Leimgruber (Hg.) (1997). *Die Frühe Neuzeit in der Geschichtswissenschaft*. Paderborn, S. 11–12; Helga Schultz (2000). Mecklenburg, Ostmitteleuropa und das Problem der Rückständigkeit. In: Ernst Münch, Ralph Schattkowsky (Hg.). *Festschrift für Gerhard Heitz*. Rostock, S. 21–52, šeit S. 28 (Studien zur ostelbischen Gesellschaftsgeschichte, Bd. 1). Savukārt uz šādu apgalvojumu kritiski raugās: Holm Sundhaussen (1997). Die Ursprünge der osteuropäischen Produktionsweise in der Frühen Neuzeit. In: Nada Boškowska Leimgruber (Hg.) (1997). *Die Frühe Neuzeit in der Geschichtswissenschaft*. Paderborn, S. 145–162, šeit S. 148.
- ⁷ Galvenokārt par šo jautājumu sk.: Holm Sundhaussen (1990). Der Wandel in der osteuropäischen Agrarverfassung während der Frühen Neuzeit. In: *Südostforschungen*, 49, S. 15–56; Sundhaussen. *Die Ursprünge*, S. 148.
- ⁸ Sundhaussen. *Die Ursprünge*, S. 150–153.
- ⁹ Christoph Schmidt (1997). *Leibeigenschaft im Ostseeraum. Versuch einer Typologie*. Köln, S. 9; Michael North (1999). Die Entstehung der Gutsherrschaft im südlichen Ostseeraum. *Zeitschrift für historische Forschung*, 26, S. 42–59, šeit S. 45.
- ¹⁰ Heinrich Kaak (1991). *Die Gutsherrschaft. Theoriegeschichtliche Untersuchungen zum Agrarwesen im ostelbischen Raum*. Berlin, S. 370 (Veröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin, Bd. 79); Edgar Melton (1988). “Gutsherrschaft” in East Elbian Germany and in Livonia, 1500–1800: A Critique of the Model. *Central European History*, 21, S. 315–349. Plašākas diskusijas par tādiem jautājumiem kā “muižkungu problēma” – šī fenomena rašanās, attīstīšanās un salīdzinājums – šeit nevar tikt izvērstas. Salīdzinājumam sk.: Jan Peters (2000). Gutsherrschaftsgeschichte und kein Ende. Versuch einer Auskunft zu aktuellen Ergebnissen und Schwierigkeiten der Forschung. In: Ernst Münch, Ralph Schattkowsky (Hg.). *Festschrift für Gerhard Heitz*. Rostock, S. 53–80; Markus Cerman. Agrardualismus in Europa? Die Gutsherrschaft im östlichen Mittel- und Osteuropa. Pieejams: <http://www.europa.clio-online.de/2010/Article=436> (skatīts 05.08.2010.).

- ¹¹ Heinz Schilling (1999). *Die neue Zeit. Vom Christenheitseuropa zum Europa der Staaten, 1250–1750*. Berlin, S. 184, 290–293.
- ¹² Par graudu eksportu no Baltijas telpas, par tā salīdzinoši mazo apjomu un attiecīgi nenozīmīgo ietekmi uz “refeodalizāciju” raksta: Enn Tarvel (1991). The influence of the Western Grain Market on the Agrarian Economy in North-Eastern Europe in the 15th to 18th centuries. In: Enn Tarvel (ed.). *The Role of Feudal Peasantry in History*. Tallinn, S. 191–193.
- ¹³ Par šo tēmu atsevišķi sk.: Sundhaussen. Der Wandel; Schultz. Mecklenburg, šeit īpaši: S. 27–34.
- ¹⁴ Sk.: Sundhaussen. Der Wandel, S. 24, 26; sk. arī: Schultz. Mecklenburg, S. 27–32.
- ¹⁵ Par šī kara tālejošajām sekām, īpaši attiecībā uz muižu saimniecības attīstību un dzimtbūšanas attīstību, uzskatāmi raksta: Vasilii Doroshenko (1960). *Ocherki agrarnoi istorii Latvii v XVI veke*. Rīga.
- ¹⁶ Runājot par Kurzemi, sk.: Heinrichs Strods (1994). Verkauf, Tausch und Schenkung von Bauern in Kurland vom 16. bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts. *Acta Baltica*, XXXI, S. 133–149.
- ¹⁷ Šeit sk.: Daniel Chirot (1989). Causes and Consequences of Backwardness. In: Daniel Chirot (ed.). *The Origins of Backwardness in Eastern Europe. Economics and Politics from the Middle Ages Until the Early Twentieth Century*. Berkeley: University of California Press, pp. 1–52, šeit pp. 4–5.
- ¹⁸ Sundhaussen. Die Ursprünge, S. 161.
- ¹⁹ Sk.: Schultz. Mecklenburg, S. 29. Pēc Dorošenko pētījumiem ražas produktivitāte Vidzemē bija vēl krietni zemāka; sk.: Doroshenko. *Ocherki*, s. 121–124.
- ²⁰ Juhan Kahk (1999). *Bauer und Baron im Baltikum. Versuch einer historisch-phänomenologischen Studie zum Thema “Gutsherrschaft in den Ostseeprovinzen?”* Tallinn, S. 156–157; Holm Sundhaussen (1983). Zur Wechselwirkung zwischen frühneuzeitlichem Außenhandel und ökonomischer Rückständigkeit in Osteuropa: Eine Auseinandersetzung mir der Kolonialthese. *Geschichte und Gesellschaft*, 9, S. 544–563, šeit S. 559–561.
- ²¹ Klaus Garber, Martin Klöker (2004). *Kulturgeschichte der baltischen Länder*. Tübingen; Martin Krieger, Michael North (Hg.) (2004). *Land und Meer. Kultureller Austausch zwischen Westeuropa und Ostseeraum in der Frühen Neuzeit*. Köln.
- ²² Teksts iekļauts: Erwin Oberländer, Volker Keller (2008). *Kurland. Vom polnisch-litauischen Lehnsherzogtum zur russischen Provinz. Dokumente zur Verfassungsgeschichte 1561–1795*. Paderborn, S. 72–93. Sk. arī Māriņes Jakovļevas recenziju, kura publicēta izdevumā *Nordost-Archiv*, XVIII (2009), S. 253–258. Recenzijā, norādot uz latviešu vēsturnieku pētījumiem, tiek paustas šaubas par šī dokumenta īstumu, respektīvi, par šo privilēģiju tiesiski likumīgo spēku. Šeit gan būtu iebilstams, ka, pat ja tās formāli nebūtu bijušas ar tiesisku spēku, jo tām trūka seima

- apstiprinājuma, tām bija politiska iedarbība, ko vēsturnieks nevar atstāt bez ievēribas.
- ²³ Erwin Oberländer (2007). Estland, Livland und Kurland unter polnisch-litauischer, schwedischer und russischer Herrschaft 1561–1705. In: Thomas Nicklas, Matthias Schnettger (Hg.) *Politik und Sprache im frühneuzeitlichen Europa*. Mainz, S. 153–168, šeit S. 160–161 (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte, Abteilung für Universalgeschichte, Bd. 71). Gvido Straube norāda uz vācbaltiešu historiogrāfijā bieži pārspīlēti atainotajiem pretreformācijas centieniem Vidzemē, kam bija maz rezultātu: Gvido Straube (2003). Die “polnische Gegenreformation” in Livland – Ziele und Realitäten. In: *Prusy i Inflanty między średniowieczem a nowożytnością. Państwo – Społeczeństwo – Kultura*. Toruń, S. 117–123.
- ²⁴ Zīmīgas šeit bija Stefana Batorija izdotās *Constitutiones Livoniae a Stephano rege sancitae* (04.12.1582.), in: Matthias Dogiel (1795). *Codex diplomaticus regni Poloniae et magni ducatus Litvaniae*. Tomus V, in quo ut universae Livoniae, ita speciatim Curlandiae et Semigalliae Ducatum res continentur. Wilna, Nr. CLXXXVII, S. 320–324. Runājot par Polijas-Lietuvas politiku sk.: Jürgen Heyde (2000). *Bauer, Gutshof und Königsmacht. Die estnischen Bauern in Livland unter polnischer und schwedischer Herrschaft 1561–1650*. Köln, Weimar, Wien, Kap. I/1 (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte, Bd. 16).
- ²⁵ Par Karla no Zēdermanlandes (*Karl von Södermannland*) priekšlikumiem un Vidzemes muižniecības atbildes reakciju uz to, sk.: Jürgen Heyde (1998). Zwischen Kooperation und Konfrontation: Die Adelspolitik Polen-Litauens und Schwedens in der Provinz Livland 1561–1650. *Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung*, 47, S. 544–567, šeit S. 560.
- ²⁶ Turpat, 561.–567. lpp.
- ²⁷ Oberländer. Estland, S. 162–163.
- ²⁸ Detalizētāk par šo jautājumu sk.: Ralph Tuchtenhagen (2008). *Zentralstaat und Provinz im frühneuzeitlichen Nordosteuropa*. Wiesbaden, S. 186–220 (Veröffentlichungen des Nordost-Instituts, Bd. 5).
- ²⁹ Karl Inno (1972). *Tartu University in Estonia during the Swedish Rule (1632–1710)*. Stockholm, pp. 64–65.
- ³⁰ Par zviedru baznīcas politiku sk. arī: August Westren-Doll (1956). Die schwedische Zeit in Estland und Livland. In: Reinhard Wittram (Hg.). *Baltische Kirchengeschichte*. Göttingen, S. 87–109. Norādes atrodamas arī Ralfa Tuhtenhāgena (*Ralph Tuchtenhagen*) darbā par Zviedrijas politiku Baltijas provincēs (sk. 28. atsauci).
- ³¹ Pārskatu piedāvā šādi darbi: Stellan Dahlgren (1993). Der schwedische Absolutismus am Ende des 17. Jahrhunderts und die Integration des Reiches. In: Aleksander Loit, Helmut Pirimäe (Hg.). *Die schwedischen Ostseeprovinzen Estland und Livland im 16.–18. Jahrhundert*. Uppsala, S. 15–31; Aleksander Loit (1993). Die baltischen Länder im schwedischen Ostseereich. In: Aleksander Loit (Hg.). *Die schwedischen Ostseeprovinzen Estland und Livland im 16.–18. Jahrhundert*. Uppsala, S. 63–85 (Studia

- Baltica Stockholmensia, Bd. 11). Šis Aleksandra Loita raksts ar nosaukumu "Die ökonomische, soziale und politische Entwicklung in den baltischen Landen zwischen 1561 und 1721" ir lasāms kā 4. apakšnodaļa viņa pētījumā "Reformation und Konfessionalisierung in den ländlichen Gebieten", kas publicēts krājumā: Matthias Asche, Werner Buchholz, Anton Schindling (Hg.) (2008). *Die baltischen Lande im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung*. Teil 1, Münster, S. 78–93 (Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung, Bd. 70).
- ³² Juhan Vasar (1931). *Die große livländische Güterreduktion*. Dorpat; Edgars Dunsdorfs (1950). *Der große schwedische Kataster in Livland, 1681–1710*. Stockholm.
- ³³ Par zviedru agrāro politiku Kārļa XI valdīšanas laikā salīdzinoši sk. norādes: Dahlgreen. Der Schwedische Absolutismus, S. 20–24; Loit. Die baltischen Länder, S. 71–74.
- ³⁴ Par cara Pētera I solījumiem *Universalen* formā, kā arī par Vidzemes bruņniecības kapitulāciju sk.: *Die Capitulationen der livländischen Ritter- und Landschaft und der Stadt Riga vom 4. Juli 1710 nebst deren Confirmationen* (1865). Hg. von C[arl] Schirren. Dorpat, S. 29–31 un S. 35–46, šeit S. 38, § 5.
- ³⁵ Īpaši tas attiecas uz kroņa muižu pārvaldi, taču arī uz zemnieku sūdzību tiesībām, sk.: Kahk. *Bauer und Baron*, S. 101; Mati Laur (1993). Der Einfluß schwedischer Gesetze auf das politische Leben des Ostbaltikums im 18. Jahrhundert. In: Aleksander Loit (Hg.). *Die schwedischen Ostseeprovinzen Estland und Livland im 16.–18. Jahrhundert*. Uppsala, S. 251–256; Jaak Naber (1996). Volksbildung und Schulen der Esten in Est- und Livland im Zeitalter der Aufklärung. In: Ott-Heinrich Elias (Hg.). *Aufklärung in den baltischen Provinzen Rußlands. Ideologie und soziale Wirklichkeit*. Köln, Weimar, Wien, S. 73–94 (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte, Bd. 15).
- ³⁶ Publicēts izdevumā: Oberländer, Keller. *Kurland*, S. 72–93, 98–103, 122–145.
- ³⁷ Turpat, 252.–287. lpp.; sk. arī: Mathias Mesenhöller (2005). Entwicklungspotentiale und -grenzen des Adelsparlamentarismus am Beispiel des polnischen Lehnsherzogtums und russischen Gouvernements Kurland. In: Roland Gehrke (Hg.). *Aufbrüche in die Moderne. Frühparlamentarismus zwischen altständischer Ordnung und monarchischem Konstitutionalismus 1750–1850*. Köln, S. 317–332.
- ³⁸ Sk. "Rigischer Rezeß Anno 1567, den 28. Februar: Die Foundation aller Kirchen", in: *Archiv für die Geschichte Liv-, Ehst- und Curlands*, Bd. 2, hg. von F[riedrich] G[eorg] von Bunge, Dorpat, 1843, S. 168–173. Šis aktis paredzēja virkni pasākumu, ar kuriem varētu mainīt baznīcas iedibinātās attiecības. Detalizētu pārskatu par baznīcas iekārtu piedāvā: Theodor Kallmeyer (1851). *Die Begründung der evangelisch-lutherischen Kirche in Kurland durch Herzog Gotthard*. Riga.
- ³⁹ *Kirchen-Reformation des Fürstenthumbs Churland und Semigallien in Liefflandt. Anno domini 1570*. Rostock, 1572. Atkārtoti publicēts izde-

- vumā: Emil Sehling (Hg.) (1913). *Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*. Bd. 5: Livland, Estland und Kurland. Leipzig, S. 49–66. Sk. arī: Andreas Zieger (1967). *Das religiöse und kirchliche Leben in Preußen und Kurland im Spiegel der evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*. Köln, Graz.
- ⁴⁰ Sk. “Mitauser Receß Anno 1572 den 10. Martii”, in: *Archiv für die Geschichte Liv-, Ehst- und Curlands*, Bd. 2, hg. von F[riedrich] G[eorg] von Bunge, Dorpat, 1843, S. 213–222, šeit S. 217.
- ⁴¹ Līdzās apjomīgajām vizitāciju aktīm Latvijas Valsts vēstures arhīvā Rīgā īpaši sk. Kurzemes superintendenta Paula Einhorna (*Paul Einhorn*) rakstus, kurš 17. gadsimta vidū intensīvi strādāja pie darba “Abgötterey und nichtigem Aberglauben, so vorzeiten aus der Heydnischen Abgötterey in diesem Lande entsprossen, und bishero in gebrauche blieben”, in: *Drei Schriften von Paul Einhorn und eine von Johann Wolfgang Böckler aufs neue wieder abgedruckt*. Riga, 1857, S. 72–86.
- ⁴² Sk.: Jürgen Petersohn (1963). *Fürstenmacht und Ständetum in Preußen während der Regierung Herzog Georg Friedrichs 1587–1603*. Würzburg.
- ⁴³ Par hercoga Vilhelma disciplinēšanas pasākumiem un konfliktu, kas no tiem izrietēja, sk.: Volker Keller (2005). *Herzog Friedrich von Kurland (1569–1642). Verfassungs-, Nachfolge- und Neutralitätspolitik*. Marburg, S. 35–62 (Materialien und Studien zur Ostmitteleuropa-Forschung, Bd. 11).
- ⁴⁴ *Die Regimentsformel und die Kurländischen Statuten von 1617*. Hg. und eingel. von Theodor Schiemann. Mitau, 1876. Šeit avota teksts publicēts latīņu valodā.
- ⁴⁵ Sk.: Walter Eckert (1927). *Kurland unter dem Einfluß des Merkantilismus. Ein Beitrag zur Staats- und Wirtschaftspolitik Herzog Jakobs von Kurland (1642–1682)*. Riga, šeit S. 46–49.
- ⁴⁶ August Seraphim (1904). *Die Geschichte des Herzogtums Kurland*. 2. Aufl., Reval, S. 128 (Livländische Geschichte, Bd. 3).
- ⁴⁷ Mārīte Jakovļeva (2007). Die Beziehungen zwischen Herzog Jakob von Kurland und Russland. *Forschungen zur baltischen Geschichte*, 2, S. 24–56, šeit S. 48.
- ⁴⁸ Zviedrijas karalis Kārlis X interesantā kārtā šos notikumus pamatoja šādi: hercogs Jēkabs esot iepretim Zviedrijai piekopis “ekstrēmas liekulības” politiku (*Politik “extremer Falschheit”*), jo viņam karā ne tik daudz ir interesējusi savas hercogistes neitralitāte, cik patiesībā ir rūpējusi suverenitātes iegūšana, kā arī absolūta vara pār bruņniecību un pār pilsētām hercogistē. Tāpat viņa interesēs esot bijusi tirdzniecības novirzīšana no zviedru pārvaldītās Rīgas uz Mītavu/Jelgavu, kas tolaik bija hercogistes galvaspilsēta. Sk. “Friedens- und Kriegsbeschreibung von Anfang des 1657sten biß an das 1661ste Jahr”, in: *Theatrum Europaeum Continuum*, Bd. 8, Frankfurt am Main, 1693, S. 645–654, šeit S. 648.
- ⁴⁹ Eckert. Kurland, S. 253–254.
- ⁵⁰ Kerstin Siegler (2001). Aufstieg und Niedergang des Handelsplatzes Windau im 17. Jahrhundert. In: Erwin Oberländer (Hg.). *Das*

Herzogtum Kurland 1561–1795. Verfassung, Wirtschaft, Gesellschaft. Bd. 2, Lüneburg, S. 197–238.

- ⁵¹ “Abschrift eines alten Originals: Kurze jedoch Eigentliche Beschreibung der Reise des Durchlauchtigen Fürsten und Herrn Jacobus, zu Liefland zu Curland und Semgallen Herzog [...] aus Ivangorod bis Riga und von dannen durch dero Herzogthum Semgallen und Curland bis dem Schlos Grobin glücklich vollbracht [...]. Libau d. 24. Julij 1660” (“Sena oriģināla noraksts: Īss, taču patiess augstdzimušā firsta un kunga Jēkaba, Vidzemes, Kurzemes, Zemgales hercoga [...] ceļojuma apraksts: no Ivangorodas līdz Rīgai, tas veda tālāk caur viņa Zemgales un Kurzemes hercogisti, līdz laimīgi nonāca galā, Grobiņas pilī [...]. Libavā/Liepājā 1660. gada 24. jūlijā”). *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs*, 7363. fonds, 3. apraksts, 182. lieta: Ungedrūkte Kurländische und Piltensche Staatsschriften II, S. 215–217’, šeit S. 216’.

CONCEPT OF THE EARLY MODERN ERA AND THE HISTORY OF ESTONIA, VIDZEME AND KURZEME (1561–1795)

Erwin Oberländer

Professor emeritus, Department of History, Johann Gutenberg’s University in Mainz, Foreign Member of the Latvian Academy of Sciences, Doctor honoris causa of the University of Latvia.
E-mail: oberleandere@gmx.de

The article analyses the relatively slower development of the economic and social structures of Eastern Europe in the 16th–18th centuries as compared to those of Western Europe. The first part of the article offers a brief description of the modernisation processes spreading from England and the Netherlands and the factors which prevented their establishment in Eastern Europe. The second part deals with the seeds of a will to change observed at that time in Estonia, Vidzeme and Kurzeme, as well as the effects of these reform changes on the inhabitants of the region.

Key words: modernisation, economic and social structure, agrarian constitution, “East European path of development”

Summary

The article is devoted to the question why the economic and social structures of Eastern Europe developed differently, or at least significantly more slowly, from the 16th to the 18th centuries, than in Western Europe, so that one also speaks of the “long early modern era” in Eastern Europe. In the first section, the essential features of the modernisation of the early modern era, spreading from England and the Netherlands, are first sketched out on the basis of the current state of research, and then the structural factors which impeded their becoming established in Eastern Europe are discussed. In the course of this, it becomes clear that the juxtaposition of medieval and modern structures was, it is true, a hallmark of the early modern era everywhere, but it was destined to endure considerably longer in the Baltic lands, as part of the “East European path of development”, than in Western and Central Europe. However, that does not mean that the changes of the early modern era in the patterns of behaviour of people, in the state, economy, society and culture would not have met with any response at all in Estonia, Livonia and Courland. As is shown in the second part of the article, there were certainly the first signs there, too, of a will to change characteristic for the early modern era. Above all Sweden ensured an intensive encounter with typically early modern era reform projects in Estonia and Livonia, and the dukes of Courland also gave appropriate impetuses again and again. Even if these failed, above all because of the stubborn resistance of the nobility (knighthood), we should inquire more thoroughly into the effects of these reform approaches on the inhabitants of the region than before in order thus to draw a more differentiated picture of the position of the Baltic lands in the history of Europe as a whole in the early modern era.

Iesniegts 15.05.2012.

1863. GADA POĻU SACELŠANĀS NOTIKUMI LATGALĒ ACULIECINIEKU LIECĪBĀS UN ATMIŅĀS

Dorota Samborska-Kukuca

Dr. hab. hist., Lodzas Universitātes Polijas apgaismības laikmeta, pozitīvisma un Jaunās Polijas katedras profesore. Specializējusies 19. gadsimta poļu literatūras un kultūras vēstures izpētē senās Žečpospolitas (Polijas-Lietuvas valsts) pierobežā (Baltkrievija, Poļu Inflantija jeb Latgale), jau vairāk nekā 10 gadu pēta arī poļu literatūru Latgalē 19. gadsimtā, īpašu uzmanību veltot Kazimeža Bujņicka literārajai darbībai. Autore Polijas zinātniskajās aprindās augstu novērtētajai grāmatai “Poļu inflantietis. Kazimežs Bujņickis (1788–1878) – rakstnieks un izdevējs” (*Polski Inflantczyk. Kazimierz Bujnicki (1788–1878) – pisarz i wydawca*. Kraków, 2008), šobrīd strādā pie grāmatas “Abos Daugavas krastos – par poļu kultūras veidotājiem Latgalē un Baltkrievijā 19. gadsimtā”.

E-pasts: dds@wp.pl

Rakstā, izmantojot arī Latvijas vēsturei unikālus, līdz šim nezināmus Polijas avotus, atspoguļota Latgales poļu muižniecības nostāja, rīcība un tās sabiedriskā situācija 1863. gada sacelšanās laikā. Tāpat atspoguļota poļu muižniecības mentalitāte aplūkojamajā laika posmā. Autore atklāj Latvijas un Latgales vēsturē līdz šim nezināmus faktus, sniedzot arī bagātīgu sacelšanās lokālo īpatnību raksturojumu, ieskaitot cēloņu un seku analīzi. Raksta ievadā sniegts tulkotāja priekšvārds ar īsu pārskatu par vispārējo sacelšanās gaitu Latgalē.

Atslēgas vārdi: Latgale, poļu muižniecība, poļu sacelšanās, Krievijas varas iestādes, zemniecība.

TULKOTĀJA PRIEKŠVārDS¹

Polijas, Lietuvas, Baltkrievijas un Ukrainas vēsturē nozīmīgu vietu ieņem 1863. gada 22. janvārī sāktā poļu² sacelšanās, kuras galvenais mērķis, tāpat kā 1830.–1831. gadā notikušās sacelšanās mērķis,³ bija neatkarīgas Polijas valsts atjaunošana 1772. gada robežās (pirmās

Polijas dališanas laikā). Tas nozīmē, ka sacelšanās dalībnieku plāni paredzēja arī Vitebskas guberņā ietilpstošo triju Latgales apriņķu iekļaušanu atjaunotajā Polijas valstī. Un jāuzsver fakts, ka atsevišķas sacelšanās dalībnieku (vietējo poļu muižnieku) bruņotas akcijas tiešām norisinājās arī Daugavpils apriņķī, kam vēstures literatūrā līdz šim pievērsta nepietiekama uzmanība (izņēmums ir H. Stroda raksts). Tomēr no minētā varam secināt, ka šim notikumam bija tieša loma arī Latvijas vēsturē. Vēl jo vairāk tāpēc, ka Krievijas valdības pēc sacelšanās pret poļiem vērstās represijas vistiešākajā veidā skāra un dažādos veidos iespaidoja arī Latgales latviešus (latīņu drukas aizliegums, zemnieku piespiedu pievēršana pareizticībai utt.). Galu galā tieši 1863. gada poļu sacelšanās sakāve iespaidoja arī jaunlatviešu programmatiskos mērķus un cīņas metožu izvēli, liekot tiem pilnībā atteikties no domas par bruņotas cīņas pret cara valdību iespējamību.

Sacelšanās sākās Krievijas impērijas sastāvā esošajā Polijas karalistē, un tiešais iemesls bija cara Aleksandra III nekonsekventā politika attiecībā pret šo īpatnējā stāvoklī atrodošos impērijas daļu (liela nozīme bija līdz galam Polijā nerealizētajai 1861. gada zemnieku atbrīvošanai no dzimtbūšanas, kuras īstenošana pārējā Krievijas teritorijā norisēja pēc citiem pamatprincipiem). 1860. gadā Varšavā aizsākās patriotiskas manifestācijas ar prasībām piešķirt karalistei savu konstitūciju, kas caram bija pilnībā nepieņemami. Manifestācijas ilga divus gadus, un tajās aktīvi piedalījās arī mācītāji (ne tikai katoļu garīdznieki, bet arī luterāņi un pat ebreju rabīni). 1862. gada sākumā tika izveidota slepena Nacionālā centrālā komiteja, kura pakāpeniski uzņēmās poļu muižniecības un inteliģences sagatavošanu bruņotai cīņai pret Krievijas jūgu. Tajā radās divi spārni – tā dēvētie baltie pārstāvēja galvenokārt lielmuižniecības, kā arī topošās poļu lielburžuāzijas intereses un konsekventi iestājās par 1772. gada robežu atjaunošanu ar Rietumu valstu militāru palīdzību, visās 1861. gada reformas neveiksmēs vainojot cara valdību, un tā dēvētie sarkanie, kas apvienoja dažādu poļu sabiedrības slāņu pārstāvjus un centās iesaistīt sacelšanās kustībā arī zemniekus. Viņi plānoja pat realizēt zemes reformu, kuras rezultātā zemniekiem tiktu piešķirta zeme uz lielmuižnieku rēķina. Latgales poļu muižniecība, katoļu garīdzniecība un ierēdniecība, kas galvenokārt piederēja pie “balto” nometnes, aktīvi iesaistījās sacelšanās sagatavošanā. 1862. gada beigās Viļakas muižā ieradās atvaļinātais poručīks Antonijs Riks, kurš, strādādams par muižas pārvaldnieku, Nacionālās centrālās komitejas uzdevumā uzsāka

sacelšanās sagatavošanu Latgalē. Bija paredzēts Ziemeļlatgalē izveidot 2000 vīru lielu pulku, kurš paralizētu satiksmi Pēterburgas–Varšavas dzelzceļa līnijā un pārņemtu varu Latgalē.

1863. gada janvārī komiteja Varšavā pasludināja sevi par Pagaidu nacionālo valdību un uzņēmās sacelšanās vadību. “Sarkanajiem” sākotnēji izdevās panākt vairāku zemniekiem labvēlīgu dekrētu pieņemšanu (arī par dzimtbūšanas atcelšanu un zemes nodošanu viņiem īpašumā), taču tie galvenokārt palika “uz papīra”. Partizānu kara metodēm realizētā cīņa ilga 16 mēnešus un beidzās ar sacelšanās vadītāju eksekūciju (piespīstā nāvessoda izpildīšanu) Varšavas cietoksnī un tūkstošiem sacelšanās dalībnieku – galvenokārt nacionāli noskaņoto muižnieku – nošaušanu visās poļu apdzīvotajās teritorijās. Cara valdība izvērta pret poļiem impērijā vēl nepieredzētas represijas. Uz Sibīriju izsūtījumā un katorgas darbos tika izvesti 80 000 poļu, kas bija carisma vēsturē lielākais politisko ieslodzīto kontingents.

No Latvijas vēstures viedokļa (arī tāpēc, ka 1863. gada martā sacelšanās dalībnieku karaspēka virspavēlnieks Sigismunds Serakausks savos plānos paredzēja karadarbības izvēršanu arī Kurzemes teritorijā) nozīmīga ir sacelšanās norise mūsdienu Lietuvas teritorijā, kur tā bija vismaz tikpat asiņaina, traģiska un īpatnējiem politiskiem procesiem bagāta kā Polijas zemēs. Pirmām kārtām tas iezīmējās lietuviešu nacionālās apziņas līmenī, kurā parādījās ideja par vienotību ar poļu zemēm bijušās Polijas karalistes teritorijā, taču ar jaunu – Lietuvas patstāvības akcentu. Sākotnēji sacelšanās dalībnieki sludināja lozungus par lietuviešu un poļu zemju vienotību, uzsverot nepieciešamību apvienoties bijušās Žečpospolitas robežās. Šie lozungi nepārprotami bija vērsti pret Krieviju, taču poļu un lietuviešu vēsturnieki atzīst, ka Lietuvā no Lietuvas provinces komitejas (“revolucionārās valdības”) izveidotā Lietuviešu komiteja vienlaikus ar šiem lozungiem veica noteiktas darbības, kuru mērķis bija Lietuvas vienlīdzības (faktiski – patstāvības) iedibināšana eventuālajā savienībā ar Poliju.

Tai pašā laikā jāatzīst, ka Lietuvā ļoti izteiktā formā bija vērojama parādība, kas bija raksturīga arī Latgalē, – sacelšanās dalībnieki neguva ievērojamu zemniecības atbalstu saviem mērķiem, jo zemnieki, kaut arī piedalījās nemieros un ļoti aktīvi cīnījās par savām ekonomiskajām tiesībām, būtībā neatbalstīja sacelšanās dalībniekus – muižniekus. Tieši otrādi – bieži vien viņi atbalstīja cara karaspēku, kas cīnījās pret sacelšanās dalībniekiem (800 zemnieki Lietuvā par to pat tika apbalvoti ar medaļām). Pieņēmums, ka zemnieku piederība

katoļticībai pati par sevi nosaka viņu nedalīto atbalstu saviem muižniekiem cīņā pret pareizticīgo Krieviju, izrādījās pilnīgi nepamatots.

Sacelšanās vadītāji Lietuvā – K. Kaļinausks un mācītājs A. Mackevičs pilnībā neatbalstīja arī 1863. gada 22. janvāra Polijas Pagaidu valdības manifestu, kurš paredzēja zemes piešķiršanu zemniekiem par izpirkuma maksu (“uz valsts rēķina”, kas nozīmēja – par zemnieku maksātajiem nodokļiem), jo bija par tās piešķiršanu par brīvu. 1863. gada februārī Lietuvas provinces komiteja izdeva savu manifestu, kurā izsludināja zemes piešķiršanu zemniekiem “uz mūžīgiem laikiem” bez izpiršanas. Manifests pat aizliedza (ar nāvessoda draudiem) muižniekiem ievākt nodevas no zemniekiem, kamēr poļu zemēs Pagaidu valdība vienkārši aicināja muižniekus to nedarīt, apelējot pie viņu patriotiskajām jūtām.

Tieši Lietuvā pēc sacelšanās apspiešanas darbojās Viļņas ģenerālgubernators M. Muravjovs, kura asiņainā darbība atspoguļojās viņam dotajā iesaukā – Kārējs. Arī lietuviešu nacionālās apziņas attīstība pēc sacelšanās apspiešanas cieta sevišķi smagi, ko iespaidoja latīņu drukas (tātad – arī iespieddarbu lietuviešu un, starp citu, arī Latgales latviešu valodā) aizliegums.

Latgalē jau pirmajās sacelšanās dienās ieradās vairāki emisāri no Polijas un Lietuvas, kuri centās piesaistīt kustībai arī vietējos zemniekus, tāpat rikojās vietējie muižnieki un mācītāji, aicinot uz cīņu par Polijas brīvību, aizmirstot naidu pret kungiem un ar tiem kopā dodoties cīņā pret “moskaļiem” (krieviem). 1863. gada februārī Borišobas sādžā pie Viļakas slepenā apspriedē par sacelšanās vadītāju (hetmani) Latgalē tika nozīmēts A. Rīks, bet sacelšanās sākums bija paredzēts 16. aprīlī, iepriekš sapulcējoties Līksnas mežos Daugavpils apriņķī un noteiktā vietā Rēzeknes apriņķī. Viļakas muižā tika uzsākta ieroču, municijas un pārtikas krājumu sagatavošana. Tomēr nodevības rezultātā sazvērestība tika atklāta, 28. februārī Viļakā ieradās divas karavīru rotas, kas apcietināja daļu sazvērnieku, un vēlāk 32 no viņiem tiesāja karatiesa Daugavpilī, piespriežot katorgas sodus. Tādējādi ne bez vietējo zemnieku atbalsta (viņi nesaskatīja jēgu gatavotajā “karā” par muižnieku lietu) sacelšanās Ziemeļlatgalē tika novērsta.

Savukārt Dienvidlatgalē sacelšanās sākās 13. aprīlī. Šajā dienā apmēram 50–60 vīru liela vienība septiņus kilometrus aiz Krāslavas Baltinas (Skaistas) mežos Kombuļu grāfa Leona Plātera un Dagdas īpašnieka dēla Zigmunta Bujņicka vadībā uzbruka ieroču transportam ceļā no Daugavpils uz Disnu. Tika iegūtas 250 šautenes (pārējie ieroči

tika aprakti, pēc citām ziņām – sadedzināti), trīs apsardzes karavīri krita, divi – tika smagi ievainoti, taču virsniekam un trim karavīriem izdevās aizbēgt. Krāslavā viņi sacēla trauksmi tur izvietotajā karaspēkā (grenadieru artilērijas brigādē), kas uzsāka pakalīdzīšanos divās daļās sadalītajai vienībai (tuvējā Skaistas muižā pret to tika atklāta uguns no nolaupītajiem ieročiem), kura Plātera un Bujņicka vadībā saskaņā ar plānu virzījās uz Liksnas mežiem, lai no turienes uzbruktu Višķu dzelzceļa stacijai un tālāk dotos uz Kauņas guberņu, kur pievienotos galvenajiem spēkiem. Vajāšanā pēc žandarmērijas pieprasījuma tika iesaistīti vietējie krievu sādžu zemnieki, apbruņojot viņus ar karabinēm un durkļiem. Pastāvīgās sadursmēs ar šiem zemniekiem (lielākā sadursme notika pie Maļinovkas sādžas, pēc kuras vienība šo vecticībnieku apdzīvoto vietu nodedzināja) nelielā L. Plātera nodaļa nonāca pie Višķiem, kur saskaņā ar norunu tai bija jāsaņem zirgi no muižas īpašnieka Staņislava Mola. Tomēr pēdējais, nobijies no iespējamām sekām, atteicās zirgus dot. Tas gan neizglāba viņu no satracinātā krievu zemnieku pūļa uzbrukuma. Zemnieki ieņēma muižu, ko uzreiz nodedzināja, bet divus brāļus Molus (gandrīz līdz nāvei piekautus) nogādāja apcietinājumā Daugavpilī. Tajā pašā dienā – 15. aprīlī apbruņotajiem zemniekiem pie Višķiem izdevās sagūstīt arī apmēram 60 vīru lielo L. Plātera vienību un nodot tās dalībniekus karaspēka rīcībā. Arī vairākus Rēzeknes apriņķa muižniekus (K. Manteifeli, J. un A. Kulakovskus u.c.), kas devās pievienoties sacelšanās dalībniekiem, aizturēja vietējie zemnieki. Z. Bujņicka vadītajai nodaļai izdevās izkļūt, bet pašam komandierim – aizbēgt uz ārzemēm. Savukārt aktīvākajiem zemniekiem, kas bija piedalījušies sacelšanās dalībnieku vajāšanā, žandarmērija izmaksāja balvās 450 sudraba rubļus.

Krievijas varas iestādēm sākotnēji inspirējot pret poļu muižniekiem vērsto kustību, tika nodedzinātas Višķu, Atašienas, Dagdas, Ludviampoles u.c. muižas, vēl lielāks skaits – daļēji vai pilnībā izlaupītas. Pakāpeniski šī kustība vērsās plašumā un kļuva varas iestādēm grūti kontrolējama. Starp zemniekiem izplatījās viedoklis, ka poļu muižniekus drikst vajāt un aplaupīt un krievu varas iestādes to atbalstīs. Zemnieku nemieri kļuva arvien plašāki, un varas iestādes Latgalē un Kurzemes guberņas Ilūkstes apriņķī (Dvietē) tikai ar zināmu piepūli spēja piespiest zemniekus pakļauties muižniekiem (dažkārt – ar karaspēka palīdzību).

Visi apcietinātie sacelšanās dalībnieki (arī vairāki katoļu mācītāji) tika ieslodzīti Daugavpils cietoksnī un tur tiesāti no Pēterburgas at-

braukušā karatiesā (21. aprīlī cietoksnī darbu uzsāka “izmeklēšanas komisija politiskās lietās”). Neraugoties uz to, ka uz ārzemēm aizbēgušais Z. Buņickis Krievijas varas iestādēm atsūtīja rakstu, kurā uzņēmas visu vainu par uzbrukumu ieroču transportam pie Krāslavas, karatiesā L. Plāteram piesprieda nāvessodu. 1863. gada 27. maijā no rīta aiz cietokšņa mūriem viņš tika nošauts un turpat aprakts. Taču nākamajā naktī karavīri liķi izraka un aizveda aprakšanai uz citu vietu, kas netika atklāta. Pie Daugavpils cietokšņa mūriem nāvessods tika izpildīts vēl vairākiem aktīviem sacelšanās dalībniekiem (piemēram, Telesforam Budrim un Pšemislavam Kolbam vēl 1864. gada pavasarī), daudzi no šejienes mēroja ceļu uz Sibīrijas katorgu.⁴

Sacelšanās sekas iespaidoja ne tikai poļus, pret kuriem pirmām kārtām bija vērstas Krievijas varas iestāžu represijas, bet arī Latgales latviešus. 1864. gadā izsludinātais un līdz 1904. gadam spēkā esošais latīņu iespieddarbu aizliegums liedza iespēju Latgalē drukāt un izplatīt latviešu grāmatas. Pie Viļņas ģenerālgubernatora – jau pieminētā M. Muravjova – Kārēja tika izveidota “Krievu zemesīpašnieku noņemšanas sevišķā kanceleja Ziemeļrietumu zemēs”, kuras darbības raksturs ir skaidri izteikts jau tās nosaukumā. Latgalē ieradās simtiem krievu ierēdņu, kuri uzsāka aktīvu pārkrievošanas politiku. Vietējos latviešus dažkārt pat ar varu centās pievērst pareizticībai (pārsvār bez sevišķiem panākumiem).

Poļu vēstures literatūrā 1863. gada sacelšanās jautājums skarts plaši un tā viennozīmīgi vērtēta no nacionālās atbrīvošanās kustības viedokļa – kā kārtējais nozīmīgais posms poļu tautas atbrīvošanās kustībā no Krievijas carisma. Samērā detalizēti tiek analizēta sacelšanās norise dažādos reģionos un ļoti detalizēti – sacelšanās iespaids uz poļu politisko domu atlikušajā 19. gadsimta daļā (visu galveno politisko spēku un novirzienu atteikšanās no bruņotas cīņas idejas kā tādas, kura pastāvošajos apstākļos nespēj dot pozitīvus rezultātus, bet panāk vienīgi nežēlīgu represiju vilni). Tomēr starp poļu vēsturnieku darbiem pamanāma zināma pārspīlēti nacionālistiska ievirze, nekritiski vērtējot sacelšanās dalībnieku motīvus (piemēram, pilnībā noliedzot lielo zemes īpašnieku ieinteresētību savu saimniecisko interešu aizstāvēšanā un izceļot vienīgi izteikti nacionāla rakstura motīvus viņu darbībā).

Līdzīgi 1863. gada norises aplūko arī viens no ievērojamākajiem angļu un pasaules vēsturniekiem Normans Deiviss. Viņš ievieto šo sacelšanos vienotā poļu atbrīvošanās kustības ķēdē, uzsverot, ka tai bija (salīdzinājumā ar citu Eiropas tautu analogām kustībām) vissenākā

vēsture, vislielākā noteiktība, “sliktākā prese un vismazāk veiksmes”. Kustības sākumu viņš saskata 18. gadsimta pret Krieviju vērstajās poļu muižnieku konfederācijās un atzīmē, ka laikā no Polijas valsts sadalīšanas starp kaimiņiem (Krieviju, Austriju un Prūsiju) 18. gadsimta pēdējā trešdaļā līdz II pasaules kara beigām katra poļu paaudze pieredzēja bruņotu sacelšanos (1830.–1831., 1848., 1863., 1905., 1919., 1944. gadā). Arī 1863. gada sacelšanās dalībnieki pauda to agrā nacionālisma formu, kas izveidojās vēl Napoleona karu laikā, un sacelšanās dalībnieku programmatiskajos mērķos bija salīdzinoši maz saimnieciska rakstura apsvērumu, bet ļoti daudz – vēlēšanās saglabāt savu kultūru, nacionālo raksturu un nacionālo godu. Visu 19. gadsimta poļu sacelšanos mērķis bija atjaunot iznīcināto Polijas un Lietuvas valstiskumu, bet to dalībniekus tieši iedvesmoja “mistiskās vīzijas no romantiskās poēzijas” – pārliecība, ka Polija – “Tautu Kristus” – sagaidīs savu “trešo dienu”, respektīvi, augšāmcelšanos pēc piesišanas krustā.

Padomju historiogrāfijā tika atzīts sacelšanās nacionālais raksturs, taču tika izcelti atsevišķie tās norisē saskatāmie šķiriskie un ekonomiskie aspekti (īpaši sacelšanās dalībnieku agrārajā politikā, zemnieku piedalīšanās bruņotajās akcijās, “sarkano” un “balto” savstarpējās nesaskaņas sacelšanās dalībnieku nometnes ietvaros), kurus N. Deiviss raksturo kā maznozīmīgus un katrā ziņā ne būtiskākos. To noteica padomju vēstures zinātnes specifika. Savukārt mūsdienu krievu historiogrāfijā turpina dominēt atsevišķi no padomju vēstures pārņemtie stereotipi, kaut arī saskatāmi mēģinājumi tos pārvarēt. Raksturīgs piemērs ir vēsturnieka A. Korņilova darbs, kurā tiek īpaši uzsvērts sacelšanās sākums, kad nemiernieki nogalinājuši “neapbruņotus krievu karavīrus kazarmās”, savukārt krievu sabiedrībā sašutumu izraisīja Rietumeiropas valstu valdību mēģinājums sniegt aktīvu atbalstu sacelšanās dalībniekiem Polijā. Poļu vēsturiskajā literatūrā dominē citāds skatījums gan uz konkrēto notikumu kazarmās (loģiski domājot, kazarmās vispār nevar būt runas par neapbruņotiem karavīriem, bet vienīgi par poļu ienīstās armijas pārstāvjiem, kuros sacelšanās dalībnieki viennozīmīgi saskatīja savus ienaidniekus), gan par ārvalstu palīdzību. Poļu un arī Rietumu historiogrāfijā dominē viedoklis, ka Lielbritānijas u.c. Rietumvalstu deklarācijas Krievijas valdībai bija novēlotas un pilnībā formālas. Tādēļ krievu vēsturnieku centieni izvērtēt Krievijas valdības aso reakciju uz sacelšanos (tātad arī turpmākās represijas pret poļu nāciju kopumā) ir jāsaista ar subjektīviem mēģinājumiem atainot minētos notikumus vienīgi no sava viedokļa.

Katrā ziņā neviens nenoliedz sacelšanās milzīgo nozīmi daudzū tautu un zemju vēsturē. Šodien Polijā 1863. gadā Daugavpils cietoksni nošautais grāfs L. Plāters tiek atzīts par vienu no 19. gadsimta poļu nacionālās cīņas varoņiem. Jākonstatē, ka šī sacelšanās bija ļoti nozīmīga arī Latvijas un latviešu tautas vēsturē.

Tulkotājs

* * *

“Latgalē poļu sacelšanās tika izmantota, lai uzbruktu poļu muižniekiem, nodedzinātu un izpostītu viņu muižas, bet pašus ieslodzītu cietoksni,”⁵ – tādu prasmīgu un precīzu secinājumu par nacionālo kustību Latgalē 1863. gada pavasarī izdara latviešu vēsturnieks Ēriks Jēkabsons. Šī laika notikumi agrākās Žečpospolitas Aizdaugavas teritorijās sākās vēl ziemā ar sagatavošanas darbiem dažū bagāto muižnieku mājās, izvēršoties iespaidīgajā akcijā pie Krāslavas 13./25. aprīlī un tikpat iespaidīgajā un nežēlīgajā cara valdības izrēķināšanās akcijā ar Latgalē dzīvojošajiem poļiem. Vēsturnieku aprakstītie tā laika notikumi rod papildinājumu šo norišū dalībnieku un aculiecinieku atmiņās, kuri ziņo par notiekošo nekavējoties un mirkļa iespaidā vai arī jau pēc norišū apsvēršanas – pēc vairākiem gadiem, atspoguļojot un rekonstruējot atmiņā saglabātos savas un citu darbības elementus.⁶

Visplašākais privātais avots, kurā atrodami detalizēti pārskati par tā pavasara asiņainajām dienām, ir Vācijā izdotā laikraksta “*Przeгляд Poznański*” slejās anonīmi publicētās “Vēstules no Poļu Inflan-tijas”,⁷ kas rakstītas no 1863. gada 3./15. aprīļa līdz 28. novembrim/10. decembrim.⁸ Patiesībā to autore ir Ludvika Broela-Plātere⁹ – par uzbrukumu ieroču un municijas transportam (šis notikums pie Krāslavas aizsāka sacelšanos Latgalē) veikušās bruņotās nodaļas komandieri uzskatītā Leona¹⁰ vecākā māsa. Sarežģītā 1863. gada sacelšanās laika Latgales poļu motivācijas un darbības izpētē tas ir ārkārtīgi svarīgs avots, kurš ietver nozīmīgu informāciju par Leona pēdējām dienām, par Latgales muižu likteņiem, viedokļus un redzē-jumu, kas sniedz priekšstatu par zemnieku mežonīgās attieksmes šausmināto, par savu likteni nedrošo poļu muižniecību. Leonu Plāteru un sacelšanās kustības izraisīto apstākļu raksturojumu savās atmiņās piemin arī viņa brālis Eugēniušs.¹¹ Tajās atrodams ne vien Leona mocekļa nāves apraksts, bet arī lietišķa informācija

par sacelšanās sagatavošanā iesaistītajām personām. Cits, kaut arī vairāk subjektīvs avots ir plašā 1863. gada aprīļa notikumu rekonstrukcija, kas ietverta Kazimeža Bujņicka atmiņās.¹² Šis autors, kuru iespaido dēla piedalīšanās sacelšanās kustībā, līdzīgi kā Ludviku un Eugēniusu Plāterus pārdzīvojumi brāļa dēļ, stāsta par notikumiem, netaupot sīkumus. Minēto papildina Staņislava Manteifeļa-Zēges¹³ un mācītāja Juzefa Borodziča [Aleksandra Mola] atmiņas.¹⁴

No janvāra sacelšanās gaitu Lietuvas teritorijā pētījušo vēsturieku darbiem un atmiņu avotiem izriet, ka Latgalē bijuši vismaz divi nacionālās sacelšanās sagatavošanas centri. Pirmais saskaņā ar Boļeslava Brežgo un Dāvida Fajnhauza pētījumiem atradās muižas pārvaldnieka Antonija Rika¹⁵ mājā Viļakā, kur notika apspriedes pirms sacelšanās. Starp šo sapulču patriotiski noskaņotajiem dalībniekiem lielāko daļu veidoja Pēterburgā studējošie poļu studenti.¹⁶ 1863. gada 18. februārī Nacionālā centrālā komiteja iecēla Riku par nemiernieku iecerētās nodaļas komandieri, taču pēc dažām dienām iecerētie plāni tika sagrauti. Pēc Žandarmērijas korpusa štāba priekšnieka Pjotra Šuvalova pavēles ar vietējo zemnieku palīdzību tika atklāts un sagrauts šis sacelšanās sagatavošanas centrs, vairāki tā dalībnieki apcietināti, bet ieroči – konfiscēti.¹⁷

Otrs sacelšanās sagatavošanas centrs bija Višķu muiža, kas piederēja grāfam Staņislavam Molam.¹⁸ Netālu esošajā Dubnā¹⁹ dzīvoja no Polijas karalistes atbraukušais Juzefs Ponsets,²⁰ kurš ar pseidonīmu Dembovskis aģitēja dalībniekus un veica sacelšanās priekšdarbus. Būdams draudzīgās attiecībās ar apkārtnē pazīstamo literātu Kazimežu Bujņicki, viņš savās mājās bieži aicināja viesos viņa mazmeitas – māšas Beņislavskas²¹ un nodibināja tuvākus kontaktus ar viņa jaunāko dēlu Zigmuntu,²² kā arī jauno Leonu Plāteru no Kazanovas muižas pie Krāslavas. Atšķirīgā informācija, kas izriet no Vitebskas gubernatora ziņojuma (tajā apgalvots, ka Plāters nepazīna Ponsetu,²³ bet vienīgi izpildīja viņa pavēles) un šo notikumu aculiecinieku atmiņām, kurās viennozīmīgi ir runa par Ponseta un poļu muižnieku ciešo sadarbību, liek šaubīties par Ponseta kā sacelšanās kustības organizatora lomu. Molu muiža kļuva par pirmo vietu, kurā sacelšanās tika sagatavota, un to veicināja muižas atrašanās vieta. “Dzelzceļa tuvums noteica to,” dzimtos Višķus atceras Juzefs Borodzičs, “ka šeit pulcējās plaša sabiedrība. Šajās sapulcēs daudz nodarbojās ar politiku – dziedāja patriotiskas dziesmas utt., bet, kad nacionālā valdība iecēla Leonu Plāteru par Inflantijas vojevodu,

tika nolemts ar bruņotu demonstrāciju parādīt Eiropai, ka Latgale ir poliska. Staņislava kungs kā viņa draugs ar naudu kā nacionālo nodevu viņu patiesi atbalstīja, taču skaidri paziņoja, ka nekādās savvērestībās nepiedalīsies.²⁴

1863. gada pavasara notikumu liecinieku atmiņu izpēte liek izdarīt secinājumu, ka sacelšanās sagatavošana Latgales teritorijā bija provokācija. Iespaidīgais sākums – akcija pie Krāslavas – apstiprina šo pieņēmumu. Visās atmiņās skaidri tiek uzsvērta šķelšanās vecajos – sacelšanās pretiniekos un jaunos – dedzīgos atbalstītājos. Pirmo vidū bija arī viesnīcas “Lambert” komerciālais aģents Vladislavs Soltans no Prezmas, kurš piederēja t.s. baltu grupējumam. Neticot sacelšanās panākumiem, viņš, līdzīgi daudziem citiem, tomēr piekāpās, pakļaujoties sabiedrības morālajam spiedienam.²⁵ Ja ticam Eugēniusa Plātera vai Staņislava Manteifeļa-Zēges atmiņām, Juzefa Ponseta atsūtišana uz Latgali bija krievu mērķtiecīgs taktisks solis. Atmiņās redzam Ponsetu kā veiklu mistifikatoru, kas tēlo dedzīgu patriotu, bet patiesībā savervē jaunos un naivos Latgales poļus, kuri pakļaujas viņa diktātam un veic bruņotu uzbrukumu, un tādā veidā izraisa cīņu, kas drīzumā tiek ātri apspiesta. Tik tālu secinājumos savā “fotogrāfiskajā drāmā” neaiziet Ludvika Plātere, kura uzskata Ponsetu (skatuves tēls Juzefats) par karstgalvi un musinātāju, taču ne spiegu, kaut arī šajā darbā Ponsets ir negatīvs, antipātijas izraisošs tēls. Turklāt visās minētajās atmiņās parādās arī Zigmunts Bujņickis kā faktiskais akcijas vadītājs pie Krāslavas. Salīdzinot ar līdz šim zinātniskajos darbos par sacelšanos Latgalē sniegto informāciju, kas šādu funkciju piedēvē Leonam Plāteram, tā ir jauna hipotēze, kuru nedrīkst noniecināt.²⁶ Sevišķi tāpēc, ka Bujņickis parādās viņu pazīnūšo personu (t.sk. tēva) atmiņās kā nelīdzsvarots, impulsīvs, pārlietu pašpārliecināts, vieglprātīgs dauzoņa, pat avantūrists un kūdītājs. Saskaņā ar tā laika cilvēku nežēlīgajām liecībām tieši Bujņicka dēļ gāja bojā tolaik 26 gadus vecais Leons Plāters. Lai glābtu Bujņicki, kura sievai nesen bija piedzimis bērns un kuram pirms dažām dienām bija nomirusi māte,²⁷ žēlsirdīgais un godprātīgais Leons Plāters uzņēmas vainu uz sevi, nezinot, ka Bujņickis, glābjot savu ādu, jau atrodas ceļā uz Pēterburgu pie paša ministra Pjotra Valujeva, ar kura ģimeni draudzīgās attiecībās bija un bieži tajā viesojās viņa māsa – Helēna Bujņicka.²⁸ No turienes ar jaunu pasi, nesatraucoties par dzimtenē pamestās ģimenes likteni, viņš tālāk dosies uz Parīzi, no kurienes vairs dzimtenē neatgriezīsies.²⁹

Pēc tam jau no Parīzes, kā atceras viņa tēvs, jaunais Bujņickis uzrakstīja vēstuli karatiesai, ko atveda viņa sieva Anete. Šajā vēstulē Zigmunts atzina sevis pildīto funkciju un faktu, ka Dagdas muižā apracis lādi ar sacelšanās sagatavošanu skarošiem dokumentiem (to bija atraduši zemnieki, kas izpostīja Bujņicku namu). Pateicoties šai vēstulei, tika samazināts Bujņicka vecākajam brālim Boļeslavam³⁰ piespriestais sods. Tāds saskaņā ar atmiņu avotiem ir pirmo sacelšanās dienu scenārijs.

Sacelšanās sākās Latgales dienvidos 13./25. aprīlī, kad valdības transportam ar ieročiem un municiju ceļā no Daugavpils uz Disnu pārgalvīgi³¹ uzbruka poļu vienība 50 brīvprātīgo sastāvā. Minēto akciju Kazimežs Bujņickis apraksta šādi: “No Daugavpils cietokšņa izbraukušajam ugunsieroču transportam uz pasta ceļa starp Krāslavu un Druju uzbruka saujiņa bruņotu sacelšanās dalībnieku – inflantiešu. Pēc īsas kaujas, nogalinot vājo militāro sardzi, ieguva transportu, daļu šauteņu paņēma līdzī, pārējo sadedzināja. Izpildot komitejas pavēli, uzbrukums tika izdarīts tikpat drosmīgi, cik neapdomīgi, un tam sekoja visdrausmīgākās nelaimes Daugavpils apriņķa daļā un visā Latgalē, kā arī visā Baltkrievijā, kur tika izsludināts karastāvoklis, un tās sajuta sekas mēģinājumam sacelties pret varenajiem valdības spēkiem. Vietējā vara, uzzinājusi par uzbrukumu militārajam transportam, aicināja zemniekus vērsties pret sacelšanās dalībniekiem.”³² Un starp tiem atradās atmiņu autora dēls Zigmunts Bujņickis kā militārpersona, pildot komandiera funkcijas, un kopā ar pieciem Kazanovas muižas kalpotājiem³³ arī Leons Plāters.³⁴ Plātera uzdevums bija nokļūt Lietuvā. Šo misiju viņš vairs neizpildīja. Nākamajā dienā viņš tika notverts mežos pie Dubnas. Zigmunts slepus veiksmīgi nokļuva līdz savai Roļņičīnas muižai pie Dagdas un, konstatējis nopietno situāciju, aizbēga uz ārzemēm.³⁵

Eugēniūša Plātera (1826–1916) un Staņislava Manteifeļa-Zēges par šiem pašiem 1863. gada pavasara notikumiem rakstītajās atmiņās varam pārbaudīt patiesību un pieņēmumus, konstatēt visticamāko notikumu gaitu. Pirmo atmiņu autors – Leona brālis ļoti precīzi izklāsta viņa ģimenei nelaimīgo dienu notikumus pirms Leona notveršanas un sodīšanas ar nāvi. Atšķirībā no Bujņicka haotiskajiem izsaucieniem šīs atmiņas ir sakārtotas un konsekventas. Atmiņu detaļas, kuras brālim sniedzis pats Leons, papildina Bujņicka askētisko, nejaušību un tišu noklusējumu pilno liecību.

Leons Plāters sākotnēji iesaistījās sacelšanās sagatavošanā emi-sāra Ponseta Latgalē izplatītās mērķtiecīgās propagandas ietekmē. Ponsets darbojās uz Nacionālās valdības pilnvaru pamata un ap-galvoja, ka sacelšanās Latgalē ir ne tikai nepieciešama, bet neap-šaubāmā zemnieku piedalīšanās tajā garantē bruņotās uzstāšanās panākumus. Tomēr Leons, kuram nepatika Zigmunta Bujņicka un Molu izveidotās grupas dalībnieku nenoteiktība, izlēma nevis cīnī-ties Latgalē, kur, kā viņš pamatoti uzskatīja, sacelšanās kustībai nav izredžu, bet pievienoties Narbuta vadītajam karaspēkam Lietuvā. Taču viņš nepaspēja realizēt šo nodomu, jo no Bujņicka kā sava komandiera saņēma pavēli (nepaklausības gadījumā piedraudot ar nāvessodu) nekavējoties pievienoties viņa grupai, kurai Baltinas mežā jāuzbrūk ieroču transportam ceļā no Daugavpils cietokšņa uz Disnu.

Pēc uzdevuma izpildīšanas (nogalinātas trīs personas, divas ievai-notas, pārējie karavīri aizbēga) Leonam tika dots rīkojums kopā ar saviem kalpotājiem un iegūtajiem ieročiem doties uz Staņislava Mola muižu, kur vajadzēja gaidīt zirgiem, bet no turienes tālāk – uz Lietuvu. Savukārt pārējie sacelšanās dalībnieki kopā ar komandieri aizbēga no notikuma vietas. Pēc tam kad bija sniedzis palīdzību ievainotajiem krieviem, Leons uzsāka smago ceļu Višķu virzienā. Starplaikā uzbrukumā dzīvi palikušie konvoja karavīri paziņoja par notikušo – un tūlīt sākās pakaļdzišanās “buntavniekiem”. Galvenie palīgi un, pareizāk sakot, linča tiesas izpildītāji bija vecticībnieki – zemnieki, kuriem tika iestāstīts, ka muižnieki rīko dumpi pret caru, lai atjaunotu dzimtbūšanu. Kad Višķos sacelšanās dalībnieki zirgu vietā atrada nodedzināto Mola muižu, sarūgtinātais un izmisušais Leons, kaut pēdējiem spēkiem vēl aizstāvējās, tomēr tika ātri sa-gūstīts. Nostādīts Šuvalova priekšā, kurš labprāt būtu viņu atbrīvojis, Leons, “domājot par Bujņicki, kam bija sieva un bērns, uzņēmas vainu un nenoliedza”,³⁶ ka bijis uzbrukuma vadītājs, kā rezultātā tika nosūtīts uz Daugavpils cietoksni. Tur sākās izmeklēšana (“uzreiz bija redzams, ka pieņemts lēmums par Leona notiesāšanu uz nāvi; šis mērķis skaidri izpaudās visā pratināšanas gaitā”³⁷), pratināja Storozenko un Paņutins. “Tajā pašā laikā Zigmunts Bujņickis, pār-liecinājies par sava stāvokļa bīstamību, pēc uzbrukuma nekavējoties devās uz Pēterburgu un tur no ministra Valujeva ar māsas – Valu-jevas kundzes draudzenes starpniecību saņēma pasi un aizbrauca uz ārzemēm. Drīz pienāca ziņa, ka viņš atrodas drošībā un nekas

viņam nedraud. Savukārt Leonu kuru katru dienu varēja viņa vietā nolemt nāvei. Tāpēc daži Bujņicku ģimenes locekļi sāka pieprasīt no Zigmunta, lai viņš publiski atzītu savu vainu. Tomēr diemžēl viņš pārāk vēlu nosūtīja komisijai vēstuli, kurā rakstīja, ka bijis īstais un vienīgais komandieris vienībai, kas uzbruka ieroču transportam Baltinas mežā pie Krāslavas. Viņa sieva personiski uzņēmās iesniegt šo vēstuli komisijas locekļiem. Tā tika uzņemta ar neticību, vēstuli izlasīja, taču tai nekādu uzmanību nepievērsa, pat, kā šķiet, tā netika pieminēta protokolā.³⁸ Neobjektīvā izmeklēšana ātri vien tika pabeigta ar ļoti nežēlīgu spriedumu³⁹ – piespriežot nāvessodu.⁴⁰

Arī Manteifeļa-Zēges atmiņas, šķiet, apstiprina Plātera versiju. Tajās skaidri teikts – “Zigmunts Bujņickis bija vadonis”,⁴¹ taču šo lomu pildīja, vienojoties ar “spiegu – provokatoru, no Kongresa karalistes atsūtītu poli” jeb Ponsetu. Šo atmiņu kontekstā, tām apstiprinot Krievijas varas iestāžu plānveidīgi veiktu Latgales poļu musināšanu dalībai sacelšanās kustībā, lai tādējādi rastu iegastu atklātam konfliktam un tā konsekvencei – represijām, Zigmunts Bujņickis parādās neviennozīmīgi: kā naivs veiklu kūdītāju upuris, taču vienlaikus, ņemot vērā personisko glēvumu, kā pret Plāteru vērstās asiņainās atmaksas vaininieks.

Pēc Krāslavas apkārtnes akcijas “krievu varas iestādes aicināja vajāt sacelšanās dalībniekus, kuru skaits bija pieaudzis līdz 200, un veikli izmantoja vairāku zemnieku neieredzētu poļu muižnieku klātbūtni viņu vidū. Akcija pie Krāslavas kļuva par signālu zemniecībai sākt rīkoties pret muižniecību. Šo nemierniecisko kustību uzsāka vecticībnieki, viņiem sekoja arī katoļi latvieši, dedzinot, laupot muižas un nežēlīgi slepkavojot to iemītņiekus.”⁴² Tika nopostīti vairāki desmiti muižu, starp tām – arī krievu un vācu īpašniekiem piederošas, tā bija tik aktīva kustība, ka cara varas iestādēm ar grūtībām izdevās savaldīt šo draudīgo stāvokli.⁴³ Viļņas ģenerālgubernatora Mihaila Muravjova politika sākotnēji bija vērsta uz Latgales zemnieku musināšanu pret vietējo muižniecību. Lai apspiestu sacelšanās dalībnieku uzstāšanos, Krievijas valdība sakūdīja pret tiem vecticībniekus – krievu zemniekus, kuri, bēgot no kādreiz Krievijā pieredzētajām reliģiska rakstura represijām, apmetās Latgalē ar vietējās muižniecības atļauju.⁴⁴ Tieši viņi notikumos Latgalē izrādīja vislielāko aktivitāti.⁴⁵

Latgales poļu kolektīvo dvēseles stāvokli šajā laikā ilustrē Ludvikas Plāteres korespondence. Šīs vēstules atspoguļo notikumus

un to apstākļus, komentē tos precizējot un papildinot. Visvairāk vietas autore velta Leona Plātera mocekļa nāvei, sakralizējot viņa soli – visas vainas uzņemšanos uz sevi, lai glābtu citus. “Vēstules” ir dokuments, kas parāda apgabala poļu muižniecības mentalitāti, tās ir liecība par Latgales poļu moku ceļu. Jau pirmās sacelšanās dienas rada rakstītājā nemieru: “Dzīvojam no dienas uz dienu vislielākajā nedrošībā par rītdienu, nodoti trīs iznīcinošu stihiju varā: mūsu pašu brāļu nelīdzsvarotībai, par mūsu bojāeju sapņojošo varas iestāžu izmanībai un negodīgumam un pastāvīgi pret mums kūdītās vienkāršās tautas naidam. Pirmie nespēj izraisīt uzticību godīgos cilvēkos, jo redzam viņos prāta šaurību, viedokļa neskaidrību un pamatprincipu neesamību; par valdības attieksmi pat pārāk skaidri liecina arvien jauni ukazi un rīkojumi; par zemniekiem varu vienīgi teikt, ka viņu attieksme pret mums un mūsu lietu ir ļoti slikta. Esam ieģrūsti neiespējamā stāvoklī. Nekad neesam baidījušies no upuriem tēvzemes glābšanai; taču nest lielākos upurus, kādi vien iespējami, atdot asinis, dzīvību, īpašumu, visu mūsu nākotni, visas mūsu cerības, visus nākotnes darbības līdzekļus atvērtā satracinātā ienaidnieka rīklē – tas ir neprāts! Tādu upuru priekšā saraujas cilvēka daba, saraujas sirds un prāts [...] Mūsu stāvoklis ir drausmīgs gan tagad, gan nākotnē raugoties.”⁴⁶

Ludvika Plātere, kurai, līdzīgi kā viņas brālim Eugēniušam, nepatika bruņota uzstāšanās, atceras par strīdiem starp sacelšanās atbalstītājiem un noliedzējiem. Šajos strīdos galvenokārt jaunatnes⁴⁷ atbalstītās bruņotās cīņas pretinieku puse tika dēvēta par “Targovicu”.⁴⁸ Vienlaikus viņa apgalvo: “Dubultspēle tika spēlēta līdz pat galam, viens tika teikts, kaut kas cits darīts. Ārēji tika piekristis pieredzējušāku cilvēku teiktajam, viņiem tika apgalvots, ka viss kārtībā, viņi tika mierināti un vienlaicīgi pilnīgi pretēji apgalvojumiem izsūtītas pavēles. Vēl vairāk – kad šie nelaimīgie rīkojumi tika izpildīti, kad jau bija saskatāmas sekas, ko jebkurš neoptimists, kas pazina vulkānisko zemi, uz kuras stāvējām, varēja sagaidīt, tie, kuri šos rīkojumus izdeva, pilnībā no tiem atteicās. Kas, labu gribot, lai saglabātu godīgumu un nepalaistu garām iespēju kalpot dzimtenei, pievienojās sacelšanās kustībai, tika apmuļķots. Kustība aizgāja savu ceļu, darīja un izdarīja savu. Negribēja gaidīt, negribēja klausīt nevienu. Lika sākt – un vēl kur? Visvājākajā apriņķī, visnespējīgākajā apgabalā, pie Krāslavas miestīņa ar ļoti nelabvēlīgi noskaņotiem iedzīvotājiem, pilnu ar karaspēku, kaut arī tas bija vājš, apkārtņē bez mežiem,

padsmīt verstis apkārt nostiprinātai ar t.s. “poselenije”⁴⁹ – uz agrāko Daugavpils stārstāju atvestajiem krievu kolonistiem, zemē, kurā, nepienācīgi vadot no augšas, demoralizējušies līdz augstai pakāpei pat tās katoļu iedzīvotāji un kura šķelšanos dēļ var tikt nosaukta par istu laupītāju ligzdu, patiesu nesodītu neliešu bedri [...]. Šādā situācijā un apstākļos tika pavēlēts uzbrukt uz Disnu pa pasta ceļu braucošam ieroču transportam, iznīcināt to, bet daļu ieroču, ko varētu izmantot, vest cauri “poselenije” centram, lai nokļūtu ļoti tālos mežos. Viss izvērtās neveiksmīgi, bet atbildības nasta attiecībā pret ienaidnieku krita uz jauno, lietai pilnībā atdevušos Leonu Plāteru, kurš nepavisam nebija komandieris, neko uz savu roku nedarīja un līdz beigām vienīgi izpildīja pavēles. Būdamis pamests no tiem, kam ar viņu bija jāsavienojas, satracinātās zemniecības noķerts mežā dažus desmitus jūdžu no mājām, nespējīgs uz izlocīšanos, ar kuras palīdzību Krievijā baltu var padarīt par melnu, uzreiz uzņēmās visu vainu uz sevīm, piesedzot vainīgos [...]. Šai neveiksmīgajai akcijai bija arī citas sekas. Šodien gandrīz visu Latgali, kā apgalvo zinātāji, 84 muižas (man šis skaitlis šķiet uz pusi palielināts) vietējo varas iestāžu uzskūditā zemniecība jau pilnībā nopostījusi.”⁵⁰

“Vēstulēs” precīzi aprakstīts uzbrukums Moliem piederošajiem Višķiem, Plāteriem piederošo Kombuļu⁵¹ nodedzināšana, sirmā Kazimeža Plātera⁵² brutāla piekaušana Ludviampolē, uzbrukums Bujņicku Dagdai un citas “barbariskas, tatāriskas, mežonīgas laupīšanas, par kādām grūti iedomāties [...]. Mūsu latviešos – katoļos,” želojas autore, “ieimitinājies sātans, turklāt vissliktākā paveida, par to dienu un nakti ir jāraud. [...] Tika izdarīta svētumu zaimošana, noniecināts svētākais sakraments, uzbrukts mācītājiem, viņi tika sisti, sasiesti, tiem tika spļauts sejā un apsmieti.”⁵³ Viņai piebalso izmisumā esošais Kazimežs Bujņickis, kura mūža veikumu iznīcinājusi uguns. Tādējādi viņš pauž izmisumu, kādā atrodas, redzot savu nopostīto un aplaupīto Dagdas muižu. “Smagi nopūšos, redzot ne tikai mana kustamā īpašuma pilnīgu iznīcināšanu, bet arī, kas ir sāpīgāk, tik daudz manai sirdij dārgu piemiņas lietu neatgriezenisku zaudējumu: vecāku, vecvecāku, manas nesen pie Dieva aizgājušās sievas attēli, korespondence ar iemīļotiem vai dziļi cienītiem cilvēkiem, ar slavenībām dzimtenē un ārzemēs, ar lielākajiem poļu literātiem, viss tas, ar ko lepojos, ko biju iecerējis atstāt pēc nāves pēctečiem kā mana vārda un nama godu, viss tas vienā mirklī tika pārvērstis pelnos ar nekādus svētumus necienošu barbaru roku!”⁵⁴

Krievijas varas iestāžu sakūditās zemniecības nežēlība sasniedza savu kulmināciju, tā, lūk, piepildījās ienaidnieka barbariskie plāni; “Vēstuļu” autore paredz Latgalei tālāku tumšu likteni: “Ja šeit Krievija varēs mierīgi iesēties mūsu mantojumā, tā nikni atriebtos mācītājiem, apgāztu altārus, musinātu tautu uz šķelšanos un svētuma noniecināšanu. Tai ietu viegli. Tā godalgotu atkāpšanos no ticības, piešķirot ar likumīgo īpašnieku asinīm aplacītu zemi.”⁵⁵ Izpostīta zeme, demoralizēta tauta – tādu postījumu bilanci viņa saskata: “Ja mūs atstās šīs valdības varā, patiesi labāk mums būtu bijis, ja mēs nebūtu piedzimuši. Šeit ne vien materiāli, bet arī morāli mūs grib iznīcināt [...] viss balstīts uz viltu, meliem, uzpirkšanu un acīmredzamu netaisnību,”⁵⁶ – valda vispārēja anarhija, terors, izplatās naidis un katoļu mācītāju vajāšana. Valdība “ar vienu roku veicina šķelšanos un visbriesmīgāko, vissarkanāko sociālismu, bet ar otru – atgrūž revolūciju tik lielā mērā, cik vajadzīgs, lai mūs pazudinātu, bet sevi glābtu, Eiropas priekšā tēlotu nevainīgo un nomelnotu poļus. Šī iemesla dēļ rīkojums par uzstāšanos Latgalē bija ne tikai nepārdomāts, bet arī nepolitisks solis. Ne tikai visu provinci un daudzus privātus likteņus nolēma iznīcībai, bet arī nāca palīgā valdībai un atklāja visas mūsu vājās puses. Sacelšanās dalībnieku saujiņai milzīgā teritorijā bija darīšana ne tikai ar karaspēku, bet arī neskaitāmu zemnieku masu.”⁵⁷ No jebkura redzesviedokļa tik nopietnam ienaidniekam bija neiespējami pretoties. Te varēja vienīgi organizēties un gaidīt pēdējo brīdi. Kara gadījumā ar jēlkādu regulārā karaspēka palīdzību mēs būtu veikuši kaut ko skaistu. Bez tā bija jānotiek tam, kas notika. Starp cietoksni, dzelzceļu, muižu laupītājiem un Daugavu sēdējām kā lamatās. Šim mūsu īpašajam stāvoklim netika gribēts pievērst uzmanību, un notika tas, kas notika.”⁵⁸

Latgales poļu stāvoklis kļuva sliktāks no dienas uz dienu: “Valda terorisms, kādu mēs pat Nikolaja laikā nepazinām. Muravjovi mums ir lielā un mazā mērogā. Neviens nav drošs par rītdienu. Jābūt gatavam uz visu.”⁵⁹ Autore raksta par poļu padzīšanu no Latgales, latviešu kūdīšanu pret viņiem, ierēdņu ievēšanu no Krievijas un par samaksu viņiem ar nolaupīto poļu naudu, par mākslīgi saasinātajām privātajām nesaskaņām starp apgabala iedzīvotājiem, ko, izmantojot sacelšanās izraisītās jukas, sekmēja melīgās un nežēlīgās krievu varas iestādes.

Sacelšanās bilance bija skumja: “Mūsu priekšā ir iztukšota zeme, mūsu jaunatne dodas apdzīvot Āzijas stepes vai tās robežapgalus,

vienkāršā tauta vēršas pret mums, gaišākās personības ir vai nu iznīcinātas, vai tām atņemta iespaida un darbības iespēja [...] Vai nebija labāk pacietīgi, ar atdevi strādāt, kaut arī bieži vien nepatīkamos un sliktos apstākļos, pakāpeniski virzīties arvien tālāk un tālāk nekā likt visu uz kārts un dažos mēnešos zaudēt tik daudz lietu, kas ar grūtībām iegūtas un sniedz iespēju iegūt sev arvien vairāk? Ko tas līdz, ka mūsu jaunatne apliecināja un apliecina drosmes brīnumus? Ko tas līdz, ka visās mūsu zemes malās bija varoņdarbi, līdzvērtīgi slavenākajiem, kas minēti vēsturē? Tas viss ir kalpojis vienīgi mūsu ieģrūšanai vēl dziļākā bezdibenī. Dieva žēlastības atnākšanas priekšvakarā vajadzēja būt pacietīgiem, bet mums pacietības pietrūka [...] Diemžēl mēs neprotam strādāt! Kauties, lieliski cīnīties, nomirt, uz to vienmēr esam gatavi; taču uzcītīgi strādāt, ilgstoši, bez trokšņa un uzslavām, strādāt varbūt ne priekš sevis, tas mums ir par daudz. Veltīgi mēreni noskaņotā daļa atkārtoja, ka vajag mācīties un piemēroties nākotnei, ka jānostiprina tautas organisms; sākumā tas tika uzklauts, pēc tam tika saukts, ka ērtāk un patīkamāk ir izmēģināt laimi un iet kaut nāvē. Tika noraidīti tie, kuri apgalvoja, ka šodien tēvzeme no mums pieprasa nevis nāvi, bet dzīvību. Mums vienmēr ir bijis un būs materiāls mocekļiem, taču benediktīniešu celmlaužu mums trūka un trūkst.”⁶⁰

Šie rūgtie, dziļie un par poļu tautas rakstura labu pazīšanu liecinošie vārdi ne reizi vien vēl parādīsies diskusijā par poļiem, poliskumu, poļu nestajiem upuriem, ne vienmēr galēji nepieciešamajiem “akmeņiem pret cietoksni”.⁶¹

Skumjš ir Latgales atainojums pēc sacelšanās: “Paliks drupas, šur un tur kādi dzīvi palikušie kā noklīdušas avis, paliks postaža, materiālas un morālas drupas, apspiešana, kādu grūti iedomāties, trūkums, nevarība, visa poliskā apslāpēšana, visa katoliskā iznīdēšana vai vismaz ierobežošana, jebkādu sirdsapziņas pēdu izdzēšana [...] visderdzīgākā nebrīve. [...] Miers tik pasliktinātā stāvoklī paredz mums lēnu nomiršanu.”⁶² Cik pareģojoši bija šie vārdi, drīz parādīja laiks. Bruņota cīņa Latgales poļu iedzīvotājiem bija patiesa politiska pašnāvība, darbība, kas maksāja nāves spriedumus, labākā gadījumā – muižas konfiskāciju, kontribūciju, izsūtīšanu uz Sibīriju. Sacelšanās rezultāts karalistē bija savādāks nekā Latgalē, kuras iedzīvotāji varēja garīgi solidarizēties ar sacelšanās dalībniekiem karalistē, taču sadarboties ar tiem bija liels risks. Ja centrālajās poļu zemēs janvāra sacelšanās uzskatāma par patriotisma izvirdu-

mu, nesamierinātības demonstrējumu par svešiniekiem savā zemē, tad tālajā Latgalē, ievērojot ģeogrāfisko atrašanos aiz Daugavas, tā nevarēja tikt uzskatīta par nopietnu politisku aktu un bieži tiek dēvēta pat par “pseidosacelšanos”.

*No poļu valodas tulkojis
Ēriks Jēkabsons*

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Pārskats sastādīts, balstoties uz: Wspomnienia z 1863 roku. *Dzwon*, 21.01.1931.; H. Tomaszewicz. Szlakiem Leona Platerra. *Nasze Życie*, 23.07.1939.; O. T. Pirms septiņdesmit gadiem. Notikumi Daugavpils apkārtnē poļu sacelšanās laikā 1863. gadā. *Latvijas Kareivis*, 01.04.1933.; Heinrihs Strods (1990). Rozruchy chłopskie we wschodniej Łotwie i Kurlandii w roku 1863 roku. W: *Zapiski Historyczne*. T. LV, Toruń, s. 105–120; Norman Davies (2005). *God's Playground. A History of Poland*. Vol. II. 1795 to the Present. Oxford University Press, p. 256–273; Bronius Makauskas (2000). *Lietuvos istorija*. Kaunas, p. 226–230; Adolfas Šapoka (red.) (1936). *Lietuvos istorija*. Kaunas, p. 469–474; Andrzej Rachuba, Jūrate Kiaupienė, Zigmantas Kiaupa (2008). *Historia Litwy. Dwugłos polsko-litewski*. Warszawa, s. 307–314; Aron Schneider (2002). K voprosu o vliianii pol'skogo vosstaniia 1863 g. na krestianskoe dvizhenie v Latgalii. *Humanitāro Zinātņu Vēstnesis*, 1, 99.–106. lpp.; u.c.
- ² 1863. gadā notiekošajam procesam rakstā tiek lietots apzīmējums “poļu sacelšanās”, kaut arī lietuviešu historiogrāfija pauž viedokli, ka Lietuvas teritorijā runa ir par lietuviešiem, kam daļēji var piekrist.
- ³ Arī 1831. gada sacelšanās laikā tai bija atskaņas mūsdienu Latvijas teritorijā (piemēram, sk.: Ž. Kalva [Karlsons] (1940). 1831. gada poļu nemieru atskaņas Kurzemē. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 235.–248. lpp.), bet no Liksnas muižas īpašnieku dzimtas bija cēlušies un šajā muižā bērnību pavadījusi “poļu Žanna d'Arka” – viena no spilgtākajām sacelšanās varonēm Emīlija Plātere, kura lietuviešu historiogrāfijā dažkārt tiek uzskatīta par piederīgu Lietuvai (tur darbojās viņas komandētā nemiernieku vienība).
- ⁴ Twierdza Dyneburska w 1863–1864 r. (ze wspomnień więźnia stanu Alfreda Romera). *Nasz Kraj*, 22.01.1920.
- ⁵ Erik Jekabson (1993). Stosunki polsko-łotewskie na przestrzeni dziejów. W: Edward Walewander (red.). *Polacy na Łotwie*. Lublin, s. 31.
- ⁶ Lielākā daļa darbā izmantoto avotu nav tikusi izmantota nevienā no vēsturnieku darbiem par janvāra sacelšanos Lietuvas teritorijā. Kazimeža Bujņicka atmiņu izdevuma (*Pamiętniki (1795–1875)*). Wstęp i oprac. Paweł Bukowiec. Kraków, 2001) recenzijā, kuras autore ir Jolanta Sikorska-Kuļeša (*Kwartalnik Historyczny*, 2003, 3, s. 140), sakarā ar

1863. gada aprīļa notikumiem izmantoti vienīgi Staņislava Manteifeļa-Zēģes (*Manteuffel-Szoęge*) atmiņu fragmenti.

- ⁷ [Ludwika Platerówna]. *Listy z Inflant Polskich. Przegląd Poznański*, 1863, s. 221–240.
- ⁸ “Vēstulu” (*Listy*) rokraksta versija glabājas: Biblioteka Polska w Paryżu, sygn. 545.
- ⁹ Ludvika Hipolita Plātere (1821–1897) – Juzefa un Antoņinas (dzimusi Peresvita-Soltana) Broelu-Plāteru (Augusta Hiacinta Krāslavas līnijas) vecākā meita. Sk.: Szymon Konarski (1967). *Platerowie*. Buenos Aires; Paryž, s. 113. Plātere bija literāte, sarakstījās ar Mihalu Grabovski, autore lūgām: *Dramat bez nazwy* (Kraków, 1893, iespiesta arī laikrakstā *Przegląd Polski*, 1875, s. 173–286, otrā balva laikraksta konkursā) un *Wybrana* (Poznań, 1903, par Žannu d’Arku). Sk.: Ludwik Simon (1971). *Bibliografia dramatu polskiego 1765–1939*. T. 2, Warszawa, s. 711. Pieccēlienu luga *Dramat bez nazwy* bija veltīta brāļa Leona dzīvei un nāvei. Nesen atklātajā Gustava Manteifeļa darbā (*Zarysy z dziejów krain dawnych inflanckich czyli Inflant właściwych (tak szwedzkich, jako i polskich), Estonii z Ozyliq, Kurlandii i Ziemi Piltyńskiej*. Wstęp, redakcja i opracowanie tekstu Krzysztof Zajac. Kraków, 2007, s. 202) šis teksts kļūdaini pierakstīts K. Bujnickim (drukas kļūda). Kopš 19. gs. 40. gadiem Plātere publicēja rakstus arī Latgales reģionālā izdevumā “Rubon”. Plāteres lugu rokraksti glabājas: Biblioteka Narodowa, sygn. 2281. Pašlaik sagatavošanā ir jauns *Dramat bez nazwy* izdevums ar plašu ievadu par Ludvikas Plāteres dzīvi un darbību.
- ¹⁰ Leons Joahims Blažejs Broels-Plāters (nevis Plāters-Ziberks, kā viņa uzvārdu ar citu Plāteru dzimtas atzaru identificē S. Kenevičs (Stefan Kieniewicz (1983). *Powstanie Styczniowe*. Warszawa, s. 492) un atkārtu J. Sikorska-Kuļeša savā recenzijā), dzimis 1836. gadā, sacelšanās dalībnieks. Mācījies Rīgā un Jelgavā. Pēc pilngadības sasniegšanas dzīvoja Kazanovas muižā, kur nodibināja virpošanas darbnīcu. Sacelšanās dalībniekiem pievienojās ne uzreiz, bet, būdams cilvēks ar izteiktu goda izjūtu, centās izpildīt viņam uzlikto pienākumu. Leonam Plāteram veltīti daudzi darbi un atmiņas (neskaitot tuvinieku – Ludvikas un Eugēniusa darbus), viņa brālēna un vārdbrāļa – mācītāja Leona Plātera grāmata, kā arī, kas ir interesanti, Leons kļuva par varoni izdevumā *Pieśń lotewska na rozstrzelanie hr. L. Platery w czasie powstania w 1863 w Dyneburgu*, kas iznāca 1871. gadā Rīgā. Leons Plāters tika nošauts Daugavpilī 28. maijā/9. jūnijā no rīta. Sk.: Konarski, *Platerowie*, s. 114; Franciszka Ramotowska (1981). *Plater Leon*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 26, Kraków, s. 677.
- ¹¹ Eugēniušs Joahims Herkulans Broels-Plāters (1826–1916), galvenokārt brālim veltītu atmiņu autors: Eugeniusz Broel-Plater. *Wspomnienie z 1863 roku*. W: *Z okolic Dźwiny. Księga zbiorowa*. Witebsk, 1912; tas pats izdots kā brošūra: *Powstanie na Inflantach Polskich i śmierć Leona Platery w 1863 roku. Ze wspomnień*. Poznań, 1922.

- ¹² Kazimežs Bujņickis (1788–1878) no Dagdas – poļu literārās strāvas izveidotājs Latgalē 19. gs. vidū, rakstnieks, daudzu romānu, t.sk. arī vēsturiskā romāna par 17. gadsimtu *Pamiętniki księdza Jordana* autors, almanaha “Rubon” izdevējs, tulkotājs. Atmiņas – *Pamiętniki (1795–1875)* ilgstoši uzskatītas par pazudušām, atrastas 1999. gadā Rīgā.
- ¹³ Stanisław Manteuffel-Szoegel (1991). Ze wspomnień. W: *Inflanty, Inflanty. Wspomnienia rodzinne*. Zebr. Ryszard Manteuffel-Szoegel, opr. Zbigniew Szopiński. Warszawa.
- ¹⁴ Józef Borodzicz [Aleksander Mohl] (1911). *Pod wozem i na wozie [...] czyli kilka lat pracy duszpasterskiej na Litwie, Białej Rusi i w głębi Rosji*. Kraków; Józef Borodzicz (1911). *Kartka z dziejów Inflant Polskich*. Chrzanów.
- ¹⁵ Antonijs Riks (*Ryck*) – Krievijas armijas poručiks, 1863. gada ziemā atvaļinājumā. Viļakas muiža piederēja viņa māšai Aleksandrai Ļipskai un viņas vīram Janam. Gustaw Manteuffel (1879). *Inflanty Polskie*. Poznań, s. 159. Par A. Riku sk.: Manteuffel-Szoegel. Ze wspomnień, s. 30.
- ¹⁶ Bolesław Breżgo (1925). Z dziejów powstania 1863 r. na Inflantach. W: *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu*. Lwów, s. 4.
- ¹⁷ Dawid Fajnhauz (1999). 1863. *Litwa i Białoruś*. Warszawa, s. 165–166.
- ¹⁸ Par Staņislavu Molu sk.: Borodzicz. *Kartka z dziejów Inflant Polskich*, s. 11–12.
- ¹⁹ Dubna tolaik piederēja Urbanam Beņislavskim – Kazimeža Bujņicka znotam.
- ²⁰ Vēsturnieku darbos Juzefa Ponseta personība nav viennozīmīgi konstatēta. Saskaņā ar D. Fajnhauza hipotēzi (Fajnhauz. 1863. *Litwa i Białoruś*, s. 120) tas varēja būt Kazimeža Girdvojna (1843–1926) – Inženieru karaskolas Pēterburgā klausītāja pseidonīms. Viņš tika iecelts par sacelšanās vadītāju Rēzeknes un Daugavpils apriņķī. Tomēr 1863. gadā šim cilvēkam bija nepilni 20 gadi. J. Geištora atmiņās (Jakub Gieysztor (1921). *Pamiętniki*. T. 1, Wilno, s. 261) atrodams Ponseta portrets, turklāt viņš identificēts tieši kā Juzefs Ponsets. Viņa kā samērā nobrieduša vīrieša un harismātiska pavadinātāja literāro tēlu radījusi Plātere savā darbā *Dramat bez nazwy*. Tādējādi var pieņemt, ka Girdvojns un Ponsets tomēr ir atšķirīgas personas. Par pseidonīmu neko neraksta arī redaktori, kas izstrādājuši šķirkli par Girdvojnu: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 7, Kraków, 1948–1958, s. 476.
- ²¹ Dubnā dzīvoja Kazimeža Bujņicka mazmeitas – Marijas (dzimusi Bujņicka) un Urbana Beņislavsku meitas: Aneļa (Jana – Gustava brāļa sieva), Helēna un Marija (abas precējušās ar brāļiem Zaļevskiem) un Ludvika.
- ²² Zigmunts Bujņickis (ap 1825–pēc 1878) – Krievijas armijas kavalērijas kapteinis. Viens no nedaudzajiem brīvprātīgajiem Latgalē, kuram bija militārā sagatavotība.
- ²³ Ryszard Mienicki (1924). Sprawozdanie witebskiego gubernatora o powstaniu w Inflantach w r. 1863. *Ateneum Wileńskie*, 5–6, s. 240–241.

- ²⁴ Borodzicz, *Pod wozem i na wozie*, s. 199. Višķos notikušā detalizēts apraksts 199.–203. lpp.
- ²⁵ Vladislavs Soltans (1824–1900). Sk.: Gieysztor, *Pamiętniki*, s. 254, 410; Fajnhauz, *1863. Litwa i Białoruś*, s. 138.
- ²⁶ Par to, ka sacelšanās dalībnieku vienības faktiskais komandieris bija Bujņickis, liecina šādi avoti: List Ludwiki Platerówny do Sołtanów. W: Konarski. *Platerowie*, s. 210–211 (dodatek XXI); E. Broela-Plātera atmiņu fragments – Wspomnienia z roku 1863, passim; Manteuffel-Szoegel. *Ze wspomnień*, s. 46; Gieysztor. *Pamiętniki*, s. 410. Daudzkārt netieši tas parādās Zigmunta tēva atmiņās (Bujnicki. *Pamiętniki*, passim). Uz to norāda arī fakti: Zigmunta Bujņicka sievas Anetes, dzimušas Šnederes, izsūtīšana uz Tambovu (vai Harkovu), muižas konfiscēšana, Zigmunta emigrācija (zibenīgā bēgšana) uz Parīzi. Zinātniskajos darbos (D. Fajnhauz, S. Kieniewicz, S. Łaniec) kā sacelšanās dalībnieku vadītājs Bujņickis nav pieminēts vispār, tāpat nav minēta viņa dalība kustībā un kā vienīgais komandieris ir nosaukts Leons Plāters.
- ²⁷ Karolīna Bujņicka, dzimusi Sokolovska, nomira Dagdā dažas dienas pirms sacelšanās sākuma.
- ²⁸ Bujnicki. *Pamiętniki*, s. 228.
- ²⁹ Z. Bujņickis paliek Parīzē, pirms 1869. gada vēršas Franču-poļu komitejā, lūdzot piešķirt sev finansiālu atbalstu. – Rękopis Biblioteki Narodowej, sygn. 419.
- ³⁰ Boļeslavs Bujņickis (1815 – pēc 1878) – Daugavpils apriņķa tiesas priekšsēdētājs, Kazimeža Bujņicka vecākais dēls, Luknas muižas mantinieks Rēzeknes apriņķī, neprecējies.
- ³¹ Tādu apzīmējumu lieto Ē. Jēkabsons. Sk.: Erik Jakobson (1994). *Zarys historii stosunków polsko-łotewskich*. W: *Kultura polska na Łotwie*. Ryga, s. 8.
- ³² Bujnicki. *Pamiętniki*, s. 123.
- ³³ E. Plāters (Wspomnienie z 1863 roku, s. 103) piemin viņu vārdus. Tie bija stārstas Citovičs, sikais muižnieks (šļahtičs) Ņiseckis, kalps Zablockis, sulainis Antonijs un pavārs Jans (jeb Jānis – *tulk.*) Bandura.
- ³⁴ Ramotowska. *Plater Leon*, s. 677.
- ³⁵ Leonu Plāteru Bujņickis piemin īsi, pieņemot līdzjūtīgu toni: “Zemnieku notverts un nodots varas iestāžu rokās, pirmajā nopratināšanā viņš labprātīgi atzinās, ka vadīja sacelšanās dalībnieku vienību, kas uzbruka šauteņu transportam. Cēlais jauneklis līdz ar to pats sev parakstīja nāves spriedumu, lai ar savu upuri glābtu biedrus. Jo šī varonīgā rīcība deva piesegu līdzgaitniekiem, no kuriem vienam izdevās aizbēgt uz ārzemēm, pārējie netika atklāti” (Bujnicki. *Pamiętniki*, s. 138–139). Bujņickis, protams, nesaka, ka tas, kurš aizbēga uz ārzemēm, ir Zigmunts, viņa paša dēls. Eifēmismi un deskriptīva rakstura apraksti aizstāj precīzus apzīmējumus, veikli piesedzot neērtus faktus. Līdzjūtība kopā ar izpratni Leona pašatdevei ir aizsegs neatklātajai patiesībai par dēla apkaunojošo rīcību, tam, ka dēlam nepietika drosmes uzņemties atbildību par paša vadītu akciju.

- ³⁶ Broel-Plater. Wspomnienia z roku 1863, s. 104.
- ³⁷ Turpat, 105. lpp.
- ³⁸ Turpat.
- ³⁹ Par ļoti bargajiem spriedumiem, ko krievu tiesas piesprieda sacelšanās dalībniekiem, zinātniskajā konferencē *Losy zesłańców postyczniowych w Imperium Rosyjskim* Ļublinā 2006. gada 15.–16. novembrī runāja profesors Zbignevs Vujciks.
- ⁴⁰ Gan Bujņickis, gan pats Plāters kā nāvēssoda izpildes datumu atzīmē 27. maiju. Leona brālis pat min laiku – plkst. 11 priekšpusdienā. Vēlāks datums tomēr redzams Plātera piemiņas plāksnē.
- ⁴¹ Manteuffel-Szoegel. *Ze wspomnień*, s. 45.
- ⁴² Viens no iespaidīgajiem noziegumiem bija uzbrukums Kazimeža Plātera muižai Krāslavā. Saimnieks gandrīz tika sacirsts ar cirvi. Bujņicka atmiņās (*Pamiętniki*, s. 139 un tālākās), kurās autors daudz vietas velta 1863. gada asiņainajiem notikumiem, atrodam daudzus satracinātu zemnieku drausmīgas vardarbības un noziegumu aprakstus.
- ⁴³ Kieniewicz. *Powstanie Styczniowe*, s. 492.
- ⁴⁴ Borodzicz. *Pod wozem i na wozie*, s. 196–198.
- ⁴⁵ Dzimtībušanas atcelšanas apstākļi 1863. gada martā un aprīlī, kad Krievijas valdība izsludināja dekrētus par zemes izpirkšanu bez muižas piekrišanas un sacelšanās dalībnieku muižu konfiscēšanas sagatavošanu, sevišķi iespaidoja zemniecības izšķirošo lomu sacelšanās likvidēšanā Latgalē. Kad bagātā muižniecība pretojās Polijas Pagaidu valdības 1863. gada 1. aprīļa lēmumam, kas aizliedza muižniecībai ievākt klausas un nodevas, poļu nacionālās atbrīvošanās cīņa un Žečpospolitas atjaunošanas iespēja zemniekiem sāka asociēties ar kungu varas nostiprināšanos un vēl lielāku apspiešanu. Uzstāšanos pret Krieviju zemnieki uzskatīja nevis par nacionālās atbrīvošanās mēģinājumu, bet, tieši pretēji, par kungu mēģinājumu iegūt privilēģijas un varu pār zemnieku masu. Savukārt Krievijas valdības skaļie solījumi pastiprināja nepatiku pret “tirāniem” no blakus esošās sētas.
- ⁴⁶ [Platerówna]. *Listy z Inflant Polskich*, s. 221–222.
- ⁴⁷ Adam Chajewski (1997). Sytuacja Polaków na Łotwie. *Myśl Polska o Kresach*, nr. 11.
- ⁴⁸ Targovica – apdzīvota vieta (miests) Ukrainā, kurā 1792. gada 14. maijā tika izveidota t.s. Targovicas konfederācija, kuras mērķis bija gāzt Varšavā pieņemto 3. maija konstitūciju ar Krievijas intervences palīdzību. – *Tulkotāja piezīme*.
- ⁴⁹ Poselenije (krievu val.) – apmetne, apmešanās vieta. – *Tulkotāja piezīme*.
- ⁵⁰ [Platerówna]. *Listy z Inflant Polskich*, s. 224.
- ⁵¹ Kombuļi bija Juzefa un Antoņinas Plāteru ģimenes dzimtīpašums, sacelšanās laikā tur dzīvoja māte – Antoņina, dzimusi Soltana (1800–1871), kopā ar neprecētajām meitām: Ludviku, Helēnu, kā arī dvīnēm Juzefu un Stefāniju. Viesošanos Kombuļos vēl pirms sacelšanās piemin B. Ļimanovskis. Sk.: Bolesław Limanowski (1957). *Pamiętniki 1835–1870*. Warszawa, s. 204–206.

- ⁵² Kazimežs Plāters (1798–1863), Augusta Hiacinta un Annas, dzimušas Ževuskas (*Rzewuska*), dēls, Kombuļu Plāteru onkulis. Savu vecpuiša dzīvi viņš veltīja mantas vākšanai. 1863. gadā to izlaupīja zemnieki un krievi. Nomira mokās no iegūtajiem ievainojumiem.
- ⁵³ [Platerówna]. *Listy z Inflant Polskich*, s. 224–225.
- ⁵⁴ Bujnicki. *Pamiętniki*, s. 130.
- ⁵⁵ [Platerówna]. *Listy z Inflant Polskich*, s. 223.
- ⁵⁶ Turpat, 227. lpp.
- ⁵⁷ Avota tekstā šeit tiek lietots nicinošs apzīmējums *czerni*, kas jau kopš viduslaikiem aristokrātijas un muižniecības retorikā nozīmēja tumšu, mežonīgu zemnieku masu. – *Tulkotāja piezīme*.
- ⁵⁸ [Platerówna]. *Listy z Inflant Polskich*, s. 227.
- ⁵⁹ Turpat, 231. lpp.
- ⁶⁰ Turpat, 234. lpp.
- ⁶¹ *Kamieniami na szaniec* (poļu val.) – sakāmvārds, kas tieši nozīmē: Ar akmeņiem pret cietokšņa valni. Ar to domāta neadekvāta līdzekļu izvēle cīņai pret nesalīdzināmi spēcīgāku pretinieku. – *Tulkotāja piezīme*.
- ⁶² [Platerówna]. *Listy z Inflant Polskich*, s. 235.

ACCOUNTS OF THE EVENTS OF THE YEAR 1863 IN THE INFLANTY (LATGALE)

Dorota Samborska-Kukuć

Dr. hab. hist., Professor, Chair of the Polish Age of Enlightenment, Positivism and New Poland, University of Lodz
E-mail: ddsk@wp.pl

Using unique and unknown sources from Poland, which are new for the history of Latvia, the article highlights the position, reaction and social situation of the Polish nobility in Latgale in the uprising of 1863. The author reflects mentality of the Polish nobility during the period, reveals unknown facts about the history of Latvia and Latgale, which provide a rich description of the nature of local uprisings, including analysis of the causes and consequences. The introduction offers a brief translator's preface to the general events of the uprising in Latgale.

Key words: Latgale, Polish nobility, Polish uprising, Russian authorities, peasantry.

Summary

The Polish uprising of 1863 in the Inflanty voivodeship was neither widely discussed nor particularly productive. Apart from preparatory conspiracies in a few estates, major events included the assault at a forest near Krasław (Krāslava), organised by Zygmunt Bujnicki, an ex-military who commanded over 50 volunteers, in which a consignment of armaments was seized, with a few casualties on the part of the escort. The defendant in that case, however, was not the actual leader of the bunch, but a lesser figure, one Leon Plater (1836–1863), a local aristocrat by birth. He pleaded guilty, was thrown into the Dünaburg fortress and presently shot dead by a firing squad.

All available data on these occurrences, apart from documentation, have been sourced from memoirs and oral accounts provided by witnesses and participants, including those by Ludwika and Eugeniusz Plater, sister and brother to the court-martialled soldier, the leader's father Kazimierz Bujnicki, Aleksander Mohl and Stanisław Weyssenhoff. It transpires from these writings that the uprisings in the Inflanty voivodeship territory were a Russian provocation, while their instigator Józef Ponsset may have been a conman, possibly a spy. The revolt was immediately stifled, with the help of local peasantry, particularly Orthodox schismatics, who supported the Russians in their acts of destruction by ambushing insurgents, demolishing estates and brutally murdering the local gentry immediately after the Krasław events. The accounts under scrutiny, detailed, dramatic and unedited, testify to the martyrology of the Polish families inhabiting the Latgale region, people who lost everything due to a suicidal act of rebellion.

The examined sources bear out historical accounts of “pseudo-uprising” (cf. E. Jekabson), whereby the occupant made deliberate use of Polish patriotism and political naivety in order to expel Polish noblemen from Latgale, hence the Platers, associated with the previous uprising, clever use of Romanticism slogans, a sly demagogue and a culmination of the apocalypse in the form of subornation of the peasants under the post-enfranchisement conditions.

Iesniegts 24.07.2012.

PRETOŠANĀS KUSTĪBA NACIONĀLSOCIĀLISTISKĀS VĀCIJAS OKUPĒTAJĀ LATVIJĀ (1941–1945): JĒDZIENISKĀ IZPRATNE UN TEORĒTISKĀS NOSTĀDNES

Uldis Neiburgs

Mg. hist., Latvijas Universitātes vēstures doktora zinātniskā grāda pretendents, Latvijas Okupācijas muzeja pētnieks.

Pētnieciskās intereses: Latvijas Otrā pasaules kara un padomju un nacistu okupācijas (1939–1991) vēsture.

E-pasts: uldis.neiburgs@omf.lv

Situācijā, kad Latvijas teritoriju pārvaldīja viena – nacionālsociālistiskās Vācijas, bet draudēja otras – PSRS okupācijas varas atgriešanās, Latvijas tautas pašnoteikšanās centienus un vēlmi atgūt valstisko neatkarību pauda spontāni un pakāpeniski izveidojusies nacionālā pretošanās kustība. Apstākļos, kad latviešu interesēs nebija nacistiskās Vācijas militārā spēka vājināšana cīņā pret PSRS, pretošanās kustībai lielākoties bija nevardarbigis raksturs un tai piemita dažādas organizētas un neorganizētas izpausmes. Tā bija gan ārpus okupācijas režīma sistēmas pastāvoša atsevišķu indivīdu un organizāciju nelegāla darbība, kurā bija iesaistītas visdažādākās politiskās un sociālās aprindas, gan ārēji legāla, bet iekšēji slēpta pret okupācijas režīmu vērsta rīcība, daudziem tās dalībniekiem vienlaikus atrodoties vācu okupācijas varas dažādu pārvaldes, saimniecisko, militāro un citu iestāžu dienestā. Rakstā ir analizēta pretošanās kustības jēdzieniskā izpratne un būtība, tās raksturs un formas, kā arī citi teorētiski un praktiski pētniecības jautājumi.

Atslēgas vārdi: nacionālsociālistiskās Vācijas okupācija; “aktīva”/“pasīva”, “uz iekšu”/“uz āru” vērsta, “nacionāla”/“nacionālistiska” pretošanās kustība.

Otrā pasaules kara laikā Latvija zaudēja savu valstiskumu un turpmākajos gados piedzīvoja citu citai sekojošu padomju–nacistu–padomju okupācijas varu nomaiņu. Tāpēc Latvijas un arī

pārējo Baltijas valstu pretošanās kustību pētniecībā, manuprāt, problemātiski ir piemērot līdz šim ārzemju historiogrāfijā paustās jau gatavās teorētiskās atziņas, t.sk. par pretošanās un kolaborācijas formām un to savstarpējo mijiedarbību nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Rietumeiropā,¹ jo tās pamatā ir veidotas, balstoties uz atšķirīgiem okupācijas varas un tai pakļauto iedzīvotāju attiecību modeļiem, neņemot vērā vairākas okupācijas pārdzīvojušo Dienvidaustrumeiropas (Dienvidslāvija, Grieķija) un Centrālustrumeiropas (Polija, Lietuva, Latvija, Igaunija) zemju atšķirīgo pieredzi Otrā pasaules kara gados. Tādēļ jāuzsver, ka pretošanās kustību būtība nacistu okupētajās Baltijas valstīs ir izprotama, tikai iedziļinoties šo valstu īpašajā situācijā, kur kolaborācija ar nacistu režīmu bija sadarbība ar pēc kārtas otro okupantu jeb ienaidnieka ienaidnieku, bet pretdarbība nacistiem norisinājās laikā, kad draudēja otrreizējās padomju okupācijas varas atgriešanās.

Pretošanās kustības teorētisko jautājumu labākai izpratnei perspektīvā vērtīga būtu arī Latvijas, Lietuvas un Igaunijas vēsturnieku kopīga diskusija par pretošanās kustību izpausmēm nacistu okupētajās Baltijas valstīs, kā arī 1939. gadā padomju, bet 1941. gadā nacistu okupētajās Austrumpolijas, resp., Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas teritorijās, kuru iedzīvotāji atradās nosacīti līdzīgā situācijā. Līdz šim šādas akadēmiskas debates nav notikušas ne tikai Latvijā, bet arī mūsu kaimiņvalstīs, kur “Igaunijas Republikas Nacionālās komitejas” politiskās aktivitātes un Igaunijas suverenitātes atjaunošanas pasludināšana 1944. gada 18. septembrī vairāk tiek vērtēta kā šīs valsts tiesiskās kontinuitātes sastāvdaļa,² bet mazāk kā pretošanās kustības politiskās darbības rezultāts. Atšķirībā no Latvijas igauņu vēsturnieki mūsdienās tuvāk nav pētījuši arī padomju partizānu/pagrīdes aktivitātes Igaunijas teritorijā, kur gan tās objektīvu iemeslu dēļ bija salīdzinoši daudz vājākas. Turpretī Lietuvas vēsturnieki pretošanās kustībā nacistu okupācijas laikā izdala trīs autonomus pretestības virzienus – lietuviešu, poļu un padomju – un uzsver, ka “Augstākās komitejas Lietuvas atbrīvošanai” un citu lietuviešu pretošanās organizāciju darbība bija vērsta pret vairākiem ienaidniekiem – ne tikai nacistiem un komunistiem, bet arī pret Polijas “Dzimtenes armiju” (*Armia Krajowa*) Austrumlietuvā.³

PRETOŠANĀS KUSTĪBAS IZPRATNE MŪSDIENU LATVIJAS HISTORIOGRĀFIJĀ

Latvijas vēstures zinātnē 20. gadsimta 90. gados sākotnēji nostiprinājās uzskats par pretošanās kustības neviendabību, kā galvenos tās spēkus izdalot uz vietas Latvijā darbojošos nacionālo un padomju pretošanās kustību.⁴ Šāda pretošanās kustības dažādo virzienu pastāvēšana Latvijā nacistu okupācijas laikā bija parādīta arī vienā no jau 2001. gadā publicētiem vēsturnieku Ulda Neiburga un Dzintara Ērgļa pētījumiem, kurā pausts arī uzskats, ka pretošanās kustības pamatbūtība vispirms ir meklējama pašā pretestībā okupācijas režīmam. Šajā publikācijā no padomju pretošanās kustības tika izslēgtas Latvijā pāri frontes linijai no PSRS aizmugures rajoniem iesūtītās komunistisko diversantu un partizānu grupas, taču ne vietējie Latvijas iedzīvotāji,⁵ kā arī atzītas Otrā pasaules kara gados Latvijā pastāvošās poļu un ebreju pretošanās izpausmes nacistu okupācijas režīmam, ko apstiprina arī Ērika Jēkabsona un Marģera Vestermaņa veiktie pētījumi.⁶

Tikmēr vēsturnieks Inesis Feldmanis par primāro pretošanās kustības izpratnē izvirzīja nevis pašu pretestību, bet gan tās mērķi. Vairākos referātos un publikācijās, sākot ar 2003. gadu, viņš aktualizēja jautājumu, vai pie pretošanās kustības Latvijā nebūtu jāpiešķaita tikai tie pretestības virzieni, kas pauda gatavību cīnīties pret abiem okupantiem – nacistisko Vāciju un Padomju Savienību – par Latvijas neatkarības atjaunošanu, tādējādi par pretošanās kustības sastāvdaļu neuzskatot ne tikai padomju partizānus, bet arī vietējo komunistisko pagrīdi.⁷ Līdzīgu viedokli vēlāk atkārtoja Antonijs Zunda, kurš arī uzskatīja, ka primārie faktori, kas ļauj objektīvi klasificēt pretošanās kustību, ir bruņotu vai nelegālu grupu darbības tuvākie un tālākie mērķi un to rezultāti.⁸ Abi šie autori apkopojoša rakstura kolektīvās monogrāfijās “Latvijas vēsture. 20. gadsimts” un “Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)” piedāvā vietējo komunistisko pagrīdi un sarkanos partizānus no Latvijas nacionālo interešu viedokļa saukt par kolaborantiem, bet tā dēvēto padomju pretošanās kustību – par “komunistisko un diversantu” kustību.⁹ Izvērtējot šo pozīciju, pamatā var piekrist viedoklim, ka nav iespējams “apzīmēt ar vienu un to pašu terminu grupas, kuru mērķi bija diametrāli pretēji”,¹⁰ taču, ja par galveno pretošanās kustības būtības izpratnē tomēr uzskatām nevis tās mērķi, bet pašu pretestību okupācijas re-

žīmam, tad jāatzīst, ka šo pretošanos ir iespējams apzīmēt ar vienu un to pašu jēdzienu, jo šajā gadījumā apzīmējumi “padomju” un “nacionālā” tieši norāda uz to diametrāli pretējiem mērķiem.

Arī pēdējos gados saistībā ar pretošanās kustības, īpaši ar padomju partizānu darbības izvērtēšanu diskusijās akadēmiskajās ap-
rindās ir izteikti ļoti atšķirīgi un pretrunīgi viedokļi. Vēsturnieks Heinrihs Strods monogrāfijā “PSRS kaujinieki Latvijā (1941–1945)” savulaik padomju historiogrāfijā daudz aprakstīto un glorificēto padomju (sarkano) partizānu apzīmēšanai ievieša jaunu jēdzienu “PSRS kaujinieki”, vienlaikus uzskatot, ka Latvijas iedzīvotāji nav atbalstījuši PSRS kaujiniekus, pie tam šo partizānu cīņa ir bijusi “Sarkanarmijas militāro kombatantu agresija pret latviešu tautu”.¹¹ Pavisam citāds bija H. Stroda oponenta akadēmiķa Viļa Samsona viedoklis, kurš, balstoties gan uz dažādiem dokumentiem, gan personisko kara laika pieredzi, pilnībā noraidīja šādu apzīmējumu, rakstot, ka Latvijā nacistu okupācijas gados ir pastāvējusi gan centralizēti organizēta padomju partizānu kustība, gan spontāni izveidojusies pretnacistiskā pretošanās kustība, turklāt vietējo iedzīvotāju atbalsts kara gaitā nosvērās par labu tām. Tomēr V. Samsons arī atzina, ka Latvijā ir norisinājusies nacionālā pretošanās kustība, kas notikusi paralēli, bet nav saplūdusi ar komunistisko, un norādīja, ka kara laika vācu dokumentos ir atzīmētas ne tikai komunistiskās, bet arī latviešu un poļu nacionālās pretošanās kustības aktivitātes.¹² Visumā kritiska pret H. Stroda piedāvājumu padomju partizānus Latvijā saukt par “PSRS kaujiniekiem” ir Daina Bleiere, kura uzskata, ka šāda pieeja padara grūti definējamu sadalījumu starp tiem partizāniem, kuri bija iesūtīti no padomju aizmugures, un tiem, kas iesaistījās uz vietas, kā arī atzīst par apstrīdamu apgalvojumu, ka lielāko daļu partizānu ir veidojuši iesūtītie kaujinieki. Tālāku diskusiju vērts tāpat ir D. Bleieres viedoklis, ka specifiskā padomju partizānu kustības organizācija sarežģī problēmas pētniecību un terminoloģijas izmantošanu, taču tieši šī specifika – tas, ka partizānu vienībām bija jāpilda vienlaikus visai atšķirīgi uzdevumi, – drīzāk runā par labu tam, lai neievieš – vismaz pagaidām – jaunu terminoloģiju.¹³

Vērā ņemams ir arī vēsturnieka Artura Žvinkļa skatījums, ka jautājums, vai komunistiskā un padomju partizānu kustība ir vai nav uzskatāma par pretošanās kustību, ir ļoti sarežģīts un neviennozīmīgi traktējams. Viņaprāt, nav noliedzams, ka komunistiskā

pagrīde un sarkanie partizāni cīnījās par padomju okupācijas atjaunošanu, tomēr apzīmējuma “komunistiskā un diversantu kustība” lietošana būtu pilnībā pieņemama tikai tad, ja Latvijā būtu pastāvējusi jēlcāda faktiska sava valstiskuma forma. Pēc A. Žvinkļa domām, komunistiskā pagrīde un partizāni attiecībā pret nacistisko okupāciju tomēr būtu atzīstami par pretestībniekiem, kas gan ne- atceltu neapstrīdamus faktus, ka komunistiskā pretestība bija PSRS uzturēta un organizēta un tās cīņas metodēm bieži piemita terora un diversiju raksturs, no kura cieta nevainīgi civiliedzīvotāji.¹⁴ Jā- piebilst, ka komunistiskos pagrīdniekus un sarkanos partizānus ak- tīvās pretošanās kustības dalībniekiem Latvijā savās publikācijās ir pieskaitījuši arī vēsturnieki Ilgvars Butulis un Kārlis Kangeris,¹⁵ bet M. Vestermanis ar jēdzienu “nacionālā pretestības kustība” saprot visaptverošu okupētās valsts iedzīvotāju pretošanās kustību, kuras ietvaros ebreju bēgšanas un slēpšanas organizēšana tiktu uzskatīta par vienu no nacionāli patriotiskās cīņas formām pret nacistiska- jiem okupantiem, kas, viņaprāt, kara gados diemžēl nebija realitāte nacistu okupētajā Latvijā. Dažādu pretestības novirzienu raksturoša- nai M. Vestermanis lieto apzīmējumus “vietējie padomiski orientētie pagrīdes pulciņi” un “nacionālā, uz Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanu orientētā pagrīde”.¹⁶

Līdz ar to Latvijas historiogrāfijā pēdējo divdesmit gadu laikā ir izteikti vairāki lielākoties savstarpēji izslēdzoši konstatējumi vai pieļāvumi, ka nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā ir no- risinājusies: 1) no dažādiem novirzieniem (nacionālā, padomju u.c.) sastāvoša pretošanās kustība, 2) Latvijas (nacionālā) pretošanās kustība, 3) vairākas (Latvijas, PSRS, Polijas) pretošanās kustības, 4) politiski dažādi orientēti pretestības recidīvi un individuāla nepolitiska pretošanās. Dažviet atsevišķi autori gan ne vienmēr precīzi ir uztvēruši vai interpretējuši cits cita rakstīto, kvalitatīvas diskusijas vietā radot zināmus pārpratumus. Piemēram, vēsturnieks I. Feldmanis kā kritiku neizturošus raksturo manus iebildumus pret viņa uzstādījumu par pretošanās kustību Latvijā apzīmēt tikai tās izpausmes, kas bija vērstas uz Latvijas neatkarības atjaunošanu, gan neminot, ka tikpat kritiski izteicos arī attiecībā uz agrāk izplatīto priekšstatu tikai par “nacionālās” un “padomju” pretošanās kustības pastāvēšanu nacistu okupētajā Latvijā.¹⁷ Viņaprāt, nepārlicenoši ir arī vairāki piemēri, kas apliecina pretošanās kustības daudzpusīgāku spektru, gan nosaucot tikai vienu no tiem – Polijas “Dzimtenes

armijas” dalībniekus, bet ne citus, t.sk. individuālu un nepolitiski motivētu pretestību izrādījušus Latvijas iedzīvotājus u.c.¹⁸ Turklāt iepriekšminēto I. Feldmanis attiecina uz nacionālo pretošanās kustību Latvijā, kaut gan es rakstu ne tikai par nacionālām, bet visa veida pretestības izpausmēm, kas Otrā pasaules kara gados bija vērojamas nacistu okupētās Latvijas teritorijā. Līdz ar to nekad nesmu uzskatījis Polijas vai PSRS pagrīdniekus par piederīgiem Latvijas pretošanās kustībai, bet gan esmu norādījis uz problēmu, kas rodas, pie pretošanās kustības Latvijā pieskaitot tikai tos virzienus, kas cīnījās par Latvijas neatkarības atjaunošanu, kas automātiski izslēdz iespēju poļu, padomju, ebreju u.c. pretošanās kustības dalībniekus, kuru mērķis nebija Latvijas neatkarības atjaunošana, uzskatīt par jebkādas pretošanās kustības sastāvdaļu, kas tomēr ir apšaubāmi, vadoties no viņu izrādītās pretestības nacistiem.

Atšķirīgi ir arī atsevišķi līdz šim paustie viedokļi par konceptuālu pieeju veidošanu Latvijas Otrā pasaules kara, t.sk. nacistu okupācijas laika pretošanās kustības vēstures pētniecībā. Vēsturnieks Aleksandrs Ivanovs ir pārliecināts, ka mūsdienu Latvijas historiogrāfijas konceptuālā pieeja prasa nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas posmu vērtēt tieši Latvijas nacionālās vēstures kontekstā, ņemot vērā Latvijas vēstures norises plašākā vēstures perspektīvā jeb mērogā, kā arī latviešu tautas vitālās intereses un likteni ne tikai “vācu laikā”, bet arī pirmās un otrās padomju okupācijas periodā, un ka tieši nacionālās pretošanās un kolaborācijas problēmai ir īpaša vieta Latvijas Otrā pasaules kara vēstures jautājumu kompleksā.¹⁹ Turpretī vācu pētniece Eva Klarita Petai (*Pettai*), raksturojot jaunākās tendences Latvijas historiogrāfijā, uzskata, ka koncepciju un kategoriju definīcijas, uz kuru pamata mēs vērtējam pagātņi, parasti ir šā brīža politisko un sociālo apstākļu un domāšanas veida produkti. Politiski ārkārtīgi uzlādētās kategorijas “kolaborācija” un “pretošanās” neko daudz nepalīdz būt taisnīgiem pret individiem. Vēsturnieki, īpaši mūsdienu vēstures pētnieki, vienmēr balansē uz ļoti trauslas robežas starp pienākumu būt neitrāliem pret vēstures faktiem, personisko iesaisti politiskajos, sociālajos un kultūras tīklos un sava laikmeta uzliktajiem rāmjiem. Tāpēc ir jāapzinās vēsturisko kategoriju mainīgais raksturs. Demokrātiskā valstī šīs kategorijas tiek pastāvīgi publiski apspriestas un pārskatītas. Tās vairs nevar tikt diktētas, ne arī “ekspertu” noteiktas, vienalga, vai šie eksperti ir profesionāli vēsturnieki, politiķi vai “notikumu laikabiedri”.²⁰

PRETOŠANĀS KUSTĪBAS TEORĒTISKIE ASPEKTI: JAUNI RISINĀJUMI UN PERSPEKTĪVAS

Ņemot vērā iepriekšminētās vēsturnieku teorētiskās atziņas un vēstures avotos un zinātniskajā literatūrā apzināto plašo faktoloģisko materiālu par pretošanās kustību nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā, manuprāt, ar jēdzienu “nacionālā pretošanās kustība” var saprast visa veida (individuālu un kolektīvu, bruņotu un nevardarbīgu) pret nacistu okupācijas varu virzītu pretestību, kas bija vērsta uz 1918. gada 18. novembrī proklamētās Latvijas valsts neatkarības atjaunošanu, neatkarīgi no šīs idejas aizstāvju nacionālās, politiskās vai sociālās pārstāvniecības. Šī pretošanās kustība bija vienīgā, kuru ir iespējams apzīmēt par Latvijas pretošanās kustību un kurā iesaistītos cilvēkus saukt par nacionālās pretošanās jeb Latvijas pretošanās kustības dalībniekiem. Vienlaikus par primāro pretošanās kustības jēdzieniskajā izpratnē atzīstot pašu pretošanos okupācijas režīmam, ir iespējams konstatēt, ka bez nacionālās pretošanās kustības, kas iestājās par Latvijas neatkarības atjaunošanu, *de facto* okupētās, bet *de iure* pastāvošās Latvijas Republikas teritorijā (resp., izmantojot šo teritoriju savu mērķu sasniegšanai) kara laikā cīņā pret nacionālsociālistisko Vāciju darbojās arī citu valstu un tautu reprezentētas pretošanās kustības, kuru mērķis nebija Latvijas neatkarības atjaunošana, pie tam, neskatoties uz to, tajās ņēma dalību ne tikai šo ārvalstu, bet arī okupētās Latvijas iedzīvotāji. Tā bija padomju (PSRS) pretošanās kustība, kas cīnījās par PSRS un tās okupēto un inkorporēto teritoriju padomju valstiskuma atjaunošanu, un poļu (Polijas) pretošanās kustība, kas iestājās par Polijas neatkarības atgūšanu.

Bez kopīga pretinieka un atšķirīgiem politiskajiem mērķiem šīs pretošanās kustības raksturo vēl citas Latvijas tā laika situācijai specifiskas īpatnības, kuru apzināšanās var kalpot par pamatu to būtības labākai izpratnei un arī vērtējumam mūsdienās: 1) latviešu nacionālā pretošanās kustība pauda latviešu tautas pašnoteikšanās centienus un cīņā par Latvijas neatkarību bija virzīta ne tikai pret tobrīd pastāvošo nacistiskās Vācijas okupāciju, bet arī pret pirms tam pārdzīvoto un kara gaitā otrreiz tuvojošos PSRS okupāciju; 2) padomju pretošanās kustības vērsšanās pret agresoru – nacistiskās Vācijas okupācijas režīmu un tā kolaborantiem bija pamatota un attaisnojama pašā Padomju Savienības teritorijā, bet nepamatota pēc Otrā pasaules kara sākuma 1939. gada 1. septembrī PSRS

okupētajās un anektētajās valstīs (t.sk. Latvijā) vai to teritorijās, attiecībā pret kurām agresors vispirms bija pati PSRS, bet tikai pēc tam – nacistiskā Vācija. Kaut arī padomju pretošanās kustības (t.sk. tajā līdzdarbojošos Latvijas pilsoņu) vērsšanās pret vienu no okupantiem bija vērtējama pozitīvi no cīņā pret hitlerisko Vāciju iesaistīto valstu interešu viedokļa un veicināja ātrāku nacionālsociālistiskā režīma sakāvi Otrajā pasaules karā, vienlaikus tā bija cīņa par cita okupanta – staļiniskās PSRS atgriešanos, kas bija klajā pretrunā ar Latvijas un citu okupēto zemju valststiesiskām pozīcijām un sekmēja otra ne mazāk noziedzīga – komunistiskā režīma nostiprināšanos Austrumeiropā, un kā tāda ir vērtējama negatīvi; 3) poļu pretošanās kustība, līdzīgi kā latviešu nacionālā pretošanās kustība, pamatā bija vēsta pret diviem agresoriem – Padomju Savienību un Vāciju. Lielāko daļu no šīs pretošanās kustības Latvijā veidoja vietējie poļu tautības iedzīvotāji, kuru politiskā nostāja bija neviennozīmīga, jo daļa no viņiem iestājās arī par poļu apdzīvoto Latvijas teritoriju pievienošanu Polijai.

Vēl pretestību nacistu okupācijas režīmam Latvijā izrādīja atsevišķas ebreju pretošanās grupas un indivīdi, kuru mērķis bija izglābties no bojāejas holokaustā, arī vācu tautības karavīru – dezertieru grupas u.c., kuru mērķis bija izdzīvot un sagaidīt kara beigas, bet vēl lielāks bija to cilvēku skaits, kuri neatkarīgi no viņu nacionālās, politiskās, reliģiskās vai sociālās piederības izrādīja individuālu pretestību nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas režīmam, izvairoties no piespiedu darba pienākumu pildīšanas, dienesta dažādos militāros formējumos, sabotējot okupācijas režīma saimnieciskos pasākumus, glābjot nacistu vajātos līdzcilvēkus (ebrejus, padomju karagūstekņus u.c.) utt. Nereti šāda individuālā nepakļaušanās saplūda kolektīvā pretestībā vai iekļāvās organizētās nelegālās pretestības izpausmēs nacistu okupācijas varai, piemēram, veidojoties no mobilizācijas izvairījušos vai dezertējušo leģionāru grupām, dodoties bēgļu gaitās pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju, u.tml.

Zināma neskaidrība līdzšinējā pētniecībā ir vērojama arī pretošanās kustības darbības formu iedalījumā, rakstot par aktīvu, pasīvu, garīgu, civilu, nevardarbīgu, bruņotu u.c. pretestību, vienlaikus aturoties tuvāk izskaidrot, kuras no pretestības izpausmēm nacistu okupētajā Latvijā atbilst vienam vai otram no šiem apzīmējumiem, kā arī nereti dažādiem autoriem vienus un tos pašus jēdzienus saprotot atšķirīgi.²¹ Manuprāt, šīm pretošanās kustības aktivitātēm

Latvijā bija raksturīgs plašs darbības spektrs, ko hipotētiski var iedalīt aktīvā un pasīvā pretestībā, nevis bieži vien izplatītā tradicionālā dalījumā – “pasīvā” = “nevardarbīgā” un “aktīvā” = “bruņotā” pretestība, bet gan sekojoši.

1. Vadoties no pretošanās kustības rakstura (“aktīvā pretošanās” = “pret”, “pasīvā pretošanās” = “ne par”), ar aktīvu pretošanos var saprast visas pret nacistu okupācijas režīmu vērstas apzinātas mērķtiecīgas darbības (nelegālas sanāksmes, okupācijas varas mutvārdu kritika, ārzemju radioraidītāju neatļauta klausīšanās, ekonomiska rakstura sabotāžas, nelegālu uzsaukumu un laikrakstu izdošana, pagrīdes organizāciju veidošana un politisku deklarāciju izstrāde, neatļautu sakaru uzturēšana ar ārzemēm, informācijas sniegšana okupācijas režīma pretiniekiem, nelegālu radiosakaru uzturēšana un slepenas bēgļu laivu satiksmes organizēšana, ieroču un munīcijas vākšana, militāra izlūkošana, bruņotu grupu organizēšana, militāra pretestība u.c.), bet par pasīvu pretošanos var saukt ārēji lojālu, bet vienlaikus iekšēji slēptu opozīciju okupācijas varai, kas izpaudās, iespēju robežās ignorējot vai izvairoties no okupantu rīkojumu pildīšanas vai arī cenšoties tos ietekmēt un izmantot Latvijas tautas interesēs, tādējādi vājinot nacistu okupācijas režīma pozīcijas. Tā kā šāda pasīva pretestība okupācijas varai bieži vien bija saistīta ar lielāku vai mazāku sadarbību ar to, tad katrā atsevišķā gadījumā būtu svarīgi konstatēt, kas katra indivīda darbībā bija pārsvarā – pasīva pretošanās pār kolaborāciju vai otrādi.

2. Raugoties no pretošanās kustības politisko mērķu esamības/trūkuma (“aktīvā pretošanās” = “pretoties pret + cīnīties par”, “pasīvā pretošanās” = tikai “pretoties pret”), par aktīvu pretošanos var saukt pretestību, kam piemita skaidrs politisks mērķis (neatkarīga Latvija, PSRS valsts iekārta, neatkarīga Polija), bet par pasīvu pretošanos var uzskatīt visu to pretestību, kam nebija skaidra politiska mērķa, kas bieži vien izpaudās individuālā protestā pret dažādām cilvēka personisko dzīvi tieši skarošām okupācijas režīma varas izpausmēm (izvairīšanās no mobilizācijas, nelegāla bēgšana uz Zviedriju u.c.) vai arī līdzjūtībā un solidaritātē ar saviem līdzcilvēkiem, pret kuriem tika vērstas okupācijas varas represijas (politisku iemeslu dēļ vajātu personu slēpšana u.c.). Turklāt šāda nepolitisku motīvu vadīta pretestība kara gados bija raksturīga dažādiem Latvijas sociālajiem, nacionālajiem un politiski orientētiem sabiedrības slāņiem, kuru pārstāvji atkarībā no konkrētās

situācijas varēja ieņemt gan nepolitiski savrupu, gan arī ar kādu no politiski motivētām pretošanās kustībām sakrītošu nostāju. Piemēram, starp cilvēkiem, kuri personisku, nevis politisku iemeslu dēļ bija izvairījušies no iesaukšanas leģionā vai glābuši ebrejus, vācu dezertierus vai padomju karagūstekņus, bija gan apolitiski indivīdi, gan personas, kas vēlējās vai nu Latvijas valstiskuma atjaunošanu, vai arī sagaidīja padomju varas atgriešanos. Tāpat, ja Latvijas Centrālās padomes (turpmāk – LCP) īstenotās politisko bēgļu laivu akcijas uz Zviedriju bija organizētas aktīvas pretošanās kustības sastāvdaļa, tad atsevišķu cilvēku individuāla došanās pāri Baltijas jūrai ar privātām zvejnieku laivām drīzāk bija pasīva pretestība ar mērķi izvairīties no nacistu vai atkārtotas padomju okupācijas vai vienkārši dzīvības glābšana, lai pārdzīvotu kara un svešu varu nesotos apdraudējumus. Vienlaikus arī LCP organizētajās bēgļu laivās varēja atrasties cilvēki, kuru rīcību vairāk vadīja individuāli, nevis politiski motīvi, un, gluži pretēji, arī starp individuāli uz Zviedriju aizbraukušajiem bēgļiem bija personas, kuru uzskati sakrita ar LCP izvirzīto mērķi – Latvijas neatkarības atjaunošanu.

Viens no būtiskiem Latvijas pretošanās kustības vēstures teorētiskiem jautājumiem ir jēdziena “kustība” attiecināšana uz pretestības izpausmēm nacistu okupētajā Latvijā, jo nav noliedzams, ka tās intensitāte un darbības rezultāti ne tuvu nesasniedza to pretestības aktivitāšu līmeni, kāds bija vērojams, piemēram, Vācijas okupētajā Francijā, Polijā vai Dienvidslāvijā.²² Manuprāt, tam gan bija objektīvi iemesli, ņemot vērā, ka Latvijas sabiedrība 20. gadsimta 20.–30. gados nebija sagatavota ilgstošai pretestībai svešas totalitāras varas varmācības gadījumā, tāpēc pretošanās 1940.–1941. gadā bija vāja un nespēja izvairīties no padomju drošības iestāžu represijām.²³ Vēlāk nacistu okupācijas laikā latviešu pretošanās kustības dalībnieki atšķirībā no vairuma Rietumeiropas valstu un tautu, kuru brīvība Otrā pasaules kara gados bija atgūstama līdz ar nacionālsociālistiskās Vācijas sakaušanu, bija spiesti darboties daudz sarežģītākos apstākļos un bez jebkāda ārējā atbalsta. Viņu vērsšanās pret vienu okupantu vēl nenozīmēja patstāvības atjaunošanu, bet notika laikā, kad draudēja otras okupācijas varas atgriešanās un aktīva pretestība vienai okupācijas varai neizbēgami stiprināja otras okupācijas varas pozīcijas. Tāpēc cīņa par Latvijas neatkarības atjaunošanu bija virzīta pret abiem okupantiem – komunistiem un nacistiem, turklāt apstākļos, kad latviešu interesēs nebija Vācijas militārā spēka

vājināšana cīņā pret Padomju Savienību, pretošanās kustībai lielākoties bija nevardarbīgs raksturs.

Jānoraida arī savulaik padomju historiogrāfijas uzturētā tēze par masveidīgumu kā pretošanās kustības obligātu parādību,²⁴ bet tā vietā jāsaprot, ka pretestība parasti ir tik spēcīga, cik spēcīga ir tautas aktīvākā daļa, kam ir griba, drosmē un iespējas šo pretestību izrādīt. Ir skaidrs, ka pretošanās kustības dalībnieki pārstāvēja sabiedrības aktīvāko un drosmīgāko, bet vienlaikus mazāko daļu, tāpēc viņu darbība, kas bieži vien bija ideālistisku motīvu vadīta un Latvijas neatkarības idejas vārdā nepazina kompromisus, atšķīrās no sabiedrības vairākuma rīcības, kas objektīvu apstākļu dēļ nevis cīnījās par “brīvu un neatkarīgu Latviju”, bet bija spiests pakļauties un 1) izdarīt ļoti ierobežotu izvēli starp “lielāko un mazāko ļaunumu” – krieviem vai vāciešiem, 2) ņemt vērā to, ka “uzvaras kausi” kara gaitā nosvērās par sliktu Vācijai un par labu PSRS. Iepriekšminētais gan neliek šaubīties par tautas atbalstu kā svarīgu pretošanās kustības pastāvēšanas pamatelementu, taču šis atbalsts svešas okupācijas apstākļos visbiežāk izpaužas ārēji slēptā un klusējošā formā un nav atklāti nolasāms tā laika publiskajā telpā, bet saglabājas katras nācijas iekšējā (mentālā) pretestībā okupācijas režīmam un uzticībā nacionālajām pamatvērtībām.

Manuprāt, visas uz 1918. gada 18. novembrī proklamētās Latvijas valsts atjaunošanu vērstās pretestības izpausmes jeb to kopumu ir iespējams apzīmēt ar jēdzienu “pretošanās kustība”, jo iepriekšminētais politiskais mērķis – neatkarīga Latvija – ir tas kopīgais pamatelements, uz ko balstījās visu šo gan atsevišķu indivīdu, gan mazāku un lielāku pagrīdes grupu darbība neatkarīgi no tā, vai dažādas pretošanās kustības organizācijas bija vai nebija cita citai zināmas vai savstarpēji saistītas, vai tās sadarbojās vai nesadarbojās savā starpā, vai arī tām piemita dažāda, nereti pat pretēja, nelegālās (politiskās) darbības izpratne, taktika un metodes (nevardarbīga pretošanās, sabotāža, bruņota cīņa u.c.). Arī to iestāšanās par 1922. gada demokrātisko Satversmi, 1934. gada 15. maija autoritāro valsts iekārtu vai citu reformētu vai vēl neskaidri definētu Latvijas valsts nākotnes vīziju šinī gadījumā bija ar pakārtotu nozīmi attiecībā uz pretošanās kustības virsmērķi – cīņu par Latvijas neatkarību. Apskatot pretošanās kustības struktūru tās šķērsgriezumā, iespējams arī konstatēt, ka daļa pretošanās kustības dalībnieku darbojās individuāli, daļa organizējās un iekļāvās dažādās pretestības grupās,

kas bija vai nu savrupas un darbojās autonomi, vai arī funkcionēja strukturāli sazaroti un vairākas kopā ietilpa lielākās pretošanās organizācijās, bet iepriekšminēto elementu summa tad arī veidoja Latvijas pretošanās kustību kopumā.

Ņemot vērā šo pretošanās kustības sadrumstalotību un centralizētas vadības trūkumu, nav iespējams atbalstīt arī mūsdienu Latvijas vēstures literatūrā un sabiedriskajā domā nereti vērojamas tendences likt vienādības zīmi starp LCP politiskajām aktivitātēm un visu vācu okupācijas laika pretošanās kustību Latvijā vai arī uzskatīt, ka LCP būtu vadījusi citas šajā laikā darbojošās pretošanās kustības grupas un organizācijas.²⁵ Tā vietā drīzāk jākonstatē, ka nacistu okupētajā Latvijā vienlaikus bija vērojamas savstarpēji lielākoties tieši nesaistītas “uz iekšu” un “uz āru” virzītas nacionālās pretošanās kustības izpausmes.

1. Lielākās daļas nacionālās pretošanās kustības grupu, organizāciju un indivīdu nelegālā darbība, kas aizsākās jau 1941.–1942. gadā, izpaudās kā pretestība vācu okupācijas varai un tautas nacionālo interešu aizstāvība, izplatot savus uzskatus visplašākajos Latvijas sabiedrības slāņos. Neskatoties uz pretošanās kustības dalībnieku centienu un aktivitāšu dažādību (iestāšanās pret latviešu iesaistīšanu kārtības dienesta bataljonos, Valsts darba dienestā (*Reichsarbeitsdienst*) un nosūtīšanu darbos uz Vāciju 1941.–1942. gadā; protests pret mobilizāciju leģionā un aicinājumi saglabāt tautas dzīvo spēku un palikt dzimtenē 1943.–1944. gadā u.c.) un Vācijas–PSRS kara gaitas un vietējo norišu ietekmi uz viņu darbību (esošo un potenciālo pretošanās kustības dalībnieku iesaukšana leģionā, ģenerāļa Jāņa Kureļa grupas likvidēšana u.c.), šis pretestības izpausmes līdz pat kara beigām bija vērstas “uz iekšu” un norisinājās uz vietas nacistu okupētajā Latvijā. Objektīvu iemeslu dēļ šiem pretošanās kustības dalībniekiem neizdevās sasniegt savu galveno politisko mērķi – Latvijas valstiskuma atjaunošanu, tomēr viņi veica nozīmīgu darbu Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā nacistu okupācijas gados, kas atstāja paliekošu iespaidu arī uz turpmāko pretestību un nepakļaušanos padomju okupācijas režīmam pēc kara gados.

2. 1943.–1944. gadā vācu okupētajā Latvijā pastāvēja arī “uz āru” virzīta pretestība, ko reprezentēja galvenokārt bijušo politisko darbinieku veidotā LCP, kuras sastāvs, mērķi un darbība Latvijas sabiedrībā nebija plaši pazīstama. Tās dalībnieki arī atklāti nevērsās pret nacistu okupācijas varas prettautisko politiku (ebreju

holokausts 1941. gadā, Latviešu leģiona izveidošana 1943. gadā u.c.), bet, balstoties uz 1922. gada Satversmi kā vienīgo pamatu neatkarīgas un demokrātiskas Latvijas Republikas atjaunošanai, lielākoties nodarbojās ar savas organizācijas iekšienē notiekošām politiskām diskusijām, kas rezultējās vairāku juridisku un politisku deklarāciju pieņemšanā un slepenā nosūtīšanā uz ārzemēm. LCP arī izrādījās galvenā un gandrīz vienīgā nacionālās pretošanās kustības organizācija, kas vāca materiālus un informāciju par patieso situāciju un sabiedrības noskaņojumu nacistu okupētajā Latvijā, turklāt šīs ziņas ar Latvijas diplomātu Rietumos starpniecību sasniedza arī dažādas Rietumu sabiedroto institūcijas.²⁶ Pateicoties LCP, latviešu pretošanās kustības dalībnieku prietumnieciskā nostāja neaprobežojās tikai ar simpatizēšanu ASV un Lielbritānijas uzvarai karā un izteiktajām cerībām par šo Rietumu lielvalstu atbalstu Latvijas neatkarības centieni īstenošanā, bet izpaudās arī reālā nelegālā politiskā (sakari ar Lietuvas un Igaunijas pretošanās kustību pārstāvjiem u.c.), informatīvā un praktiskā (nelegālās bēgļu laivu akcijas uz Zviedriju u.c.) darbībā.

Var uzdot jautājumu, cik atbilstoša Latvijas situācijai ir jēdziena “nacionālā” attiecināšana uz pretošanās kustību vācu okupācijas laikā, jo, kā zināms, tā nebija vispārnacionāla (tajā darbojās lielākoties latvieši, bet daudz mazāk citu tautību Latvijas pilsoņi), tāpat atšķirībā no citām nacistu okupētajām zemēm (Dānija, Grieķija u.c.),²⁷ kur par valstiskās suverenitātes atgūšanu iestājās visu politisko partiju pārstāvji, par to necīnījās komunisti okupētajās Baltijas valstīs. Par šī jēdziena dažādo izpratni mūsdienās liecina arī atsevišķu ārzemju vēsturnieku publikācijās attiecībā uz Latviju lietotais apzīmējums “nacionālistiskā”, nevis “nacionālā” pretošanās kustība.²⁸ Manuprāt, pret jēdziena “nacionālistiskā pretošanās kustība” lietošanu tomēr būtu jāizturas skeptiski, jo šī konstrukcija tikai daļēji atbilst nacionālās pretošanās kustības politiskajam mērķim – Latvijas suverenitātes atjaunošanai, par ko iestājās ne tikai nacionālistiski orientētie pretošanās kustības dalībnieki (organizācijas “Pērkonkrusts” biedri u.c.), bet daudz plašāka politiskā spektra pārstāvji (LCP veidojošās partijas u.c.) un arī citu tautību Latvijas iedzīvotāji. Tāpat jēdziena “nacionālistiskā pretošanās kustība” lietošana var radīt maldīgu priekšstatu par nacionālās pretošanās kustības būtību, jo, kā zināms, savulaik jau padomju historiogrāfijas ekspluatētie apzīmējumi “nacionālistiskā pseidoopozīcija”, “buržuāziskie nacionālisti” u.tml. tika lietoti ar izteikti negatīvu nozīmi.²⁹

Iemesli tam, ka nacionālajā pretošanās kustībā, kuru par tādu ļauj saukt vispār nacionāla mērķa – Latvijas neatkarības centienu pastāvēšana, darbojās lielākoties latvieši, ir meklējami gan 1934. gada 15. maija autoritārā režīma īstenotajā ideoloģijā, gan vēl vairāk 1940.–1941. gada padomju un 1941.–1944./45. gada nacistu okupācijas laika pieredzē, kas sašķēla dažādas Latvijas tautas grupas. Kara gados *de facto* nepastāvot Latvijas valstij, tās bija orientētas katra uz savu personisko izdzīvošanu vai nu padomju deportācijās, vai nacistu holokaustā un citās represijās, tāpēc centās pārdzīvot karu, izvairoties no “lielākā ļaunuma”, kas nereti bija izdarāms, tikai tieši vai netieši atbalstot “mazāko ļaunumu”, kura izvēli katra indivīda apziņā bieži vien noteica ne tikai piederība vienam vai otram etnosam, bet arī Vācijas un PSRS armiju panākumi/zaudējumi frontē un citi faktori. Otrais pasaules karš daudzus Latvijas iedzīvotājus, kuri pirms tam savā valstī bija dzīvojuši cits citam līdzās un kuriem citam pret citu nebija nekāda nepārvarama naida, padarīja vai nu par ienaidniekiem,³⁰ vai pretstatīja vienu otram, līdz ar to arī vispār nacionāla pretošanās kustība, kurā aktīvi darbotos visu Latvijā dzīvojošu tautu un politisko uzskatu pārstāvji, nacistu okupācijas gados objektīvu apstākļu dēļ nebija iespējama.

PRETOŠANĀS KUSTĪBAS PĒTNIECĪBAS AKTUALITĀTES

Ir skaidrs, ka Otrā pasaules kara laikā vairums Latvijas iedzīvotāju centās pārdzīvot vai pielāgoties okupācijas varām un to īstenotajai politikai, vienlaikus saglabājot vēlmi atgūt 1940. gadā zaudēto valstisko neatkarību, ko bija likvidējušas vai nevēlējās atjaunot abas Latvijai naidīgās totalitārās lielvaras – PSRS un Vācija.³¹ Vācu-padomju kara sākumposmā 1941.–1942. gadā diezgan daudzi uzskatīja, ka Latvijas patstāvība, kaut ierobežotā formā, būs sasniedzama tikai pēc Vācijas uzvaras karā, tāpēc ir jāpiedalās kopīgā cīņā pret boļševismu, bet vēlāk – pēc “zibenskara” (*Blitzkrieg*) izgāšanās un Vācijas bruņoto spēku sakāvēm un pārejas defensīvā stāvoklī Austrumu frontē 1942./1943. gada ziemā – Vācijas iespējas novērst Latvijas atkārtotu nonākšanu PSRS okupācijas varā kļuva ļoti apšaubāmas. Tomēr Latvijas iedzīvotāju vidū bija gan daļa tādu, kas turpināja uzskatīt, ka līdz pēdējam brīdim ir jāturpina kara sākumā uzsāktā sadarbība ar Vāciju kā vienīgo sabiedroto cīņā pret staļinisko

Padomju Savienību, gan daļa citu, kas simpatizēja un gaidīja PSRS Sarkanās armijas atgriešanos, kas viņu izpratnē bija galvenais spēks cīņā pret hitlerisko Vāciju.

Vienlaikus ievērojama daļa Latvijas sabiedrības konkrētajā vēsturiskajā situācijā lika cerības uz Rietumu (Lielbritānija, ASV) vai Skandināvijas (Zviedrija) valstu atbalstu Latvijas neatkarības atgūšanā, sagaidot Vācijas–PSRS savstarpējo militāro novājināšanos un no tās izrietošo Rietumu sabiedroto izšķirošo lomu Otrā pasaules kara iznākumā un pēckara starptautiskajā politikā. Šāda pozīcija daudzos Latvijas iedzīvotājos saglabājās visu kara laiku, pat zinot par Rietumvalstu palīdzības trūkumu 1940. gadā, par ko regulāri atgādināja arī nacistu oficiālā prese un citi propagandas kanāli, kā arī ignorējot faktu, ka PSRS, ASV un Lielbritānija šajā karā bija sabiedrotās cīņā pret nacistisko Vāciju. “Bailes no krieviem un naidis pret vāciešiem”³² izrādījās spēcīgs sociāli psiholoģisks faktors, kas ietekmēja Latvijas iedzīvotāju kara laika noskaņojumu, t.sk. uzturot dzīvas – mūsdienu skatījumā – iluzoras, bet tam laikam saprotamas – cerības par Rietumu sabiedroto iespējamo atbalstu, kas ar dažādu intensitāti līdz pat kara beigām bija vērojamas latviešu pretošanās kustības dalībnieku vidū un bija izplatītas arī plašākā sabiedrībā.³³ Tāpēc, analizējot vācu okupācijas laika pretošanās kustības izpausmes, svarīgi ir censties pēc iespējas precīzi izprast arī kara gados pastāvošo Latvijas sabiedrības noskaņojumu, kas, balstoties uz dažādiem vēstures avotiem, līdz šim ir pētīts tikai fragmentāri.³⁴

Attiecībā uz nacionālās pretošanās kustības raksturu vācu okupācijas gados var arī konstatēt, ka tā bija gan ārpus okupācijas režīma sistēmas pastāvoša atsevišķu indivīdu un organizāciju nelegāla darbība, kurā bija iesaistītas visdažādākās politiskās un sociālās aprindas; gan ārēji legāla, bet iekšēji slēpta pret okupācijas režīmu vērstā rīcība, daudziem tās dalībniekiem vienlaikus atrodoties vācu okupācijas varas dažādu pārvaldes, saimniecisko, militāro un citu iestāžu dienestā.³⁵ Šīs pretestības izpausmes, tāpat kā individuālā pretošanās nacistiem³⁶ un citu pretvācisku, bet vienlaikus nekomunistisku nelegālu organizāciju (Hado Lapsas pagrīdes grupa Rīgā)³⁷ vai militāru vienību (leitnanta Edvīna Zelmeņa grupa pie Engures ezera u.c.)³⁸ nevardarbīgā un bruņotā pretošanās nacistiem vēl padziļināti ir jāpēta nākotnē, apzinot jaunus vai kritiski izvērtējot jau zināmus vēstures avotus un pētījumus.

Kara un pēckara dokumenti arī parāda, ka vācu okupācijas laikā bija izveidota virkne nacionālās pretošanās grupu un organizāciju, lielākajām no kurām (Latviešu nacionālistu savienība, nelegālais laikraksts “Brīvā Latvija. Latvju Raksti”, LCP) bija sazarots apakšstruktūru tīkls, kas aptvēra lielu daļu Latvijas teritorijas. Nacistu okupācijas gados iznāca gandrīz divdesmit nelegālo pagrīdes laikrakstu, kuru metiens svārstījās no dažiem desmitiem līdz vairākiem tūkstošiem eksemplāru.³⁹ Saskaņā ar vācu drošības iestāžu ziņojumiem šo izdevumu sniegtā informācija izplatījās arī mutiski un bija pietiekami iedarbīga, lai radītu nacistos satraukumu par vērsanos pret to īstenoto politiku un izsauktu represijas pret šo nelegālo laikrakstu un uzsaukumu izdevējiem un izplatītājiem. Nacionālās pretošanās kustības dalībnieku skaits, kuri organizēti nodarbojās ar nelegālu politisku darbību vai bruņoti pretojās vācu okupācijas varai (leitnanta Roberta Rubeņa bataljons), pārsniedza vairākus simtus, bet kopā ar individuālās un neorganizētās pretošanās kustības dalībniekiem to skaits varēja sasniegt vairākus tūkstošus cilvēku. Nākotnē ir jāturpina viņu vārdu apzināšana un kopskaita precizēšana, kas jau daļēji ir uzsākta un veikta līdzšinējā vēstures pētniecībā.⁴⁰

Turpmāk lielāka uzmanība, manuprāt, būtu jāpievērš arī citiem līdz šim mazpētītiem vācu okupācijas laika pretošanās kustības darbības aspektiem, piemēram, organizācijas “Pērkonkrusts” biedru līdzdalībai pretošanās kustībā, vācu drošības un militārās izlūkošanas institūciju iespējamai organizatoriskai saiknei ar atsevišķām latviešu pretošanās kustības organizācijām vai to dalībniekiem,⁴¹ slepeno radiosakaru uzturēšanai starp Latviju un Zviedriju, britu izlūkdienesta sniegtās informācijas iespaidam uz ģenerāļa J. Kureļa grupas aktivitātēm kara beigu posmā Kurzemē,⁴² attiecībām starp Ventspils sakaru grupu un LCP vadošām amatpersonām Latvijā un Zviedrijā⁴³ u.tml.

Savas pārdomas par vācu okupācijas laika pretošanās kustības Latvijā dažādiem teorētiskiem un praktiskiem jautājumiem es vēlētos pozicionēt kā pienesumu turpmākai zinātniskai polemikai un tālākām diskusijām. To vajadzību parāda arī pēdējā desmitgadē Latvijā uzsāktā domu apmaiņa par nacistu okupācijas laika pretošanās kustības jēdzienisko izpratni un citām pētniecības problēmām,⁴⁴ kas liecina arī par nepieciešamību pēc vairāku ar šo tematiku saistītu jautājumu (t.sk. pretošanās kustību nacistu okupētajās Rietum-

eiropas un Austrumeiropas zemēs būtības un kopīgo un atšķirīgo iezīmju analīze un salīdzinājums u.c.) dziļākas izpētes un jaunu pieeju un koncepciju veidošanas ne tikai Latvijas (Baltijas valstu), bet arī kopējā Otrā pasaules kara pretošanās kustības vēstures izpētes kontekstā, kas ir paveicams ilgākā laika posmā un ir vēsturnieku darba uzdevums nākotnē.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Werner Rings (1979). *Kollaboration und Widerstand. Europa im Krieg 1939–1945*. Zürich: Ex Libris; Wolfgang Benz, Johannes Houwink ten Cate, Gerhard Otto (Hg.) (1996). *Anpassung – Kollaboration – Widerstand. Kollektive Reaktionen auf die Okkupation*. Berlin: Metropol; Christoph Dieckmann (Hg.) (2003). *Kooperation und Verbrechen. Formen der “Kollaboration“ im östlichen Europa 1939–1945*. Göttingen: Wallstein; Joachim Tauber (Hg.) (2006). *“Kollaboration“ in Nordosteuropa. Erscheinungsformen und Deutungen im 20. Jahrhundert*. Wiesbaden: Harrassowitz; Harald Welzer (Hg.) (2007). *Der Krieg der Erinnerung. Holocaust, Kollaboration und Widerstand im europäischen Gedächtnis*. Frankfurt am Main: S. Fischer; Gerd R. Ueberschär (Hg.) (2011). *Handbuch zum Widerstand gegen Nationalsozialismus und Faschismus in Europa 1933/39 bis 1945*. Berlin, New York: De Gruyter; u.c.
- ² Lauri Mälksoo (2006). The Government of Otto Tief and the Attempt to Restore the Independence of Estonia in 1944: A Legal Appraisal. In: Toomas Hiio, Meelis Maripuu, Indrek Paavle (eds.). *Estonia 1940–1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes against Humanity*. Tallinn: Estonian Foundation for the Investigation of Crimes Against Humanity, pp. 1095–1106.
- ³ Arunas Bubnys (2003). *Nazi Resistance Movement in Lithuania 1941–1944*. Vilnius: Vaga, pp. 17–20, 208–210.
- ⁴ [Antonijs Zunda] (1990). Pretestība nacistiskajam okupācijas režīmam. No: Mārtiņš Virsis (red.). *Latvijas vēstures apcerējumi: No 1940. gada līdz mūsdienām*. Mācību palīgļīdzeklis vidusskolām. Rīga: Zvaigzne, 70. lpp.
- ⁵ Uldis Neiburgs, Dzintars Ērglis (2001). Nacionālā un padomju pretošanās kustība – kopīgais un atšķirīgais (1941–1945). No: Irēne Šneidere (sast.). *Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā / Totalitarian Regimes and Their Repressions Carried out in Latvia in 1940–1956*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 267.–329. lpp., šeit 272. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3).
- ⁶ Ēriks Jēkabsons (2004). Poļu nacionālā pretošanās kustība Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–1944). No: Dzintars Ērglis (sast.). *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā / Occupation Regimes in Latvia in 1940–1959*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 240.–276. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 10); Marģers Vestermanis (2007).

- Pretdarbība holokaustam nacistu okupētajā Latvijā. No: Leo Dribins (sast.). *Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne*. Rīga: LU FSI, 234.–248. lpp.
- ⁷ Inesis Feldmanis (2003). “Vācu laiks” Latvijā (1941–1945): aktuālās izpētes problēmas un risinājumi. *Latvijas Vēsture*, 3, 98.–106. lpp., šeit 101. lpp.; u.c.
- ⁸ Antonijs Zunda (2007). Nacionālā pretestības kustība nacistu okupācijas režīmam Latvijā (1941–1945). *Latvijas Vēsture*, 4, 65.–73. lpp., šeit 67. lpp.
- ⁹ Daina Bleiere, Ilgvars Butulis, Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Antonijs Zunda (2005). *Latvijas vēsture. 20. gadsimts*. Rīga: Jumava, 259.–267. lpp.; Daina Bleiere, Ilgvars Butulis, Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Antonijs Zunda (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. Rīga: Jumava, 28.–45. lpp.
- ¹⁰ Inesis Feldmanis (2010). Latvija Otrajā pasaules karā: jauna konceptuāla skatījuma nepieciešamība. No: Inesis Feldmanis (galv. red.). *Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un “Kurelieši”: konferences materiāli*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 30. lpp.
- ¹¹ Heinrihs Strods (2006). *PSRS kaujinieki Latvijā (1941–1945)*. I daļa. Rīga: Žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 7.–11., 378.–383. lpp.
- ¹² Vilis Samsons (2007). H. Stroda grāmata “PSRS kaujinieki Latvijā (1941–1945) 1. daļa” un ažiotaža ap to. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa*, 3, 39.–55. lpp., šeit 42. lpp.
- ¹³ Bleiere u.c. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*, 332.–333. lpp.
- ¹⁴ Arturs Žvinklis (2009). Rec. grām.: Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 187.–192. lpp., šeit 187.–188. lpp.
- ¹⁵ Ilgvars Butulis (1999). Otrā pasaules kara ēnas un atbalsis. *Latvijas Vēsture*, 2, 37.–38. lpp., šeit 38. lpp.; Kārlis Kangeris (2011). Lettland: Kommunistischer und “nationaler” Widerstand 1940/41–1945. In: Gerd R. Ueberschär (Hg.). *Handbuch zum Widerstand gegen Nationalsozialismus und Faschismus in Europa 1933/39 bis 1945*. Berlin, New York: De Gruyter, S. 216–219.
- ¹⁶ Vestermanis. Pretdarbība holokaustam nacistu okupētajā Latvijā, 241. lpp.
- ¹⁷ Inesis Feldmanis (2010). Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā. No: Valters Nollendorfs, Erwin Oberländer (red.). *Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere / Occupation, Collaboration, Resistance: History and Perception*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 165.–178. lpp., šeit 177.–178. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 26).
- ¹⁸ “Kā būtu saucama pretdarbība okupantiem, kurai nav tālejošu politisku mērķu (mobilizācijas sabotāža, ebreju, karagūstekņu un citu politiski vajātu personu slēpšana, saimniecisko nodevu nepildīšana u.c.) [...] Ar kādu jēdzienu apzīmēt kara gados Latvijā aktīvi darbojošos poļu “Armia Krajowa” pretošanās kustības dalībniekus, kuru mērķis bija Polijas

- neatkarības atjaunošana un daļai no viņiem pat poļu apdzīvoto Latvijas teritoriju pievienošana Polijai [...] Kā saukt vietējos iedzīvotājus, kas nebija iesūtīti Latvijā no PSRS aizmugures rajoniem, bet dažādu iemeslu dēļ veidoja bruņotas partizānu vienības vai kreisi noskaņotas nelegālas pagrīdes grupas?” (Uldis Neiburgs (2009). *Pretošanās kustība nacistu okupētajās Baltijas valstīs (1941–1945): teorētiskās problēmas un praktiskie risinājumi*. No: Dzintars Ērglis (sast.). *Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.–80. gados / History of the Baltic Region of the 1940s–1980s*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 440.–454. lpp., šeit 446.–447. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 24)).
- ¹⁹ Aleksandrs Ivanovs (2011). *Latvija Otrajā pasaules karā: izpētes gaita Latvijas jaunāko laiku historiogrāfijā, izpētes rezultāti un perspektīvas*. No: Daina Bleiere (sast.). *Otrais pasaules karš un Latvija: notikumi un sekas, 20. gadsimta 40.–60. gadi / The Second World War and Latvia: Events and Consequences, 1940s–1960s*. Rīga: Zinātne, 15.–46. lpp., šeit 28.–29. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 27).
- ²⁰ Eva C. Pettai (2010). Komentārs Ineša Feldmaņa rakstam “Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā”. No: Valters Nollendorfs, Erwin Oberländer (red.). *Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere / Occupation, Collaboration, Resistance: History and Perception*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 178.–184. lpp., šeit 182.–183. lpp.
- ²¹ Antonijs Zunda (2004). *Pretošanās kustība vācu okupētajā Latvijā: nostādes vēstures literatūrā*. No: Dzintars Ērglis (sast.). *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā / Occupation Regimes in Latvia in 1940–1959*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 216.–239. lpp.
- ²² Julian Jackson (2003). *France: The Dark Years, 1940–1944*. New York: Oxford University Press; Bernhard Chiari (Hg.) (2003). *Die polnische Heimatarmee. Geschichte und Mythos der Armia Krajowa seit dem Zweiten Weltkrieg*. München: Oldenbourg; Klaus Schmider (2002). *Partisanenkrieg in Jugoslawien 1941–1944*. Hamburg, Berlin, Bonn: Mittler & Sohn.
- ²³ Tāļivaldis Vilciņš (1997). *Skolu jaunatne nacionālajā cīņā (1940–1941)*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 74.–75. lpp.
- ²⁴ Antonijs Zunda (2004). *Vācu nacistu okupācijas politika Latvijā padomju historiogrāfijas skatījumā*. No: Dzintars Ērglis (sast.). *Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā / Totalitarian Occupation Regimes in Latvia in 1940–1964*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 189.–209. lpp., šeit 198.–199. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 13).
- ²⁵ Edgars Andersons, Leonīds Siliņš u.c. (1994). *Latvijas Centrālā padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943–1945*. Upsala: LCP; Leonīds Siliņš (2001). *Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās*. Rīga: Fonds “Latvijas Vēsture”; u.c.
- ²⁶ Bijušais Latvijas sūtnis Zviedrijā Voldemārs Salnais 1944. gada 6. marta vēstulē ārkārtējo pilnvaru nesējam un Latvijas sūtnim Lielbritānijā Kār-

lim Zariņam rakstīja, ka LCP “pēc savas noorganizēšanās ir veikusi ļoti svarīgus darbus un uzdevumus. Un, ka šo to viņa patiešām ir darījusi, par to nevar būt ne mazāko šaubu. Bet, iekš kam tas pastāvējis, – tas daudz maz pilnīgāki nav zināms. Ir skaidri zināms, ka viņa nav izdevusi nekādus nelegālus laikrakstus. Nav nekas zināms, ka no viņas būtu izlaisti kādi uzsaukumi vienā vai otrā atsevišķā gadījumā, sakarā ar ģenerāldirektorijas vai komisāru-vāciešu rīcību [...] Vai Padome patiešām ir izvedusi, piemēram, sakarā ar mobilizāciju, ar īpašumu reprivatizēšanu utt., kādu nebūt plašāku kampaņu vai nē? Beidzot, nekas noteikts nav zināms, cik liels un dziļš ir Padomes iespaids tautā un vai tauta vispārīgi zina, ka šī Padome pastāv, vai tauta tai tic un ir gatava patiešām tai sekot” (*Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas arhīvs* (Rīga), Latvijas sūtņa Stokholmā V. Salnā arhīvs), bet 1947. gada 23. septembra konfidencialajā vēstulē Latvijas sūtnim ASV Alfrēdam Bīlmanim paskaidroja, ka “dažādus dokumentus par vācu okupācijas varas darbību, politiskus stētmentus un deklarācijas par mūsu tautas īsto stāju dzimtenē man vismaz pa visu vācu okupācijas laiku nav nācies saņemt gandrīz ne caur vienu citu Latvijā darbojošos organizāciju, kā tikai caur un no LCP [...] No tā jāsecina, ka, ja pašā Latvijā ir pastāvējušas vēl kādas citas pretestības organizācijas – un, droši vien, tādas ir bijušas [...] – tad viņu darbība ir norisinājusies tikai pašā Latvijā. Mūsu diplomātiskā darbā, turpretim, visu laiku nospiedošā daļa palīdzības ir nākusi tikai no LCP un caur viņu” (*Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (Rīga), 293–1–1539, 1.–17. lp.).

- ²⁷ Jorgen Haestrup (1976). *Secret Alliance: A Study of the Danish Resistance Movement, 1940–45*. Vol. 1–3. [Odense]: Odense University Press; Peter D. Chimbos (1999). Greek Resistance 1941–45: Organization, Achievements and Contributions to Allied War Efforts against the Axis Powers. *International Journal of Comparative Sociology*, 40 (2), pp. 251–269.
- ²⁸ Geoffrey Swain (2003). Latvia’s Red Partisans Reconsidered. *Daugavpils Universitātes Humanitāro Zinātņu Vēstnesis*, 4, 81.–94. lpp.; Valdis O. Lumans (2006). *Latvia in World War II*. New York: Fordham University Press, pp. 363–370.
- ²⁹ [Jānis Dzintars] (1966). Latviešu buržuāzisko nacionālistu tālākā deģenerēšanās. No: Vilis Samsons (red.). *Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā (1941.–1945.)*. Rīga: Zinātne, 627.–638. lpp.; Vilis Samsons (1983). *Naida un maldu sliktā: Ieskats ekstrēmā latviešu nacionālisma uzskatu evolūcijā*. Rīga: Zinātne, 194.–207. lpp.
- ³⁰ Vita Zelče (2011). Par karu, vēsturi un cilvēkiem... No: Uldis Neiburgs, Vita Zelče (red.). *(Divas) puses. Latviešu kara stāsti: Otrais pasaules karš karavīru dienasgrāmatās*. Rīga: Mansards, 13. lpp.
- ³¹ Kārlis Kangeris (2000). Izvēles iespējas: “Jaunā Eiropa”, padomju republika vai neatkarīga valsts. Valststiesiskie jautājumi un “lielā politika” kara gados (1941–1945). No: Daina Bleiere, Iveta Šķiņķe (sast.). *Latvija Otrajā pasaules karā / Latvia in World War II*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 79.–94. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1).

- ³² Lielbritānijas vēstniecības Zviedrijā 1943. gada marta sākumā sagatavotajā pārskatā “Sabiedrības noskaņojums Baltijas valstīs pret Vāciju, Padomju Savienību un Lielbritāniju”, kas arī pēc ASV vēstniecības Zviedrijā Speciālo ziņojumu nodaļas (*Special Reporting Section*) atzinuma ļoti labi raksturoja pastāvošo situāciju Baltijā, bija konstatēts, ka bailes ir dominējošās jūtas pret krieviem, bet naids ir galvenās jūtas pret vāciešiem. Baltijas valstis būtu gatavas šobrīd cīnīties pret vāciešiem, ja vien būtu pārliecinātas par drošību no krievu briesmām un savu valstu patstāvību. Vācu apgalvojumiem, ka Lielbritānija ir pārdevusi Baltijas valstis Krievijai, neviens netic. Tiek atzīts, ka ne Lielbritānija, ne ASV šajā brīdī nevar palīdzēt un Rietumvalstīs atrodas delikātā stāvoklī pret Krieviju un tās kaimiņvalstu jautājumu. Baltijas valstu iedzīvotāji ir pilnībā informēti par Atlantijas hartu un saglabā ticību Rietumu spēkiem, un tic, ka Lielbritānija glābs mazās valstis. Vienlaikus Krievijas pretenzijas uz Baltijas valstīm bez jebkāda atspēkojuma no citu Atlantijas hartas parakstītāju puses tomēr izraisa ievērojamas bažas sabiedrībā (*ASV Nacionālais arhīvs II* (National Archives II, College Park, MD), Record Group 59, Microfilm 1185, Roll. 4).
- ³³ Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas locekļa Kārļa Ozoliņa 1943. gada 25. aprīļa ziņojumā par situāciju nacistu okupētajā Latvijā bija atzīts, ka tautas vairākums netic, ka vācieši paliks Latvijā. Kādā ceļā tas notiks – par to ir dažādi viedokļi. Tā dēvētā angļu orientācija šajā jautājumā, cik mums zināms, nav ļoti izplatīta. Tās, iespējams, ir vācu aģitācijas sekas, kas angļus uzdod par boļševikiem, sakot, ka angļi Latviju pārdevuši boļševikiem utt. Plašāk izplatīta zviedru orientācija. Šīs domas paudēji saka, ka karā visas valstis novājināsies un kara beigās Zviedrija izsēdinās Latvijā desantu un palīdzēs atjaunot veco Latviju. Ir arī tādi, kas saka, ka tagad ir otrs 1918. gads un nepieciešams cīnīties kā ar boļševikiem, tā arī ar vāciešiem (*Krievijas Valsts sociālpolitiskās vēstures arhīvs* (Rossiiskii gosudarstvennyi arkhiv sotsial’no-politicheskoi istorii, Moskva), 69–1–450, 1.–31. lpp.; Dok. public.: Heinrihs Strods (sast.) (2007). *PSRS kaujinieki Latvijā (1941–1945)*. II daļa. Dokumenti un materiāli. Rīga: Žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 157.–182. lpp.). Bet Propagandas daļā pie Ģenerālkomisāra Rīgā 1944. gada jūnija vidū no Liepājas un Rīgas lauku novadu komisāru referentiem saņemtajos ziņojumos bija teikts, ka dažādas latviešu politiskās aprindas cerot uz britu invāziju Norvēģijā, kas dotu iespēju Zviedrijai atbrīvot Latviju, tomēr šīs aprindas neesot tik spēcīgas, lai tām būtu ievērojama ietekme iedzīvotājos. Ir samērā liels skaits cilvēku, kuri klausās angļu un, iespējams, arī Maskavas radio pārraides. Tieši šīs latviešu inteligences aprindas joprojām ir draudzīgas angļiem un nedomā mainīt savus uzskatus. Viedoklis, ka Anglija nekaro ar Latviju, nav nekāds retums. Pie tam jautājumam par to, vai pēc Latvijas iekļaušanas Padomju Savienībā vēl pastāvēs tāds valstiskais jēdziens kā “Latvija”, nav nekādas nozīmes. Šajās aprindās cer, ka, sabrūkot Vācijai, Anglija kā mazo tautu aizstāvis jo īpaši iestāsies par latviešiem un spēs

- pasargāt no atkārtotās boļševizācijas (*Vācijas Federālais arhīvs* (Bundesarchiv, Berlin, turpmāk: *BArch*), R 92/19, S. 323–325, 350–351).
- ³⁴ Edvīns Evarts (2003). Latvijas iedzīvotāju politiskais noskaņojums vācu okupantu skatījumā (1941.–1944. gads). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 76.–98. lpp.; Uldis Neiburgs (2004). Rietumu sabiedroto tēls Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā: oficiālā propaganda un sabiedrības noskaņojums (1941–1945) No: Dzintars Ērglis (sast.). *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā / Occupation Regimes in Latvia in 1940–1959*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 169.–215. lpp.
- ³⁵ “Pretestību vāciešiem pauda un organizēja daudzas latviešu centrālās iestādes, kuru priekšgalā atradās vai nu tieši pretošanās kustības dalībnieki, vai to aktīvi atbalstītāji. Plašāko darbu veica Izglītības ģenerāldirekcija jaunatnes latviskās dvēseles un reizē arī karam atbilstoši augsta zināšanu līmeņa saglabāšanā. Direkcijas vadītāju darbu atbalstīja ne tikai pārējie izglītības darbinieki, bet arī jaunatne. Daudzi skolu inspektori, skolotāji un skolnieki bija aktīvi pretošanās kustības dalībnieki ar direkcijas ziņu. Tā blakus tīriem nacionālās izglītības jautājumiem šis, pa visu Latviju izvērsta, centralizētais un saskaņīgais aparāts iedarbojās katrā gadījumā, kur skartas bija latviešu intereses, kā arī ar savām iespējām aktīvi atbalstīja pretošanās kustības grupu izveidošanu, sakarus un darbību [...] Vadošie pretošanās kustības dalībnieki bieži politiskos jautājumos un rīcībā konsultējās pie Tieslietu ģenerāldirektora [...] Aktīvi mūsu saimniecisko vērtību saglabāšanā darbojās Lauksaimniecības ģenerāldirekcija [...] Nozīmīga bija dažu latviešu darbība vācu iestādēs, kas apgādāja pretošanās kustību un vadošos sabiedriskos darbiniekus ar informāciju, ko vācieši slēpa no latviešiem” (Arturs Neparts (1953). Pretestības kustība. Manuskripts. *Latvijas Okupācijas muzejs* (Rīga, turpmāk: *LOM*), A. Neparta mape).
- ³⁶ *LOM*, A. Neparta mape, Latviešu pretestības kustības dalībnieku apvienības (turpmāk: *LPKDA*) arhīvs u.c.; Pētera Vilciņa protests-apsūdzība-prasība Ostlandes reihskomisāram Hinriham Lozem (*Lohse*), 30.11.1941., *BArch*, R 90/42. Dok. public.: Andrievs Ezergailis (sag. publ.) (1993). Pētera Vilciņa padoms Hitleram. *Latvijas Vēsture*, 3, 52.–57. lpp.; u.c.
- ³⁷ Apsūdzības pavēle un lēmums Sevišķās karatiesas lietā par Hado G. L. Lapsu, Eduardu Indulēnu, Annu Šitki, Pēteri A. Ozolu un Mārtiņu Klani, 14., 25.08.1944. *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts arhīvs* (Rīga, turpmāk: *LVA*), 1986–1–16870:1, 280.–297. lpp.; Nāves sods Latvijas cīņas spara grāvējiem. *Tēvija*, 22.08.1944., 6. lpp.; Uldis Neiburgs. Hado Lapsas lieta. *Latvijas Avīze: Mājas Viesis*, 10.09.2004., 16.–17. lpp.
- ³⁸ Slepēnās kara lauka policijas (*Geheime Feldpolizei*) darbības pārskats [vācu val.], 25.11.1944. *Vācijas Federālais arhīvs – Militārais arhīvs* (Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg), RH 20-16/613, S. 3; Vilis Samsons (1974). *Kurzemes meži šalc... Partizāņu un izlūku cīņa kara pēdējā gadā Kurzemē*. Rīga: Liesma, 249.–265. lpp.; Haralds Biezais (1991). *Kurelieši: Nacionālās pretestības liecinieki*. Itaka: Mežābele, 79.–80. lpp.

- ³⁹ Uldis Neiburgs (2000). Latviešu nacionālās pretošanās kustības preses izdevumi Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–1945). *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1/2, 43.–58. lpp.
- ⁴⁰ 1946. gadā Rietumvācijā izveidotā LPKDA pirmajos pēckara gados apzināja 234 bijušos pretošanās kustības dalībniekus, bet Latvijas PSR Valsts drošības komiteja pēc Otrā pasaules kara represēja 148 LCP, 314 ģenerāļa Jāņa Kureļa grupas, 49 nelegālās organizācijas “Latvijas Sargi” un citus pretošanās kustības dalībniekus un atbalstītājus (Dzintars Ērglis (2003). *Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 175.–202. lpp.; Uldis Neiburgs (2007). Latviešu pretestības kustības dalībnieku apvienība (LPKDA) un tās dokumenti par pretošanās kustību nacistu okupētajā Latvijā (1941–1945). No: Rudīte Viksne (sast.). *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados / History of Latvia of the 1940s–1990s*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 122.–170. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 21).
- ⁴¹ Björn M. Felder (2005). “Mit Lettland leben – mit Lettland sterben” Der SS-Jagdverband Ost-Unternehmen “Wildkatze” und die Vorbereitungen von antisowjetischen Partisanen in Lettland (1944–1945). *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 54 (1), S. 98–127.
- ⁴² Geoffrey Swain (2009). Latvia’s Democratic Resistance: a Forgotten Episode from the Second World War. *European History Quarterly*, 39 (2), pp. 241–263.
- ⁴³ Uzmanība būtu jāpievērš Ventpils sakaru grupas dalībnieka Valdemāra Jurjaka pēckara atmiņās par situāciju 1944. gada vasarā rakstītajam: “Pienāca ziņas, ka LCP darbība Rīgā tiek pārtraukta un mūsu valdības vīri ar ģimenēm un paziņām pārcelsies uz Kurzemi, respektīvi, uz Ventpils piekrasti, braucieniem uz Zviedriju [...] Ar šo laiku sākot, es uzskatu, ka mūsu LCP darbība pārsviedās no Latvijas atbrīvošanas lietu kārtēšanas uz pašu vadības bēgšanu no Latvijas uz Zviedriju [...] Visā manā pretestības kustības laikā no 1943. gada līdz 1945. gadam es neesmu sastāvējis, nedz arī man zinot līdzdarbojies ne LCP, ne Zviedrijas latviešu palīdzības komitejā. Šīs organizācijas nav man devušas šajā darbības posmā nekādu palīdzību vai norādījumus bēgļu evakuācijai no Kurzemes uz Zviedriju. Ja arī esmu palīdzējis šo organizāciju biedriem, tāpat zināmu politisku partiju biedriem un viņu līdzgaitniekiem evakuēties no Kurzemes uz Zviedriju, tad to esmu darījis tikai savas latviskās cilvēcības vārdā, palīdzēdams ikvienam latvietim, neprasot pēc viņa izcelsmes, materiālā stāvokļa vai politiskās pārliecības” (LVA, 2250–80–8, 17. lp., 9, 28. lp.).
- ⁴⁴ Uldis Neiburgs (2011). Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā Latvijas sabiedrības sociālajā atmiņā un identitātē. No: Mārtiņš Kaprāns, Vita Zelče (red.). *Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija*. Otrais, papildinātais izdevums. Rīga: LU SZF SPPI; Mansards, 99.–121. lpp.; Inesis Feldmanis (2012). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945): jauns konceptuāls skatījums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 61.–64. lpp.

RESISTANCE MOVEMENT IN LATVIA UNDER NATIONAL-SOCIALIST GERMAN OCCUPATION (1941–1945): CONCEPTUAL PERCEPTION AND THEORETICAL APPROACHES

Uldis Neiburgs

Mg. hist., Doctoral Candidate, University of Latvia, Researcher at the Museum of the Occupation of Latvia.

Scientific interests: history of World War II and Soviet and Nazi Occupation in Latvia (1939–1991).

E-mail: uldis.neiburgs@omf.lv

In the situation when the territory of Latvia was in the hands of one occupant, namely National-Socialist Germany, with the threat of another occupation – that of the USSR – looming in the air, the Latvian people's aspirations for self-determination and desire for recovery of their national independence were represented by the national resistance movement that developed spontaneously and gradually. Under the conditions when the weakening of Nazi Germany's military might in the struggle against the USSR was not in Latvians' interests, the resistance movement had mostly non-violent character and different organized and unorganized forms. It could take the shape of an underground activity of individuals and organizations that was launched outside the system of the occupation regime and involved various political and social circles as well as formally legal activities that were secretly targeted against the occupation regime, many participants of such activities serving in different administrative, economic, military and other authorities of the German occupation rule. The article analyzes the understanding and essence of the notion "resistance movement", the character and form of this movement and addresses other research issues of theoretical and practical nature.

Key words: National-Socialist German occupation, "active"/"passive", "inward"/"outward" oriented, "national"/"nationalistic" resistance movement.

Summary

Basing on established scientific practice and the theoretical findings of the contemporary historic research, the term "national resistance movement" is used to denote the inhabitants of the Republic of Latvia who, under the conditions of occupation, pursued the reinstatement of the independent Latvia founded on 18 November 1918.

This is the only one resistance movement, which can be recognized as Latvia's resistance movement, and in which the people involved can be called national (or Latvian) resistance movement participants. At the same time it can be said that resistance movements representing the interests of other nations and peoples also operated during the course of the war in the fight against National-Socialist Germany in the *de facto* occupied, but *de iure* existing territory of the Republic of Latvia (using this territory to reach their goals). Despite the fact that the goal of these other resistance movements was not to renew the independence of Latvia, both inhabitants of Latvia and foreign countries took part in it. These movements were the Soviet (USSR) resistance movement, which fought for the return of Soviet occupied and incorporated territories to the USSR, and the Polish resistance movement, which fought for the renewal of Poland's independence. Resistance to the Nazi regime was also shown by separate Jewish resistance groups and individuals, whose goal was to escape becoming victims of the holocaust, as well as soldiers of German origin – deserters and others, whose goal was to survive until the end of the war. However, the greatest number of people were those who, regardless of their national, political, religious or social affiliation, showed individual resistance to the Nazis by avoiding forced labour requirements or service in different military forces, sabotaging the occupying regime's economic activities, saving people who were persecuted by the Nazi regime (Jews, Soviet prisoners of war, and others), etc.

The underground activity of the largest part of the groups, organizations and individual members of the national resistance movement that began as early as 1941–1942 took the form of resistance to the German occupation rule and defence of the people's national interests by spreading their views in the broadest possible circles of Latvian society. Although the aspirations and activities of the resistance movement were very diverse (opposing the recruitment of Latvians into the police battalions (*Schutzmannschaft*) and State Labour service (*Reichsarbeitsdienst*) and their sending to Germany as labour force in 1941–1942, protest against mobilization into the legion, appealing to Latvians to preserve the people's life force and to stay in their native land in 1943–1944 etc.) and irrespective of the impact that the course of the German-USSR war and local developments (recruitment of the existing and potential members of the resistance movement into the legion, disbanding of General Jānis Kurelis' group etc.) left on its activities, until the very end of the war the resistance took “in-

ward”-oriented expressions and was limited to the particular site, i.e. Nazi-occupied Latvia. Due to objective reasons the members of the resistance movement failed to achieve their main political goal – the restoration of Latvia’s statehood; however they made an important contribution to keeping alive the idea of Latvia’s independence during Nazi occupation that left a lasting impact on the subsequent resistance and stimulated defiance of the Soviet occupation regime in the post-war years.

Along with the above-mentioned forms of the resistance movement, in 1943–1944 in German-occupied Latvia there existed also an “outward”-oriented resistance, represented first and foremost by the Latvian Central Council (LCC) that for the most part consisted of former political figures and whose composition, goals and activities were not widely known to the Latvian public. The members of the LCC also did not openly oppose the policies of the Nazi occupation rule that went against Latvia’s national interests (the Jewish holocaust in 1941, the formation of the Latvian legion in 1943 etc.), but mostly focused on political debates within the organization that resulted in several legal and political declarations that were secretly sent to other countries as part of the effort to achieve the restoration of Latvia’s independence with the help of the Western Allies and Scandinavian countries. The Latvian Central Council was also the main and almost the only national resistance organization that collected materials and information on the actual situation and public opinion in Nazi-occupied Latvia; moreover, through Latvian diplomats in the West the respective information reached different institutions of the Western Allies. Due to the activities of the LCC the pro-Western sentiments of the Latvian resistance movement were not limited to wishing the USA and Great Britain victory in the war and voicing hope that these Western powers would grant support to make Latvia’s independence aspirations come true but also took expression in actual political (contacts with representatives of Lithuanian and Estonian resistance movements etc.), informative and practical (secret refugee boat operations to Sweden etc.) underground activities.

Iesniegts 01.08.2012.

VĒSTURES AVOTI

VĒSTURNIEKAM TEODORAM ZEIDAM – 100

Šā gada 1. augustā atskatījāmieš uz Dr. habil. hist., Dr. hist. h.c. prof. Teodora Zeida (01.08.1912.–28.06.1994.) simto gadskārtu.

T. Zeids dzimis Jelgavā. Līdz 1940. gadam viņš studēja vēsturi Latvijas Universitātē, kur kļuva par Arveda Švābes skolnieku, kolēģi un draugu, taču Otrais pasaules karš viņu ceļus liktenīgi šķīra. No 1944. līdz 1982. gadam T. Zeids bija Latvijas Valsts universitātes docētājs, no 1946. gada līdz mūža beigām – tagadējā Latvijas vēstures institūta zinātniskais līdzstrādnieks (līdz 1957. gadam – Arheoloģijas sektora, kopš 1962. gada – Feodālisma vēstures sektora/Viduslaiku vēstures nodaļas vadītājs). Viņš bija izcils sava laika vēstures pētniecības organizators un jaunās vēsturnieku paaudzes audzinātājs.

Gan savu enciklopēdisko zināšanu, gan nosvērtā, atsaucīgā rakstura un vienmēr skaidrā, loģiskā domas izklāsta dēļ T. Zeids iemantoja sevišķu cieņu plašas sabiedrības vidū. Daudzi vēstur-

nieki – bijušie T. Zeida studenti – sauca un sauc viņu par savu Skolotāju. T. Zeids iekļuva arī studentu folklorā: “Teodors un Rīgas zeļļi” – tā vismaz 70. gados skanēja viens pantiņš Vēstures un filozofijas fakultātes docētājiem veltītā dziesmā.

Prātā nāk daži principi, pēc kuriem T. Zeids vadījās savā dzīvē. Daudzi atceras viņa frāzi “Jādzīvo vien būs!”, kas raksturo T. Zeida nezūdošo optimismu. Vēl T. Zeids nemilēja pārliecīgu aizbildniecību un uzskatīja, ka katram, vienalga – studentam, aspirantam vai kolēģim, “jāķepurojas paša spēkiem”, taču, ļaujot šo brīvību, T. Zeids nekad neliedza padomu un palīdzību. Atmiņā nāk arī teiciens: “Ja jūs gribat zinātnē kaut ko sasniegt, jums nedrīkst būt autoritātes,” – ar to mudinot domāt un meklēt argumentus pašam, nevis akli sekot citu it kā nemaldīgajiem spriedumiem.

T. Zeids bija lielisks sarunu biedrs, ar kuru varēja runāt par visdažādākajām tēmām – vēsturi, politiku, sportu, sadzīvi; aizraujoša pasaule bija stāsti par pirmskara Latviju, par viņa paša jaunības vai studenta piedzīvojumiem – šaha spēli galvā, saucot tikai lauciņu numurus, saviesīgā dzīvē novalkāto fraku, kafiju Švarca kafejnīcā, sašutumu par Pētera Šmita ielikto “4” latīņu valodā Universitātes iestājeksāmenos.

Mēs varam nožēlot, ka T. Zeida plašās zināšanas nav radušas izpausmi pietiekami daudzskaitlīgās zinātniskās publikācijās. Taču mainās paaudzes, zinātne līdz ar tām, un daudz kas paliek historiogrāfijai. T. Zeida devumā tomēr var izcelt vismaz divas lietas, kas nezudīs arī nākamībā. Pirmā ir Kurzemes zemes arhīva (ap 20 000 dokumentu) atrašana Vācijā un atgriešana Latvijai (arī līdzdalība šo dokumentu aprakstu sastādīšanā), otrā – projekta izstrāde Johana Kristofa Broces krājuma “*Monumente*” materiālu publicēšanai, kas, aktualizējot Broces unikālās kolekcijas nozīmību, beigu beigās rezultējās arī “*Monumente*” sējumu restaurācijā un digitalizācijā. T. Zeids gan piedzīvoja tikai pirmā Broces zīmējumu un aprakstu sējuma (no četriem jeb faktiski – pieciem) iznākšanu, taču ar savu neatlaidību lauza paša nereti teikto, ka “Broce ir nolādēts”, jo ne viens vien agrākais mēģinājums īstenot šādu projektu bija beidzies ar neveiksmi.

Atceroties Skolotāju viņa 100. gadskārtā, negribējās no jauna atkārtot tradicionālās biogrāfiskās ziņas (sk.: Dr. habil. hist., Dr. hist. h.c. prof. Teodors Zeids. Biobibliogrāfija. Rīga: LVI apgāds, 1997; Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1993, nr. 1; 1994, nr. 3; 2002, nr. 3), tādēļ šoreiz piedāvājam fotogrāfiju apkopojumu, kas atdzīvinās atmiņas par Teodoru Zeidu dažādās darba un sadzīves situācijās.

1. Maija gājienā 1947. gadā. Teodors Zeids – trešais no kreisās puses. No viņa pa kreisi – Mārgers Stepermanis, otrā pa labi – Marta Āboliņa

1. Maija gājienā 1949. gadā. Teodors Zeids – centrā, trešais no kreisās puses

1949. gada 8. martā. 1. rindā no kreisās: nezināma, Jolanta Daiga, Milda Bresava, Zenta Šakare, Daina Zemzare, Emīlija Brīvkalne, Irma Alksne; 2. rindā: nezināms, Ādolfs Stubavs, Teodors Zeids, Ronis, Jānis Babris

Teodors Zeids ar Āriju Zeidu Vēstures institūta izbraukumā 1963. gadā

Institūta izbraukumā 1963. gadā. No kreisās: Heinrihs Strods, Lūcija Strode, Teodors Zeids, Marta Āboliņa, Dzidra Liepiņa (priekšplānā), Ārija Zeida, Ilga Grasmāne, Irma Alksne ar kādu savu radniecī

Disertācijas aizstāvēšanas sēde Vēstures institūtā 1966. gadā. Pirmie no kreisās – Teodors Zeids un Vasilijš Dorošenko, priekšplānā vidū – Zenta Šakare un Melīta Svarāne

Teodors Zeids Jāņa Zuša kapa pieminekļa atklāšanā Raiņa kapos
1966. gada jūnijā

Vēstures institūta darbinieki Jāņa Zuša pieminekļa atklāšanā. Labajā pusē –

Sēde Vēstures institūtā (60. gadi). 1. rindā no kreisās: Teodors Zeids, Mihails Kozins, Jurijs Ņetjosins; aizmugurē: Anatolijs Bīrons, Pēteris Valeskalns, Vilnis Pāvulāns, Banga Vilka, nezināma, Līda Balevica

Laimīgu Jauno gadu!
(60. gadi)

Sēde Vēstures institūtā (70. gadu sākums). No kreisās: Elvīra Šnore, Vilis Samsons, Aleksandrs Drīzulis, Valentīns Šteinbergs, Jānis Babris, Teodors Zeids, Zigmunds Balevics

Teodors Zeids un Valentīns Šteinbergs sveic Jāni Krastiņu 90 gadu jubilejā (1980. g.)

Pārskatot J. K. Broces “Monumente” materiālus: Teodors Zeids un Rita Brambe (1981. g.)

J. K. Broces kolekcijas pētniecība turpinās (1983. g.). No kreisās: Melita Svarāne, Rita Brambe, Ārija Zeida, Teodors Zeids, Meta Taube, Anatolijs Bīrons, Aleksandrs Jansons

Teodors Zeids pie darbagalda Vēstures institūtā (80. gadi)

Tūlīt to noskaidrosim! Teodors Zeids un Muntis Auns (1988. g.)

Teodors Zeids un
Ēvalds Mugurēvičs
konferencē
(ap 1990. g.)

Teodors Zeids un Heinrihs Strods konferencē (ap 1990. g.)

Eduards Bīriņš

bij. Latvijas Republikas ģenerālkonsuls Londonā

MANAS ATMIŅAS

(Nobeigums. Sākumu sk. žurnāla 2006. g. 3. nr., 2007. g. 2. nr., 2008. g. 2., 4. nr., 2009. g. 2. nr., 2010. g. 1.–3. nr., 2011. g. 1., 4. nr., 2012. g. 2. nr.)

CETURTĀ DAĻA

1908. g.–1909. g.

XI

Kad atgriezos Londonā, mani draugi Dr. Soskis un Raits jau bija noorganizējuši jaunu cīņu par Krievijas lietām. Viņi bija ieinteresējuši dažus Anglijas parlamenta locekļus un nodibinājuši “The Russian Committee in the House of Commons” (Krievu komiteja parlamentā). Komiteja sastāvēja no 42 parlamenta deputātiem, un tai bija liels iespaids angļu sabiedrībā. Komiteja izdeva ziņojumus “Bulletin issued by the Russian Committee in the House of Commons. Information as to the State of Russia” (Informācija par stāvokli Krievijā). Šo biļetenu plaši izplatīja starp visiem parlamenta locekļiem, piesūtīja preseī, klubiem un sabiedriskām organizācijām. Biļetenos sniedza ziņas par notikumiem Krievijā, par politisko slepkavībām un nāves sodiem.

Biļetenā nr. 5 1908. gada 14. oktobrī nodrukāja visā pilnībā otrās Valsts domes interpelāciju par spīdzināšanām Baltijā. To izdalīja visiem Anglijas parlamenta locekļiem. Mēs necerējām uz intervenciju, jo zinājām, ka tāda ir neiespējama, bet mēs sagatavojām Krievijas patvaldībai nelabvēlīgu “public opinion” (tautas noskaņojumu) Anglijā. Tas bija rūgts ābols, kurā patvaldībai bija jāiekož, jo Londona taču aizvien bijusi visas finansiālās pasaules sirds, uz Lielbritāniju gāja galvenokārt Krievijas eksports, šeit arī sanāca kopā visas pasaules diplomātijas gali. Vakareiropas, Āfrikas, Āzijas un Tālo Austrumu jautājumi visi grozījās ap Foreign Office (Ārlietu ministriju) Londonā. Tādēļ arī mēs Londonā koncentrējām savu darbību pret Krievijas patvaldību.

Mūsu tā laika darbs Londonā Krievijas revolūcijas vēsturē paliks kā viena aprakstīta lapa, kuru lai lasa un par kuru lai spriež tie, kas nāks pēc mums.

XII

Jau bija pagājuši seši mēneši no tā laika, kad mani 1908. gada 1. aprīlī pret drošības naudu atsvabināja no Rīgas Centrālcietuma. Četri mēneši no šī laika biju jau nodzīvojis Londonā. Ar saviem biedriem savienībniekiem Centrālcietumā visu šo laiku uzturēju sakarus. Mēs sarakstījāmies gan atklāti, gan pa slepeno pastu. Daudzas no šīm vēstulēm esmu nodevis “1905. gada muzejam” Rīgā, dažas gājušas zudumā un nedaudzas vēl palikušas manās rokās.¹ Augstākā mērā ir interesantas šīs vēstules kā vēsturiski dokumenti par senajiem brīvības cīņas laikiem. Man tur bija mīļi draugi – biedri, važās sakalti politiskie katordznieki – savienībnieki. Es viņus informēju par darbu Londonā, par projektiem sasaukt savienībnieku konferenci, par mēģinājumiem atjaunot tās darbību. Mēs visi vēl bijām sajūsmas un cīņas spara pilni, vienalga, vai mēs atradāmies brīvajā Anglijā vai smacīgajos Krievijas cietumu mūros. Kāds nesalaužams cīņas gars tur valdīja starp cietumniekiem – savienībniekiem, to labi raksturo mana drauga Alfreda Grosmaņa vēstule no 1908. gada 25. augusta no Rīgas Centrālcietuma. Šī vēstule adresēta man uz Londonu. Tā apzīmogota: “Caurskatīta no Rīgas apgabala tiesas prokurora.” Viņš man raksta:

“Būtu jau daudz, ko rakstīt kā par vecām, tā jaunām lietām, bet pats sapratīsi, kāpēc tas še nav iespējams. Kad cilvēks atrodas “nebrīvībā, kur par brīvību nevar runāt”, – pēc Aizbaikāla kara gubernatora pavēles, – tad nevar būt runas par rakstīšanu par to, ko domā. Es ļoti labi stādu priekšā augšējā izteiciena patieso nozīmi, varu viņu saprast visā pilnībā. Bet tomēr ne ikkatru reizi no cilvēka iespējams iztaisīt mālu pikū, no kuras var izformēt, ko “sirds vēlas”. Un tā... Dzīvoju diezgan palabi. Neskatoties uz beztiesīgo, t.i., beztiesības stāvokli, jutos ļoti apmierināts un domāju, ka šādu apmierinājumu nebūs iespējams tiem “kungiem” man atņemt, ievērojot pat to politiku, kura izpaužas “dabiskā atgriešanās”, t.i., kulturālu cilvēku rangū pieradināt pie pirmatnējā cilvēka dzīves stāvokļa. Jo, cik tas neticami arī neizliktos,

neizklausītos, patiesībai jādod sava vieta. Protams, saprast to visu nav tik viegli, ja nezina Krievijas īsto stāvokli, nesaprot iepriekš, ko nozīmē tagad zaudēt brīvību, tapt ievietotam nebrīvībā, sajūst patvaldniecisko jūgu no katra mazākā “čīnavnieka”, kurš tagad paceļ savu galvu, balsi, parāda savu “es”, liek pielūkot katram savu gribu un varu, kuras savukārt saka: “Neaizdod man dusmas!” Tomēr, neskatoties uz visu to, nevaru nebūt ar Jums tur tālumā, nevaru nepalīdzēt iesāktā pasākumā. Ja dāma, baudīdama no aizliegtā ābola, dezinficējas kā iekšķīgi, tā ārīgi, piekarot visādas lupatas priekš acu apmānīšanas tai sabiedrības daļai, kura uzlikusi viņai šādu morāles izpildīšanu, tikumības pierādīšanu, ja lācis (domāta Krievijas patvaldība. – E. B.) domā tāpat darīt, dezinficējot savu iekšieni, kā ārēji piekarot visādas lupatas, lai būtu iespējams ņemt dalību – lai gan maskētu – starptautiskā “trako jaktī”. Tad kā vienā, tā otrā gadījumā katram cilvēkam tiesības, kam mīļa patiesība, noraut plīvuri, norādot uz patieso lietu būtību, nostādot patiesā gaismā. Cik pirmā gadījumā ir riebīga šāda uzvešanās, tik otrā; cik pirmā gadījumā nosodāma, tik otrā. Un tamdēļ iesākto darbu vajadzīgs turpināt. Mēs ļoti labi saprotam iesākto dezinfekciju, kura jau bez pārtraukuma turpinās vairākus gadus, zināms, ka daudz kas izdezinficēts, ka daudz kas paliks apslēpts uz mūžu, bet, tā kā slimība izplatās joprojām, tad pietiek jau ar to vien priekš zināma mērķa.” (Zem “dezinfekcijas” jāsaprot nākt atklātībā par Krievijas birokrātijas varas darbiem un zem “slimības” – ka politisko spīdzināšanas vēl turpinājās. Caur prokuratūras cenzūru rakstītās vēstulēs politiskie lietoja šādu “puķu valodu”, t.i., runāja caur norunātiem salīdzinājumiem. – E. B.)

Grosmanis turpina:

“Tavu vēstuli, kurā Tu pieprasi par zināmām būšanām, neesmu vēl saņēmis, līdz ar to Tev izskaidrosies, kamdēļ nevaru Tev atsūtīt savas ziņas. Varu tik Tev paziņot, ka daudz jauna, ko Tu nezinātu, nebūs. Saprotams, ir fakti, bet kuri pašu būtību neizslēdz, ne arī papildina, t.i., skats viens un tas pats, tik paši viņi var padarīt skatu drūmāku, pārklājot ar biezu kārtu ar to pašu krāsu, kura jau likta pamatos. Tāpēc, ja Tev būtu vajadzīgs pie citiem vienlīdzīgiem gadījumiem mani, tad varēsi tos dabūt. Kas attiecas uz mani, tad vispārīgos vilcienos jau zināsi un, ja Tev mans numurs vajadzīgs, laid vaļā! Katrā ziņā pie pirmā gadījuma Tavu pieprasījumu izpildīšu.

Nevaru nenopriecāties par visu uzsākto. Lai tas kungs palīdz uzsāktā, grūtā ceļā! – Gaidīšu no Tevis kādas ziņas par ārzemju dzīvi. Vai iet labāki kā Krievijā? Vai vēl joprojām Vācijā valda birģeliskums starp nākotnes un tagadnes kultūras nesējiem? Vai tiešām acis aizlipušas uz mūžīgiem laikiem cilvēkiem, kuri nosaucās par reālistiem?!

Atrodos vēl starp tā sauktiem politiskiem. Kad pārģērbs un novedīs lejā – nezinu, lai gan jau pagājuši divi un pus mēneši. Atrodamies vairāki pazīstami vienā kamerā. Nodibinājām lielisku komūnu no 17 cilvēkiem. Ja ārā tādas komūnas neļauj nodibināt, tad še cietumā – cik uziet. Ja ārā par nepatīkamiem uzskatiem bāž cietumā, tad še tādus uzskatus var propagandēt, cik uziet! Tādās pretrunās nonākusi Krievijas tiešamība.

Apsesdēls jau sen novests lejā un ielikts rotās, iekams apstiprina katorgas spriedumu.

No visiem paziņām viens liels sveiciens,” – tā nobeidza vēstuli Grosmanis.

Manas attiecības ar visiem bija sirsnīgas un labas, un, cik apstākļi atļāva, mēs turējāmies kopā un turpinājām cīņu par Latvijas autonomiju, par Latvijas valsti. Politisko garastāvoklis bija modrs.

Mans otrs tuvākais draugs – biedrs Ernests Runcis-Arnis, kurš bija sarakstījis kādu lugu un interesējās par tās izdošanu, man rakstīja no Rīgas Centrālcietuma slimnīcas:

“Mani ļoti pārsteidza “Staru” iebildums par cenzūras apstākļiem, bet es daudz ko nesaprotu no tā, kas notiek aiz mana cietuma sienām. Pēc visa, kas noticis, Tu sapratīsi, ka par lugas iespiešanas atlikšanu nevar būt ne runas, vismaz es to nevaru pieļaut. Es Tevi lūgtu vismaz šo pakalpojumu izdarīt priekš manis, jo tas priekš manis būtu milzīgs morālais gandarījums. Vai Tu nevari par to parunāt ar Helsingforsas “Jauno rakstu apģādniecību”? Droši vien viņš to uzņemsies. Gaidīšu no Tevis vismaz šoreiz apmierinošu atbildi. Domāju, ka Tu sarakstīšanos ar mani nepārtrauksi, bet atcerēsies pat tad, kad ņemšu dalību Stolipina korī.”

Lugu, kuru savā vēstulē piemin Arnis, nodevu Dr. Miķelim Valteram, kas pārziņāja “Jauno rakstu apģādniecību” Helsingforsā. Valters gan atsaucās par lugas saņemšanu un tās saturu, šo viņa vēstuli vēlāk nodevu Arnim, bet pašas lugas izdošanu nogulēja,

un šī Arņa luga, cik man zināms, tālāk par Valteru nav gājusi un pazudusi bez pēdām.

No Arņa vēstules redzams, cik liela enerģija vēl bija cilvēkos, kā, piemēram, Arnī, ka pēc tam, kad tas bija notiesāts uz desmit gadiem katorgā, viņš vēl interesējās un nodarbojās ar literatūru, ar dzejošanu un mākslu. Tā ir apbrīnojama latviešu inteliģences izturība un spēks.

Pagāja gadi, un manus draugus, važās sakaltus, izsūtīja pa Sibīrijas katorgas cietumiem. Vēl no Jeņisejas Grosmanis man atsūtīja uz Angliju pasta kartiņu, fotogrāfiju, kur bija redzama grupa latviešu – sieviešu un vīriešu, jaunekļu un vecu vīru ar sirmām bārdām uz baržas, kura slidēja pa Jeņisejas upi uz leju uz tālajiem Sibīrijas ziemeļiem.

XIII

Kamēr Latviešu sociāldemokrātu savienības Londonas nodaļas biedri apsprieda un lēma par konferences sasaukšanu un darbības atjaunošanu, tikmēr savienībnieku Traubergu grupa Briselē bija jau konferences sasaukšanas iniciatīvu ņēmusi savās rokās. Šī grupa bija tuva krievu sociālistiem revolucionāriem, jo pēc Alberta Trauberga pāriešanas pie krieviem² arī pārējo viņa ģimenes locekļu simpātijas pārgāja uz turieni. Briseliešu rīcībā bija arī lielāki naudas līdzekļi nekā londoniešiem. 1908. gada novembrī Traubergi aicināja savienībniekus uz konferenci Briselē. Londonieši izvēlēja mani par savu delegātu uz šo konferenci.

Sēdos atkal vilcienā un no Londonas braucu uz Doveru. No turienes kā otrās klases pasažieris uz kuģa braucu uz Ostendi. Briseles stacijā mani sagaidīja skolotājs Riekstiņš³ un aizveda uz "Hotel St. Petersburg". Šeit konferences delegātiem bija rezervētas istabas. Bijām kādi divi trīs latvieši šeit apmetušies.

Jau ilgāku laiku pirms šīs konferences sanākšanas Edvarts Traubergs⁴ veda sarunas ar Krievijas sociālistu revolucionāru partijas pārstāvjiem Briselē un Parīzē par atlikušo savienībnieku pievienošanu šai partijai. Ja tas nebūtu iespējams, tad savienības darbību atjaunot zem Latvijas sociālistu revolucionāru partijas nosaukuma kā krievu partijas nozari. Traubergi pielika visas pūles, lai savu nodomu realizētu, jo bija taču cerības uz stiprās un finansiāli bagātākās krievu partijas pabalstiem.

Uz savienībnieku konferenci Briselē bija ieradušies tikai no tām grupām, no kurām Traubergi bija aicinājuši, bet galvenokārtām atsevišķi biedri, kuri faktiski nekādas grupas nereprezentēja. Konferences kodolu sastādīja Traubergu ģimene: Edvarts Traubergs, viņa civilsievā Emma Vitenbergs un Davids Traubergs, tad skolotājs Riekstiņš no Briseles, Dr. Miķelis Valters un vēl pāris, kuru vārdus vairs neatceros. Es reprezentēju Londonas savienībnieku grupu. Pavisam mēs bijām kādi 9 vai 10 dalībnieki. Jau pašā sākumā izrādījās, ka Traubergi savos aprēķinos bija maldējušies. Konferences dalībnieku vairākuma, kaut arī neliela, noskaņojums bija tāds, ka drīzāk mēs būtu gatavi atjaunot savienības darbību zem latviešu nacionālsociālistu partijas nosaukuma nekā pieslēties pie mums, latviešiem, svešās krievu partijas jeb pieņemt viņu idejas. Nenoliedzami liels iespaids šeit bija mūsu vecajam cīnītājam par Latvijas valsts nodibināšanu Dr. Miķelim Valteram. Mēs kopīgi stāvējām par vecās savienības atjaunošanu zem agrākā vārda.

Man priekšā 1908. gada "Latviešu sociāldemokrātu savienības darbinieku konferences atzinumi un rīkojumi līdz ar pārskatu par debatēm". Šo nelielo brošūriņu teicami sacerējis Dr. Miķelis Valters, un burtus salicis un iespiedis dzejnieks Pēteris Blaus Cīrihē. Dr. Valteram parastā plašā stilā te atreferēta savienībnieku konferences Briselē 1908. gadā darbība. Kā redzams, šis atreferējums vairāk darīts propagandas un aģitācijas nolūkos nekā dod patieso ainu par to, kādiem nolūkiem šī konference bija sasaukta un ka nebūt tur nebija tādas vienprātības, kā Valters to apgaismo un notuše. Viena lieta bija skaidra šinī konferencē: ja arī izdotos saglabāt savienības izkārtņi, nosaukumu, zem kura tā maskēja savu sociālistu revolucionāru seju, tad šai maskai bija neizbēgami jākrīt, ja reiz tās vadība bija nonākusi krievu sociālistu revolucionāru atkarībā. Man neinteresē šeit šo jautājumu tuvāk iztīrīt, gribu tikai tik daudz sacīt, ka dažus gadus vēlāk Traubergi tomēr panāca savu un vecajai savienībai uzlika jaunu izkārtņi "Latvijas revolucionārā sociālistu partija", un turpināja izdot avīzi "Strādnieks" kā šīs partijas centrālo orgānu. Šo avīzi izdeva Traubergi Briselē 1913. gadā.⁵

Bet atgriezīsimies pie savienībnieku konferences 1908. gada novembrī Briselē, kurā mēs, vecie savienībnieki ar Dr. Miķeli Valteru priekšgalā, pēdējo reizi demonstrējām savas nacionālās idejas zem vecā savienības karoga.

Šķirstot jau pieminēto veco dokumentu par šo konferenci, tanī lasāms:

“Sabraukušie savienības vecākie biedri nāca vispirms pie sekojoša slēdziena:

Organizācija ir caur arestiem un vispārēju reakciju novesta tādā stāvoklī, ka tā ar savu kārtīgo iestāžu palīdzību vien nevar tā turpināt savu darbību, kā to prasa tagadējie apstākļi. Plaši izplatījusies nīkulība un nodevība piespiež tagad uz ārkārtīgiem rīkojumiem, lai nostiprinātu organizāciju pret netīriem elementiem. Izejot no šī uzskata, sabraukušie savienības biedri konstituējās kā savienības darbinieku konference, kas atzīst sevi par kompetentu lemt par visiem jautājumiem, ciktāl tie no organizācijas nekavējot prasa praktisku rīkošanos.”

Attiecībā uz taktikas jautājumiem “konference izsakās par visiem izmēģinātiem cīņas paņēmieniem, kādi tika lietoti līdz revolūcijai un pa revolūcijas laiku”, un tālāk “konference izteicās pret ekonomisko teroru”.

Kopā ar dažiem biedriem nostājāmie stingri pret tā saucamo kaujas organizāciju dibināšanu un terora aktiem vispārīgi, jo nesenie piedzīvojumi vēl mums visiem bija labā atmiņā, pie kāda gala noveda terora fanātiķa Alberta Trauberga organizētā kaujas organizācija Rīgā. Tā izputināja visu savienību, noveda pie karātavām desmitiem krietnu latviešu jaunekļu un simtiem cietumos un katorgā. Un te nu uzdrošinājās Alberta Trauberga brāļi, šie glēvie mutēs varoņi, kuri paši nekad nav piederējuši nevienā kaujas organizācijā, nevienā terora aktā, nedz ekspropriācijā, respektīvi, politiskā laupīšanā nekad nav piedalījušies, kuri, ja daudz, ir bijuši salaupītās naudas kasieri un pārtikuši no tās, konferencē iedrošinājās runāt par politisko un ekonomisko teroru. Lūk, tāda bija krievu sociālistu revolucionāru taktika, un viņiem bija jāaizstāv tā. Mēs to noraidījām, un te radās pirmais asākais konflikts starp mani un Traubergu grupu.

Jau otrā konferences dienā tanī ieradās Traubergu uzaicinātais krievu sociālistu revolucionāru pārstāvis Gardeņins (pazīstamais krievu žurnālists Černovs)⁶ un uzstājās ar plašu referātu. Viņš nāk ar noteiktu priekšlikumu, kā “būtu labi organizēt federācijas, kolektīvus no dažādu tautību organizācijām”. Un, kā viņš domā par šādām “tautību organizācijām”, redzams no tā, ka “gar to būs jānodarbojas sociālistu revolucionāru nākošam kongresam.

Savienības programmā tiek aizstāvēta Latvijas nodibināšana. Krievijā vairāk domā, ka visa Baltija sastāda vienu kopību, kas rīkosies patstāvīgi kā tāda.” Ar citiem vārdiem, ne nacionālo valsts vienību, bet provinciālu Krievijas guberņu vienību saprot krievi. Šāda mūsu nacionālo centienu izpratne mums nav pieņemama, ne arī tas, ko lems un atzīs “nākošais krievu partijas kongress” mūsu nacionālā jautājumā. Šeit sākas mans otrs asākais konflikts ar Traubergu grupu. Neraugoties uz skaistajiem referātiem un vilinošiem solījumiem, nacionālais novirziens konferencē uzvar.

Un Dr. Miķelis Valters savā sacerējumā par šo novirzienu 1908. gada konferencē raksta:

“Kas turpretim attiecas uz savienības idejām, tad tās atrod arvien plašāku atbalstu. Uz laukiem Baltijā ļoti simpatizē savienības agrārājai programmai. Tas pats tiek ziņots no vairākām pusēm par Latvijas autonomijas programmu. Arvien vairāk arī plašas masas izteica vēlēšanos pēc mūsu zemes pašvaldības. Revolūcija šai ziņā darījusi ļoti daudz. Naidis pret pārkrievošanu un pārvācošanu tagad ir stiprāks kā jebkad. Autonomijas jautājums saistīts pie mums visciešākā kārtā ar zemes jautājumu. Pirms revolūcijas latvieši sevi nesajuta kā politisku vienību – nāciju, tas tagad citādi. Un vienīgi kā politiska nācija tā izšķirs savu zemes jautājumu. Savienība pirmā izteica šo patiesību savā programmā un darbībā. Savienības autonomijas jautājums ir atradis piekrišanu arī visā liberālā inteliģencē.”

Un tālāk: “Muižniecība ir naidīga pret latviešiem kā pret tautu. Mūsu verdzības vēsture nav tālu aiz mums, mēs zinām, ko mums sagaidīt no Baltijas muižniecības. Mūsu stāvoklis ir grūts. Maz esam mēs pēc skaita. Lai mūsu liktenis netiktu izšķirts bez mums, lai mūs nenoslīcinātu nedz ģermāņu, nedz slāvu plūdi, par to mums visiem jā rūpējas.”

Tā domāja un lēma nacionāli noskaņotie savienībnieku konferences dalībnieki 1908. gadā. Savienībnieki palika uzticīgi arī latviešu tautas kulturāliem jautājumiem, un par to lasām konferences darbības pārskatā:

“Ja latviešu proletārietis grib attīstīties, tad tam jāattīsta sava personība, bet tas to panāks, attīstīdams savas garīgās īpatnības, savu raksturu. Viņš pieder pie zināma antropoloģiska tipa. Viņa rase izteicās viņa valodā, viņa domāšanas veidā, viņa mākslas

sajūtā. Ja atstāj cilvēkā neattīstītu viņa īpatnējo dabu, tad aiziet bojā viss cilvēks.

Visi spēki jāpieliek, lai attīstītu to, ko mūsu rase var dot visas cilvēces kultūrai. Strādnieku šķira nav atdalāma no kultūras.

Mūsu nacionālās patstāvības prasījums nav galvā izdomāts, tas ir mūsu asinīs.

Nacionālā jautājumā savienība ieņem jaunu, ierosinošu virzienu.

Savienība izteic savā programmā Latvijas kulturālās un politiskās patstāvības ideālu, ar kuru saistās Latvijas plašākās tautas labklājība.”

Tik tuvu pie sirds mums stāvēja latviešu tautas nacionālie jautājumi visplašākā nozīmē. Ja mēs toreiz sevi saucām par “sociāldemokrātiem”, tad vienkārši tāpēc, ka tā bija pirmā latviešu revolucionārā organizācija, kas zem šāda nosaukuma cīņu sāka un aicināja latviešu tautu uz politisku atmodu. Mēs bijām nacionāli pēc formas, bet internacionāli pēc satura.

Savienībnieku konference notika Beļģijas arodbiedrību tautas namā. Pavisam notika desmit sēdes. Tanī piedalījās: Dr. Miķelis Valters (Cīrihe), Henrijs Simsons (Parīze), Eduards Bīriņš (Londona), Andrievs Kalniņš (Londona), Viktors Velde alias Konstantiņš (Londona), Davids Traubergs (Rīga), Edvarts Traubergs, Emma Vitenberga un Jānis Riekstiņš (Brisele) un Jānis Jēriņš (Brisele). Izņemot Londonu un Cīrihi, tanī nebija neviena vēlēta delegāta.

Neraugoties uz visām skaistajām nacionālām deklarācijām un atzinumiem, Traubergu grupa tomēr palika šim pasākumam pie stūres, ar kuriem mums, nacionāli noskaņotiem savienībniekiem, nebija pa ceļam, un mēs abi ar Andrievu Kalniņu no viņiem nošķīrāmies, atteicāmies no mums uzliktiem amatiem un, galīgi norobežojušies no Traubergiem, aizbraucām uz Londonu.

Briseles stacijā vienīgais cilvēks, kas mani bija atnācis pavadīt, bija Dr. Miķelis Valters. Sirsnīgi mēs šķīrāmies. Mēs bijām labu ceļa gabalu kopā gājuši latviešu revolucionārā kustībā, mēs bijām deklarējuši savus nacionālos uzskatus un šķīrāmies – es no savienības, kādu Traubergi to atjaunoja, uz visiem laikiem, bet mans draugs palika pie šiem cilvēkiem, jo viņš vēl cerēja, ka izdosies atdzīvināt veco savienību. Viņš stipri maldījās, tas vairs nekad nenotika un nebija arī vairs vajadzīgs, jo savienības ierosinātā latvju

tautas politiskā atmoda nebija vienai šķirai, vienai mazai grupīnai pa spēkam. Kā maza uguns dzirkstelīte aizdedzina lielu mežu, tā šī politiskā atmoda aptvēra visu latviešu tautu, kura ar ieročiem rokā pati ņēma sev brīvību, pati dibināja savu valsti.

XIV

Kad no Briseles atgriezies Londonā, daudzi savienībnieki gatavojās aizbraukt uz Ameriku, Kanādu un Skotiju, kur bija lielākas izredzes uz lielāku peļņu nekā Londonā. Arī mani draugi Dr. Soskis ar Hagbergu Raitu bija sašaurinājuši savas aktivitātes, jo Ārlietu ministrija bija likusi saprast, ka propaganda pret Krievijas patvaldību ierobežojama, sevišķi no valdībai tuvu stāvošās “The Daily News” aprindu puses.

Mēs savu darbu bijām padarījuši, un tautā radītais iespaids pret varmākām Krievijā palika, to vairs nekādi ierobežojumi nespēja iznīcināt. Krievu lietu komiteja parlamentā turpināja savu darbību.

Bija pienācis laiks arī man paskatīties pēc kādas pastāvīgas nodarbošanās, kur varētu kādu šiliņu nopelnīt, lai varētu eksistēt, jo tie mazie ienākumi, ar kuriem līdz tam pārtiku, sāka izsīkt.

Ar parlamenta locekļa Bovermana⁷ gādību mani uzņēma angļu drukātavas strādnieku trejdūnijā, jo angļu valodu biju jau pietiekoši iemācījies un burtliča amats Anglijā bija labi atmaksāts. Iestājos arī Londonas ārzemnieku burtliču biedrībā. Izstaigāju visas drukātavas Londonā, bet veltīgi. Ar savām biedra kartiņām drīkstēju strādāt tikai tādās, kuras bija atzinušas trejdūnijas tarifus un noteikumus.

Tāds bija mūsu – latviešu politisko emigrantu liktenis, līdz mums laime uzsmaidīja un tikām uz augšu. Bija arī tādi, kuri nogrima izvīrtībā un gāja bojā. Bija arī nevaldāmi raksturi, kuri uzsāka laupīšanas Londonā. Lielu troksni sacēla daži latviešu politiskie emigranti partijnieki, bijuši sociāldemokrāti, kuri aplaupīja Vaitčepelē kādu dārglietu veikalu. Vēlāk iebarikādējās kādā namā Sidnejas ielā, kur starp laupītājiem latviešiem un angļu policiju notika apšaudīšanās. Kāds policists krita no noziedznieku lodes, arī pašus viņus nošāva, bet angļu avīzes slejās nemitējās parādīties raksti par šiem latviešu laupītājiem, par drausmīgo slepkavu “Peter the Painter” (Pēteris Mālderis).⁸

Vai šis laupīšanas un slepkavības bija Krievijas patvaldības aģentu provokācija, kuri izmantoja dažus nenosvērtus un vieglprātīgus bijušos partijas “kaujiniekus – teroristus”, vai izvirtuļu roku darbs, fakts palika tomēr tas, ka angļu “public opinion” (sabiedriskā doma) vairs nebija tik labvēlīga pret Krievijas politiskajiem emigrantiem vispārīgi.

Beidzot man palaimējās dabūt burtliča vietu brāļu Roklifu drukātavā Liverpoolē. Tur man pašķīrās ceļš uz citu – labāku dzīvi ārpus politisko emigrantu kaislībām, ārpus viņu savstarpējām ķildām un ikdienišķām rūpēm par rītdienu. Nekad Liverpoolē nebiju bijis, bet jutu prieku un labsajūtu, braukdams uz šo Anglijas lielākās ostas pilsētu, no kurienes vēlāk risinājās visa mana turpmākā dzīve.

PIEZĪMES

- ¹ Šīs vēstules nav izdevies muzeju krājumos atrast, visticamāk, tās gājušas zudumā.
- ² 1906. gada septembrī Alberts Traubergs pēc Latviešu sociāldemokrātu savienības Rīgas nodaļas sagrāves aizbrauca uz Pēterburgu, kur eseru partijas Ziemeļu apgabala komiteja viņam piedāvāja iesaistīties kaujiniekos. Viņš isā laikā izveidoja jauna tipa efektīvu kaujinieku organizāciju – tā saucamo skrejošo kaujas nodaļu.
- ³ Jānis Riekstiņš (1882–1957) – dzimis Dzērbenes pagastā. Strādājis par skolotāju Auļu pagastskolā. Aktīvs 1905. gada revolūcijas dalībnieks, bēgot no vajāšanām, emigrējis uz Rietumeiropu. Pēc Latvijas valsts nodibināšanas strādājis diplomātiskajā darbā. Otrā pasaules kara beigās devies bēgļu gaitās uz Vāciju. 1948. gadā izceļojis uz Angliju, kur miris.
- ⁴ Eduards (arī Edvarts) Traubergs (1883–1967) – Alberta Trauberga vidējais brālis, 1905. gada revolūcijas dalībnieks, Latviešu sociāldemokrātu savienības biedrs. Pēc savienības sagrāves aizbraucis uz Pēterburgu, vēlāk emigrējis. 1917. gadā atgriezies Latvijā, Rīgas domes deputāts, Tautas padomes biedrs, viens no Latvijas Republikas proklamēšanas dalībniekiem. Vēlāk pievērsies uzņēmējdarbībai. 1941. gadā deportēts uz Tomskas apgabalu, 1956. gadā atgriezies.
- ⁵ Žandarmērijas materiāli liecina, ka Latviešu sociāldemokrātu savienība savu darbu nekad nav pilnībā pārtraukusi, bez tam laiku pa laikam Rīgā un dažās citās pilsētās, kā Liepājā un Daugavpilī, apmetās arī krievu eseru partijas biedri, kas mēģināja izveidot organizāciju. Vēstures literatūrā un arī šajās Biriņa atmiņās paustajam viedoklim par darbības aktivizēšanos 1911. gadā var pilnībā piekrist. Partijas nosaukums tika izmainīts 1913. gadā tās II kongresā, jo vadība uzskatīja, ka apzīmējums

“Latvijas Revolucionāro sociālistu partija” ir atbilstošāks šīs partijas ideoloģijai. Jaunais nosaukums ļāva arī vairāk norobežoties no Latvijas Sociāldemokrātijas, ar kuru attiecības joprojām bija saspīlētas. Līdzīgais abu partiju nosaukums līdz tam bieži radīja sajukumu. Laikraksta “Strādnieks” izdošanu atjaunoja 1911. gada 20. janvārī, un to iespieda Briselē. Pavisam līdz 1913. gadam iznāca četri numuri (nr. 20–23).

- ⁶ Viktors Mihailovičs Černovs (1873–1952) – Krievijas politisks darbinieks, viens no eseru partijas izveidotājiem, tās CK loceklis. Daudz rakstījis par terorisma jautājumiem. 1920. gadā emigrējis, miris Ņujorkā.
- ⁷ Čārlzs Viljams Bovermans (*Charles William Bowerman*, 1851–1947) – britu politisks darbinieks, trejdžūniju pārstāvis. 1906. gadā ievēlēts parlamentā no leiboristu partijas.
- ⁸ Par šo notikumu stāsta nesen iznākusi grāmata: Filips Rufs (2012). *Pa stāvu liesmu debesīs. Nenotveramā latviešu anarhista Pētera Māldera laiks un dzīve*. Rīga: Dienas Grāmata.

Atmiņas publicēšanai sagatavojusi un komentējusi
Līga Lapa

Dzintars Bušs

EDUARDS BĪRIŅŠ – VIENS NO PIRMAJĒM LATVIJAS DIPLOMĀTIEM

Eduards Bīriņš

“Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” vairākos iepriekšējos numuros tika publicēta daļa no 1905.–1907. gada revolūcijas aktīva dalībnieka, Latvijas pirmā ģenerālkonsula Londonā, centīga korespondenta Eduarda Bīriņa memuāriem. Oriģinālā atmiņas ir ietilpinātas 22 kladēs un aptver E. Bīriņa dzīves gaitas no 1887. līdz 1927. gadam, taču žurnālam bija pieejama tikai daļa šī materiāla – par laikposmu līdz 1908. gadam. Pēc būtības šīs atmiņu daļas publikācija vēstures doktores Līgas Lapas zinātniskā redakcijā, kā arī Kaspara Kļaviņa ievadvārdi, publikāciju uzsākot,

ir pirmais nopietnākais mēģinājums parādīt E. Bīriņa personības veidošanos un tālāko izaugsmi – viņa ieguldījumu cīņā pret carismu un par neatkarīgu Latviju.

Līdz šim lasītāji grāmatās un periodikā varēja atrast tikai dažus E. Bīriņam veltītus rakstus.¹ Pamatā tie ir balstīti uz E. Bīriņa atstātajiem publicētajiem un nepublicētajiem darbiem (rakstiem presē, atmiņām), vairākiem dokumentiem Latvijas arhīvos. Bez šaubām, jāņem vērā, ka žurnālistika un atmiņas kā subjektīvi vēstures avoti ir vērtējami kritiski, tie mēdz būt neprecīzi, kļūdaini vai pat tendenciozi. Tomēr arī zinātniskajā literatūrā attiecībā uz E. Bīriņa uzskatiem un dzīves faktiem atrodama nepareiza informācija, pat būtiskas kļūdas, kas izskaidrojamas ar faktiskā materiāla nepietiekamu pārzināšanu. Jāatzīmē arī atsevišķu faktu noklusēšana, šo darbu autoriem iztopot mainīgās politiskās varas pasūtījumam.

Jāteic, ka E. Bīriņš gan darbā (tipogrāfijas burtliča, revolucio-nāra – pagrīdnieka, diplomāta, politiķa, žurnālista u.c.), gan sadzīvē bijusi visai pretrunīga personība. No vienas puses, viņš bija enerģisks, strādīgs, iniciatīvas bagāts, diplomātiski elastīgs, spējīgs izdzīvot krasos vēsturiskos pagriezienos, bet, no otras puses, dumpīgs, paštaisns un nereti neiecietīgs cilvēks, kuram bija grūti uzklausīt kritiku no citiem un kuram bija pietiekami augsts savas pašvērtības sliekšnis.

Šis pētījums balstīts uz salīdzinoši plašas avotu un literatūras bāzes, uz tuvinieku un līdzgaitnieku aptaujām, E. Bīriņa perso-nisko saraksti un arhīva materiāliem. Autora rīcībā ir nonākuši arī tādi materiāli kā, piemēram, 1946. gadā E. Bīriņa paša rokas parakstīts 11 lappušu mašīnraksts, kas acīmredzot bijusi kārtējā sa-gatave rakstam padomju presē vai ziņojums kādai svarīgai pēckara institūcijai. Ir arī vairāki citi dokumentu, avīžu izgriezumu kopo-jumi – mapes ar E. Bīriņa izdarītiem labojumiem vai pierakstiem, kā arī fotogrāfijas. Autors ir iepazinies ar 1918.–1927. gada Latvijas sūtniecības un konsulāta Londonā nodoto materiālu kopoјumu Latvijas Ārlietu ministrijas arhīvā, kas tagad daļēji nodots Latvijas Valsts vēstures arhīvam.

Tas viss var lielākā mērā nekā iepriekšējās publikācijas kalpot E. Bīriņa atstātā mantojuma studijām. Raksta autors šobrīd nepre-tendē uz E. Bīriņa politiskās, diplomātiskās, žurnālistiskās darbības, ideoloģisko un politisko uzskatu visaptverošu analīzi, bet galveno uzmanību ir veltījis precīzāku E. Bīriņa dzīves un biogrāfisko datu atklāšanai. Diemžēl autoram nav bijis pieejams pietiekami plašs ticamu datu materiāls par viņa dzīves posmu pēc 1932. gada, t.i., kad E. Bīriņš atstāja darbu Siguldā Latvijas rakstnieku un žur-nālistu pilī. Īpaši maz oficiālu liecību ir par E. Bīriņu padomju varas laikā Latvijā pēc Otrā pasaules kara. Lielāko palīdzību patiesības noskaidrošanā par E. Bīriņa dzīvi autoram ir snieguši viņa laikabiedri un radinieki, par ko izsaku vislielāko pateicību.

BĪRIŅU DZIMTA

Eduards Bīriņš dzimis 1883. gada 7. aprīlī turīga Dobeles (Jelgavas) apriņķa Vecsvirlaukas pagasta “Cāļu” māju saimnieka ģimenē. Tēvs Pēteris Bīriņš (1839. 20.IX–1919.21.VIII), māte Emīlija (dzim. Veidele, 1855–1915.17.X), kā vēsta ieraksti baznīcas grāmatā,

laulāti Jelgavas Sv. Annas evaņģēliski luteriskajā baznīcā. Izdevies noskaidrot, ka E. Bīriņa tēvs Pēteris Bīriņš nāk no Jaunsvirlaukas pagasta “Lubeniekiem”, kur dzimis Dāvja Bīriņa Indriķa dēla sešu bērnu ģimenē, bet savu ģimenes ligzdu vijis un dzīvi nodzīvojis Vecsvirlaukas pagasta “Cāļos” – veiksmīgu precību vai arī saimes dalīšanas rezultātā, kad tēvs nopirka dēlam šeit zemes gabalu jaunas saimniecības ierīkošanai.

Pētera un Emīlijas Bīriņu mājas “Cāļi”, kā tās redzēja autors, no šodienas skatījuma nav ne varena, ne grezna ēka, tā ir tipiska Zemgales vecsaimnieku dzimtas vienstāva koka ēka Platones upes krastā Romas kroga tuvumā. Kopš 20. gadsimta 30. gadiem “Cāļi” jau tika ietilpināti 1 km attālās Jelgavas pilsētas teritorijā un ieguva adresi – Romas iela 13. Stratēģiski svarīgā un vienmēr dzīvā Rīgas–Kēnigsbergas šoseja no “Cāļiem” atradās tikai kādu 200 m attālumā. Saimniecībai bija vairāk nekā 100 pūrvietu zemes, kas latviešu zemniekam bija liela bagātība.

Emīlijas un Pētera Bīriņu ģimenē piedzima un uzauga vismaz 10 bērni: sešas meitas un četri dēli (sk. 1. pielikumu).² Vēlāk zeme tika sadalīta starp bērniem, bet nelielu daļu pārdeva. Sadalīja arī pašu “Cāļu” māju – vienu daļu mantoja meita Viktorija, otru – Eleonora. Pēc vēl nepilnīgām ziņām, turpat uz tēva zemes jaunas saimniecības nodibināja māsas Rozālija (Lilija), Natālija un dēls Alfrēds. Kādu daļu zemes nopirka mācītāja Lauberta ģimene.

Kā liecina evaņģēliski luteriskās baznīcas grāmatas, Bīriņu dzimtas pārstāvji Zemgales (Jelgavas, Jaunsvirlaukas, Vecsvirlaukas, Kronvcircavas, Platones, Svētes, Elejas, Skaistkalnes) pusē bija iesakņojušies jau vismaz 18. gadsimta vidū un sūtīja lielajā dzīvē visai perspektīvu jauno paaudzi. Kā autoram atzīmēja ne viens vien sarunu biedrs, Bīriņu dzimtas atvases lielākoties bija apveltītas ar lielu gribaspēku, enerģiju, augstiem ideāliem, dziļiem centieniem, it īpaši pēc izglītības. Šai paaudzei bija lemts dzīvot uz vispārēja tautas atmodas un kultūras pacēluma viļņa, un vairums no jaunajiem paši bija latviešu nācijas kopējās apziņas veidotāju pirmajās rindās. Kā zināms, šajā laikā tieši Jelgavai bija lemts kļūt par latviskās kultūras centru, kamēr Rīgā pārsvarā valdīja krievu un vācu gars. Šajā vidē dzima arī politiskas idejas un tika daudzīnāta doma par Latvijas valstiskumu. Pretēji vairākās publikācijās paustajam jāatzīmē, ka E. Bīriņa iesaistīšanās revolucionārajā kustībā neradās uz tukšas vietas – drīzāk tā bija likumsakarīgs iepriekšējās paaudzes

lietas turpinājums. Viņš vairs nebija jāpārlicina par nepieciešamību aktīvi virzīt notikumus, pirms viņa Jelgavā jau bija daudz gaismas nesēju un politisko runu teicēju, kā arī revolucionāro pagrīdes kopu. 1905. gada aktivitātes Latvijā veicināja arī notikumi Krievijā. Ciešas saites latviešiem bija ar revolucionāro Pēterburgu. Bīriņu dzimtai, konkrēti – Pētera brāļiem, piederēja īpašumi arī Pēterburgā.³ Vēl tagad tur un Pleskavas, Novgorodas apgabalā, arī Sibīrijā dzīvo ģimenes ar Bīriņu uzvārdu, kas ir un varētu būt Bīriņu dzimtas turpinātāji.

Protams, jaunās personības izgāja katra savu dzīves ceļu; pārvarot šaubas un pretrunas, nereti brāļu un māsu uzskati tik krasi atšķīrās, ka viņi nonāca diametrāli pretējās nometnēs. Tam pamatā bija gan nejauša apstākļu sakritība, gan konsekventa turēšanās pie dogmatiskas ideoloģijas. Vairākiem no viņiem mūžs noslēdzās traģiski, it īpaši bijušajā Padomju Savienībā komunistiskā režīma apstākļos. Staļina represiju laikā nošāva E. Bīriņa brālēnus Biseniekus: Georgu – neatkarīgās Latvijas diplomātu, Voldemāru – ievērojamu partijas un valsts darbinieku, PSRS Ārējās tirdzniecības komisariāta Valsts bankas Londonas nodaļas valdes locekli.⁴ Eduarda brālim Vilim Vilhelmam Bīriņam – dzelzceļa lokomotīvju vadītājam (Brestļitovska, Sizraņa) piesprieda 10 gadus stingra režīma nometnē. Tagad visi viņi ir rehabilitēti. Liela nozīme Bīriņu dzimtas vēsturē bija arī viņu radiem no citām Latvijas sabiedrībā visai redzamām dzimtām, piemēram, Eilenbergu, Stepermaņu, Kolbergu, Kānbergu u.c. dzimtām. Sabiedrības atzinību guvušie brālēni un māsiņas daudzējādā ziņā ietekmēja arī Eduarda turpmāko dzīvi, viņa pasaules uzskatu, sabiedriski politisko darbību.

MANAS SKOLAS LAI KALPO CĪŅAI DĒĻ BRĪVĪBAS...

Skolu Eduards Bīriņš sāka apmeklēt 9 gadu vecumā, pirmā skola atradās turpat blakus – Jelgavas pilsētas nespējnieku patversmē “Roma”. Turpmāk viņš ir mācījies Leča pamatskolā Jelgavā, 1900. gadā iestājies Jelgavas reālskolā. 1899. gadā 15 gadu vecumā viņš jau uzsāka patstāvīgas darba gaitas, strādājot latviešu sabiedrībā plaši pazīstamajā Stefenhāgena un dēla drukātavā Jelgavā par burtliča mācekli.

Tanī laikā viņš ievingrināja roku arī rakstīšanā: sūtīja korespondences “Latviešu Avīzēm” Jelgavā. Viņš veica korektora

darbu, laboja ortogrāfiju Bankava "Pavāru grāmatai" un jaunajai "Sprediķu grāmatai". Par darbu minēto grāmatu ortogrāfijas pilnveidošanā Latviešu draugu biedrība viņam izteikusi atzinību.

Kā raksta pats Eduards, "strādādams Stefenhagena un dēla drukātavā un nākdams sakaros ar latviešu revolucionāriem (sociāldemokrātu grupu – Dr. Pauls Kalniņš, Klāra Kalniņa, Jānis Endrups u.c.), 1902. gada oktobrī–novembrī no Bankava "Pavāru grāmatas" un Jaunās Derības burtiem kopā ar Kārli Kurševicu un Emīliju Kalniņu ierīkojām Jelgavā pirmo slepeno (pagrīdes) drukātavu Latvijā un uz Ziemassvētkiem 1902. gadā izlaidām pirmo drukāto proklamāciju "Miers virs zemes", aicinādami strādniekus un zemniekus uz cīņu pret kapitālistiem un patvaldību Krievijā".

Jau krietni vēlāk viņš raksta: "Ap manu vecāku mājām pulcējās viena daļa Jelgavas progresīvās inteliģences. Man bija vairākas pieaugušas māsas un brāļi, kuri piedalījās vietējos dziedāšanas koros. Tā "Cāļos" bieži notika visādas saviesības un sanāksmes, kurās izpaudās tā laika jaunstrāvnieku idejas, kaut gan manas māsas un brāļi bija diezgan atturīgi pret tām, tomēr man labprāt patika klausīties runās, kurās tika izsacītas brīvākas domas. Manī pamazām, bet noteikti sāka veidoties pasaules uzskats, kuram pamatā bija cīņa dēļ brīvības."⁵

No atmiņām uzzinām, ka vairākās revolucionāru organizētajās diskusijās "Cāļos" piedalījās ne viens vien krietni vecāks un dzīvē rūdītāks jauno uzskatu atbalstītājs, tostarp arī brālēns Jānis Bisenieks, kas turējās kopā ar Jāni Čaksti un citiem, kas bija studējuši Maskavā, Pēterburgā, Tērbatā, daudzās ārvalstīs un bija gaidīti politiskie lektori šādās auditorijās.

1903. gadā E. Bīriņš aizbrauca uz Rīgu, kur iestājās darbā krievu avīzes "Pribaltijskij kraj" drukātavā. Te viņš satuvinājās ar Vili Straujānu, Jāni Čauli, Annu Ripu un citiem, piedalījās sociāldemokrātu Rīgas grupas dibināšanā, kļuva tās komitejas loceklis. 1903. gada 28. septembrī komiteju pilnā sastāvā arestēja. Līdz pārvešanai uz jaunuzcelto Centrālcietumu E. Bīriņš atradās Rīgas vecajā izmeklēšanas cietumā vieninieka kamerā, tanī laikā tur atradās Emīls Skubiķis, Vilis Straujāns, Jānis Puķe u.c. jaunie latviešu revolucionāri.

1905. gada vasarā E. Bīriņš Rīgas Centrālcietuma 19. kamerā, saņēmis slepeni iesūtītus burtus, nodrukāja miniatūru avīzīti "Cietuma Cīņa" piecos eksemplāros. Trīs eksemplārus izsūtīja uz

ārieni un divus izplatīja no rokas rokā cietumā. Par to savā laikā atzīmēts nelegālajā laikrakstā “Cīņa”.

Uz cara 1905. gada 17. oktobra manifesta pamata E. Biriņu kopā ar citiem revolucionāriem atbrīvoja no Rīgas Centrālcietuma. Kopumā viņš tur bija atradies 2 gadus un 23 dienas, no tiem – 21 mēnesi vieninieka kamerā. E. Biriņa un viņa arestēto biedru lieta bija nolikta iztiesāšanai Pēterburgas tiesu palātas sesijā Rīgā.

Tūliņ pēc atbrīvošanas no cietuma E. Biriņš atkal iesaistījās aktīvā revolucionārā darbībā. Viņš tika ievēlēts arī Latviešu sociāldemokrātu savienības (LSDS) Centrālajā komitejā. Starp revolucionāriem bija pazīstams ar pseidonīmu Jēzulēns. E. Biriņam tika uzticēta nelegālās literatūras izdošana. Viņš iestājās darbā Hempla drukātavā Rīgā, Vaļņu ielā, kur iespieda savienības izdoto žurnālu mākslai un literatūrai “Pret Sauli”. E. Biriņš bija šī žurnāla redakcijas kolēģijas loceklis. Nelegālo literatūru un proklamācijas iespieda Jāņa Briģa drukātavā Berga bazārā. Saītes ar literātiem Jāni Akurateru, Jāni Jaunsudrabiņu, Ati Ņeniņu, Viktoru Eglīti, Kārli Jēkabsonu, Antonu Austriņu, Kārli Krūzu un citiem, kas strādāja žurnālā, Biriņš nezaudēja mūža garumā, un vairākkārt šīs viņu tuvās attiecības nospēlēja pietiekami nozīmīgu lomu.

1905. gada oktobra beigās Eduards Biriņš Rīgā kāda drauga revolucionāra dzīvoklī iepazinās ar Ievu Karolini Strožu – 20 gadus vecu pagrīdniecei Ieviņu, kas vēlāk kļuva viņa dzīvesbiedre.⁶ Pēc profesijas Ieva bija šuvēja, nākusi no Jēkabpils apriņķa Dignājas pagasta “Ozulānu” mājām. Ievas tēvs Jēkabs Strožs bija aktīvs 1905. gada notikumu dalībnieks. Viņš tika ievēlēts pagasta rīcības komitejā. Pēc revolucionāru sapulces Kalnamuižas pagastmājā 1905. gada 13. decembrī J. Strožs un vēl 16 sapulces dalībnieki tika arestēti. 1906. gada 2. janvārī J. Strožu kopā ar A. Brūveri “bēgot” nošāva netālu no viņu mājām mežā.⁷ Citur literatūrā minēts, ka abi revolucionāri nošauti 24. janvārī.⁸ Viņi apglabāti Dignājas kapsētā.

1906. gada janvāra sākumā, kad gandrīz visi Latviešu sociāldemokrātu savienības Centrālās komitejas locekļi un citi aktīvisti bija atstājuši Rīgu, arī E. Biriņš devās emigranta gaitās. Vispirms viņš aizbrauca uz Pēterburgu un neilgi strādāja žurnāla “Prosvēščenije” drukātavā. Pēc tam kad cara policija jau atkal bija nākusi E. Biriņam uz pēdām, viņš devās uz Helsingforsu, tad uz Abo un ar tvaikoni “Arcturus” uz Kopenhāgenu. No Kopenhāgenas ar tvaikoni

“Move” viņš brauca uz Lībeku un cauri visai Vācijai uz Bāzeli, kur laimīgi tika atrasts darbs “Basler Nachrichten” drukātavā. Viesnīcā “Engelhof” nejauši viņš satikās ar vienu no savienībnieku līderiem Miķeli Valteru. E. Bīriņš ilgus gadus bija M. Valtera ideoloģisko un politisko uzskatu kvēls aizstāvis. No Bāzeles E. Bīriņš devās uz Cīrihi – tā laika latviešu politisko emigrantu centru, kur drīz vien nodibināja sakarus ar Ernestu Rolavu, Emīlu Skubiķi, Augustu Kirhenšteinu, ārstu Paulu Kalniņu un citiem latviešu un krievu revolucionāriem. Liekas, ka E. Bīriņš ir pārspilējis vai domājis par lojālāku attieksmi no padomju orgāniem, 1946. gadā rakstītās kārtējās atmiņās par savu dzīvi atzīmēdams, ka viņš ir bijis pazīstams arī ar Ļeņinu un Georgiju Pļehanovu. Bet ir vairāki materiāli, galvenokārt vēstules, kas liecina, ka veterinārārsts, vēlāk mikrobiologs Augusts Kirhenšteins tajā laikā Šveicē kā savienībnieks arī vēlāk uzturēja visai ciešus kontaktus ar E. Bīriņu. A. Kirhenšteins viens no pirmajiem iestājās biedrībā “Piektais gads” un saņēma tās biedra karti Nr. 104.⁹

Taisnība, un tas sakrīt ar 20.–30. gados rakstītajām atmiņām, ka E. Bīriņš Šveicē kopā ar Ernestu Rolavu, Emīlu Skubiķi un Miķeli Valteru nolēma atjaunot Latviešu sociāldemokrātu savienības darbību Baltijā. Šajā nolūkā tika izstrādāts visai detalizēts darbības plāns, un 1906. gada aprīļa sākumā E. Bīriņš devās uz Rīgu kā “Hamburger Zeitung” darbinieks ar pasi uz redaktora Johana Brauna vārda. Viņš brauca pirmās klases vagonā, vezdams līdzī bagāžu, galvenokārt manuskriptus politiskās literatūras izdošanai. “Cauri degošai Zemgalei, kur trakoja vācu muižnieki un soda ekspedīcijas, laimīgi sasniedzu Jelgavu un Rīgu. Apstājos uz dažām dienām “Romās” viesnīcā un tad nozudu no atklātības, un paliku par pagrīdnieku,”¹⁰ – tā šo braucienu atcerējās E. Bīriņš.

1906. gada maijā E. Bīriņš piedalījās nelegālās avīzes “Strādnieks” un dažus mēnešus vēlāk otra laikraksta “Laukstrādnieks” izdošanā. Sakarā ar līdzstrādnieku trūkumu bieži vien viņš kopā ar Arni (Ernestu Runci) šīs avīzes aizpildīja ar saviem sarakstītajiem materiāliem. Abas avīzes iespieda Jāņa Briģa tipogrāfijā Berga bazārā. Turpat un uz tās pašas mašīnas iespieda arī LSDSP laikrakstu “Cīņa”, neraugoties uz to, ka starp savienību un sociāldemokrātiem pastāvēja diezgan asa polemika un nesaskaņas dažādos jautājumos. E. Bīriņu atkal ievēlēja par LSDS Centrālās komitejas locekli kopā ar Albertu Traubergu un Jūliju Pētersonu (Mušiņu).

Šāda darbības aktivizēšanās pievērsa policijas uzmanību, un, savācot pietiekošus pierādījumus, 1906. gada septembrī sākās plaši savienības biedru aresti. E. Bīriņu kopā ar viņa brāļiem Alfrēdu un Ādolfu arestēja Vecsvirlaukas “Cāļos” 1906. gada 3. septembrī. Viņus visus trīs nežēlīgi sita Jelgavā un Rīgas policijas izmeklēšanas daļā. E. Bīriņu kopā ar Arnoldu Martinsonu nosūtīja soda ekspedīcijas rīcībā uz Lielvārdi, lai nodotu lauka karatiesai. A. Martinsonu nošāva, bet E. Bīriņu pārsūtīja uz Ogrī un no turienes uz Rīgas Centrālcietumu un 8. novembrī ievietoja cietuma slimnīcā. E. Bīriņam izdevās par savu un citu ieslodzīto spīdzināšanu nodot ziņas II Valsts domes deputātam Jānim Ozolam, kas tās izmantoja savā interpelācijā par spīdzināšanām Baltijā.

E. Bīriņa lietu nodeva Rīgas karatiesai. 1908. gada martā E. Bīriņa vecākiem pret 500 rubļu drošības naudas izdevās panākt, ka Eduardu 1. aprīlī atbrīvoja no ieslodzījuma līdz tiesas dienai. E. Bīriņš atbrīvojumu veikli izmantoja, lai dotos prom no cariskās Krievijas uz ārzemēm.

PIEKTGADNIEKS ANGLIJĀ

1908. gada jūnijā bez naudas un angļu valodas zināšanām E. Bīriņš nokāpa no kuģa Londonā un devās meklēt latviešus. Sākās jauns posms E. Bīriņa dzīvē. Ar draugu palīdzību tika nodibināti sakari ar angļu leiboristiem Makdonaldu un Grīnu, vairākiem kreisi noskaņotiem Lielbritānijas parlamenta locekļiem, Anglijas kultūras un mākslas pārstāvjiem, krievu sociālistiem. Arī ar Krievijā slaveno anarhistu teorētiķi kņazu Pjotru Kropotkinu. Vēlāk personiskā pazīšanās ar kņaziem Kropotkiniem, starp citu, arī nospēlēja zināmu lomu E. Bīriņa dzīvē.

Dienas kārtībā bija sarunas par Anglijas karaļa gatavošanos vizītei pie sava brālēna cara Nikolaja II. Visa angļu progresīvā sabiedrība un prese bija pret šādu viesošanos laikā, kad Krievijā traškoja reakcija un straumēm plūda ļaužu asinis. Anglijas parlamenta kreisie deputāti nodibināja parlamentā “Krievijas lietu komiteju” (The English Parliamentary Vigilance Committee for Russian Affairs). Šī komiteja 1908. gada jūlijā sāka izdot biļetenus par drausmīgajiem apstākļiem Krievijā, par inteliģences un citu progresīvu pilsoņu vajāšanu, par revolucionāru spīdzināšanu un slepkavošanu cara cietumos. Šajā Krievijas reakcijas atmaskošanas darbā

iesaistījās arī E. Bīriņš kā apsūdzētājs un liecinieks par patvaldības zvērībām un revolucionāro strādnieku un zemnieku slepkavošanu. Komiteja uzņēmās E. Bīriņa lietas izmeklēšanu. Atsevišķā biļetenā iespieda II Valsts domes interpelāciju par spīdzināšanām Baltijas cietumos. E. Bīriņa ziņojumu vairākos numuros, sākot ar 1908. gada 18. augustu, ievietoja angļu laikraksts "The Daily News". Uz to dzīvi atsaucās angļu prese un sabiedrība, un Anglijas karalis tomēr neaizbrauca uz Krieviju, kas vēlreiz apliecina, cik liels iespaids Anglijā arvien ir bijis sabiedriskajai domai.

1908. gadā Londonā saplūda ļoti daudz politisko emigrantu no Krievijas, starp tiem daudzi latvieši no dažādām partijām, kā arī cilvēki, kuri kaut kādu iemeslu dēļ bija iesaistījušies revolucionārajā kustībā. Radās doma par visu latviešu apvienošanu bezpartejiskā izglītības biedrībā. Tika nodibināta Londonas latviešu izglītības biedrība, kurā drīz vien iestājās krietns skaits cilvēku. Biedrības priekšnieks bija skolotājs Juris Daberts, sekretārs – E. Bīriņš. Biedrība gan pastāvēja neilgu laiku, jo sākās parastās nesaskaņas un biedru aizceļošana.

1908. gada rudenī Briselē Beļģijā notika Latviešu sociāldemokrātu savienības konference, kurā piedalījās arī E. Bīriņš. Konferencē bija ieradušies: Miķelis Valters, Edvards Traubergs, Emma Liekne, dzejnieks Pēteris Blaus, Andrievs Kalniņš u.c. Konferences laikā E. Bīriņam radās asas domstarpības ar vairākiem partijas vadītājiem par partijas programmu un darbības taktiku, kuri centās Latviešu sociāldemokrātu savienību pārvērst par Krievijas sociālistu revolucionāru (eseru) organizācijas sastāvdaļu, izvirzot darbības priekšplānā revolucionāro teroru. E. Bīriņam tas nebija pieņemams, un viņš no savienības izstājās. 1946. gadā E. Bīriņš rakstīja, ka no tā laika vairs nevienā politiskā organizācijā aktīvi nav piedalījies, tomēr viņa apgalvojums neatbilst patiesībai. Aizsteidzoties laikam priekšā, jāsaka, ka E. Bīriņš bija ļoti aktīvs sociāldemokrāts Siguldas periodā no 1929. līdz 1932. gadam. E. Bīriņš bija avīzes "Siguldas Ziņas", kas pēc būtības bija izteikti politiska sociāldemokrātu avīze, kolēģijas loceklis, arī LSDSP grupas komitejas sekretārs un kandidēja pilsētas domes vēlēšanās no šīs partijas 1931. gada pavasarī, taču netika ievēlēts. Par Siguldas pilsētas domes priekšsēdētāju toreiz kļuva viņa partijas Siguldas grupas komitejas priekšsēdētājs un avīzes "Siguldas Ziņas" redaktors Kārlis Ertners.

Atgriežoties Londonā, jāatzīmē, ka 1908. gada 26. augustā no Jelgavas uz Angliju pie Eduarda izbrauca Ieva Stroža un tā paša gada beigās viņi apprecējās. Arī šeit svešumā Ieva drīz vien iesaistījās politikā, kļūdamā par Latvijas Sociāldemokrātijas Londonas grupas biedri.¹¹ 1909. gada pavasarī Bīriņu ģimene no Londonas pārcēlās uz Liverpūli, kur Eduards strādāja brāļu Roklifu tipogrāfijā, vēlāk Liverpūles kokvilnas biržā par Amerikas un Ēģiptes kokvilnas tirgus biļetena tehnisko vadītāju.

Liverpūlē E. Bīriņš atjaunoja sakarus ar pazīstamo latviešu avīžu redaktoru Āronu Matīsu un, sākot ar 1912. gadu, ar pseidonīmu Romnieks rakstīja informācijas par apstākļiem Anglijā laikrakstam “Baltijas Vēstnesis”,¹² vēlāk “Dzimtenes Vēstnesis”. E. Bīriņam izveidojās sadarbība arī ar citiem latviešu kultūras darbiniekiem, literātiem, zinātniekiem, to skaitā ar Jaunā Rīgas teātra dramaturgu Kārli Freinbergu. E. Bīriņš sūtīja rakstus viņa žurnālam “Skatuve un Dzīve”. Pēc K. Freinberga ierosinājuma viņš latviešu valodā pārtulkoja trīs lugas: Džona Golsvērtija “The Strife” (Cīņa) un “The Eldest Son” (Vecākais dēls) un Hārlija Grenvila-Bārķera “Waste” (Izšķērdība).

Pirmā pasaules kara laikā E. Bīriņš bija Vācijas kā šī kara izraisītājas atklāts pretinieks. Viņa galvenie pretkara cīņas līdzekļi bija raksti periodikā, aģitācija masu pasākumos. Viņš aktīvi sekoja notikumiem Latvijā un Krievijas emigrantu liktenim Lielbritānijā. E. Bīriņš tad uzzināja, ka smagajās bēgļu gaitās Vidzemē 1915. gada 17. oktobrī 69 gadu vecumā mirusi viņa māte. Māte apglabāta Cēsīs Bruzīšu kapos, kur Latvijas ievērojamais tēlnieks Kārlis Jansons uzcēla pieminekli visiem Kurzemes bēgļiem.

Kad angļu presē 1916. gadā pacēlās balsis pret ārzemniekiem, galvenokārt Krievijas pavalstniekiem, kā galvenajiem bezdarba veicinātājiem angļu strādnieku vidū, ietekmīgais svētdienas laikraksts “The Sunday Chronicle” 1916. gada 16. jūnijā iespieda E. Bīriņa paskaidrojumu ārzemnieku jautājumā. To pārpublicēja citas vietējās avīzes, un, kā E. Bīriņš atmiņās uzsvēra, šī nejēdzīgā kūdišana pret imigrantiem noklusa. Viņš presē nenogurstoši uzstājās arī pret Krievijas pavalstnieku mobilizāciju Anglijas armijā, jo pēc starptautiskajiem likumiem ārzemju pilsoņus nedrīkstēja mobilizēt citas valsts bruņotajos spēkos.

Liverpūlē nereti iebrāuca Krievijas kuģi, uz kuriem bija daudz latviešu virsnieku un jūrnieku, piemēram, “Varjag”, “Kursk” u.c.

Pēdējais savā laikā uzturēja tiešu pasažieru satiksmi starp Liepāju un Ņujorku, un tā kapteinis bija liepājnieks Alfreds Kiršfelds. Arī kuģa komanda, ap 120 cilvēkiem, sastāvēja lielākoties no latviešiem. E. Bīriņu pieņēma par “Kursk” rakstvedi, bet 1917. gada oktobrī paaugstināja par kuģa darbvedi. Kopš 1917. gada septembra tvaikonis “Kursk”, kas bija pārvērsts jau par kara transportkuģi, veica regulārus reisos uz Arhangeļsku un atpakaļ, vedot Krievijas bēgļus uz dzimteni, savukārt no turienes – čehu gūstekņus, baltgvardus un citus, kas nevēlējās palikt Padomju Krievijā. Latviešu jūrnieku interešu aizstāvēšanai Liverpoolē tika nodibināta komisija, šodien varētu teikt – arodbiedrība, kuras sekretārs bija E. Bīriņš. Daudziem latviešiem draudēja izsūtīšana dienēt Kolčaka, Deņikina, Vrangeļa armijā – cīņā pret Sarkanu armiju. Pret šādu Anglijas administratīvo iestāžu rīcību arī stingri uzstājās Latviešu jūrnieku komisija, tā pieprasīja jūrniekus sūtīt uz Latviju. Par latviešu jūrnieku lietu tika ziņots pat Lielbritānijas premjerministram Loidam Džordžam, un beidzot ar Latvijas legācijas (vēlāk sūtniecības) Londonā palīdzību tika panākts, ka nevienu latviešu jūrnieku pret viņa gribu vairs nesūtīja dienēt svešās armijās, bet atļāva atgriezties Latvijā vai izvēlēties darbu uz kuģiem.

MŪSU PIRMIE DIPLOMĀTI IZAUGA NO TAUTAS

1918. gada beigās Liverpoolē pie latviešu jūrniekiem ar lūgumu aizdot Latvijas valstij naudu ieradās tās ārlietu ministrs Zigfrīds Anna Meierovics. Tobrīd nauda bija nepieciešama Latvijas Pagaidu valdības delegācijas darba nodrošināšanai Parīzē, kā arī Latvijas legācijas (vēlāk sūtniecības) izveidošanai Londonā. Tā kā starp jūrniekiem bija vairāki turīgi kapteiņi – kuģu īpašnieki, aizdevums tika savākts visai liels, par ko Latvijas valdība bija ļoti pateicīga. Šī finansiālā darījuma un citu Latvijai svarīgu pasākumu organizācijā lieli nopelni bija tieši E. Bīriņam. Z. A. Meierovics, kā arī G. Bisenieks, kurš strādāja Latvijas ārlietu dienestā no valsts neatkarības pirmajām dienām kā informācijas biroja vadītājs Londonā (kopš 1921. gada aprīļa – sūtņa un pilnvarotā ministra rangā), augstu novērtēja E. Bīriņa devumu Latvijas labā. Viņš bija uzkrājis vērtīgu pieredzi, dzīvodams un darbotamies Lielbritānijā, kļuvis par visai kompetentu un perspektīvu darbinieku Latvijas diplomātiskajam korpusam. G. Bisenieks 1919. gada 22. aprīlī rekomendēja ārlietu

E. Biriņš (centrā) Lielbritānijā citzemju konsulu vidū

ministram Z. A. Meierovicam E. Biriņu konsula amatam Londonā.¹³ Tiesa, E. Biriņam nebija profesionālās izglītības ārlietās. Bet kam gan no latviešiem toreiz tā bija? E. Biriņš bija komerczinību speciālists, jo 1918. gadā Liverpoolā bija absolvējis Smārta tirdzniecības koledžu, pašmācības ceļā apguvis angļu valodu. Krievu un vācu valodu viņš zināja jau no skolas gadiem. Topošajiem Latvijas diplomātiem bija nepieciešams apgūt ne tikai valodas, bet arī komunikāciju, runas mākslu, uzvedības etiķeti un vēl daudz ko citu, kas ārlietās bija svarīgi. E. Biriņš, nežēlodams spēkus, ar lielu entuziasmu mērķtiecīgi un sekmīgi paveica pirmos neatliekamos uzdevumus Latvijas konsulātā: rūpējās par tā ātrāku iekārtošanu un darba tehnisko nodrošināšanu, atrada šim darbam atbilstošus kadrus. Šajā darbā bija iesaistīta viņa dzīvesbiedre un vēlāk arī jau paaudzies dēls Eduards.

E. Biriņš konsulāta darbības sākuma posmā veica plašu propagandas darbu presē, reklāmas izdevumos, dienesta un personiskajā sarakstē, dažādos Anglijas sabiedrības saietos un pasākumos, lai

veicinātu jaunās Latvijas valsts atzīšanu un atpazīstamību. Starp citu, E. Bīriņš pedantiski vāca un brošēja visas savas publikācijas, īpaši tās, kas attiecās uz konsulāta darbību. Laimīgā kārtā daļa šī vākuma ir saglabājusies, pārvesta uz Latviju, un autoram bijusi pieejama. Interesanti palasīt, cik plaši E. Bīriņš tolaik sadarbojies ar Latvijas dažādu politisko novirzienu preses izdevumiem, kā, piemēram, “Dzimtenes Vēstnesi”, “Jaunākajām Ziņām”, “Brīvo Zemi”, “Zemgalieti”, “Atpūtu” u.c.

Latvijas pārstāvju nelielajai komandai visai bieži nācās uzņemt viesus no ārzemēm un pašu valsts – diplomātus, politiķus, augsta ranga armijas virsniekus, izglītības un kultūras darbiniekus, sakārtot viņu vizīšu dienaskārtību un pavadīt braucienos, ievadīt viņus Lielbritānijas vadītāju, rūpnieku un tirgotāju aprindās. Tam visam bija vajadzīgi finanšu līdzekļi, kuru jaunajai valstij praktiski nebija.

Bet visvairāk Latvijai tobrīd bija vajadzīgi ieroči, munīcija, partīka, apģērbs karavīriem, lai aizstāvētu valsti pret fon der Golca un Bermonta-Avalova, Andrieva Niedras avantūrām. Palīdzēja gan angļu militārā misija Latvijā, gan G. Bisenieka, E. Bīriņa daudzie draugi un paziņas, piemēram, ģenerālis Alfrēds Berts,¹⁴ latviešu galdnieks no ASV Ernests Minka¹⁵ u.c. Valūta, ieroči, investīcijas ražošanas attīstībai Latvijai nereti tika dotas uz kredīta un bez īpašiem nosacījumiem. Tieši E. Bīriņš bija lielākais palīgs G. Biseniekam – sūtnim Londonā šajā Latvijai tik sarežģītajā un kritiskajā posmā. Sākotnēji, vismaz līdz 1923. gada pavasarim, viņu starpā valdīja lietišķas un draudzīgas darba attiecības, taču nedaudz vēlāk labā gaisotne sāka jūtami pasliktināties. Kā jau iepriekš atzīmēts, E. Bīriņš nebija no tiem, kas spēja paciest kritiku, viņš bija cilvēks ar pietiekami augstu pašnovērtējumu un, iespējams, gaidīja arī ātrāku savas karjeras augšupeju, jo bija nostaigājis garu cīņas ceļu un reāli piedalījies visās tajās aktivitātēs, kas noveda Latviju līdz neatkarībai. Taču, ikdienas saskarsmē redzot visas personības rakstura šķautnes un apsverot sūtniecības darba perspektīvas, 1923.–1924. gadā, kad tika risināts jautājums par jaunā Latvijas sūtņa Londonā kandidatūru atlūgumu iesniegušā G. Bisenieka¹⁶ vietā, pēdējais bija pret E. Bīriņu kā Latvijas sūtniecības vadītāju. Neapšaubāmi, E. Bīriņš ļoti vēlējās šo posteni un bija pārliecināts, ka viņam ir vislielākās tiesības to iegūt. Viņš taču patiesi bija daudz paveicis diplomātisko, bet it īpaši starptautisko ekonomisko un kultūras sakaru nostiprināšanā starp Latviju un Angliju! Vēl vai-

rāk – no 1924. gada novembra līdz 1925. gada martam E. Bīriņš veica sūtniecības Lielbritānijā pagaidu vadītāja pienākumus šo posteni atstājušā G. Bisenieka vietā.

Labo savstarpējo attiecību izjukšanai starp G. Bisenieku un E. Bīriņu bija vairāki būtiski cēloņi. Šķiet, viens no tiem bija, kā ļoti skarbi, bet objektīvi atzīmējis G. Bisenieks savā vēstulē Z. A. Meierovicam 1923. gada 15. martā: “Līdz šim esmu atturējies no personīgām lietām, jo nav patīkami ar tām nodarboties, bet tagad pārrunājamās pārgrozības spiež man to darīt. Es nedomāju, ka Bīriņa kungs sava rakstura dēļ ir noderīgs Charge d’Affaires (pilnvarotā lietveža) amatam. Paskaidrojuma dēļ atļaušos sev Bīriņa kungu raksturot. Viņš ir čakls un nenogurstošs darbinieks, bet, no otras puses, tas izturas tā, it kā tikai Bīriņš varētu ko padarīt, cits neviens. Viss, labs vai slikts, ko Bīriņš dara, viņa acīs ir jau tādēļ vien labs un, ko kāds cits dara, tādēļ nevērtīgs.”¹⁷

Vajadzēja būt kam ļoti nopietnam, lai inteligēntais, raksturā līdzsvarotais un atturīgais G. Bisenieks vērstu tik ļoti nosodošu kritiku pret E. Bīriņu, ar kuru kopā Anglijā sabiedriski politiskajā darbībā viņi bija jau kopš 1913. gada.

Cits viņu domstarpību cēlonis varētu būt atšķirības ideoloģiskajos uzskatos. E. Bīriņš līdz 1908. gadam pozicionēja sevi kā vienu no Latvijas Sociāldemokrātijas dibinātājiem un vadītājiem. Šajā laikā gan bija izjukusi viņa draudzība ar Miķeli Valteru – agrāko laiku spilgtāko Sociāldemokrātu savienības ideologu, bet kopš 1917. gada – vienu no Latviešu zemnieku savienības līderiem un vadošajiem Latvijas diplomātiem. E. Bīriņš 20. gadu sākumā savos uzskatos vairāk bija sociāldemokrāts, bet formāli iestājās LSDSP tikai 1931. gadā. Tradicionāli – saistīties ar kādu politisku partiju vajadzēja jau krietni agrāk, šī iemesla dēļ neviens politiskais spēks aktīvi neiestājās, lai E. Bīriņš kļūtu par sūtni Londonā, bet nedaudz vēlāk, lai saglabātu ģenerālkonsula posteni. Savukārt G. Bisenieks līdz 1917. gada Ļeņina politiskajam apvērsumam pieslējās Latvijas Sociāldemokrātijas boļševiku spārnam, bet pēc tam M. Skujenieka sociāldemokrātiem – maziniekiem, tad progresīvo jaunsaimnieku, mazzemnieku un darba tautas partijai “Progresīvā apvienība”.

Tostarp Latvijas valdošās aprindas vēlējās jaunā sūtņa amatā citas ideoloģiskas orientācijas cilvēku. To klaji izteica Zemnieku savienības laikraksts “Brīvā Zeme”, rakstot, ka valstij Anglijā

vajadzīgs sūtnis no pilsoniskās sabiedrības, t.i., no labējām partijām. Zemnieku savienības vēlmes tomēr nepiepildījās, par Latvijas sūtni Lielbritānijā 1925. gada martā kļuva Fridrihs Vesmanis, kas līdz tam bija 1. Saeimas priekšsēdētājs, sociāldemokrāts.

Acīmredzot jau minētie E. Bīriņa trūkumi konsulāta darbā un asumi sadzīvē, kā arī daži citi, principiāli svarīgi momenti noteica to, ka E. Bīriņš vismaz uz kādu laiku bija spiests pamest diplomāta posteni Londonā.

Kā vēstī dokumenti, E. Bīriņam bija izveidojies atklāts konflikts ar konsulāta darbiniekiem K. Studentu un K. Jumuci, kuri Latvijas Ārlietu ministriju rakstiski informējuši par it kā aizdomīgiem E. Bīriņa finanšu darījumiem un nesaskaņām ģimenē. Taču nekādi pierādījumi par Bīriņa finansiālajiem pārkāpumiem netika atrasti, kaut gan ministrija divu mēnešu garumā veica revīziju konsulātā. Cita lieta, ka E. Bīriņam kā Latvijas redzamai politiskai un diplomātiskai figūrai, sešu bērnu tēvam kopš 1925. gada bija tā saucamais dienesta romāns ar konsulāta un vēstniecības Londonā darbinieci Lidiju Podiņu.¹⁸ Tā rezultātā E. Bīriņš aizgāja no ģimenes, un viņa iepriekšējā laulība 1927. gada 19. februārī tika šķirta. Protams, Latvijas valsts vadība, it īpaši Ārlietu ministrija, bija nemierā ar šādu E. Bīriņa rīcību, kas negatīvi ietekmēja valsts prestižu. Viņam tika pieprasīts paskaidrojums. Tajā viņš F. Cielēnam rakstiski skaidro savas attiecības ar Ievu Strožu: “Man toreiz bija tikai 23 gadi. Pēc vairāk nekā diviem gadiem, cietumā pavadītiem, es iekritu sievietes rokās, par ko man vēlāk nācās dārgi maksāt ar savu ģimenes dzīvi,”¹⁹ – viņa it kā pat draudējusi nodot policijai E. Bīriņu, ja tas pārtrauks attiecības ar viņu. Tādēļ viņš patiesībā emigrējis, taču vēlāk Ievu Strožu Londonā tomēr pieņēmis un gada laikā apprecējis, viņš tikai bērnu dēļ pacietis šo sievieti, bet tagad atradis īsto. Savukārt no I. Strožas puses pats Bīriņš raksturots kā brunču mednieks.

Savas autoritātes krišanu kādreizējo līdzgaitnieku acīs vēlāk netieši atzīst arī pats E. Bīriņš, kādā paskaidrojuma dokumentā padomju varas apstākļos 1946. gadā rakstot: “Manu likteni izšķīra sociāldemokrātu partijas līdera sūtņa Fridriha Vesmaņa ierašanās Londonā, kurš 1927. gadā pieprasīja savam partijas biedram, toreizējam buržuāziskās Latvijas ārlietu ministram Feliksam Cielēnam tūlītēju manu atsaukšanu, kas arī notika, un ar 1927. g. aprīli es vairs neskaitījos par buržuāziskās Latvijas ģenerālkonsulu.”²⁰

E. Bīriņš, Z. A. Meierovics, F. Cielēns Londonā 1920. gadā

E. Bīriņš palika savā iepriekšējā amatā vēl līdz 1927. gada augustam, kad pēc paša vēlēšanās tika no tā atbrīvots. Sūtniecībā darbavietu saglabāja viņa dēls Eduards. Londonā palika dzīvot E. Bīriņa kundze un bērni.

E. Bīriņš aizejot izmantoja iespēju no šī notikuma gūt kārtējo plašo publicitāti. 1927. gada augustā laikraksti vēstīja, ka Londonā Latvijas konsulatā tikusi sarīkota visai pompoza pieņemšana sakarā ar E. Bīriņa atkāpšanos no sava amata. Presē publicētas veselas fotogalerijas un attēli ar E. Bīriņu Lielbritānijā akreditēto valstu ģenerālkonsulu un citu pazīstamu personu vidū. Uz atvadām kolēģi uzdāvinājuši viņam zelta kabatas pulksteni ar iegravējumu "To Mr. E. Birin. Consul General for Latvia from the Consular Corps in London 19.08.1927.". Cildinošus vārdus sakarā ar E. Bīriņa demisiju

no ģenerālkonsula posteņa viņam veltījuši Latvijas un Anglijas vadošie laikraksti, kā, piemēram, “Jaunākās Ziņas”, “Pēdējā Brīdī”, “Financial Times”, “The Times” u.c.

Tomēr aiziešana no ģenerālkonsula vietas E. Bīriņam bija liels trieciens, ko viņš ļoti pārdzīvoja. Faktiski tā bija E. Bīriņa aiziešana no diplomātiskā dienesta vispār, kaut arī viņš ilgu laiku gaidīja jaunu nozīmējumu Latvijas ārlietu resorā. Viņš ļoti cerēja uz savu draugu palīdzību, meklēja atbalstu un protekcijas it īpaši Ārlietu ministrijā. Tā aizsākās viņa pazišanās ar Vilhelmu Munteru, diplomātu, kurš tad visai strauji virzījās augšup pa karjeras kāpnēm.

LAIKMETU MAIŅAS VIRPULĪ

1927. gads E. Bīriņam bija smags pārbaudījumu un pārmaiņu laiks arī citās dzīves jomās. Lauļības šķiršanas lietas izskatīšana kā Latvijas Ārlietu ministrijā, tā arī Anglijas un Latvijas tiesās izvērtās visai skandaloza un tāpēc bezgala nepatīkama, savstarpēju apvainojumu pārbagāta no abām pusēm. Tiesa nosprieda, ka trīs Bīriņu bērni (Eduards, Boriss, Velta) dzīvos pie mātes, bet pārējie trīs (Voldemārs, Artūrs, Olga) – pie tēva.²¹ E. Bīriņš pēc aiziešanas no konsula amata vēlējās palikt Londonā, nodarboties tur ar biznesu. Taču liktenis lēma citādi – Eduardam un viņa nākamajai sievai Lidijai Podiņai nācās atgriezties Latvijā. Eduarda apgādībā atstātie bērni nodzīvoja un gāja skolā Rīgā tikai dažus gadus, tad atgriezās pie mātes Anglijā. Viņa Londonā bija atvērusi savu modes veikalu un tādā veidā spēja uzturēt visus sešus bērnus.²²

Turpretī E. Bīriņam ar nākamo sievu pēc pārcelšanās uz dzīvi Latvijā 1927. gada rudenī klājās grūti, jo sākotnēji nevarēja atrast pastāvīgu nodarbošanos. Iztiku viņi centās nopelnīt ar gadījuma darbiem. Tiesa, bija vēl kādi finansiāli iekrājumi no Anglijas perioda. Eduards turpināja realizēt arī dažus tirdznieciskus darījumus kopā ar saviem partneriem Anglijā, bet Lidija pārsvarā nodarbojās ar tulkošanu. Tikai 1929. gadā E. Bīriņam izdevās iekārtoties darbā par Rakstnieku un žurnālistu pils pārvaldnieku Siguldā. Tās pašas pils, kura līdz zināmam laikam bija piederējusi kņaziem Kropotkiniem. Eduards ar kundzi pārcēlās uz Siguldu. Arī Lidija strādāja šajā pilī, kļuva par tās dārznieci – audzēja un pat realizēja tirdzniecībā pašu izaudzētās puķes, dārzenus un

augļus,²³ piepelnījās kā privātstundu skolotāja, tulkoja. 1929. gada maijā E. Biriņš un Lidija Podiņa apprecējās.

Kā jau iepriekš tika atzīmēts, E. Biriņš Siguldā aktīvi iesaistījās politiskajā darbībā kā LSDSP biedrs, avīzes “Siguldas Ziņas” līdzstrādnieks. Diemžēl avīze bija tipisks provinciāls izdevums ar visai niecīgu ietekmi sabiedrībā. 1929. gada beigās E. Biriņš kā šīs avīzes speciālkorespondents viesojās Īrijā un pēc tam “Siguldas Ziņas” vairākos turpinājumos sniedza plašu aprakstu par šo braucienu, salīdzināja zemkopības attīstību Īrijā un Latvijā, pakavējoties pie Īrijas lauksaimniecības problēmām.²⁴ Domājams, ka šī ceļojuma laikā E. Biriņš apmeklēja arī Londonu un savus bērnus.

Diemžēl Siguldas pils pārvaldnieka un žurnālista darbs nebija finansiāli ienesīgs. Kā kādā vēstulē savai sievai rakstīja E. Biriņa senais un uzticamais draugs Ernests Minka, kas 1933. gada rudenī bija ieradies Latvijā no ASV latviešu tūristu grupā, “Edis Biriņš rentējis Siguldas pili, tur pazaudējis daudz naudas. Tagad dzīvo Rīgā un gaida uz kāda diplomāta vietu.”²⁵ Arī ne visai veiksmīgais starts Siguldas pašvaldības vēlēšanās veicināja to, ka Eduards un Lidija Biriņi jau 1932. gada rudenī atgriezās Rīgā. Kopš 1935. gada līdz sava mūža beigām viņi dzīvoja Rīgā, Hospitāļu ielā 20, sākotnēji īrēja 3,5 istabu dzīvokli nr. 5, bet vēlāk mazāku dzīvokli – nr. 19.

Lidija Rīgā visai ātri atrada darbu Finanšu ministrijas kuģu apdrošināšanas nodaļā, turpināja arī ierasto tulka darbu. Sākot ar 1937. gadu, viņa regulāri publicējās žurnālā “Ekonomists”, kura nodibināšanā un nostiprināšanā E. Biriņš 20. gadu sākumā, vadot Latvijas konsulātu Londonā, bija daudz paveicis. Tolaik viņš bija arī minētā izdevuma korespondents Lielbritānijā, pastāvīgi sūtīja tam analītiskus rakstus par Latvijas–Anglijas ekonomiskajām un tirdzniecības attiecībām. Žurnāls iznāca kā latviešu, tā angļu valodā.

Diemžēl Eduardam Rīgā neveicās. Savu piecdesmito dzimšanas dienu 1933. gada 7. aprīlī viņš sagaidīja kā bezdarbnieks, “plašākai publikai atkal kļuvis pazīstams ar saviem atklājumiem par nekārtībām Latvijas sviesta eksportā”, – tā atzina Antona Benjamiņa vadītās “Jaunākās Ziņas”.²⁶ Šajā sviesta lietā E. Biriņš bija nopietni aizskāris Zemnieku savienības, bet vēl tiešāk – Latvijas Piensaimnieku Centrālās savienības (LPCS) intereses. LPCS iesniedza sūdzību par E. Biriņu Rīgas apgabaltiesā, apvainojot viņu

neslavas celšanā un faktu falsifikācijā. 1933. gada rudenī Rīgas apgabaltiesa izskatīja šo lietu un attaisnoja E. Bīriņu. Arī Tiesu palāta 1933. gada 1. decembrī apstiprināja šo spriedumu.

Bez šaubām, Zemnieku savienība un personiski K. Ulmanis nevarēja piedot savu sakāvi un vēlāk visādi centās kaitēt E. Bīriņam gan darba meklējumos, gan viņa sabiedriski politiskajās aktivitātēs. Ulmaņa autoritārā režīma apstākļos E. Bīriņš praktiski vairs nebija jūtams sabiedriskajā dzīvē, izņemot visai pasīvo iekļaušanos legālajā organizācijā “Piektais gads”, kur vadībā bija Georgs Bisenieks. E. Bīriņš iesaistījās arī Tautu Savienības veicināšanas biedrībā, Latviešu un britu biedrībā.²⁷ Viņš turpināja darboties Londonas tirdzniecības palātā, taču ar laiku Latvijas–Anglijas ekonomiskās attiecības kļuva vājākas – un līdz ar to arī bizness apsīka. Tikai 1939. gada beigās viņš atrada stabilāku darbu Latvijas Darba centrālē, kur strādāja par pilnvarnieku.

1935. gadā E. Bīriņš uzsāka savu atmiņu rakstīšanu. Acīmredzot tās bija iecerēts arī publicēt, taču asā kritika, ko E. Bīriņš memuāros vērsa pret Latvijas politisko un ekonomisko eliti, partijām, uzsverot to vadoņu nodevību un korumpētību, bija iemesls tam, ka neviena avīžu redakcija vai izdevniecība neuzdrošinājās šo materiālu publicēt. Ulmaņa režīma apstākļos valstī pastāvēja stingra cenzūra.

Par Eduarda un Lidijas Bīriņu dzīvi padomju okupācijas laikā 1940. un 1941. gadā, tāpat arī vācu laikā plašas objektīvas informācijas autora rīcībā vēl nav. Ir tikai zināms, ka Lidija Bīriņa līdz 1940. gada 30. decembrim turpināja strādāt Finanšu ministrijas kuģu apdrošināšanas nodaļā par sekretāri – korespondenti, bet vēlāk līdz vāciešu ienākšanai bija tulks Latvijas valsts apdrošināšanā. Vācu okupācijas vara viņu atbrīvoja no darba kā neuzticamu. L. Bīriņa no 1942. gada 11. marta līdz Sarkanās armijas ienākšanai Rīgā 1944. gada 13. oktobrī veica rēķinvedes pienākumus Pārtikas sagādes departamentā.²⁸

Savukārt E. Bīriņš 1946. gadā vienā no savām vairākām autobiogrāfijām raksta, ka 1940. gadā viņš strādājis par tulku un redaktoru Latvijas Valsts izdevniecībā, bet vācu okupācijas laikā bijis grāmatvedis Rūpniecības direkcijas Celtniecības nozarē. Diemžēl oficiāli un maksimāli ticami dokumenti, kas apstiprinātu to, vēl nav atrasti. Iespējams, tie vispār nav saglabājušies, jo tikuši iznīcināti kara gados. Tikpat maz dokumentāri pierādāmu liecību

Eduarda Bīriņa un kundzes Lidijas kapavieta

ir arī par E. Bīriņa dzīvi pēckara periodā. Taču tālu no patiesības ir apgalvojums Ērika Jēkabsona un Valtera Ščerbinska sastādītajā grāmatā “Latvijas ārlietu dienesta darbinieki”. Minētie autori vēstures zinātnē ir paveikuši tiešām daudz un ir devuši sabiedrībai vairākas biogrāfiskas vārdnīcas – par Latvijas armijas augstākajiem virsniekiem, advokatūru Latvijā, kā arī citus vērtīgus pētījumus. Taču viņu rīcībā nav bijis īsti pārbaudīta materiāla par E. Bīriņa dzīvi pēc 1944. gada. Viņi raksta, ka Otrā pasaules kara beigās viņš devies bēgļu gaitās un vēlāk 1971. gadā trimdā Austrālijā miris.²⁹ Bet tas nav tiesa.

Patiesībā E. Bīriņš palika Latvijā un nomira 1971. gada 12. jūnijā 88 gadu vecumā. Viņš ir apglabāts Rīgā 1. Meža kapos. To apliecina oficiālie dokumenti, arī viņa dzīvesbiedre Lidija Bīriņa, radi, kaimiņi. Kā vēl šodien atceras viņa krustdēls Voldemārs Kons, kas dzīvo Jelgavā, tad viņš ticis ar E. Bīriņu vismaz divas reizes pēc 1944. gada. Acīmredzot šīs kļūdas minētajā grāmatā radušās tādēļ, ka autori izmantojuši īsti nepārbaudītus faktus no visādi

citādi perfektā Osvalda Akmentiņa darba “Es solījos atriebt”, kur, iespējams, E. Bīriņa dēla, arī Eduarda, liktenis pēckara gados ir sajaukts ar tēva dzīvesstāstu.

Nav izslēgts, ka arī oficiālie dokumenti par E. Bīriņu pēckara periodā ir vienkārši pazuduši. Tikai pēc viņa 1951. gada 25. novembrī rakstītās informācijas jāsecina, ka E. Bīriņš pēc padomju karaspēka ienākšanas Rīgā (aptuveni no 1944. gada 13. oktobra līdz 1945. gada beigām) ir strādājis Rīgas Proletāriešu rajona izpildkomitejas kontroles uzskaites birojā par vecāko inspektoru. E. Bīriņš atzīmējis, ka viņam toreiz “nācās veikt daudzas revīzijas tirdzniecības veikalos, sabiedriskās ēdināšanas iestādēs, slimnīcās un citur”. Taču 1945. gada beigās viņš esot smagi saslimis ar sirdi un kļuvis par 2. grupas invalīdu un turpmāk līdz mūža beigām algotu darbu nav strādājis, bet turpinājis darboties sabiedriskā kārtā. Bijis šīs pašas izpildkomitejas civilās aizsardzības grupas priekšnieks un 604. namu pārvaldes namu atjaunošanas un ekspluatācijas veicināšanas komisijas priekšsēdētājs.³⁰ Viņa vaļasprieks, aizejot pensijā, bija grāmatu lasīšana un makšķerēšana Lielupē Pumpuros savas irētās vasarnīcas tuvumā. Jāatzīst, ka E. Bīriņš jau pirms Otrā pasaules kara praktiski bija pametis novārtā savu aizraušanos ar žurnālistiku, nerakstīja arī masu informācijas līdzekļos. Acīmredzot uzmanījās lieki pievērst plašākas sabiedrības, bet it īpaši drošības orgānu uzmanību savai pagātnei, kas varēja nepatikt padomju varai. Kā atceras tuvākie dzīvokļa kaimiņi, Bīriņu ģimene vispār centās dzīvot ļoti klusi un piesardzīgi. Par politiku, ģenerālkonsula gaitām, iepriekšējo laulību ar Ievu Strožu un bērniem ārzemēs E. Bīriņš ieminējās tikai retumis. Vēl vairāk – ar Ievu Bīriņu un abu sešiem bērniem viņš vismaz atklāti nesarakstījās, bet radus Latvijā tikpat kā neapmeklēja pat pēc tā saucamā Hruščova atkušņa iestāšanās. Kā atceras dzīvokļa kaimiņi Jevgenija un Staņislavs Matveki, kas ar viņiem tikušies kopš 30. gadu beigām, „viņi bija atturīgi, it kā vienkārši, taču ar izsmalcinātām kungu manierēm, kaut gan Lidijas un Eduarda Bīriņu dzīvoklī nebija nekādas bagātības, vienīgi klavieres, viņi ļoti mīlēja mūziku, bija daudz skaņuplašu, īpaši Mocarts, vēl te bija milzum daudz grāmatu un dažādu dokumentu mapes. Vasarnīcā viņam patika sēdēt pie loga lielā skaistā pītā krēslā un raudzīties uz Lielupi. Šo krēslu viņš bija mantojis no Akuratera, kurš te bija dzīvojis agrāk. Kad E. Bīriņš nomira, mēs kopā ar

Lidiju vairākkārt braucām uz šo vasarnīcu pēc mantām. Viņa personīgi gandrīz tās visas sadedzināja savā krāsnī, gan fotogrāfijas, gan dokumentus, tikai kāds nieks palika, ko vēlāk es glabāju pie sevis.”

Lidijai pēckara posms bija visai atšķirīgs no vīra, jo viņa ilgstoši strādāja atbildīgā algotā darbā. Tūlīt pēc 1944. gada līdz 1946. gadam viņa bija kodifikatore, tad sekretāre Valsts kuģniecības pārvaldē. Viss tālākais viņas darba mūžs pagāja LPSR Zinātņu akadēmijas sistēmā, sākotnēji ZA Mežsaimniecības problēmu institūtā, no 1950. gada kā sabiedriska aktīviste viņa tika izvirzīta darbā par sekretāri ZA vietējā komitejā jeb arodbiedrībā. No 1947. gada līdz aiziešanai pensijā 1974. gada 30. septembrī L. Bīriņa strādāja ZA aspirantūras daļas svešvalodu katedrā par angļu valodas pasniedzēju, docenti, kopš 1961. gada – par katedras vadītāju. Viņa uzrakstīja kandidāta disertāciju par tēmu “Gleznainās verbālās frazeoloģiskās vienības mūsdienu angļu valodā un to tulkošana latviešu valodā”. Disertācijas vadītājs bija ievērojamais filoloģijas zinātņu doktors Tartu Universitātes profesors Pauls Ariste. Diemžēl šo zinātnisko darbu viņa nepaspēja aizstāvēt. Pensijā L. Bīriņa aizgāja 79 gadu vecumā. Bet arī vēl kā pensionāre viņa strādāja turpat katedrā, palīdzot daudziem topošajiem zinātniekiem apgūt angļu valodu, sekmīgi nokārtot obligāto kandidāta minuma eksāmenu. L. Bīriņa ir apbalvota ar vairākiem ZA un LPSR Augstākās Padoles Prezidija goda rakstiem. Lidija Bīriņa nodzīvoja garu mūžu, nomira 93 gadu vecumā 1988. gada 19. jūlijā un ir apglabāta Meža kapos blakus savam dzīvesbiedram.

EDUARDA BĪRIŅA BĒRNI

Jāatzīst, ka autors uzsācis Eduarda Bīriņa bērnu dzīves gaitu izzināšanu tikai relatīvi nesen, jo līdz šim pamatā analizēta paša Eduarda Bīriņa darbība, nedaudz viņa priekšteču dzīve, bet arī šeit jau atklāts daudz nozīmīga. Kā jau atzīmēts, E. Bīriņa pirmā sieva Ieva un viņu bērni pēc ģimenes izjukšanas 20. gadsimta 20. gados palika dzīvot Anglijā – Londonā un tās tuvākajā apkārtnē. Ir rasta tikai daļēja skaidrība par viņu tālākām gaitām un svarīgākajiem dzīves posmiem, arī ģimenēm, bērniem.

Ieva Bīriņa visu mūžu nodzīvoja Londonā un ilgi uzturēja sakarus ar Latviju, ar savu vecāku radiem Dignājā. Šodien Dignājā

dzīvo Ārijs (Jēkaba Stroža brāļa Jāņa dēls) un Inta Stroži, kā arī viņu trīs bērni – divi dēli un meita.

Eduarda un Ievas vecākais dēls Eduards dzimis 1909. gada 8. jūlijā Anglijā un, tāpat kā viņa tēvs, bijis diplomāts. Strādājis Latvijas konsulātā un sūtniecībā Londonā no 1927. gada 16. septembra, bijis ļoti perspektīvs darbinieks, 30. gados studējis Latvijas Universitātē jurisprudenci. Pēc padomju okupācijas režīma nodibināšanas 1940. gada septembrī tika atbrīvots no darba Latvijas Ārlietu ministrijā. Nav skaidrs, kurp īsti ved viņa dzīves ceļš pēc 1940. gada. Viņš bija precējies ar anglieti Katlīnu (Kathleen Kewell, 1911.15.I-?). Eduards un Katlīna Bīriņi Otrā pasaules kara laikā izšķīrās, un Eduards 1946. gada 7. septembrī apprecējās otrreiz – ar Vudas (Wood) jaunkundzi. Eduards miris 1987. gada janvārī Londonā.

Eduarda un Ievas otrais dēls Valdemārs dzimis 1911. gada 28. novembrī. Ir noskaidrots, ka 1949. gadā, kad tika organizēts pirmais latviešu jauktais koris Sidnejā, to diriģēja Valdemārs Bīriņš. Varbūt tas ir mūsu Bīriņu dēls? Tas vēl īsti nav apstiprināms. Bet ir zināms, ka Eduarda un Ievas Bīriņu dēls Valdemārs ir miris 1976. gada 1. martā Anglijā.

E. Bīriņa trešā atvase – meita Olga jau no agras bērnības aktīvi iesaistījās sabiedriskajā dzīvē, bijusi Latvijas gaidu organizācijā. Olga studēja Londonā un tur apprecējās jau pirms Otrā pasaules kara ar portugāli Eduardo Gonsalesu. Kad 1940. gadā sāka bombardēt Londonu, jaunā ģimene pārcēlās uz Lisabonu. Tur viņiem piedzima četri bērni. Vecākais dēls – arī Eduardo Gonsaless Birin – šodien ir 72 gadus vecs pensionēts sociālo zinātņu profesors. Zīmīgi, ka Gonsalesi ir saglabājuši arī Bīriņu uzvārdu. Eduardo Gonsalesa (Birin), jaunākā, ģimenē ir 11 bērni. Meita Inese Rodrigues ir pazīstama Portugāles žurnāliste. Gonsaless Birin ģimenes izrāda interesi par savu latviešu senču likteņiem. Ar viņiem autoram ir aktīva elektroniskā sarakste.

Taču par pārējiem Ievas un Eduarda Bīriņu bērniem autoram ziņas ir visai minimālas. Ja kāds lasītājs varētu papildināt šo materiālu, autors būtu ļoti pateicīgs.

1. pielikums

PĒTERA UN EMĪLIJAS BĪRIŅU BĒRNI

1. Viktorija Johanna Leonīda (laulībā Bergmane)
2. Eleonora Doroteja Emīlija (laulībā Iklāva)
3. Rozālija Lilija(?–1925.19.X) (laulība ar Nikolaju Konu)
4. Natālija Klāra Anete (1881.III) (laulība 1903.22.VI ar biškopi Aleksandru Kānbergu)
5. Aleksandra (laulība ar Vladimiru Bedai)
6. ? meita (laulībā Stašule)
7. Alfrēds Johans Vilhelms (1878.30.VII–?)
8. Vilhelms Vilis Valentīns (1880–?)
9. Eduards Gotfrīds (1883.7.IV–1971.12.VI)
10. Ādolfs (1885.21.IX–?)

2. pielikums

EDUARDA BĪRIŅA PĒTERA D. DZIMTA

Eduards (1883.7.IV–1971.12.VI)

1. laulība: 1908.XII, šķirta 1927.II

Sieva Ieva (Eva) (dzim. Stroža, 1885.10.(23.)I–1973.4.VI, Londona, Fulhama)

Bērni

1. Eduards Edvards (1909.8.VII–1987.I)
2. Valdemārs (1911.28.XI–1976.1.III)
3. Olga (1913.12.IV–?)
4. Boriss (1914.6.XI–1961.10.XII)
5. Artūrs Arvīds (1916.24.V–?)
6. Velta Eva (1924.30.III–?)

2. laulība: 1929.V

Sieva Lidija Podiņa (1895.25.III–1988.19.VII)

Bērnu nav.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- 1 Sk.: Pauls Kalniņš (1929). Atmiņas no Kurzemes socialdemokratu grupu vēstures. *Jaunais Laiks*, 3, 87. lpp.; Rūdolfs Endrups, Ansis Feldmanis (1936). *Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata*. 2. sēj. Maskava: Prometejs, 19., 25., 59. lpp.; Osvalds Akmentiņš. *Es solījos atriebt: Kāda piemirsta latviešu brīvības cīnītāja Ernesta Minkas (1873–1940) un viņa laikabiedru piemiņai, kad latvieši atradās savā pirmajā trimdā*. [Bostona]: Gaujas apgāds, 1991, 14., 71., 88., 91., 98., 129., 130., 169., 172., 189.–195. lpp.; Ēriks Jēkabsons, Valters Ščerbinskis (sast.) (2003). *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki. 1918–1991. Biogrāfiska vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 66.–67. lpp.; Ainārs Lerhis (1998). Latvijas ārpolitiskā dienesta un Ārlietu ministrijas pirmie darbības gadi (1919. gads – 20. gadu pirmā puse). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 100.–128. lpp.
- 2 Citur Eduards Bīriņš min, ka viņam ir bijuši 3 brāļi un 7 māsas. Sk.: E. Bīriņa kadru lieta Latvijas Ārlietu ministrijā. *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LNA-LVVA), 2570–14–156, 203. lp.
- 3 Akmentiņš. *Es solījos atriebt*, 189.–195. lpp.
- 4 Tieši Pētera Bīriņa ģimenei visai tuva bija Jāņa Bisenieka (1819–1898) dzimta no Dobeles (Jelgavas) apriņķa Vircavas pagasta Vidus-Zīģeļiem. Bisenieku ģimenes vecākā meita Trīne – slavenā Latvijas agronoma, viena no pirmajiem redzamākajiem latviešu tautsaimniekiem, sabiedriskā un politiskā darbinieka Jāņa Bisenieka (1864–1923) un neatkarīgās Latvijas diplomāta Georga Vilhelma Bisenieka (1885–1941) māsa bija precējusies ar Dobeles (Jelgavas) apriņķa Jaunsvirlaukas pagasta “Lubenieku” māju saimnieku Jāni Bīriņu (1831–1873), kura brālis Pēteris bija Eduarda tēvs.
- 5 Eduards Bīriņš (2006). Manas atmiņas. Pirmā daļa. 1887.–1905. *Latvijas Vēstures institūta žurnāls*, 3, 118. lpp.
- 6 E. Bīriņa vēstule – paskaidrojums Latvijas ārlietu ministram F. Cielēnam, 28.02.1927. LNA-LVVA, 2570–14–157a, 74.–82. lp.
- 7 Kurzemes guberņas žandarmērijas pārvaldes ziņojums par Dignājas revolucionāru lietu. *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts arhīvs* (turpmāk: LNA-LVA), 36–3b–1, 25., 79., 152. lp.
- 8 Rūdolfs Endrups, Ansis Feldmanis (1933). *Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata*. 1. sēj.: 1905. gada revolūcija. Maskava: Prometejs, 624.–625. lpp.
- 9 Biedrības “Piektais gads” biedru saraksts. LNA-LVVA, 5370–1–131, 11. lp.
- 10 Eduards Bīriņš. *Autobiogrāfija*. Rīga, 1946.07.02., 2. lpp., Dz. Buša personiskais arhīvs.
- 11 L. Bīriņas lieta. LNA-LVA, 12–1–2, 6. lp.
- 12 Laikrakstu izdeva J. Bisenieka vadītā Latviešu lauksaimnieku ekonomiskā sabiedrība (LLES).

- ¹³ G. Bisenieka vēstule Z. A. Meierovicam, 22.04.1919. *LNA-LVVA*, 1312–1–18, 14. lp.
- ¹⁴ Alfrēds Berts (*Burt*, 1895.3.III–1962.9.VI), Anglijas armijas ģenerālis. Pirmā pasaules kara laikā cīnījies Rietumu frontē, 1918., 1919. gadā bija sabiedroto karaspēka komandieris Latvijā cīņās pret fon der Golcu, Bermontu, Sarkano armiju. 1919. gada rudenī pēc viņa vienpersonīgas pavēles angļu kuģu artilērija, kas bija izvietota Bolderājā, veica vācu un bermontiešu pozīciju apšaudi, tādējādi būtiski palīdzot latviešu karavīriem sakaut ienaidnieku Rīgā. Pēc tam A. Berts kļuva par kvēlu Latvijas interešu (politisko, ekonomisko, kultūras) aizstāvi Lielbritānijā. Kopā ar Anglijas parlamentāriešiem apmeklēja Latviju 1923. gada 25. augustā – 14. septembrī. A. Berts, G. Bisenieks, E. Bīriņš kopīgi iesaistījās skautu kustības veidošanā un attīstībā Latvijā, organizēja Latvijas skautu pirmās delegācijas viesošanos Anglijā 1922. gadā. Par nopelniem Latvijas labā tika izvirzīts apbalvošanai ar Triju Zvaigžņu ordeni, taču tas A. Bertam netika piešķirts Anglijas jurisdikcijas nianšu dēļ.
- ¹⁵ Ernests Minka (1873–1940), galdnieks no Liepājas, pirmās latviešu emigrācijas pārstāvis, darbojies Latviešu sociāldemokrātu savienībā Anglijā, piedalījies ieroču iegādē 1905. gada revolucionāriem Latvijā. 1915. gadā pārcēlies uz Filadelfiju (ASV). Aktīvi sarakstījies ar G. Bisenieku, E. Bīriņu, E. Rolavu u.c. piektgadniekiem, sniedzis morālu un materiālu atbalstu neatkarīgas Latvijas izveidošanā un nostiprināšanā.
- ¹⁶ 1923. gada 3. februārī pēkšņi ar plaušu karsoni nomira Georga Bisenieka vecākais brālis pazīstamais agronoms Jānis Bisenieks. Likumsakarīgi un pamatoti, ka vadības grožus viņa vadītajā Latviešu lauksaimnieku ekonomiskajā sabiedrībā jāpārņem Georgam Biseniekam. Taču diplomātiskais dienests Lielbritānijā nebija atstājams uzreiz, un Georgs Bisenieks Rīgā varēja ierasties tikai 1923. gada jūlijā. 5. jūlijā viņš tika ievēlēts par LLES rīkotāju direktoru. Bet faktiski pārņemt darbu no uz laiku ieceltā Anša Frišmaņa varēja tikai 1924. gada beigās, kad pēc vairākkārtējiem lūgumiem ārlietu ministrs viņu atbrīvoja no sūtņa pienākumiem.
- ¹⁷ G. Bisenieka vēstule ārlietu ministram Z. A. Meierovicam, 15.03.1923. *LNA-LVVA*, 2570–14–156, 88. lp.
- ¹⁸ Lidija Bīriņa (dzim. Podiņa, 1895.25.III–1988.19.VII) dzimusi Rīgā, 1915. gadā beigusi Rīgas sieviešu ģimnāzijas 7 klases un 1916. gadā ar vecākiem devusies bēgļu gaitās, sākumā uz Pēterburgu, tad uz Krievijas dienvidiem. Feodosijā ieguvusi mājskolotājas diplomu. 1920. gadā ģimene atgriezusies Latvijā. No 1921. līdz 1924. gadam strādājusi Latvijas Telegrāfa aģentūrā un Latvijas Universitātē studējusi romāņu filoloģiju. Mācības nepabeidzot, izstājās no 4. kursa un 1924. gada septembrī sāka strādāt Londonā Latvijas diplomātiskajā dienestā. Studijas turpināja Londonā. 1951. gadā pabeigusi arī Rīgas Pedagoģiskā institūta Svešvalodu fakultātes angļu valodas nodaļu. (Sk.: *LNA-LVVA*, 7427–1–5310,

- 1.–14. lp.; L. Bīriņas lieta. *LZA arhīvs*, 1–15–3988, 1.–2. lp.; L. Bīriņas autobiogrāfija. *LU Misiņa bibliotēka, Rokrakstu un retumu nod.*)
- ¹⁹ E. Bīriņa atmiņas, 25.11.1951. *LNA-LVA*, 200–4–13, 3. lp.
- ²⁰ E. Bīriņa vēstule – paskaidrojums Latvijas ārlietu ministram F. Cielēnam, 28.02.1927. *LNA-LVVA*, 2570–4–157a, 74.–76. lp.
- ²¹ Latvijas un Anglijas tiesu lēmums Eduarda un Ievas Bīriņu šķiršanās lietā. *LNA-LVVA*, 2570–4–157a, 31.–32. lp.
- ²² Akmentiņš. *Es solījos atriebt*, 188. lpp.
- ²³ Sk.: *Siguldas Ziņas*, 1931, 14, 4. lpp.
- ²⁴ *Siguldas Ziņas*, 1929, 8; 1930, 4; u.c.
- ²⁵ Akmentiņš. *Es solījos atriebt*, 187. lpp.
- ²⁶ *Jaunākās Ziņas*, 07.04.1933.
- ²⁷ Jēkabsons, Ščerbinskis (sast.). *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki*, 66.–67. lpp.
- ²⁸ L. Bīriņas lieta. *LZA arhīvs*, 1–15–3988, 2. lp.
- ²⁹ Jēkabsons, Ščerbinskis (sast.). *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki*, 66.–67. lpp.
- ³⁰ E. Bīriņa atmiņas, 25.11.1951. *LNA-LVA*, 200–4–13, 3.–4. lp.

ZINĀTNES DZĪVE

PIEKTAIS BALTIJAS ARHEOLOĢIJAS SEMINĀRS (BASE-5)

Igaunijā Tartu pilsētā 2011. gadā no 27. līdz 29. oktobrim notika jau piektais Baltijas teorētiskās arheoloģijas seminārs (saīsināti pazīstams kā BASE), kuru šoreiz, tāpat kā pirmo semināru 2003. gadā, atkal organizēja Tartu Universitāte. Seminārā gan kā referenti, gan klausītāji jau tradicionāli piedalījās dažādu institūciju pārstāvji no četrām Baltijas jūras reģiona valstīm – Igaunijas, Latvijas, Lietuvas un Somijas. Izvēlēta semināra tēma “Arheoloģija šodien: lietas, kas būtu maināmas” ļāva risināt visai plašu Baltijas arheoloģijas problēmu loku – sākot ar izteikti teorētiskiem līdz dažādiem praktiskiem un tehniskiem jautājumiem. Kopumā tika prezentēti 18 referāti, kas bija sadalīti vairākās tematiskās sekcijās.

Semināra pirmajā referātā Andris Šnē (LU Vēstures un filozofijas fakultāte) iepazīstināja ar pētnieciskajām pieejām un to izmaiņām Latvijas arheoloģijā laikposmā no 20. gs. deviņdesmitajiem gadiem līdz mūsdienām. Šajā kontekstā tika skarts arī daudz plašāks jautājums par Eiropas arheoloģijas aktuālākajām tendencēm, norādot uz līdz šim maz apskatītiem un risinātiem jautājumiem (piemēram, ainavu arheoloģija, publiskā arheoloģija, informācijas tehnoloģiju izmantojums u.c.) Baltijas aizvēstures izpētē.

Sekcijā par statistiskā arheoloģiskā avota attiecībām ar pagātnes norisēm tika nolasīti trīs referāti. Elīna Guščika (LU Latvijas vēstures institūts) analizēja arheoloģiskajā literatūrā tradicionāli izdalītos 1.–4. gs. līdzeros kapus uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauku areālā. Galvenā uzmanība tika vērsta uz šo visai neskaidro liecību atšķirīgo interpretāciju Latvijas un Lietuvas arheoloģijā un dažādu faktoru (pētnieka personības, izpētes metožu, mūsdienu sabiedrības identitātes u.c.) ietekmi noteiktu pagātnes rekonstrukciju izveidē. Estere Orasa (*Ester Oras*, Kembridžas Universitāte) analizēja depoziņu noglabāšanas tradīciju Baltijas reģionā 1.–9. gadsimtā. Balstoties uz depoziņu saturu un vietas, kā arī attiecīgā laika kontekstu, referente parādīja daudzveidīgās iespējas to interpretācijās un paša noglabāšanas procesa rekonstruēšanā. Savukārt Tīna Kuokanena (*Tiina Kuokkanen*) un Anna Kaisa Salmi (*Anna-Kaisa Salmi*) (abas pārstāv Oulu Universitāti) kā vēstures norišu avotu piedāvāja analizēt cilvēka ķermeni. Sasaistot arheoloģisko materiālu ar ikonogrāfisko avotu sniegtajām liecībām par cilvēka uzturu un apģērbu, referente rekonstruēja dažādus

sociālās identitātes jautājumus (vecumu, dzimti (*gender*), statusu utt.) Ziemeļsomijas teritorijas 18. gs. pilsētvidē.

Atsevišķa sekcija bija veltīta jaunākajām pieejām senākā aizvēstures posma saimniecības izpētē. Satu Koivisto (*Satu Koivisto*, Helsinku Universitāte) pievērsās etnoarheoloģijas piedāvātajām iespējām šī jautājuma risināšanā. Analizējot zvejas piederumu veidu un to formu ilgstošu noturīgumu, referente sniedza ieskatu Botnijas līča dienvidu piekrastes zvejniecības raksturā periodā no 6. g.t. beigām līdz 3. g.t. p.m.ē., kas savukārt ļauj tālāk spriest par šīs teritorijas sabiedrību iztikas līdzekļu bāzi un diētu, kā arī par to reakciju uz pārmaiņām ainavā. Valdis Bērziņš (LU Latvijas vēstures institūts) klātesošos iepazīstināja ar zemkopības un lopkopības ieviešanās problemātiku Latvijas arheoloģijā, kas līdz šim cieši saistīta ar protobaltu ienākšanas jautājumu Latvijas teritorijā. Referāta autors pārskatīja līdzšinējos priekšstatus un analizēja tos latviešu kā zemnieku tautas pašidentifikācijas kontekstā.

Semināra otrā diena sākās ar sekciju, kas veltīta reliģijas izpētes jautājumiem Baltijas arheoloģijā. Alģimants Merkevičs (*Algimantas Merkevičius*, Viļņas Universitāte) pievērsās aizvēstures beigu reliģisko norišu rekonstrukcijas iespējām Austrumbaltijā. Par pamatu tika ņemts Kurmaiču mikroreģions, kur jaunākajos pētījumos izdalītas divas atsevišķas darbības zonas – profānā un sakrālā. Referāta ietvaros tika skarts arī plašāks teorētisks jautājums par reliģisko liecību (vietu, dažādu konstrukciju, artefaktu, simbolu u.c.) identifikāciju arheoloģiskajā materiālā, mēģinot definēt vairākus sakrālā aspekta atpazīšanas kritērijus. Šo A. Merkeviča aizsāktu diskusiju turpināja Sonja Hukantaivala (*Sonja Hukantaival*, Turku Universitāte) ar referātu, kas bija tieši veltīts rituālo un ikdienas darbību identifikācijas problēmām. Autore izsekoja šī jautājuma risinājumiem historiogrāfijā līdz pat pēdējā laika Eiropas arheoloģijā aktuālajai pieejai strikti nenodalīt pagātnes norises un liecības kādās mūsdienu kategorijās.

Divas sekcijas bija veltītas dažādām arheoloģijas izpētes pieejām un metodēm – gan teorētiskām, gan tehniskām. Teorētiskie arheoloģiskā materiāla izpētes jautājumi tika iztirzāti trīs referātos. Jāks Mells (*Jaak Mäll*, Igaunijas Vēstures muzejs) piedāvāja noraidoši skatīties uz jebkādam definētām pieejām jeb paradigmām arheoloģiskā materiāla interpretācijās, kā vienīgo alternatīvu piedāvājot kritisku racionālismu. Savukārt Marko Marila (*Marko Marila*, Helsinku Universitāte), kritiski analizējot mūsdienu priekšstatus par artefaktiem un pagātnes norisēm, sniedza ieskatu par pragmatisma pielietojuma iespējām arheoloģijā. Turpinot iztirzāt jautājumu par arheoloģiskā materiāla uztveri mūsdienās un tā ietekmi uz mūsu priekšstatiem par pagātni, Ēro Mūrameki (*Eero Muuramäki*, Turku Universitāte) pievērsās zinātniskā reālisma pielietojumam

arheoloģijā. Bez šiem teorētiskās ievirzes priekšlasījumiem trīs referāti bija veltīti arī tehniskajām arheoloģiskā materiāla izpētes metodēm. Giedre Motuzaitē-Matuzevičūte (*Giedre Motuzaitē-Motuzevičiūtē*, Kembridžas Universitāte) norādīja uz līdzšinējām kļūdām un turpmākām ievirzēm Austrumbaltijas reģiona arheoloģiskā materiāla hronoloģijas noteikšanā ar radioaktīvā oglekļa (^{14}C) datēšanas metodi. Referātā tika apskatīti šai datēšanas metodei piemērotākie materiāli un to apjoms, kā arī vērsta uzmanība uz dažādiem blakusfaktoriem, kas var ietekmēt analīžu rezultātus, tādējādi norādot kļūdainu attiecīgo paraugu hronoloģiju. Rūta Kačkute (*Rūta Kačkutē*, Viļņas Universitāte) iepazīstināja ar līdz šim Baltijas arheoloģijā samērā maz izmantotās korespondences analīzes metodes iespējām skaitliski apjomīgā aizvēstures materiāla sistematizēšanā, korelēšanā un izpētē. Savukārt Roms Jarockis (*Romas Jarockis*, Klaipēdas Universitāte) pievērsās Baltijas arheoloģijā maz apgūtām, taču perspektīvām lauka izpētes metodēm. Referātā tika apskatīti jaunāko Lietuvas teritorijā veikto aerālās arheoloģijas un ģeofizikālo pētījumu rezultāti, kas, iepriekš pārbaudot dažādas uzrādītās anomālijas ar arheoloģiskām metodēm, atsevišķos aspektos arheoloģiskos pieminekļus ļauj pētīt, arī neiejaucoties to struktūrā.

Semināra priekšlasījumu daļu noslēdza referāti, kuros tika apskatīta arheologa daudznozīmīgā loma mūsdienu pasaulē un sabiedrībā. Līsa Livina (*Līsa Livin*, Tartu Universitāte) pievērsās ētikas jautājumam arheologa profesijā. Tika skarts aktuāls jautājums par arheoloģisko pieminekļu nozīmības izvērtējumu un aizsardzību, saistībā ar ko arheologs atsevišķos gadījumos var būtiski ietekmēt dažādus procesus (rūpniecības, infrastruktūras u.c. attīstību) apkārtējā vidē. Aizsākto diskusiju par pieminekļu aizsardzību turpināja Ingrīda Ulste (*Ingrid Ulst*, Tartu Universitāte), īpašu uzmanību veltot šobrīd visā Baltijas reģionā aktuālajai t.s. mantraču postījumu problēmai. Kā viens no risinājumiem tika piedāvāta Igaunijā pavisam nesen uzsāktā t.s. mantraču apmācības programma un sertificēšana, tādējādi radot līdzatbildību un izpratni par arheoloģisko pieminekļu saglabāšanu un nejauši atklāto pieminekļu reģistrēšanu. Tāpat autore norādīja uz dažādu institūciju, sabiedrisko mediju, kā arī ikviena sabiedrības locekļa atbildību pieminekļu aizsardzībā.

Bez apskatītajiem priekšlasījumiem tika prezentēti arī divi t.s. stenda referāti. Martins Malve (*Martin Malve*, Tartu Universitāte), balstoties uz Tartu apkārtnes kapulauku materiālu, bija sagatavojis ieskatu par sifilisa radītajām kaulu paleopatoloģijām. Savukārt Kati Mirjama Sarajervi (*Kati Mirjam Sarajärvi*, Somija) deva ieskatu par senāko stikla priekšmetu atradumiem un to datējumu Botnijas līča apkaimē.

Jāpiemin, ka seminārā bija iekļautas arī divas ekskursijas, ko vadīja Martins Malve un Anti Lillaks (*Anti Lillak*, Tartu Universitāte). Viena

ekskursija bija pa naksnīgo Tartu pilsētu, bet semināru noslēdza pilsētas tuvākās apkārtnes arheoloģisko pieminekļu apskate dienas garumā. Tartu pilsētā galvenā uzmanība tika veltīta arheoloģiski pētītajām vietām, sniedzot ieskatu jaunākajos atklājumos par pilsētas izveidošanās un attīstības vēsturi. Arī Tartu apkārtnē tika apskatīti tieši arheoloģiski pētītie pieminekļi. Ekskursija sākās ar 15. gs. beigās celtās Puhjas (*Puhja*) baznīcas un kapsētas apskati. Tāpat tika apmeklēts interesants ar periodu no 1. g.t. pirmās puses līdz 13.–14. gs. datējams pieminekļu komplekss – Altļāri (*Alt-Laari*) pilskalns ar apmetnes vietu, kā arī pavisam netālu – ap 0,5 km attālumā esošais Erumē (*Erumäe*) pilskalns. Vēl viena no apmeklētajām senajām dzīvesvietām bija gan ar mūsu ēras sākumu, gan ar periodu no 8. līdz 11. gs. datējamais Pēdu (*Peedu*) pilskalns, kas uzskatāms par pirmo plašāk pētīto šāda veida nocietināto dzīvesvietu Igaunijā. No apbedījumu vietām bez minētās baznīcas kapsētas vēl tika apskatīta no viduslaikiem līdz pat 18. gs. izmantotā Vellaveres (*Vellavere*) ciema kapsēta. Savukārt ekskursijas noslēgumā tika apmeklēti Jāgupi (*Jaagupi*) tarandu kapi, kas ir uzskatāms piemērs visplašāk izplatītajam agrā dzelzs laikmeta (1.–4. gs.) apbedīšanas tradīciju veidam Igaunijas teritorijā.

Kopumā piektajā teorētiskajā Baltijas arheoloģijas seminārā tika iezīmētas daudzas nozīmīgas, līdz šim Baltijas arheoloģijā maz risinātas problēmas, sniedzot jaunus virzienus turpmākai Baltijas arheoloģijas attīstībai. Jau pati teorētiskā arheoloģija Baltijā līdz šim ir maz skarta un joprojām nenovērtēta. Par to liecina arī atkāpes no sākotnējās teorētiskās ievirzes pašā seminārā, kur viena no sekcijām bija veltīta tehniskajām izpētes metodēm. Arī tām Baltijas arheoloģijā, bez šaubām, ir ļoti nozīmīga loma, tomēr tieši teorētiskā arheoloģija paver visplašākās iespējas atsevišķus, ar tehniskām metodēm noskaidrotus faktus sasaistīt kādā vienotā aizvēstures vai vēstures stāstā. Visi šī Baltijas arheoloģijas semināra referāti, tāpat kā iepriekšējos semināros prezentētie, tiks publicēti atsevišķā rakstu krājumā, ko plānots izdot līdz nākamajam semināram. Sestais Baltijas teorētiskās arheoloģijas seminārs paredzēts 20113. gadā Lietuvā.

Elīna Guščika

ATSKAITES SESIJA PAR ARHEOLOGU UN ANTROPOLOGU PĒTĪJUMIEM LATVIJĀ 2010. UN 2011. GADĀ

2012. gada 26. aprīlī norisinājās LU Latvijas vēstures institūta organizētā kārtējā atskaites sesija par arheologu un antropologu pētījumiem Latvijā 2010. un 2011. gadā. LU Latvijas vēstures institūta direktors Guntis

Zemītis, atklājot sesiju, uzsvēra, ka sesijas vienmēr ir bijušas nozīmīgs pasākums, kas pulcējis ne tikai arheologus, bet arī citus humanitāro nozaru speciālistus un radošo specialitāšu pārstāvjus, un izteica cerību, ka tikpat liela interese par arheoloģiju saglabāsies arī nākotnē.

Atskaites sesijā tika nolasīti 12 referāti. Lielākajā daļā referātu tika aplūkoti lauka pētījumu (izrakumu un arheoloģisko pieminekļu apzināšanas) rezultāti, bet četri ziņojumi bija veltīti atsevišķu tēmu izpētes rezultātiem.

Sesijas programmu aizsāka **Valdis Bērziņš** un **Ilga Zagorska** ar ziņojumu par jaunākajiem arheoloģiskajiem pētījumiem Riņņukalna apmetnē, kas norisinājušies ciešā sadarbībā ar Vācijas zinātniekiem. 2010. gadā tika veikti zemūdens pētījumi Salacas upē starp Kaulēnkalmu un Riņņukalmu, kur tika iegūti apstrādāta kaula un raga atradumi, bet 2011. gada vasarā arheoloģiskā izpēte norisinājās Riņņukalna apmetnē. Pirms arheoloģiskajiem izrakumiem apmetnes teritorijā Ķīles Universitātes speciālisti veica ģeofizikālo apsekošana ar magnetometru un ģeoradaru. Apmetnē tika konstatēti 20 netraucēti gliemeņu vāciņu un zivju kaulu slāņi, kas datējami ar vidējā neolīta beigū posmu vai vēlo neolītu, bet apmetnes apdzīvotības sākumu pētnieki saista ar vidējā neolīta sākumposmu. Arheoloģiskajā izpētē līdztekus Latvijas vēstures institūta akmens laikmeta pētnieku grupai piedalījās pārstāvji no Baltijas un Skandināvijas arheoloģiskās pētniecības centra Šlēsvīgā (Vācija). Izrakumi Riņņukalna kekenmedingā jeb gliemeņu vāciņu kaudzē sniedza liecības par netraucētiem gliemeņu vāciņu un zivju kaulu slāņiem un apliecināja ģeoradara metodes efektivitāti šāda veida objektos.

Inna Lazdiņa un **Elīna Guščika** ziņoja par Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes organizētajiem vēstures studentu arheoloģiskās prakses izrakumiem Mežītē 2010. un 2011. gadā. Andreja Vaska un Innas Lazdiņas vadītie izrakumi Mežītes pilskalna apmetnē sniedza jaunas liecības par vēlā dzelzs laikmeta apdzīvotību. Izrakumos tika iegūts bagātīgs arheoloģisko materiālu klāsts, kas sniedz norādes gan par saimniecisko darbību, gan tirdzniecību. Pēc atradumiem var spriest, ka Mežītes pilskalna apmetnes rietumu daļa apdzīvota no 10./11. līdz 13. gadsimtam. Kopumā Mežīte uzskatāma par ievērojamu centru, kas gājusi bojā krustnešu uzbrukumā. Līdztekus arheoloģiskajiem izrakumiem uzsākta apmetnes robežu precizēšana, lietojot zondēšanas un fosfātu analīzes metodi. Mežītes kompleksa pētniecībā tika izmantotas ģeomagnētiskās metodes – Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas (VKPAI) pārstāvji ar ģeoradara palīdzību noteica kultūrslāņa biezumu un anomālijas. Sadarbībā ar Vācijas arheoloģijas institūtu apmetnes un kapulauka teritorijā tika veikti ģeomagnetometriskie pētījumi, tomēr tie nedeva pietiekamus rezultātus.

Elīna Guščika sniedza ieskatu par jaunākajiem pētījumiem Mežītes kapulaukā, kas tiek pētīts jau no 2009. gada. Izpētītajā kapulauka teritorijā kopā atsegti seši apbedījumi un iegūti savrupatradumi no izpostītiem kapiem, kas datējami ar 11.–12. gadsimtu. Kapulaukā mirušie apbedīti nededzināti 40–50 cm dziļās kapa bedrēs uzkalna augtākajā daļā. Kapu inventārā analogas iezīmes pētniece saskata gan baltu, gan somu kultūrā, bet kapulaukā apbedīto piederību saista ar Baltijas somiem. Kapulaukā iegūtajam senlietu materiālam saskatāmas analogijas vēl 16 vietās Tukuma un Talsu novadā.

Ingrīda Virse (referāta līdzautors **Ritvars Ritums**) informēja par pieminekļu apsekošanu un ģeofizikāliem pētījumiem Grobiņas arheoloģiskajā kompleksā, kas veikti sadarbībā ar arheologiem un ģeofiziķiem no Vācijas (Šlēsviga, Ķīle). Šo pētījumu mērķis bija noskaidrot magneto-metrisko mērījumu un ģeoradara izmantošanas nozīmīgumu Grobiņas arheoloģisko pieminekļu pētniecībā. Pētījumi kopumā tika veikti sešos pieminekļos. Skabāržkalna pilskalnā, lai noskaidrotu kultūrslāņa biezumu, veica arī ģeoloģiskos urbumus. Tie uzrādīja kultūrslāni, kas pārsniedza 2 m, bet iespējamā akas vietā tas sasniedza 4 metrus. Uz šo pētījuma pamata plāno veikt izrakumus minētajos pieminekļos, jo šīs metodes ir tikai palīgs izrakumu sagatavošanas posmā, bet neaizstāj pašus izrakumus.

Zigrīda Apala (referāta līdzautors **Oskars Ušpelis**) ziņoja par arheoloģisko uzraudzību zemzemes komunikāciju izbūvei Cēsīs, kas aptvēra lielāko daļu vecpilsētas. 2010. gadā līdztekus uzraudzības darbiem Cēsu pils parkā notika arheoloģiskie izrakumi Riekstukalnā, kuru laikā tika atsegta aizsargsiena. 2011. gadā norisa neliela apjoma izpētes darbi Cēsu pils teritorijā. Uzraudzības darbi vecpilsētas austrumu daļā ļāva lokalizēt pilsētas aizsargmūra atrašanās vietu (Podnieku iela) un noteikt Sv. Jāņa baznīcas kapsētas aptuveno ZR un ZA robežu. Vecpilsētas rietumu daļā iepriekš nepostītu kultūrslāni konstatēja L. Katrīnas ielā, kur atklāja 13 m garu koku seguma klāstu, un L. Kalēju ielā, atsedzot senākus ielas bruģa segumus divos līmeņos. Katrīnas un Palasta ielas krustojuma rajonā atsegts dolomītakmeņu mūra fragments.

Ieskatu par arheoloģiskajiem pētījumiem Kobronskanstī 2010. un 2011. gadā sniedza **Andris Šnē**. Šeit pētniecība saistīta ar LU Dabaszinātņu akadēmiskā centra jaunā korpusa izbūvi. Izrakumos piedalījās LU Vēstures un filozofijas fakultātes studenti. Izrakumos konstatēja 17. gs. kultūrslāni ar bagātīgu artefaktu klāstu (saules pulkstenis, maizes lize, monētu depozi) un dažādām izbūvju paliekām (maltuve, atkritumu bedre, notekgrāvis). Kobronskanstī veikti radiolokācijas pētījumi, lai noteiktu slāņus un to anomālijas – iespējamās celtņu vietas, kuru pētniecība vēl tiks turpināta. Šai 17. gadsimtā celtajai fortifikācijas būvei bija liela loma Rīgas pilsētas aizsardzībā, un savu nozīmi tā zaudēja 19. gadsimtā.

Juris Urtāns ziņoja par akmens krustu atradumiem un to pētniecību Piedrujas Tolojevcu kapsētā. Šai kapsētā atrasti astoņi krusti ar dažāda veida krustu iecirtumiem, un tie ir līdz šim vienīgie Latvijā zināmie astoņi vienkopus novietotie krusti. J. Urtāns šos krustus saista ar kapsētas senāko daļu, kuru viņš apzināšanas laikā arī uzmērīja. Lielākā daļa šo krustu ir iegrimuši zemē, sašķiebušies vai izgāzušies. Kopumā J. Urtāns šo vietu uzskata par unikālu un grūti datējamus krustus skaidro ar individuālām kapa, nevis visas kapsētas zīmēm.

Rūdolfa Brūža referāts bija veltīts līdz šim maz praktizētiem etnoarheoloģiskajiem pētījumiem, kas notika Dzirciema “Bisniekos” 2010. un 2011. gadā. Pētījumi tika veikti rakstnieka Ernesta Birznieka-Upīša dzimtajās mājās, izmantojot gan etnogrāfiskās liecības, gan arheoloģisko izpēti. Izrakumi notika dzīvojamās mājas un staļļa vietā, kas ļāva dabā precīzi lokalizēt šo ēku atrašanās vietas. Kartogrāfiskais materiāls un mājas apraksts ļāva precīzāk noteikt dzīvojamās mājas plānojumu.

Ieskatu Jelgavas Sv. Trīsvienības baznīcas bioarheoloģiskā materiāla izpētē sniedza **Guntis Gerhards** (referāta līdzautori – **Mārtiņš Lūsēns** un **Elīna Pētersone-Gordina**). Referāts bija balstīts uz iepriekšējo gadu arheoloģiskajiem izrakumiem Jelgavas Sv. Trīsvienības baznīcā, kuru laikā tika atklāti trīs kārtās likti 107 kapi. Šai baznīcā apbedīto iedzīvotāju bioarheoloģiskā izpēte sniedza ziņas par dzīves kvalitāti un stresa ietekmi. G. Gerhards apbedītajiem konstatējis dažādas traumas (lūzumi, zobena cirtieni), slimības (rahīts, cinga), stresu (zobu augšanas izmaiņas, slikts zobu stāvoklis) un ķermeņa garuma izmaiņas. Pēdējās pētnieks skaidro ar dažādiem sociālajiem slāņiem pieejamo atšķirīgo pārtikas kvalitāti un dzīves apstākļiem.

Gunita Zariņa sniedza ieskatu jaunākajos pētījumos par Doles Ķivutkalna iedzīvotājiem. Viņa informēja par Somijas Dabas vēstures muzeja datēšanas laboratorijā Helsinkos veiktajiem Ķivutkalna pilskalna kultūrslāņa un kapulauka apbedījumu datējumiem, kas variē no 2600 līdz 2440 gadiem pirms mūsdienām. Doles Ķivutkalna iedzīvotāju dzīves kvalitātes noteikšanā izmantotas dažādas ķīmiskā sastāva analīžu metodes (oglekļa, slāpekļa), kas ļāva secināt, ka šie iedzīvotāji uzturā lietojuši mazāk zivju nekā Zvejnieku kapulaukā apbedītie. Paaugstinātu oglekļa izotopu vērtību saista ar prosas lietošanu uzturā. Salīdzinot šo izotopu vērtību pieaugušiem indivīdiem un bērniem, paaugstināta koncentrācija konstatēta 1,2–2 gadus veciem bērniem. G. Zariņa šo starpību skaidro ar to, ka bērni līdztekus mātes pienam uzturā lietojuši prosas putru.

Roberts Spirģis sniedza jaunu interpretāciju par t.s. Smoļenskas tipa zoomorfo piekariņu atradumiem Latvijā. Šos piekariņus, kas Latvijas arheoloģijā pētījumos saukti par “plakanajiem zirdziņiem” un līdz šim saistīti

ar pagāniskajiem ticējumiem, R. Spirģis saista ar bestiārijos attēlotajiem levkrotiem. Pētnieks šiem zoomorfiem piekariņiem nesaskata līdzību kādai dabā esošai būtnei, bet gan uzskata tos par kāda fantastiska dzīvnieka attēlojumu, kuram ir līdzīgas iezīmes ar zirgu, teļu, lūsi vai suni. R. Spirģis Daugmali uzskata par vienu no lielākajiem krustiņu izgatavošanas centriem Austrumbaltijā, kur 12. gs. sākusies arī zoomorfo piekariņu masveida izgatavošana. Šo piekariņus sastopamību Daugavas lejtecē viņš saista ar kristietības izplatīšanos no austrumiem. Piekariņus pētnieks asociē ar amuletiem nokļūšanai paradīzē, un to popularitāti skaidro ar baznīcu un klosteru aktivitātēm kristīgās ticības izplatīšanā.

Sandra Zirne nolasīja referātu par Latvijas arheoloģiskā mantojuma aizsardzības aktuālām problēmām, aplūkojot tās Eiropas kontekstā. VKPAI 2011. gadā izrakumu atļaujas izsniegusi 76 personām, to skaitā jaunajam arheologam kopā ar vadītāju 2010. un 2011. gadā izdota pa vienai atļaujai katru gadu. Lielākais skaits atļauju izdots arheoloģiskās uzraudzības darbu veikšanai.

S. Zirne sniedza salīdzinošu ieskatu Latvijas un Eiropas arheoloģiskā mantojuma aizsardzības likumdošanā. Referente īpašu uzmanību veltīja dažādu valstu praksei metāldetektoru izmantošanas ierobežošanai, normatīvajiem regulējumiem par īpašuma tiesībām uz atradumiem, sabiedrības izglītošanas veidiem u.c. jautājumiem. Pēdējos gados metāldetektoru lietošana Latvijā sasniegusi kulmināciju, ne mazāk mantu meklēšana ar metāldetektoriem tiek piekopta arī daudzās citās valstīs. Cilvēki, kam mantu meklēšana ir hobijs, nodara ievērojamus postījumus arheoloģiskajam mantojumam. Pieņemtie normatīvie regulējumi dažādās valstīs ir atšķirīgi un ne vienmēr efektīvi. Tāpat sadarbības modeļi starp metāldetektoristiem un arheologiem ir dažādi. Referente skāra arī jautājumu par arheoloģisko priekšmetu tirgošanu interneta portālos, kas krietni pieaugusi. Latvijā par pieminekļu postīšanu sešos gadījumos ir ierosināts kriminālprocess, kas paredz soda sankcijas. S. Zirne īpašu uzmanību veltīja jautājumam par sabiedrības izglītošanu. Latvijā skolu programmās nav iekļauti pieminekļu aizsardzības jautājumi. Referente informēja par uzsāktajām darbībām, lai veiktu grozījumus Latvijas normatīvajos aktos, kas uzlabotu arheoloģiskā mantojuma aizsardzību.

Sesijas noslēgumā diskusijās galvenā uzmanība tika pievērsta Roberta Spirģa un Sandras Zirnes referātiem. R. Spirģis sniedza jaunu interpretāciju par Smoļenskas tipa zoomorfo piekariņu atradumiem Latvijā, kas izraisīja plašas diskusijas arheologu vidū. Domu apmaiņā iesaistījās G. Zemītis, A. Vijups, A. Šnē, J. Ciglis. Tika norādīts: ja jebkuru simbolu saistītu ar kristietību, šeit būtu bijis milzīgs kristietības centrs. Diskusijās tika izvirzīts jautājums, vai piekariņa nēsātājs bija kristietis, vai tas tika

pielāgots vietējai ideoloģijai. Tika diskutēts arī par kristietības un bestiāriju nozīmi šo piekariņu izplatībā Latvijas teritorijā. Šajā sakarā A. Vijups norādīja, ka Austrumeiropā nav atrasti bestiāriji, līdz ar to zūd šo tēlu semantika, jo valkātājiem bija jāredz bestiāriji. Viņš apšaubīja iespēju, ka ar bestiārijiem saskārās Daugavas lejteces iedzīvotāji. Turpretī A. Šnē šo laiku vēl nesaista ar kristietību un rakstīto vārdu. Tāpat uzsvēra, ka šādā veidā tiek pārspīlēta artefaktu nozīme, jo uz šo laiku krievu rakstītie avoti ir “pavisam klusi” un nerunā par apzinātas kristietības ieviešanu. Šos komentārus centās atspēkot R. Spirģis, norādot, ka rakstītie avoti klusē arī par kristietības ieviešanas procesiem Senkrievijā, bet par to runā tikai lietiskie avoti. Tāpat viņš norādīja, ka kristietības ieviešana norisinājās arī bez sabiedrības rakstītprasmes.

Par kultūras mantojuma aizsardzību S. Zirnes referātā izskanējušo domu kontekstā savu viedokli izteica arheologi G. Zemītis, A. Šnē un B. Eglāja. Viens no šīs diskusijas pamatjautājumiem bija par iemesliem, kas liedz pieņemt stingrus lēmumus pieminekļu aizsardzības jomā. Uz to S. Zirne norādīja, ka šobrīd arheoloģija un bizness atrodas vienā kaušā, šādi stingrāki nosacījumi ierobežo cilvēku tiesības un brīvību. Tāpat arī arheoloģiskais mantojums nevar kavēt ekonomikas attīstību. Šādi stingrāki ierobežojumi izriet no tā, ka Latvija ir pievienojusies Eiropas Arheologu konsilijam. Tika skarts jautājums par to, kas izstrādā noteikumus būvniekiem Eiropas projektos un kāda vieta tajos ir arheoloģijai. Uzmanība tika pievērsta arī jautājumam par arheoloģiskā mantojuma popularizēšanu. A. Šnē norādīja, ka kopīgi jāsadarbjas zinātniekiem un pedagogiem, jo sabiedrības izglītošana un arheoloģijas popularizēšana ir svarīgāka par likumdošanu. Līdz ar to jāpiestrādā, lai sabiedrība saprastu, ka arheoloģija ir daļa no identitātes.

Atskaites sesiju papildināja astoņi stenda referāti, kas sniedza vizuālu priekšstatu par pētītajiem pieminekļiem un tajos iegūtajiem rezultātiem, kur varēja aplūkot atrastās senlietas, zīmētos plānus un fotogrāfijas. Četri no šiem stenda referātiem papildināja nolasītos ziņojumus.

Divu pēdējo gadu arheoloģisko izrakumu rezultāti plašāk atspoguļoti krājumā “Arheologu pētījumi Latvijā 2010. un 2011. gadā”. Jācer, ka tuvākajā laikā tiks publicēti arī raksti par sesijā aplūkotajām tēmām – par kristietību, pieminekļu aizsardzības jautājumiem, jaunajām atziņām par Doles Ķivutkalna iedzīvotājiem un Jelgavas Sv. Trīsvienības baznīcā apbedītajiem.

Atskaites sesiju par arheologu un antropologu pētījumiem Latvijā 2010. un 2011. gadā noklausījās 100 dalībnieki no dažādām valsts institūcijām un privātām struktūrām.

KONFERENCE “CASTELLA MARIS BALTICI XI” ZVIEDRIJĀ

Baltijas jūras piekrastes valstu viduslaiku piļu izpētes 11. konference “Castella Maris Baltici” šopavasār no 28. maija līdz 1. jūnijam notika Zviedrijas dienvidos Skones lēnē. Vispirms dalībnieki sapulcējās Malmē un pēc tam četras dienas pavadīja Bergakungenas konferenču centrā Ūsbi (*Osby*) pievārtē. Konferenci “Castella Maris Baltici XI” organizēja Malmes muzeju apvienības krātuves vadītājs Andersss Reisnerts (*Reisnert*), muzeja darbiniece Katarina Ēdmane (*Ödman*) un Lundas Universitātes pasniedzējs Andersss Ēdmans (*Ödman*). Tajā piedalījās ap 40 dalībnieku – arheologi, būvpētnieki, vēsturnieki, mākslas vēsturnieki, augstskolu pasniedzēji, muzeju darbinieki un pieminekļu aizsardzības speciālisti no Dānijas, Zviedrijas, Somijas, Krievijas, Igaunijas, Polijas, Čehijas, Ungārijas, Vācijas un divas Latvijas pārstāves – Turaidas muzejrezervāta vēsturniece Vija Stikāne un šī ziņojuma autore. Diemžēl vairāki pastāvīgi šī konferenču cikla dalībnieki nebija varējuši ierasties, tāpēc nolasīto referātu skaits saruka līdz 17. Tos papildināja piecu posteru demonstrēšana. Tāpat kā iepriekšējās cikla “Castella Maris Baltici” konferencēs, arī šoreiz organizatori Zviedrijā bija izvēlējušies vienu galveno tēmu, iesakot pētīt viduslaiku piļu saimniecību. Tomēr lielākoties referenti iepazīstināja ar jaunākajiem atklājumiem vai deva pārskatu par saviem aktuālajiem pētījumiem, kas ar piļu saimniecību saistīti diezgan nosacīti.

Konferences atklāšanai sekoja gandrīz stundu garš ievadreferāts, kurā Zviedrijas pārstāvis arheologs Andersss Ēdmans sniedza plašu pārskatu par Skones pilīm, kas viduslaikos piederēja Dānijai, iepazīstināja ar to hronoloģiju un izvietojumu, kā arī raksturoja celtniecības gaitu un noietinājumu veidošanas apstākļus.

Vienu no interesantākajiem referātiem nolasīja Turku Universitātes asociētais profesors Kari Uotila, iepazīstinot ar plaša, kompleksa pētījuma rezultātiem, kas ļāvuši noteikt mūra celtniecības pārtraukuma iemeslus Somijā 15. gs. trešajā ceturksnī. Dendrohronologu un purvu pētnieku iegūtie dati liecinot par vulkānu aktivitāti un klimata izmaiņu sākumu 1453. gadā. Tolaik iestājies vairākus gadu desmitus ilgs aukstuma periods, kad gaisa temperatūra noslīdējusi krietni zem vidējās. Aukstā laika dēļ izsīkuši pārtikas krājumi un mazinājies iedzīvotāju skaits, kas varētu tikt nodarbināti piļu celtniecībā. Bez tam kaļķu java sacietē tikai tad, ja ilgāku laiku gan dienā, gan naktī temperatūra ir vismaz +5 °C. Šāds siltums minētajos gadu desmitos pastāvējis labi ja nepilnus divus mēnešus vasarā, kas lielu mūra celtni būvēšanai ir krietni par maz. Tā kā Somijā nav rakstīto avotu par šo laiku, tad iegūtā jaunā informācija ir sevišķi nozīmīga. Bez tam tā rosināja pārdomas arī citu valstu pētniekiem.

Vairāki referāti bija veltīti agrajām pilīm – rietumslāvu pilskalniem. Georga Augusta Getingenes Universitātes profesors Fēlikss Bīrmans (*Biermann*) iepazīstināja ar zemes vaļņu un mākslīgi uzbūrtu pauguru nocietinājumiem, kurus rietumslāvi cēla no 9. līdz 13. gs. Baltijas jūras piekrastē tagadējās Vācijas ziemeļdaļā. Tur veikta sistemātiska arheoloģiska izpēte, un izrakumi devuši iespēju ne tikai precizēt šo pieminekļu hronoloģiju, bet arī rekonstruēt to iedzīvotāju dzīvesveidu un nocietinājumu izskatu. Agro piļu izpētei pievērsies arī Getingenes Universitātes doktorants Andreass Kīzellers (*Kieseler*), kurš referātā aplūkoja 9.–12. gs. nocietinājumu tipus un to saimniecisko nozīmi Rīgenes salā.

Par savu jaunāko pētījumu rezultātiem referēja arī citu valstu arheologi, lielākoties pievērsoties atsevišķiem pieminekļiem. Tallinas Universitātes Vēstures institūta līdzstrādnieks Villu Kadakass (*Kadakas*) iepazīstināja ar jaunāko izrakumu rezultātiem nocietinātā Padises klostera teritorijā, kur pētīta ūdensapgādes un notekūdeņu izvadīšanas sistēma. Interesanti, ka visas trīs klosterī atklātās akas atradušās pagrabtelpās. Igauņu arheologs Arvi Hāks (*Haak*) no Tartu pilsētas muzeja iepazīstināja ar Vilandes pils 13.–14. gs. arheoloģisko materiālu izvērtējumu, kas ļāvis pili konstatēt vairāk luksusa priekšmetu nekā pilsētā un līdz ar to pamatot pils iedzīvotāju augstāku sociālo stāvokli. Dāņu arheologs Leifs Plits Lauritsens (*Lauritsen*) no Lollandes-Falsteras muzeja bija apkopojis informāciju par Nikēbingas pils pārbūvēm no 15. gs. vidus līdz 18. gs. sākumam, nedaudzās izrakumu liecības papildinot ar rakstīto avotu un plānu sniegtajām ziņām. Krievu pētnieks Pjotrs Sorokins turpināja iepriekšējās “Castella Maris Baltici” konferencēs iesākto tēmu par izrakumiem Pēterburgā zviedru cietokšņa Landskronas vietā pussalā starp Ņevu un Ohtu.

Otru grupu veidoja referāti, kas galvenokārt balstījās uz rakstīto avotu ziņu apkopojumu, to papildinot ar citu nozaru pētījumu sniegtajiem datiem. Linčēpingas pieminekļu valdes speciālists Martins Hansons (*Hansson*) pievērsās Bergkvaras pilij, mēģinot skaidrot tās viduslaiku saimniecības sastāvdaļas – dzirnavas, zivju dīkus, briežu dārzu u.c. ne tikai kā praktiska labuma devējus, bet arī kā pils sociālā nozīmīguma simbolus un speciāli izvēlētus “aristokrātiskas ainavas” elementus. Dānijas Nacionālā muzeja līdzstrādniece Viviana Etinga (*Etting*), balstoties uz rakstītajiem avotiem, savā referātā pamatoja piļu celtniecības izplatīšanos Ēresunda krastos 14. gadsimtā. Otra dāņu vēsturniece Heidi Mariā Mellere-Nilsena (*Møller Nielsen*) referēja par jaunākajiem rezultātiem Holbekas pils būvīpētē, kur konstatēta dažādu pārbūvju secība. Toruņas Universitātes pasniedzējs mākslas vēsturnieks Kazimežs Pospešņijs (*Pospieszny*) pievērsās saimniecības telpu izvietojumam Vācu ordeņa pilīs Prūsijā, balstoties uz plānu un rakstīto avotu liecībām. Vroclavas Universitātes Etnoloģijas

un kultūrantropoloģijas nodaļas līdzstrādnieks Arturs Boguševičs (*Boguszewicz*) referēja par Silēzijas piļu materiālo kultūru, izmantojot 15. gs. inventāru sarakstu salīdzinājumu ar arheoloģiskajiem atradumiem. Latvijas vēstures institūta pārstāve Ieva Ose pievērsās Latvijas 13.–16. gs. pilim kā saimniecības centriem, dodot informācijas apkopojumu no rakstītajiem un arheoloģiskajiem avotiem, kā arī senākajiem plāniem un kartēm.

Vairāki referenti bija ieradušies no Viduseiropas valstīm un aplūkoja viduslaiku pieminekļus, kas atrodas salīdzinoši tālu no Baltijas jūras. Čehijas Arheoloģijas institūta profesors Tomāšs Durdīks (*Durdík*) referēja par t.s. demonstratīvo arhitektūru, kas atklājas Bohēmijas piļu izskata saistībā ar īpašnieka ambīcijām un sociālo stāvokli. Lodzas Universitātes arheologs Aleksandrs Andžejevskis (*Andrzejewski*) pievērsās jaunākajiem atklājumiem izrakumos Pinčovas pili Polijas dienviddaļā, bet Budapeštas Universitātes doktorants Maksims Mordovins parādīja ungāru-osmaņu karu laikā 16.–17. gs. celto nocietinājumu jaunās arhitektūras iezīmes.

No konferences laikā demonstrētajiem posteriem var atzīmēt jaunā čehu arheologa Jozefa Hložeka (*Hložek*) apkopojošo pārskatu par Bohēmijas piļu priekšpiļu izveidojumu un saimniecisko nozīmi. Citu posteru autori rādīja savu jaunāko izrakumu materiālus – igaunis Garels Pīa (*Püüia*) par Kuresāres pili, bet krievu pētnieki Aleksandrs Hohlovs par Kēnigsbergas pilsētas 16. gs. atradumiem un Ilja Antipovs par Novgorodas cietokšņiem.

Pēcpusdienās konferences dalībniekiem bija iespēja ekskursijās iepazīties ar Skones ievērojamākajām viduslaiku pilīm, pilsvietām, baznīcām un cietokšņiem – Lindholmu, Tosterupu, Bollerupu, Glimingehusu, Hel-singborgu, Lundu u.c. Jāatzīst, ka visi pieminekļi bija kopti, drupas konservētas, celtnes labi uzturētas vai restaurētas, tūristiem ērti pieejamas un apgādātas ar informatīvām plāksnēm, kas parāda Zviedrijas pieminekļu aizsardzības augsto līmeni.

Konferences laikā tika prezentēts rakstu krājums “Castella Maris Baltici X”, kurā apkopoti referāti no iepriekšējās Baltijas jūras piļu pētnieku tikšanās reizes Somijā 2009. gada rudenī. Diemžēl 9. konferences referātu krājums Krievijā vēl arvien nav iespiests. Nākamā – “Castella Maris Baltici XII” konference plānota pēc diviem gadiem Polijā.

Šī ziņojuma autores piedalīšanās konferencē “Castella Maris Baltici XI” Zviedrijā bija iespējama, pateicoties Eiropas Savienības Izglītības, audio-vizuālās un kultūras izpildaģentūras piešķirtā granta CLT2011/VOL121/*Europäische Burgen als herausragende Zentren frühen Kulturaustausches im Mittelalter* (Eiropas pilis kā izcili centri agrajā kultūras apmaiņā viduslaikos) finansējumam.

6. SĒLIJAS KONGRESS PIRMAJĀ PĒTNIECĪBAS CENTRĀ AUGŠZEMĒ

2012. gada 27. jūnijā Daugavpils Universitātes (DU) renovētajā un jaunatklātajā studiju un pētniecības centrā “Ilgas” (Daugavpils novada Skrudalienas pagastā netālu no Silenes) notika 6. Sēlijas kongress. Šo tradicionālo pasākumu (Sēlijas kongresi notiek kopš 1999. gada) rīkoja Daugavpils Universitāte, Latvijas Zinātņu akadēmija un Sēlijas asociācija. Jau iepriekšējā Sēlijas kongresā Viesītē (2008. gadā) tika ierosināts, lai Sēlijas kongresu rīkošanā iesaistītos Daugavpils Universitāte, pievēršot uzmanību ne tikai kultūrvēsturei un sēlisko izlokšņu īpatnībām, bet arī Sēlijas (īpaši Dienvidsēlijas) unikālajai dabas videi, Daugavai, palienēm, augu un dzīvnieku valstij. Tieši Sēlijas pusē, abpus Daugavpils, ir koncentrētas ievērojamākās dabas vērtības, te atrodas Silenes nacionālais dabas rezervāts, Augšdaugavas nacionālais parks, Dvietes paliene. Daugavpils Universitāte varētu kļūt ne tikai par Latgales, bet arī Sēlijas reģionālo universitāti, īpašu uzmanību pievēršot Sēlijas dienvidu (katoliskās) daļas kultūrvēsturei, kas līdz šim mazāk pētīta (robu daļēji aizpilda profesora Heinriha Stroda pēdējā grāmata – par Ilūkstes apriņķi “Sēlija senāk un tagad”, kas ar Ilūkstes novada domes priekšsēdētāja Stefana Rāznas atbalstu nākusi klajā 2011. gada novembrī).

Kongresa iecerī īstenoja ar Daugavpils Universitātes rektora akadēmiķa Arvīda Barševska aktīvu atbalstu, pieskaņojot to renovētā pētniecības centra atklāšanai. Ilgu pils, kas celta 1898. gadā (arhitekts Vilhelms Neimanis) historisma stilā un piederējusi bagātam poļu ebrejam Salmanovičam, pēc Otrā pasaules kara nodota Daugavpils Universitātei, taču ilgu laiku bija samērā nolaistā stāvoklī, kamēr nupat īstenots tās renovācijas projekts par ES līdzekļiem. Tagad te izvietots Daugavpils Universitātes studiju un pētniecības centrs, telpās iemājojušas pazīstamās kukaiņu kolekcijas moderns tehnoloģisks aprīkojums, parkā tiek projektēta Meža bioloģiskās daudzveidības pētījumu centra ēkas celtniecība. Tas ir **pirmais pētnieciskais centrs vēsturiskās Sēlijas teritorijā**. Iecerēts, ka turpmāk te pētījumus veiks ne tikai Latvijas, bet arī ārvalstu (Lietuvas, Polijas, Baltkrievijas, Vācijas, Francijas u. c. valstu) pētnieki. Atklāšanā runāja Daugavpils Universitātes rektors A. Barševskis, Daugavpils novada domes priekšsēdētāja J. Jalinska, LZA Senāta priekšsēdētājs J. Stradiņš un LU Bioloģijas fakultātes dekāns N. Rostoks, pēc tam ēkas tuvumā klātesošie LZA akadēmiķi stādīja piemiņas ozolu aleju (akadēmiķi A. Barševskis, J. Ekmanis, R. Karnīte, B. Rivža, J. Stradiņš, A. Treimanis, J. Urtāns, P. Zvidriņš, LZA goda locekļi O. Gerts un P. Guļāns).

Pēc preses konferences, kurā piedalījās ļoti liels skaits plašsaziņas līdzekļu pārstāvju, renovētās pils sēžu zālē tika atklāts 6. Sēlijas kongress. Kongresu atklāja DU rektors A. Barševskis un Sēlijas asociācijas goda prezidents Jānis Stradiņš, uzrunas sacīja LZA Lauksaimniecības un mežzinātņu nodaļas vadītāja akadēmiķe Baiba Rivža un LZA Humanitāro un sociālo zinātņu nodaļas priekšsēdētāja akadēmiķe Raita Karnīte. LZA prezidents Juris Ekmanis un akadēmiķis Jānis Stradiņš pasniedza Sēlijas asociācijas goda biedru diplomus Daugavpils Universitātes rektoram Arvidam Barševskim un Sēlijas muzeja dibinātājai un organizatorei (2000. gadā Viesītē) Ilmai Svilānei. Kongresa darbā piedalījās liels skaits zinātnieku no Rīgas, Daugavpils, Jelgavas un vietējo Sēlijas pašvaldību vadītāji (no Daugavpils, Ilūkstes, Neretas, Viesītes, Aknīstes u.c.), kas iesaistījās debatēs un neformālās sarunās, tajās piedalījās arī Dainis Īvāns. Neoficiāli tika skartas arī Daugavpils HES celtniecības un Staburaga “reanimēšanas” ieceres, kas aktualizējušās pēdējā laikā, tāpat saimnieciskais stāvoklis Sēlijā pēc 2009. gada administratīvi teritoriālās reformas. Ilūkstes novada domes priekšsēdētājs S. Rāzna izteica gatavību veicināt novada izpēti un grāmatas izdošanu par Sēliju, veltot to novadnieka prof. H. Stroda piemiņai.

Konceptuālajā ievadreferātā par Sēlijas kultūrvēstures pretrunām un nākotnes redzējumu **Jānis Stradiņš** raksturoja pašreizējo situāciju pēc jauno Sēlijas novadu (Jēkabpils, Salas, Jaunjelgavas, Neretas, Viesītes, Aknīstes, Zasas, Ilūkstes) un tiem pieguļošo apvienoto latgaliski/sēlisko Daugavpils un Krāslavas novadu izveidošanas. Jaunizveidoto novadu pašvaldības koncentrē uzmanību uz šo novadu paškonsolidēšanos un interno, ļoti smago ekonomisko un sociālo problēmu risināšanu, turklāt dziļās saimnieciskās un finanšu krīzes apstākļos, kas turpinās gan Latgalē, gan ne mazākā mērā Sēlijā. Sēlijas vienotība, kultūrvēsturiskās problēmas atvirzās otrajā plānā, kļūst mazāk aktuālas. Kaimiņu pārnovadu aspekts ir par vāju, lai saturētu kopā jaunuos novadus, tie domā katrs par sevi, pavājinās “sēliskās kopības” izjūta, kas bija ievēdojusies pēdējos 20 gados. Aktuāls kļūst jautājums par Sēlijas ziemeļu daļas tiekšanos uz Zemgali, bet dienvidu daļas – uz Latgali.

Referents aplūkoja arī jautājumu, vai pati Sēlijas dienvidaustrumu daļa, arī Ilgu pils, pieder Sēlijai (Zemgalei) vai Latgalei. Jaunajā “Lielajā Latvijas atlantā” (2012) administratīvi teritoriālais dalījums Daugavpils un Krāslavas novadu iekļauj Latgalē, kamēr turpat nelielajā kultūrvēsturiskā novadu dalījuma kartē šī teritorija iekrāsota Zemgales (Sēlijas), nevis Latgales krāsā. Šis duālisms iezīmējās jau sen. J. Stradiņš analizēja Gustava Manteifeļa un Augusta Bilenšteina izteikumus 19. gs. 70.–80. gados, bet it īpaši – Nikolaja Manaseina revīzijas ziņojumu (1882–1883),

kurā ieteikts likvidēt Vidzemes, Kurzemes un Igaunijas guberņas, to vietā pēc etniskajām iezīmēm izveidojot Rīgas un Rēveles guberņas (vienu – latviešu, otru – igauņu), lai mazinātu Baltijas vācu lomu un veicinātu pārkrievošanu. Vienlaikus Manaseina revīzijas ziņojumā bija piedāvāts iekļaut Kurzemes guberņas Ilūkstes apriņķi Vitebskas guberņas sastāvā un šis piedāvājums pamatots ar dažādiem statistikas datiem. Šo referātu J. Stradiņš veltīja profesora H. Stroda piemiņai, jo pats nelaiķis bija iecerējis piedalīties kongresā un izklāstīt dažus arhīvā sameklētus datus par vietējo zemnieku, kā arī vācu un poļu muižnieku pretošanos Manaseina iecerēm 1881.–1883. gadā – šīs pretestības dēļ Ilūkstes apriņķis tomēr palika Kurzemes guberņā. Pašreiz Daugavpils un Krāslavas novadi arī Daugavas kreisajā krastā *de facto* ir nonākuši Latgales, nevis Sēlijas (Zemgales) sastāvā. To legalizējis arī 2009. gada administratīvi teritoriālais dalījums, taču tas noticis jau 1962. gadā, Arvīda Pelšes laikā, līdz ar Ilūkstes rajona (bij. apriņķa) likvidēšanu, resp., iekļaušanu Daugavpils rajonā.

Pilns J. Stradiņa referāta teksts līdz ar Sēlijas asociācijas turpmākā statusa redzējumu (pēc novadu pašvaldību vēlēšanām 2013. gadā) publicēts oficiālā laikraksta “Latvijas Vēstnesis” 2012. gada 27. jūnija numurā.

Akadēmiķis **Baibas Rivžas** referāts bija veltīts tēmai “Sēlija: Latvijas lauksaimniecības izaicinājumu kopa”, un tas izraisīja klātesošo pašvaldību vadītāju dzīvu rosību. B. Rivža skāra problēmu, ka Sēlijā dominē nelielās zemnieku saimniecības un tām īpaši jādoma par papildu ienākumiem. Aktīvāk jāveicina tūrisma attīstība, nišas produktu ražošana, mežu apsaimniekošana. Jācinās par infrastruktūras, īpaši ceļu, uzlabošanu, jāapzina kultūrvēsturiskais mantojums – ēdieni, tradīcijas, svētki, jāpanāk likuma pieņemšana Saeimā par tradicionālā kultūras mantojuma izkopšanu un radošajām industrijām, kā arī jāveicina ekoloģiskās pārtikas ražošana Sēlijā.

Referāts izraisīja dzīvas debates, tika ierosināts nākamo valsts nozīmes pētniecisko programmu centrēt uz reģionālistikas problēmu risinājumu. Šajā ziņā vairāk jāpārklausās no Lietuvas pieredzes.

Akadēmiķis **Juris Urtāns** (Latvijas Kultūras akadēmija) savu referātu veltīja Augšzemes veselības avotiem, īpaši analizējot teikas un nostāstus par tiem. Viņš aizrādīja, ka Augšzeme esot neitrālāks nosaukums nekā Sēlija, uzsverot saistību ar Augštaitiju Lietuvā. Referents raksturoja avotus gan pilskalnos (Kūliņu pilskalns, Sērenes pilskalns, Petruku pilskalns), gan arī veselības avotus pie Aknīstes, Sēlpils, Daudzeses (“Ellītes” avots), aplūkoja arī Staburaga avotu problēmu, kura reanimēšanu atzina par nereālistisku un arī aplamu.

Akadēmiķis **Arvīds Barševskis** (DU) savu referātu veltīja Ilgu apkārtnes bioloģiskai daudzveidībai, uzsverot, ka tā ir pārrobežu aizsargājama

teritorija. Te rodamas 4749 sugas, tostarp 3457 kukaiņu sugas, 1625 tauriņu sugas. Dabas parks "Silene" dibināts 1977. gadā, bet 1999. gadā tam piešķirts valsts nozīmes dabas lieguma statuss. 2005. gadā šis liegums iekļauts Eiropas nozīmes aizsargājamo teritoriju "Natura 2000" sarakstā. Eiropas nozīmes aizsargājamās sugas ir sarkanvēdera ugunskrupis (*Bombina bombina*), lielais tritons un purva bruņrupucis, ir Eiropas nozīmes aizsargājama augu suga un deviņas Eiropas nozīmes aizsargājamās putnu sugas. Akadēmiķis emocionāli raksturoja šajā teritorijā veicamo pētniecības darbu (īpaši vaboļu pētniecībā) un biologu tradīcijas "Ilgās", demonstrēja skaistus fotoattēlus, izcēla Riču ezera unikālo raksturu. Ilgu pils atrodas 300 m no Baltkrievijas un arī ES ārējās robežas, un speciālais režīms veicina te dabas aizsardzību.

Asociētā profesore **Inese Kokina** (DU) referēja par Daugavpils Universitātes studiju un pētniecības centru "Ilgas", tā izveidošanu, renovēšanu un nākotnes iecerēm.

Profesore **Vilma Šaudiņa** (DU) saistoši referēja par etnolingvistiskām attieksmēm sēliskajās izloksnēs, par lingvistiskās ģeogrāfijas problēmām, patapinājumiem no lietuvju valodas un novada daudz nacionālā sastāva īpatnībām, minot daudzus intriģējošus valodas īpatnību piemērus.

Profesore **Irēna Saleniece** (DU) izklāstīja savu bagātīgo pieredzi mutvārdu vēstures pētījumos, referējot par 20. gs. Latvijas vēsturi Sēlijas cilvēku dzīvesstāstos. Viņa ar piemēriem rādīja, ka individuālu cilvēku atmiņa veido stipri atšķirīgu skatījumu no oficiālās vēstures. Sēlijas, kā arī Latgales specifiku raisa dzīve robežu tuvumā, polietniska, daudzkonfesionāla, multietniska vide, administratīva nošķirtība no citām Latvijas daļām līdz 20. gs. (īpaši "Poļu Infantijas" gadījumā) un kopēja vēsture pēc 1920. gada.

Latgales pētniecības institūta direktors DU asociētais profesors **Henrihs Soms** raksturoja reģionāli ievirzītas, "uz mazu telpu orientētas vēstures", "mazo telpu vēstures" pētniecības specifiku, Sēlijas novadu īpatnības (arheoloģiskās tradīcijas, sēliskās izloksnes, kontaktzonas priekšrocības dinamikas ziņā u.c.), salīdzināja Sēliju un Latgali. Referents uzsvēra, ka reģionalizācija nemēdz būt pareiza vai nepareiza, bet gan mērķtiecīga vai nemērķtiecīga. Viņš arī pasvītēja, ka DU spēj dot lielu pienesumu Sēlijas kā politiskas telpas, ģeogrāfiskas telpas un sociālas telpas izpētē, izceļot kultūras daudzveidību un netradicionālu, jaunu avotu iesaisti novada izpētē. Īpaši referents izcēla digitālās vides, interneta lomu kultūrvēsturisku "kriptiņu" izpētē. Viņš arī uzsvēra, ka stāsts par Sēliju vienlaikus ir stāsts par Latgali, vismaz daļēji, un šie kultūrvēsturiskie apgabali pētāmi sinhroni. Referāts izraisīja dzīvu interesi, daudz jautājumu.

Zane Stapķeviĉa (DU) savu referātu veltĳja Daugavpils Universitātes docētājiem, kas cēlušies no Sēlijas, tie veido 10,5% DU pašreizējā akadēmiskā personāla un 73% no tiem ir DU dažāda laika absolventi. Viņi lielākoties nāk no Ilūkstes, Demenes, Grĳvas, Dvietes, Rubenes, Aknĳstes, Jēkabpils. Referente sĳkāk raksturoja vēsturnieces doc. G. Barkovskas, fizikā prof. V. Paškeviĉa, valodnieces prof. V. Ŗaudĳņas, vēsturnieces prof. I. Salenieces zinātniskos nopelnus. Referente konstatēja, ka pašreiz “vidējais Daugavpils Universitātes docētājs no Sēlijas ir 52 gadus vecs, nāk no Ilūkstes, ir sieviete, filoloģijas doktors, Daugavpils Pedagoģiskā institūta Fizikas un matemātikas fakultātes absolvents, ieņem profesora amatu DU Humanitārajā fakultātē”.

Bez mutiskajiem referentiem tika prezentēti ĉetri stenda ziņojumi:

1. Ruta Avotiņa, Zane Cekula. Sēlijas pagastu izzināšanas iespējas;
2. Ilze Janelis. Sēlijas austrumgala muižu parki;
3. Inese Stūre. Augšzemes augstienes ainaviskās un kultūrvēsturiskās vērtības;
4. Māra Grudule. Stenderi Sēlijas kultūras vēsturē.

Visi referenti saņēma DU sertifikātus par līdzdalību kongresā. Kongress bija izdevies, par ko ĳpaša pateicĳba pienākas Daugavpils Universitātei un tās rektoram A. Barševskim.

Nākamo Sēlijas kongresu iecerēts sarĳkot 2014. gadā Viesitē sakarā ar Vecā Stendera 300 gadu jubileju (ko paredzēts iekļaut starptautiskajā UNESCO piemiņas datumu sarakstā) un Paula Stradiņa Baltās skolas atklāšanu Viesitē, veltot to plašam Sēlijas problēmu lokam, arī izglĳtības vēsturei Sēlijā un Daugavas problemātikai (kā vēsturiskā, tā ģeogrāfiskā un ekonomiskā aspektā).

Jānis Stradiņš

KONFERENCE “NAPOLEONA KARU LAIKMETS BALTIJĀ: IDEJAS, KARŠ UN SABIEDRĪBA”

2012. gada 17. augustā Rĳgas vēstures un kuģniecības muzeja telpās norisinājās Latvijas Universitātes, Krievijas Zinātņu akadēmijas Vispārējās vēstures institūta un LU Latvijas vēstures institūta organizētā konference “Napoleona karu laikmets Baltijā: idejas, karš un sabiedrĳba”. Tajā piedalĳās 15 referenti, kuru lielāko daļu veidoja Latvijas un Krievijas pētnieki, bet bija arī pārstāvji no Lietuvas, Polijas un Somijas. Referāti, lai gan veltĳti Napoleona karu laikmetam, lielākoties bija veltĳti nevis karadarbības raksturošanai, bet gan Baltijas vēstures aktuāliem jautājumiem attiecĳgajā

periodā, kas neglābjami bija saistīti ar koalīciju kariem un spēku pārgrupēšanos Eiropā.

Konferenci atklāja tikko iznākušās monogrāfijas “Čīņa par Skandināviju. Starptautiskās attiecības Eiropas ziemeļos Napoleona karu laikā 1805–1815” (Maskava, 2012) autors Vadims Roginskis. Viņa referāts bija veltīts galvenajiem konfliktu mezgliem Ziemeļeiropā, respektīvi, Zviedrijas teritoriālajiem konfliktiem ar Dāniju, Krieviju un Prūsiju. V. Roginskis atklāja, kā šo konfliktu iespaidā Napoleona karu laikā izveidojās jauna Zviedrija, kura pilnībā atšķīrās no 18. gs. Zviedrijas. Šajā referātā skartos jautājumus citos aspektos aplūkoja vēl vairāki pētnieki. Tā Austrumsomijas Universitātes profesors Ilka Likanens referātā “Napoleona karu laikmets kā pagrieziena punkts politiskās telpas konceptualizācijā: Somijas piemērs” analizēja somu historiogrāfijā esošās diskusijas par Somijas kā valstiski teritoriāla veidojuma pastāvēšanas aizsākumiem. Referents aplūkoja dažādus valstu līgumus, sākot ar 15. gs., un analizēja, kas tajos tiek saprasts ar jēdzienu Somija un cik bieži tas parādās. Savukārt Krievijas Zinātņu akadēmijas Vispārējās vēstures institūta līdzstrādniece Anastasija Kasijana sīkāk analizēja Norvēģijas pāriešanu no Dānijas uz Zviedrijas pakļautību 1814. gadā, atklājot, cik atšķirīgi bija dažādu sabiedrības slāņu viedokļi par to, vai Norvēģijai ir izdevīgāk pieslēties Dānijai, Zviedrijai vai tiekties pēc neatkarības.

Vairāki ziņojumi bija veltīti arī Latvijas vēstures tēmām. Latvijas Universitātes profesors Gvido Straube referātā “Baltijas apgaismotāji un Napoleons” iepazīstināja klausītājus ar Garlība Merķeļa un Elīzas fon der Rekes pret Napoleonu vērstajiem sacerējumiem. Latvijas Valsts vēstures arhīva vadošā pētniece Enija Rubina pievērsās Kurzemē valdošajām noskaņām 18. gs. 90. gados. Viņa atzīmēja, ka Kurzemes muižniecības vidū pret Lielo franču revolūciju valdīja vairāk negatīvs noskaņojums un ka revolūcijas ietekme uz 1792. gada dzirnavnieku dumpi varēja būt tikai margināla. Pēc E. Rubinas domām, kopumā 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā valdīja vairāk uztraukums par iedzīvotāju iespējamo atbalstu dažādiem nemieriem, nevis reāls atbalsts. LU Latvijas vēstures institūta pētniece Anita Čerpinska referātā “Rīgas pārvalde Napoleona karu laikā” atklāja iemeslus, kādēļ Rīgas rāte 19. gs. sākumā nolēma nodot valsts aprūpē Rīgas cietoksni un artilēriju, kādi apstākļi to noteica un kā tieši norisa nodošanas process. Galvenais secinājums bija, ka, atbrīvojoties no cietokšņa uzturēšanas, Rīga neatbrīvojās no savas militārās būtības – cietokšņa, līdz ar to dažādi ar cietoksni un karu saistītie ierobežojumi turpināja pastāvēt. Rīgas Tehniskās universitātes docents Jānis Zilgalvis referēja par 1812. gada jūlija priekšpilsētu ugunsgrēkā cietušajām baznīcām, parādot to atjaunošanas gaitu. Savukārt Krievijas Zinātņu aka-

dērijas Vispārējās vēstures institūta zinātniskā līdzstrādniece Jevgenija Nazarova analizēja 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma latviešu skolu mācību grāmatās pieejamās ziņas par 1812. gada karu un secināja, ka liela daļa šīs informācijas nesniedza priekšstatu par Latvijas vēstures saikni ar šiem notikumiem, bet vairāk pievērsās kara gaitai Krievijā. Krievu vēsturnieks Nikolajs Promislovs iepazīstināja publiku ar militārajā arhīvā Vensēnas pilī Parīzē pieejamām ziņām par Baltijas guberņām. Tur uzkrājušies 19. gs. sākumā Francijas izlūkdienestu gatavotie pārskati par Krievijas guberņām, to skaitā par Kurzemes un Vidzemes guberņu. Atsevišķs pārskats veltīts Rīgai. Materiālos ietverta statistiskā informācija un ziņas par guberņu administrāciju, pilsētām, tirdzniecību un ģeogrāfiju. Īpaša uzmanība veltīta arī guberņās pieejamo zirgu skaitam un kvalitātei. Būtu interesanti salīdzināt šos materiālus ar Latvijas arhīvos pieejamo informāciju, lai noskaidrotu, cik precīzi dati bija pieejami Francijai par Baltijas guberņām, kurās tā gatavojās iebrukt 1812. gadā.

Ģenerāļa Jona Žemaiša Lietuvas Militārās akadēmijas profesors Valds Rakutis referātā “Lietuviešu cerības: vīzija par zaudēto valsti, 1794–1812” strukturēti parādīja dažādu iekšēju un ārēju procesu radītās izmaiņas sabiedrībā apskatāmajā periodā. To rezultātā 1812. gadā lietuvieši dažādi uztvēra kara sākumu. Daļa gaidīja atnākam Napoleonu, piedalījās Varšavas hercogistes armijas izveidē un cerēja uz valsts atjaunošanu, bet daļa aristokrātijas palika uzticīga Krievijai. Liela daļa šļahtas negatīvi attiecās pret Krieviju, kuru uzskatīja par apdraudējumu savai eksistencei, un aktīvi atbalstīja Napoleonu. Savukārt buržuāzijas, ebreju un zemnieku vidū pastāvēja stipri atšķirīgi uzskati, un tie mainījās kara gaitā.

Noslēgumā LU Vēstures un filozofijas fakultātes dekāns Andris Šnē minēja, ka tiks meklēta iespēja publicēt konferences materiālus. Līdz ar to var cerēt, ka izskanējusi informācija būs pieejama ne tikai konferences dalībniekiem, bet arī citiem interesentiem.

Anita Čerpinska

KONFERENCE “CHÂTEAU GAILLARD XXVI” DĀNIJĀ

Pirms 50 gadiem – 1962. gada jūnijā notika pirmā Rietumeiropas viduslaiku arheologu konference “*Château Gaillard*”, kura savu nosaukumu ieguvusi no slavenās Gajāras viduslaiku pils Normandijā. Pēc tam regulāri katru otro gadu organizētas jaunas tikšanās reizes un regulāri izdoti rakstu krājumi, kuros uzsvars arvien vairāk likts uz viduslaiku piļu izpēti.

2012. gada 25.–31. augustā Dānijas dienvidu daļā Obenro (dāniski *Åbenrød*, vāciski *Apenrade*) pilsētiņā Baltijas jūras augstskolā (*Højskolen Østersøen*) tika rikota jau šī cikla 26. konference. To organizēja Kopenhāgenā strādājošie piļu pētnieki – Rosenborgas un Amalienborgas piļu karalisko kolekciju direktors Nils Knuds Libgots (*Liebgott*) un pensionētā Dānijas Nacionālā muzeja vēsturniece Rike Agnete Olsena (*Olsen*), kā arī Dienviddānijas apvienoto muzeju direktors Lennarts Madsens (*Madsen*). Konferencē piedalījās ap 80 dalībnieku – piļu pētnieki un celtniecības arheologi, vēsturnieki un muzeju speciālisti, augstskolu pasniedzēji un pieminekļu aizsardzības darbinieki no 17 Eiropas valstīm – Dānijas, Vācijas, Holandes, Beļģijas, Luksemburgas, Francijas, Lielbritānijas, Īrijas, Šveices, Austrijas, Ungārijas, Čehijas, Slovākijas, Zviedrijas, Somijas, Krievijas un šī ziņojuma autore no Latvijas.

Konferences laikā tika nolasīti 28 referāti un demonstrēti astoņi posterī, kuru galvenā tēma bija “Robežpilis un pilis pie robežām”. Šāda tēma bija izvēlēta arī tāpēc, ka šigada konferences vieta Obenro un tās apkārtnē ir robežapgabalš, kas vēstures gaitā piederējis gan vācu hercogiem, gan dāņu karaļiem. Tagad tas atrodas Dānijā netālu no robežas ar Vāciju un te dzīvo vācu minoritāte. Savukārt dāņu karaļnamam vēl arvien pieder tagadējā Vācijas ziemeļdaļā Šlēsvigas–Holšteinas federālajā zemē esošā Gliksburgas pils un citi īpašumi.

Ievadreferātā dāņu vēsturnieks Karstens Porskrogs (*Porskrog*) iepazīstināja ar Dienviddānijas vēsturi laikā no 1200. līdz 1600. gadam, kad šajā apgabalā pastāvēja dažādi nelieli īpašumi, bet no 1460. līdz 1864. gadam tie līdz ar tagadējās Ziemeļvācijas daļu bija apvienoti Šlēsvigas un Holšteinas hercogistēs, ko pārvaldīja dāņu karaļi. Referents uzsvēra, ka šajā apgabalā viduslaikos nav bijušas precīzas robežas starp nelielajiem īpašumiem un hercogistēm, izņemot agrajos viduslaikos 8. gs. ierīkoto augsto zemes valni (vāciski *Danewerk*, dāniski *Dannevirke*) no Haithabu uz rietumiem, ar kuru skandināvi bija nocietinājušies pret sakšiem un slāviem.

Referātu lielā skaita dēļ katru no tiem nav iespējams detalizēti apskatīt, bet var raksturot vairākas tematiskās grupas. Viena daļa referentu pievērsās topogrāfiskām, ekonomiskām un kultūru robežām, kas saistītas ar valdnieku maiņu un piļu celtniecību jaunos apgabalos. Tika aplūkota arī robežu pārvietošanas ietekme uz piļu izvietojumu un mēģināts skaidrot iemeslus piļu dibināšanai vai pamešanai. Tā Kentas Universitātes profesors Ričards Īlss (*Eales*) agrās anġļu pilis saistīja ar karaļa varas pieaugumu pie Skotijas robežām 11.–13. gadsimtā. Dāniete Heidi Mariā Mellere-Nilsena (*Møller Nielsen*) pievērsās karaļa Ērika no Pomerānijas 15. gs. celtajām, pārbūvētajām un pamestajām pilīm Dienvidjūtlendē, veidojot racionālāk izvietotu nocietinājumu tīklu. Ungāru arheologs Maksims

Mordovins (*Mordovin*) izsekoja pēc 1526. gada otomanu okupācijas izveidoto jauno Hābsburgu piļu līniju. Austrieši Markuss Jeitlers (*Jeitler*) un Tomass Kītreibers (*Kühreiber*) raksturoja piļu celtniecību un pilsnovadu veidošanos Austrijas austrumdaļā kā zemju apgūšanas procesu attīstītajos viduslaikos. Braunšveigas vēsturnieks Markuss Blaihs (*Blaich*) aplūkoja 14. gs. Hildesheimas bīskapu pilis Marienburgu un Šteiervaldi, raksturojot politisko un juridisko, kā arī arhitektūras vēstures noteikto robežu ietekmi šo celtnu attīstībā. Leidenes Universitātes pētnieks Hanss Jansens (*Janssen*) atspoguļoja Utrehtas bīskapijas robežpiļu attīstību no 1050. līdz 1528. gadam, saistot to ar bīskapa varas uzplaukumu un norietu. Šie pētījumi bija balstīti galvenokārt uz rakstītajiem avotiem, bet daļa autoru tos bija papildinājusi ar arheoloģisko pētījumu liecībām.

Otrā referātu grupa bija veltīta robežapgabalos pastāvējušo piļu kā celtnu vai saimniecības centru raksturojumam, kuru autori lielākoties balstīja uz arheoloģisko izrakumu materiāla. Tā, piemēram, Šveices profesors Verners Meiers (*Meyer*) kopā ar Mariju Leticiju Boskardēnu (*Boscardin*) sagatavotajā referātā iepazīstināja ar Belinzonas pili – “atslēgu un vārtiem uz Itāliju”, uzsverot šīs pils kā aizsprostojuma lomu līdz 1500. gadam, vācu arheoloģe Andrea Bulla (*Bulla*) pievērsās 10.–12. gs. zemes nocietinājumiem – “motēm” un agrajām mūra pilīm Vestfālenē, kurās nesen veikti jauni izrakumi, bet franču pētniece Anna Marī Flambarā Erišē (*Flambard Hélicher*) iepazīstināja ar pirmajiem arheoloģiskās izpētes rezultātiem Gannas pili Normandijā, kur bijis iespējams precizēt 10.–13. gs. celto mūru datējumu.

Trešajā grupā var iekļaut dažus referātus, kuros robežas un robežpils netika apskatītas, bet autori pievērsās citiem ar kasteloloģiju saistītiem jautājumiem. Te var minēt Lielbritānijas vēsturnieka Pītera Pērtona (*Purton*) interesanto ziņojumu par viduslaiku inženieru darbību, apkopojot rakstītajos avotos atrodamās ziņas par kādreiz lietotajām celtniecības ierīcēm un fizikas likumu izmantošanu to attīstīšanā, kā arī izcilā piļu pētnieka Džona Cimmera (*Zimmer*) jaunāko pētījumu rezultātu apkopojumu par barbakānu – vārtu priekšnocietinājumu kādreizējo novietojumu 13. gs. kristiešu celtajā Krakdeševaljē pili Sīrijā.

Latvijas vēstures institūta pārstāve Ieva Ose konferences dalībniekus iepazīstināja ar Vācu ordeņa celtajām robežpilīm Livonijas dienvidaustrumu pierobežā. Tā kā konferences dalībnieki – Rietumeiropas zemju pārstāvji lielākoties Latvijā nebija bijuši, mūsu viduslaiku pilis attēlos daudzi skatīja pirmo reizi.

Šajā konferencē no 28 referātiem 15 tika nolasīti angļu, 10 vācu un tikai trīs – franču valodā. Kā atzina ilggadēji dalībnieki, pirmajās konferencēs angļu valoda nav dominējusi, bez tam lielākā daļa piļu pētnieku

tolaik pārvaldījusi vismaz divas, ja ne visas trīs valodas. Diemžēl tagad liela daļa jauniešu, izņemot angļu valodu, citas svešvalodas zina maz.

Konferences laikā divas pilnas dienas un trīs pēcpusdienas vai vakari bija veltīti autobusu ekskursijām uz Dienviddānijas un Ziemeļvācijas viduslaiku pieminekļiem. Dalībniekiem bija iespēja iepazīties ar pastāvošām jauno laiku pilīm – muzejiem, to bagātajām kolekcijām un vēsturiskajiem interjeriem tagadējā Ziemeļvācijā – Gliksburgu un Gotorfu, kā arī vikingu apmetni – muzeju Haithabu Šlēsvīgā. Dienviddānijā tika parādīta ne tikai pašā Obenro pilsētiņā apskatāmā Brundlundas pils – vietējais muzejs, bet arī citi viduslaiku pieminekļi no Ziemeļjūras piekrastes līdz Baltijas jūrai – Ribes pilsvieta un pilsētiņa ar romānisko katedrāli, vēl arvien apdzīvotā Gramas pils, Trejborgas pilsdrupas, Tenderas muzejs, kuram blakus bijušās pils plānojumu iezīmēja dzīvžogs, karaļu pils Sendorboga, kā arī vairākas agro viduslaiku pilsvietas – pilskalni. Jāatzīmē visu pieminekļu labais stāvoklis un tūristu interešu ievērošana, par ko liecināja informatīvi stendi, regulāri pļauta zāle un ērtas atpūtas vietas arī bez maksas pieejamo pieminekļu tuvumā.

Piedalīšanos konferencē “*Château Gaillard XXVI*” Dānijā šī ziņojuma autorei finansēja Eiropas Savienības Izglītības, audiovizuālās un kultūras izpildaģentūras projekts CLT2011/VOL121/*Europäische Burgen als herausragende Zentren frühen Kulturaustausches im Mittelalter* (Eiropas pils kā izcili centri agrajā kultūras apmaiņā viduslaikos).

Ieva Ose

STARPTAUTISKS PROJEKTS “ARHEOLOĢIJA, VARA UN SABIEDRĪBA: SADARBĪBA ARHEOLOĢISKĀ MANTOJUMA SAGLABĀŠANAI”

Cilvēces senākās vēstures izzināšanā milzīga nozīme ir arheoloģiskajam mantojumam. Jau ilgāku laiku, paplašinoties “mantraču” darbībai, nereti veicot arī saimnieciskas darbības, tas ir nopietni apdraudēts gan Latvijā, gan kaimiņvalstīs. Izpostot senatnes liecības, neatgriezeniski tiek zaudēta nozīmīga informācija par zemes vēsturi un iedzīvotāju identitātes saknes. Pieaugošais arheoloģiskā mantojuma apdraudējums rosinājis apvienoties Latvijas, Igaunijas un Krievijas sabiedriskajām, profesionālajām un izglītības institūcijām starptautiskai sadarbībai šīs problēmas risināšanai.

No 2012. gada 1. maija tiek īstenots projekts “Arheoloģija, vara un sabiedrība: sadarbība arheoloģiskā mantojuma saglabāšanai” (Nr. ERLI-

191). Tas ir viens no 25 Igaunijas – Latvijas – Krievijas pārrobežu sadarbības programmas Eiropas kaimiņattiecību un partnerības instrumenta ietvaros 2007.–2013. gadam projektiem, kas apstiprināts 1. kārtā no 226 programmas konkursam iesniegtajiem projektiem. Kopējais projekta budžets ir 1 714 515,66 EUR jeb 1 204 968,46 lati. Programmas līdzfinansējums – 88,7% jeb 1 520 731,16 EUR (1 068 775,94 Ls) un partneru līdzfinansējums – 11,3% jeb 193 784,50 EUR (136 192,52 Ls). Projekts noslēgsies 2014. gada beigās.

Projekts apvieno deviņas institūcijas un organizācijas no trim valstīm. Projekta vadošais partneris ir Tartu Universitāte. No Igaunijas projektā iesaistījusies arī Valsts pieminekļu aizsardzības inspekcija un bezpeļņas organizācija “Arheoloģijas centrs” (Tallina). No Krievijas projektā darbojas Pleskavas reģiona arheoloģijas centrs, Pleskavas arheoloģijas centrs, Pleskavas Valsts vēstures, arhitektūras un mākslas muzejs – rezervāts. Latvijā, savstarpēji sadarbojoties, projektu realizēs LU Latvijas vēstures institūts, Alūksnes un Ludzas pašvaldības kopā ar to iestādēm – Alūksnes muzeju un Ludzas novadpētniecības muzeju.

Projekta galvenais mērķis – arheoloģiskā mantojuma apzināšana, arheoloģisko kolekciju glabāšanas apstākļu uzlabošana, sabiedrības izpratnes veicināšana par arheoloģiskā mantojuma aizsardzības un saglabāšanas nepieciešamību, kā arī pārrobežu sadarbības veicināšana arheoloģisko pieminekļu aizsardzības un izpētes jomā.

Partneri projekta ietvaros apsekos dabā ap 800 arheoloģijas pieminekļu trīs valstu pierobežas teritorijās, veiks aizsardzības izrakumus apdraudētajos un postītajos arheoloģiskajos pieminekļos. Tiks veidotas arī datubāzes par arheoloģiskajiem pieminekļiem un tajos iegūtajiem atradumiem, kā arī apkopota bibliogrāfija, publicēti bukleti un grāmatas.

Iegūtā informācija un izveidotās datubāzes nākotnē būs noderīgas gan zinātniskajos pētījumos, gan arheoloģiskā mantojuma aizsardzības pilnveidošanai, gan tūrisma veicināšanai. Projekts ietver arī plašu arheoloģiskā mantojuma popularizēšanas programmu – populārzinātniskas lekcijas, publikācijas, videofilmas, ceļojošās izstādes, viduslaiku darbnīcas. Projekta partneri izstrādās jaunas tūrisma takas, kurās būs ietverti arī arheoloģiskie pieminekļi.

Projekta gaitā izveidos jaunu pārrobežu arheoloģiskā mantojuma aizsardzības tīklu, kurā tiks iesaistīti profesionāli un sabiedriski aktīvi cilvēki un radīti priekšnoteikumi jaunu kopēju projektu sagatavošanai un ieviešanai arheoloģiskā mantojuma aizsardzības jomā.

Uzsākot projektu, ir notikušas divas partneru tikšanās. Tartu Universitātes organizētā semināra (10.–11. maijā) gaitā tika izstrādāti pamatprincipi partneru sadarbībai un projekta realizēšanai. Tikšanās laikā

izveidota projekta vadības grupa ar katras valsts pārstāvjiem. LU Latvijas vēstures institūtu projekta vadības grupā pārstāv projekta vadītājs Guntis Gerhards un projekta partnera un valsts koordinatore Antonija Vilcāne. Katras valsts pārstāvji iepazīstināja arī ar plānotajām arheoloģisko pieminekļu apzināšanas teritorijām un apzināšanas metodiku. Latvijā projekta ietvaros pieminekļu apzināšanu Alūksnes un Ludzas novada teritorijā organizēs LU Latvijas vēstures institūts.

Otru tikšanos 28.–29. maijā Rīgā organizēja LU Latvijas vēstures institūts. Šajā seminārā piedalījās arī programmas Apvienotā tehniskā sekretariāta pārstāvji un sniedza konsultācijas finanšu un citos ar projektu ieviešanu saistītajos jautājumos. Seminārā tika apspriesti arheoloģisko pieminekļu datubāzes izveidošanas pamatprincipi, projekta mājaslapas izveidošanas un bukletu sagatavošanas jautājumi.

Projekta realizācijas pirmajā gadā LU Latvijas vēstures institūta projekta grupa veiks priekšdarbus pieminekļu apzināšanai un datubāzu veidošanai par Alūksnes un Ludzas novada arheoloģisko mantojumu. Tikš apzināts Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas, Valsts

kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Dokumentācijas centra, LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuves arhīva materiāli, kā arī Alūksnes muzeja arhīvs un arheoloģiskais krājums. Projekta mājaslapa, ko izveidoja projekta vadošais partneris – Tartu Universitāte: www.aac-project.eu.

Igaunijas – Latvijas – Krievijas pārrobežu sadarbības programma Eiropas kaimiņattiecību un partnerības instrumenta ietvaros 2007–2013 finansiāli atbalsta kopīgus pārrobežu attīstības pasākumus, lai uzlabotu reģiona konkurētspēju, izmantojot tā potenciālu un izdevīgo atrašanās vietu krustcelēs starp ES un Krievijas Federāciju. Programmas mājaslapa: www.estlatrus.eu.

Antonija Vilcāne

RECENZIJAS

Ilga Zagorska. *Senie ziemeļbriežu mednieki Latvijā*. Rīga: Zinātne, 2012. 206 lpp.: il.
ISBN 978-9984-879-12-3

Jau kopš 19. gadsimta otrās puses arheologi pētījuši liecības par akmens laikmeta iedzīvotājiem Latvijas teritorijā. Jāatzīst, ka gandrīz visi atklātie pieminekļi un iegūtais arheoloģiskais materiāls attiecināms uz apdzīvotību laikā pēc pēdējā leduslaikmeta, t.i., vidējā un vēlajā akmens laikmetā (9000–1800 g. pr.Kr. kal.).¹ Tomēr pētnieku uzmanību jau sen piesaistījušas atsevišķas kaula un raga riku priekšmetu formas, kurām analogijas rodamas Ziemeļeiropas senākā akmens laikmeta jeb paleolīta beigu posma kultūrās. Bet par to, ka Latvijas teritorija bijusi apdzīvota jau paleolīta beigās, varam droši runāt kopš 1973.–1974. gada, kad Ilga Zagorska aizsāka Salaspils Laukskolas apmetnē atrasto krama priekšmetu analīzi un konstatēja to atbilstību paleolīta priekšmetiem, kādi atrasti citur Eiropā. Tās ir laiks ap 10500–9200 g. pr.Kr. (kal.), kad Skandināvijas ledājs vēl tikai kusa, kad Somiju un Ziemeļzviedriju joprojām klāja ledus sega, bet Latvijas teritorijā pastāvēja tundras apstākļi, kur mita ziemeļbrieži.

Kā aprakstīts recenzējamajā darbā, pēc šobrīd zināmajām liecībām Latvijas teritorija iezīmē apdzīvotības vistālāko ziemeļu robežu Baltijas jūras baseina austrumu krastā. Lietuvā cilvēks ienāca agrāk, un tur liecības par apdzīvotību paleolītā ir bagātīgākas; Latvijā zināmas nedaudzas apmetņu vietas un savrupatrasti priekšmeti; Igaunijā liecības par cilvēka klātbūtni šajā laikposmā līdz šim nav konstatētas. Toreiz, šķiet, Latvijas teritorija Ziemeļeiropas iedzīvotājiem bija *Ultima Thule* – pati tālākā iepazītā ziemeļaustrumu teritorija.

Paralēli darbam pie citām tēmām pēdējos gadu desmitus Ilga Zagorska sistemātiski apkopojusi liecības par dabas vidi un cilvēka klātbūtni

¹ Recenzijā viscaur doti kalibrētie ¹⁴C datējumi, kas atbilst vecumam kalendārajos gados pr.Kr.

Latvijas teritorijā “ziemeļbriežu laikmetā”, cenšoties izveidot iespējami pilnīgāku priekšstatu par Latvijas senākajiem iedzīvotājiem. Šī tēma iepriekš aplūkota daudzos autores zinātniskos rakstos latviski un angļiski. Monogrāfija “Senie ziemeļbriežu mednieki Latvijā” ir ilgi gaidīts un ļoti nepieciešams apkopojošais darbs par šo tēmu. Tajā Ilga Zagorska plašāk iztīrījis visas līdz šim iegūtās liecības par paleolīta laiku Latvijā, skatot šīs liecības Ziemeļeiropas kontekstā un izmantojot ļoti plašu salīdzināmā materiāla bāzi.

Darba pirmajās nodaļās lasītājs tiek iepazīstināts ar vides apstākļiem un apdzīvotību Ziemeļeiropā kopumā un ar šīs tēmas izpētes vēsturi Latvijā. Seko četras galvenās nodaļas. Pirmajā no tām – “Leduslaikmeta beigu posms Latvijā” raksturoti vides apstākļi, fauna un senāko iedzīvotāju ienākšanas ceļi. Nodaļa “Vēlā paleolīta dzīvesvietas un savrupatradumi” aplūkotas visas zināmās atradumu vietas, galveno uzmanību veltot Salaspils Laukskolas apmetnei, kas joprojām ir vienīgā plaši pētītā šī laikposma dzīvesvieta Latvijas teritorijā. Pārējās divās nodaļās – “Senāko iedzīvotāju saimnieciskās aktivitātes” un “Vēlā paleolīta ziemeļbriežu mednieku sabiedrība” sniegts arheoloģiskais un etnogrāfiskais salīdzināmais materiāls, pateicoties kuram iespējams skopās arheoloģiskās liecības interpretēt plašāk, izveidojot priekšstatu par senāko iedzīvotāju dzīvesveidu. Grāmatu papildina īss kopsavilkums angļiski un poļu traseoloģijas speciālistes Malgožatas Viņarskas-Kabacinskas apraksts par Salaspils Laukskolas krama priekšmetu funkcionālās analīzes rezultātiem.

Grāmatas vizuālā noformējuma galvenais elements ir aerofoto ar Daugavas tecējumu – atbilstoši autores tēzei, ka senākie iedzīvotāji Latvijā ienāca pa lielo upju ielejām. Darbs ir bagātīgi ilustrēts ar oriģināliem un pārpublicētiem attēliem; iespaidu paspīlgtina 15 krāsainie fotoattēli.

Ne satura, ne stila ziņā šo darbu nevar vērtēt kā tīri akadēmisku vai arī tīri populārzinātnisku. Autore centusies apmierināt dažādu lasītāju grupu vajadzības. Savā ziņā šo uzdevumu atvieglina paleolīta pētījumu ļoti specifiskais raksturs: gan kolēģiem arheologiem, gan plašākai publikai vienlīdz noderēs tekstā dotie ar leduslaikmeta vidi un krama tehnoloģiju saistīto jēdzienu skaidrojumi. (Lasītājiem noderīgs būtu bijis arī neliels glosārijs, paskaidrojot krama apstrādes un krama priekšmetu terminoloģiju.)

Teksts ir viegli uztverams, plūstošs, grāmatu padarot saistošu plašākai auditorijai. Darbs atbilst arī visām svarīgākajām zinātniskas monogrāfijas prasībām: tai ir pilns zinātniskais aparāts (izmantota ļoti plaša literatūras bāze, arī pašas jaunākās ārzemju publikācijas no 2009. un 2010. gada), pie zīmējumu tabulām norādīti atradumu inventāru numuri utt.

Monogrāfija aptver arī pašus jaunākos datus par leduslaikmeta beigu posmu Latvijas teritorijā, piemēram, jaunāko informāciju par ziemeļbriežu DNS pētījumiem un aprakstu par Mellupītē (Ventas baseinā) atrasto Lingbi tipa raga rīku, kurš šobrīd ir Latvijā senākais ar ^{14}C metodi datētais cilvēka darinātais priekšmets.

Jāsaka, ka, neskatoties uz grāmatas ievadā doto skaidrojumu, visus, izņemot pašus apķērīgākos, lasītājus noteikti mulsinās darbā paralēli izmantotās divas hronoloģiskās skalas: nekalibrētie radioaktīvā oglekļa (^{14}C) datējumi, kas neatbilst kalendārajiem gadiem (norādīts absolūtais vecums), un kalibrētie datējumi, t.i., datējumi, kas matemātiski pārveidoti, lai iegūtu kalendāro laika skalu (g. pr.Kr. kal.). Autore gan pamato, kāpēc lietota dubultā sistēma, un, tekstā minot datējumus, norāda, kura laika skala konkrētajā gadījumā izmantota, tomēr zināms sajukums ir neizbēgams. Pēc recenzenta uzskatiem, šādā darbā, kas paredzēts plašam lasītāju lokam, tekstā labāk būtu bijis minēt tikai kalibrētos jeb kalendārajiem laika skalai atbilstošos datējumus, nekalibrētos datējumus (kas ir tikai speciālistam nepieciešami tehniskie dati) norādot vienīgi parindēs. Attiecībā uz tik senu laiku kā paleolīta beigu posms “nobīde” starp abām skalām ir ievērojama – vairāk nekā pusotrs gadu tūkstošs. Piemēram, ja paraugs no 2009. gadā Mellupītē atrastā Lingbi tipa rīka (50. att.) uzrāda absolūto vecumu pēc ^{14}C skalas 10399 ± 47 gadi, kas tajā pašā skalā atbilst 8449 ± 47 g. pr.Kr. (jāatņem 1950 gadi), tad kalibrējot iegūstam datējumu kalendārajos gados 10440–10050 g. pr.Kr.²

Latvijas mezolīta un neolīta (vidējā un jaunākā akmens laikmeta) arheoloģiskais materiāls ir ļoti bagātīgs un līdz ar to paver plašas analīzes un interpretācijas iespējas, bet liecības par paleolīta iedzīvotājiem ir ārkārtīgi skopas: saglabājušies tikai krama priekšmeti un atsevišķi savrupatrasti raga un kaula rīki. Nav nekādu palieku no mājokļiem, nav saglabājušies ne pavardi ar oglītēm, ne stabu bedres, ne pārtikā izmantoto dzīvnieku kauli, nav arheoloģiskā kultūrslāņa šī termina parastajā nozīmē. Līdz ar to, lai iegūtu priekšstatu par šī laikposma iedzīvotāju saimniecību un sabiedrību, autorei, tāpat kā citiem Ziemeļeiropas paleolīta pētniekiem, ir bijis ļoti lielā mērā jāpaļaujas uz rekonstrukcijām, izmantojot salīdzinošos etnogrāfiskos datus un teorētiskos modeļus. Liela nozīme ir arī M. Viņarskas-Kabacinskas traseoloģiskajam pētījumam par Salaspils Laukskolas krama priekšmetiem, ļaujot vismaz daļēji rekonstruēt, kādam nolūkam un cik intensīvi lietoti konkrēti rīki. No šīm ārkārtīgi skopajām liecībām

² Sk.: *Arheoloģija un etnogrāfija*, 21 (2003), tabula 10. lpp.; Māris Zunde (2011). Par radioaktīvā oglekļa (^{14}C) datēšanas metodi un tās pielietojumu arheoloģijā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 95.–115. lpp.

izveidot zinātniski pamatotu, lai arī daļēji teorētisku priekšstatu par šo laikposmu – tas ir I. Zagorskas un viņas kolēģu paleolīta pētnieku lielākais veikums.

Lai gan autore apņēmusies tagad intensīvāk pievērsties mezolīta laika pētniecībai, tomēr arī Latvijas paleolīta izpētē sagaidāmi vēl daudzi jaunatklājumi. Par to, kādi tie varētu būt, varam daļēji nojaust, lasot šo darbu. Pirmkārt, kā minēts grāmatas tekstā, līdzšinējie paleolīta atradumi koncentrējas tajos rajonos, kur notikusi intensīva vēlāku periodu arheoloģisko pieminekļu izpēte, piemēram, Daugavas krastos starp Pļaviņām un Salaspili. Varam gaidīt licības par senākajiem iedzīvotājiem arī citos reģionos, piemēram, Ventas baseinā, ja arī tur norisināsies intensīvāka arheoloģiskā pētniecība. Tātad kopaina par apdzīvotību šajā periodā varētu būtiski papildināties telpiskā ziņā.

Otrkārt, var būtiski mainīties priekšstats par senāko iedzīvotāju medīto faunu. Piemēram, grāmatā uzskaitīti nesen iegūtie mamutu kaulu un zobu datējumi Austrumbaltijā, un izrādās, ka mamuti šo reģionu vēl apdzīvoja laikā, kad ienāca pirmie cilvēki. Tātad iespējams, ka nozīmīgs medību objekts senākajiem Latvijas iedzīvotājiem bija ne tikai ziemeļbriedis, bet arī mamuts.

Treškārt, varam konstatēt, ka Latvijas teritorija Ziemeļeiropas paleolīta beigu posma izpētes kopainā ir nozīmīga ne tikai kā apdzīvotības tālākā ziemeļaustrumu robeža, bet arī kā unikāla teritorija, kur *saglabājušās paleolīta apmetnes upju grīvu rajonos*. Okeāna līmenis laikā kopš pēdējā apledojuma ir būtiski cēlies, applūdinot Ziemeļjūras un Baltijas ledus ezera senās piekrastes teritorijas Eiropas ziemeļrietumu daļā. Līdz ar to šajā reģionā paleolīta beigu posma apmetnes pie upju grīvām un jūras/ledus ezera piekrastē mūsdienās meklējamas dziļi jūras dzelmē. Vācijā, Lielbritānijā, Francijā un citās Rietumeiropas valstīs visas pētītās paleolīta apmetnes raksturo apdzīvotību *iekšzemes rajonos*. Turpretī Latvijā atklātas dzīvesvietas arī pie senajām upju grīvām. Atradumu vietas pie Daugavas un Lielupes ietekām Baltijas ledus ezerā mūsdienās atrodas uz sauszemes tikai tāpēc, ka Latvijas teritorija līdz ar Skandināviju laikā kopš pēdējā leduslaikmeta piedzīvojusi zemes garozas celšanos, “apsteidzot” globālo okeāna līmeņa celšanos (sk. 1. att. aplūkojamajā darbā). Tādējādi Latvijā iegūtie dati palīdz aizpildīt “balto plankumu” Ziemeļeiropas paleolīta beigu posma izpētē, ļaujot raksturot apdzīvotību lielo upju grīvu rajonos.

Šajā sakarā nozīmīgs ir autores pieļāvums, ka “senie cilvēki medīja ne tikai ziemeļbriežus, bet izmantoja arī Baltijas ledus ezera bagātības – zivis,

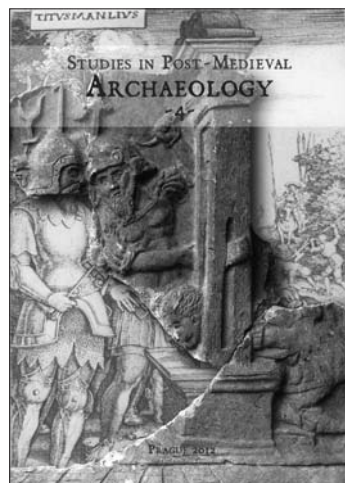
roņus” (105. lpp.). Par Baltijas ledus ezera faunu trūkst tiešu datu, tomēr igauņu paleozooloģe Lembi Leugasa izsaka pieņēmumu, ka šo saldūdens baseinu varēja apdzīvot aukstummīlošas saldūdens zivis un arī pogainais ronis.³ Līdz ar to jājautā: vai mūsu senākie iedzīvotāji upju ieteku rajonus apmeklēja galvenokārt, lai medītu ziemeļbriežus, vai arī viņi bija jau adaptējušies jaunu iztikas līdzekļu gūšanai no lielā saldūdens ezera, kāds toreiz bija Baltijas jūras baseins? Šobrīd vēl nav nekādu datu, kas izgaismotu šo jautājumu.

Priekšstati par Latvijas senākajiem iedzīvotājiem neapšaubāmi vēl pilnveidosies autores turpmāko pētījumu gaitā, bet šī monogrāfija sniedz zinātniekiem, studentiem, skolotājiem, mācību grāmatu autoriem un plašākam interesentu lokam tik ļoti nepieciešamo pārskatu par pēdējo gadu desmitu lielajiem atklājumiem šajā pētniecības laukā.

Valdis Bērziņš

³ Lembi Lõugas (1997). *Post-Glacial Development of Vertebrate Fauna in Estonian Water Bodies. A Palaeozoological Study*. Tartu: Tartu University Press (Disertationes Biologicae Universitatis Tartuensis), pp. 48–50, 52–53.

Studies in Post-Medieval Archaeology, 4: Written and iconographic sources in post-medieval archaeology. Ed. Jaromír Žegklitz. Praha: Archaia, 2012. 509 p.: il. (*Pētījumi jauno laiku arheoloģijā, 4: Rakstītie un ikonogrāfiskie avoti jauno laiku arheoloģijā*)

Arheoloģijas zinātnei attīstoties, tā kļūst arvien “jaunāka” – ja 20. gs. sākumā ar arheoloģiju saprata tikai senāko vēstures periodu izpēti, par kuriem nebija saglabājušies rakstītie avoti, tad 21. gs. izrakumus veic pat 20. gs. veidojušos zemes slāņos un vāc arī tajos atrodamās cilvēku dzīves liecības. Par lūzuma punktu un pārmaiņu aizsākumu jāuzskata pēckara gadi, kad Otrā pasaules karā sagrauto Eiropas pilsētu atjaunošanas laikā radās iespēja veikt plašus izrakumus un līdz ar to attīstīt viduslaiku arheoloģiju. Tā kā

Rietumeiropā viduslaiku beigas pieņemts datēt ar 1500. gadu, tad tāda ir arī viduslaiku arheoloģijas pētīto pieminekļu augšējā vecuma robeža. Bez tam jau vairākus gadu desmitus gan Eiropā, gan Amerikā notiek intensīvi izrakumi jauno laiku pieminekļos, kurus datē no 16. gs. līdz pat 20. gs. sākumam vai Pirmajam pasaules karam. Reizēm viduslaiku un jauno laiku arheoloģiju kopā sauc par **dokumentāro**¹ jeb **vēsturisko arheoloģiju**.² Čehijā Brno jau vairākus gadu desmitus izdod žurnālu, bet Polijā gadagrāmatu, kuru nosaukumā ir vēsturiskās arheoloģijas latīniskais apzīmējums *Archaeologia historica*.³ Kopš 2009. gada pavasara internetā tiek publicēts brīvpieejas žurnāls *Historische Archäologie*, kurā raksti vācu un angļu valodā veltīti laika posmam no vēlajiem viduslaikiem 14./15. gs. līdz mūsdienām.⁴ Bez tam 16.–20. gs. pieminekļu pētīšanu ar izrakumu palīdzību dažādās Eiropas valodās sauc arī par “pēc viduslaiku” jeb **postmedievālo** arheoloģiju (angliski – *post-medieval archaeology*), **pirmsindustriālo** un **industriālo** arheoloģiju (angliski – *pre-industrial-archaeology*, *industrial-archaeology*⁵), **pēcreferomācijas**, **agro jauno laiku** vai pat tikai par **jauno laiku arheoloģiju** (vāciski – *nachreformatrische Archäologie*, *Frühneuzeit-Archäologie*, *Archäologie der Neuzeit*, *Neuzeitarchäologie*). Latvijā kopš 1974. gada nozarei lietots viduslaiku arheoloģijas apzīmējums, attiecinot to uz laikposmu no 13. līdz 17. gs. (ieskaitot).⁶ Tomēr arī mums būtu pareizāk par viduslaiku arheoloģiju saukt tikai to pieminekļu pētniecību, kas datējami no 12. gs. beigām līdz 1500. gadam vai pieņemtajam viduslaiku noslēgumam ar Livonijas konfederācijas sabrukumu ap 1560. gadu. Toties izrakumus jaunākos pieminekļos un tajos iegūto atradumu pētīšanu būtu jādēvē par jauno laiku arheoloģiju.

Kamēr Latvijā vēl pat nav ieviesies šīs arheoloģijas jomas nosaukums, citur Eiropā jau vairākus gadu desmitus notiek ne tikai izrakumi, bet arī intensīvi pētījumi. Viduslaiku un jauno laiku arheoloģija iekļauta

¹ Mary C. Beaudry (ed.) (1993). *Documentary Archaeology in the New World*. Cambridge: University Press.

² Teresita Majewski, David Gaimster (eds.) (2009). *International Handbook of Historical Archaeology*. New York: Springer.

³ Par čehu žurnālu sk.: www.phil.muni.cz/waoa/home/publikacni-cinnost/publications/periodical/archaeologia-historica/archaeologia-historica; par poļu izdevumu: www.ahp.archeologia.umk.pl/ (skatīts 15.06.2012.).

⁴ www.histarch.uni-kiel.de (skatīts 15.06.2012.).

⁵ www.industrial-archaeology.org (skatīts 18.06.2012.).

⁶ Ēvalds Mugurēvičs (1974). Viduslaiku arheoloģija. No: *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga: Zinātne, 285.–315. lpp.

universitāšu studiju programmās,⁷ izdotas mācību grāmatas⁸ un apkopojši raksti,⁹ nodibinātas ne tikai viduslaiku, bet arī jauno laiku arheologu biedrības,¹⁰ tiek rīkotas specializētas konferences un izdoti rakstu krājumi. Viens no tiem ir Prāgā publicētais periodiskais izdevums “Postmedievālās arheoloģijas studijas” jeb “Pētījumi jauno laiku arheoloģijā”, kuram šopavasār iznācis 4. sējums.

Krājuma apakšvirsraksts “Rakstītie un ikonogrāfiskie avoti jauno laiku arheoloģijā” uzskatāmi atspoguļots grāmatas vāka noformējumā, kurā fragmentāru krāsns podiņa reljefu veiksmīgi papildina analoga gravīras kompozīcija. Šajā krājumā publicētie 20 raksti atbilst referātiem, kas nolasīti 2010. gada 23.–24. martā Prāgā notikušajā konferencē “*Forum Archaeologiae Post-medievalis*”. Tāpat kā krājuma virsraksts un sērijas nosaukums, arī visu rakstu pamatteksti ir angļu valodā, bet katram īss rezumējums dots vāciski un garāks kopsavilkums – čehiski. Līdz ar to šo izdevumu var uzskatīt par nozīmīgu ieguldījumu jauno laiku arheoloģijas attīstībā, jo dominējošās valodas dēļ tas ir pieejams visiem, kas saprot angļiski. Rakstu autori galvenokārt ir čehu un slovāku zinātnieki, toties plašo ievadrakstu “Rakstītie avoti jauno laiku arheoloģijā un māksla uzdot pareizos jautājumus” sagatavojusi Vīnes Universitātes Vēstures institūta līdzstrādniece Nataša Mēlere (*Mehler*), bet publikāciju par 17. gs. pīpju izgatavošanu Britu salās – Liverpūles Universitātes Nacionālā pīpju arhīva pētnieks Pīters J. Deivijs (*Davey*). Vairāk nekā 500 lappušu biežajā un ar krāsainiem attēliem bagāti ilustrētajā grāmatā aplūkotas ļoti daudzveidīgas tēmas, bet tās visas saista krājuma koptēma – kā jauno laiku piemiņkļu izrakumos iegūtās liecības un atradumus var papildināt, precizēt, datēt un skaidrot ar rakstīto, ikonogrāfisko, kartogrāfisko un citu avotu palīdzību.

⁷ Vācijā kopš 1981. gada Viduslaiku un jauno laiku arheoloģijas katedra ir Oto Frīdriha universitātē Bambergā, bet profesori – Tībingenes, Halles-Vitenbergas, Freiburgas, Mīnsteres un Ķīles universitātē, sk.: www.uni-bamberg.de/amanz; Austrijā viduslaiku un jauno laiku arheoloģiju pasniedz universitātēs Vīnē un Insbrukā, sk.: www.uibk.ac.at/studium/angebot/ma-archaeologien; bet Lielbritānijā – universitātēs Bristolē, Glazgovā, Birmingemā, Leičesterā, Jorkā u.c., sk.: www.spma.org.uk/links.php (skatīts 12.06.2012.).

⁸ Leszek Kajzer (1996). *Wstęp do archeologii historycznej w Polsce*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

⁹ Erki Russow (2006). Post-Medieval Archaeology in Estonia. In: *Archaeological Research in Estonia 1865–2005*. Tartu: Tartu University Press, pp. 193–203. (*Estonian Archaeology*; 1).

¹⁰ Lielbritānijā pastāv *The Society for Post-Medieval Archaeology* – www.spma.org.uk, bet Vācijā darbojas *Die Deutsche Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit e.V.* – www.dgamn.de (skatīts 12.06.2012.).

Kā jau norāda sērijas nosaukums, lielākā daļa autoru ir arheologi, kas ne tikai prezentē savu izrakumu rezultātā iegūtos materiālus, bet mēģina tos interpretēt ar citu vēstures avotu palīdzību. Lai iedziļinātos paleogrāfijā, vēsturiskajos mākslas darbos, senajās kartēs u.c. avotos, reizēm izmantota citu jomu pētnieku palīdzība, tāpēc daļai rakstu ir vairāki autori. Lai radītu aptuvenu priekšstatu par krājuma tematiku, jāmin publikācijās aplūkotie jautājumi.

Krājumā skartās tēmas nosacīti var sadalīt trīs daļās. Pirmkārt, ar izrakumos iegūto liecību palīdzību mēģināts spriest par pētītās ēkas, kapsētas vai vesela ciema iedzīvotāju sociālo struktūru. Tas atspoguļots rakstā par Prāgā Malastranā Šporkova ielas kapsētas izrakumos atsegtajiem apbedījumiem, kur iegūtais materiāls precizēts un papildināts ar baznīcas grāmatās atrastiem ierakstiem (*Martin Omelka, Otakara Řebounová*), un publikācijā, kurā veikta Prāgas pils teritorijā atsegta 16.–17. gs. atkritumu bedrē iegūto atradumu sociālā analīze (*Gabriela Blažková, Jan Frolík, Jana Žegklitzová*). Tomēr jāatzīst, ka kapsētas izrakumos atsegto cilvēku kaulu un priekšmetu saistīšana ar konkrētām personām, tāpat Prāgas pils teritorijā iegūto atradumu piesaiste noteiktām ļaužu grupām pašlaik vēl ir diezgan hipotētiska. Tās ir iestrādes, kuras turpmāk varbūt izdosies precizēt. Interesants ir pētījums par Klanovicki meža teritorijā arheoloģiski atsegto vēlo viduslaiku ciemu, kura sociālo un saimniecības modeli mēģināts izskaidrot ar 18. gs. kartogrāfisko materiālu palīdzību (*Tomáš Klír, Michal Beránek*). Izzudušā ciema palieku interpretācija ar 18. gs. kartēs attēloto saimniecību plānojuma un skopo rakstīto avotu palīdzību jāuzskata par pilnīgi jaunu pieeju sociālās un ekonomiskās vēstures pētījumos, kas būtiski papildina līdzšinējos priekšstatus. Sociālajiem pētījumiem var pieskaitīt arī rakstu par izrakumu rezultātiem kādas Pilzenes ēkas augšstāvā, kur pildījumā virs velvēm atrasti ne tikai 19. gs. pirmās puses māsaiemniecības priekšmeti, bet arī kāda aptiekāra personiskais arhīvs – uz papīra rakstītas receptes un vēstules (*Veronika Dudková, Jiří Orna*). Autori uzskatāmi demonstrējuši, kā vēsturisku ēku augšstāva pārbūvju laikā, likvidējot pildījumu virs velvēm un zem grīdām, tieši ar moderno arheoloģisko metožu pielietojumu var ne tikai savākt eventuālos “arhīvus”, bet arī gūt jaunas atziņas par ēku kādreizējiem iedzīvotājiem un pārbūvju datējumu.

Otrkārt, krājumā vairāki raksti veltīti celtniecības arheoloģijas un būvvēstures pētījumiem. Te var minēt publikāciju, kurā skaidrota pilsētas plānu nozīme kādreizējā gruntsgabalu izvietojuma rekonstruēšanā un doti praktiski padomi to izmantošanai būvarheoloģijas pētījumos (*Kateřina Samojská*), analīzi par Trīsdesmitgadu kara laika militāro plānu ticamības pakāpi (*Václav Matoušek, Tereza Blažková*), rakstus,

kuros izrakumos atrastās arhitektūras paliekas interpretētas, izmantojot rakstītos, ikonogrāfiskos un kartogrāfiskos avotus, un izvirzītas hipotēzes par Hrudimas (*Jan Musil*) un Jihlavas pilsētu nocietinājumu izskatu (*Štěpán Černoš, Petr Hejhal*), Jindržihov Hradecas pils 16. gs. pārbūvēm (*Tomaš Durdík*) un Hradištes pils Blovicē pārveidojumiem baroka un klasicisma stilā (*Jiří Bouda, Hana Hanzlíková*). Šī rakstu grupa uzskatāmi parāda mūsdienu Čehijas celtniecības arheoloģijas pētījumu labi izstrādāto metodiku – gan pārbūvju relatīvās hronoloģijas konstatēšanu un rūpīgu dokumentēšanu izrakumos, gan absolūtā datējuma noteikšanu un celtnu rekonstruēšanu, savus atradumus salīdzinot ar senu plānu un rakstīto avotu liecībām. Jāatzīst, ka rakstos mazāk uzsvērta atgriezeniskā saite – arheologu palīdzība seno plānu pētniekiem. Kā zināms, zemē atrastās liecības ir pilnīgi objektīvas – kultūrlānī saglabājas tikai uzceltās ēku daļas, bet uz papīra plānos un aprakstos palikusī informācija reizēm liecina tikai par idejām, nerealizētiem projektiem un iecerēm. Līdz ar to nereti var secināt, ka bez arheoloģiskajiem atradumiem nevarētu atšķirt vēsturiskus plānus – reālu celtnu uzmērojumus no projektiem, kas tā arī nav īstenoti.

Treškārt, krājumā vesela rinda rakstu autoru (*Jaromír Žegklitz, Markéta Soukupová, Jana Jordánková, Irena Loskotová, Michal B. Soukup, Adam Šrejber, Mário Bielich*) pievēršas arheoloģisko atradumu izpētei – lielākoties keramikas traukiem, pīpēm un krāsns podiņiem. Īpaši daudz uzmanības veltīts Čehijā un Slovākijā atrastajai reformācijas un renesanses laika krāsns keramikai, tās ikonogrāfijai un paraugu meklēšanai. Raksti uzskatāmi parāda, ka Viduseiropā 16.–18. gs. krāsns podiņu fragmenti arheoloģiskajos izrakumos ir ne tikai masveida atradumi, kas liecina par kādreiz lietotajām apkures ierīcēm, bet gan vienlaikus stāsta par tāliem kultūras sakariem, sava laika grafikas ietekmēm un pat par īpašnieku politiskajiem uzskatiem. Kaut arī 21. gs. sākumā furnoloģija¹¹ strauji attīstās, tomēr jāatzīst, ka ir vēl daudz neskaidru jautājumu. Tā kā sevišķi plašs ir Jaromira Žeglitza raksts, kas ilustrēts ar vairāk nekā 100 attēliem, tad tam jāpievērš nedaudz vairāk uzmanības. Apsveicami, ka daudzām krāsns podiņu rotājuma kompozīcijām atrastas parauggravīras, kas ļauj ne tikai spriest par atveidu nozīmi, bet arī par ietekmju izplatīšanās virzieniem. Tāpat jāuzteic ikonoloģiskie pētījumi, piemēram, “Likuma un Žēlastības” alegorisko kompozīciju uz Prāgas pils podiņa salīdzinot ar Lūkasa Krānaha 1529. gada gleznām un grafiku, Erharda Altdorfera 1533. gada kokgriezumu un Hieronīma Dītriha nedatētām medaļām,

¹¹ *Furnus* (lat.) – krāsns; furnoloģija – zinātne par senajām krāsnīm. Par jaunākajiem pētījumiem un literatūru sk.: www.furnologia.de (skatīts 15.06.2012.).

autors varējis spriest par Lutera ievadītās reformācijas izplatīšanos no Vācijas uz Čehiju 16. gs. 30. gados. Tomēr nevar uzskatīt, ka ar to pētījumi ir pabeigti. Gribētos ieteikt mēģināt vēl vairāk precizēt datējumu, jo parauggravīras zināmais vecums un pat gadskaitlis uz matricēs vēl nenozīmē krāsns podiņa izgatavošanas laiku. Būtu arī jācenšas skaidrot, kāda bija vietējo meistarū nozīme kompozīciju sacerēšanā. Jāatzīst, ka šie jautājumi vēl prasa turpmākus pētījumus, kuru veiksmīgai atrisināšanai būtu jāiesaistās visu kādreizējo vācvalodīgo zemju krāsns keramikas pētniekiem. Starp citu, pirmais solis vēlo viduslaiku un agro jauno laiku furnologu sadarbībā un savstarpēji ciešāk saistītu pētījumu virzienā ir Šveicē šovasar klajā laistā grāmata, kuru papildina krāsns keramikas terminoloģija 17 valodās.¹²

Nobeigumā vēl īsi jāpieskaras kādai apskatāmā krājuma ievadrakstā paustai atziņai. N. Mēlere norāda, ka jau agrāk jauno laiku arheologi atzinuši nepieciešamību izrakumu liecības un atradumus pētīt vienlaikus ar attiecīgā laika attēliem un rakstītajiem avotiem, tomēr praktiskajā darbā arhīva dokumentu atrašanai, transkripcijai un skaidrošanai bieži tiek piesaistīti vēsturnieki. Kaut arī starpdisciplinārā sadarbība ir apsveicama un veicināma, tomēr esot jāatzīst, ka vēsturnieku un arheologu pieeja dokumentāro avotu atlasei un interpretēšanai būtiski atšķirieties – nereti tikai pats arheologs saprot, kuri no rakstītajos avotos atrodamajiem faktiem varētu noderēt atradumu interpretēšanai. Autore uzskata, ka ideālajā gadījumā jauno laiku arheologam pašam jāpārzina ne tikai izrakumu metodoloģija, bet arī paleogrāfija un nepieciešamās svešvalodas, tāpēc to apmācība būtu jāiekļauj universitāšu programmās. Jācer, ka N. Mēleres ieteikumi varbūt turpmāk pamudinās jauno laiku arheoloģijas studentus vairāk domāt par universitātēs apgūstamo priekšmetu izvēli. Tomēr kopumā var uzskatīt, ka šogad Prāgā iznākušā krājuma autori savos rakstos veiksmīgi izmantojuši rakstīto un ikonogrāfisko avotu sniegtās iespējas jauno laiku arheoloģiskā materiāla interpretēšanā.

Jāatzīst, ka arī Latvijā aizsardzības izrakumi galvenokārt notiek tieši viduslaiku un jauno laiku pieminekļos. Gribētos cerēt, ka Eiropā strauji augošais publikāciju un interneta resursu daudzums veicinās arī mūsu

¹² Eva Roth Heege (2012). *Ofenkeramik und Kachelofen: Typologie, Terminologie und Rekonstruktion im deutschsprachigen Raum (CH, D, A, FL) mit einem Glossar in siebzehn Sprachen*. Mit Beiträgen von Monika Dittmar, Julia Hallenkamp-Lumpe, Andreas Heege, Matthias Henkel, Klaus Hufnagel, Uwe Lamke, Katja Lesny, Margret Ribbert, Harald Rosmanitz und Günther Unteidig. Basel: Verlag Schweizerischer Burgenverein. (Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters, Band 39).

arheologu interesi par jauno laiku arheoloģiju, lai izrakumos iegūtās liecības par beidzamajiem pieciem – astoņiem gadsimtiem nepētītas neiegultu muzeju krātuvēs, bet īsajiem ikgadējo atskaišu ziņojumiem sekotu pamatīgāka materiāla analīze un publicēšana.

Ieva Ose

Oleg Puhliak. *Dinaburgskaia krepost' v vikhre 1812 goda*. Rīga: Irini, 2012. 120 s. ISBN 978-9934-8280-0-3 (Oļegs Puhļaks. *Daugavpils cietoksnis 1812. gada viesulī*)

Nesen iznākusi jau otrā Oļega Puhļaka grāmata par 1812. gada kara notikumiem Latvijā – “Daugavpils cietoksnis 1812. gada viesulī”. Lai gan Daugavpils cietokšņa celtniecībai 1810.–1812. gadā un kaujām pie Daugavpils arī agrāk bijusi pievērsta vēsturnieku uzmanība, tomēr nevienam no minētiem tematiem nevar uzskatīt par pilnvērtīgi izpētītu. Bieži šis posms pilsētas vēsturē iekļauts plašākā laika vai tematiskajā pētījumā lokā un apskatīts, tikai garām ejot. Pēdējos gados Daugavpils cietokšņa rekonstrukcijas kontekstā aktivizējies šis interesantā un milzīgā kultūrvēsturiskā pieminekļa vēstures apzināšana. Šogad aprit arī 200 gadi kopš 1812. gada kara notikumiem, kas skāruši arī Daugavpili. Līdz ar to ir dubulti aktuāli izcelt šo laika posmu un pievērst tam Latvijas lasītāju uzmanību.

Gan vizuāli, gan saturiski apskatāmais izdevums papildina O. Puhļaka iepriekšējo grāmatu “Krievu un angļu flotes darbība pie Rīgas 1812. gadā”, tādēļ nevilšus rodas arī daži salīdzinājumi. Atšķirībā no iepriekšējā izdevuma autors izvēlējies minimizēt zinātnisko aparātu, nav ievietojis izmantoto materiālu apskatu un atsauces. Tas izraisa neizpratni, jo O. Puhļaks balstījies uz cienījamām avotu publikācijām, izmantojis laikabiedru atmiņas un zinātniskus pētījumus. Darbs būtu tikai ieguvis, būtu vērtīgāks citiem pētniekiem un stimulētu tālāku tēmas izpēti, ja informācijas avoti tomēr būtu norādīti.

O. Puhļaks grāmatas izklāstu veidojis hronoloģiski, sākot ar 1810. gadu, kad aizsākās Krievijas rietumu robežas nostiprināšana un Daugavpils cietokšņa celtniecība. Tekstu papildina ievērojams ilustrāciju klāsts, kas

iekļauj karā iesaistīto virsnieku portretus, karavīru mundieru un bruņojuma attēlus, kara notikumiem veltītas gleznas, dažas kartes un Daugavpils cietokšņa aerofoto. Autors iepazīstina lasītājus ar krievu virsniekiem, kuri bija atbildīgi par būvniecību, izskaidro cietokšņa celtniecības pamatprincipus un aplūko specifisko fortifikācijas terminoloģiju. Tālāk autors raksturo būvniecību 1811. un 1812. gadā, secīgi pārejot pie kara izklāsta. Šeit autors tuvāk pastāsta par krievu virsniekiem, kuri bija atbildīgi par cietokšņa aizsardzību, un viņiem uzticēto karaspēku un uzdevumiem. Autors izanalizējis arī notikumus, kas saistīti ar Daugavpils cietokšņa evakuāciju, un virsnieku dažādo pieeju šim procesam. Plašu nodaļu O. Puhļaks veltījis Napoleona karaspēka 2. korpusa mēģinājumam ieņemt cietoksni. Autors bieži ievietojs tekstā garus citātus no virsnieku atskaitēm un atmiņu stāstījumiem, ļaujot lasītājiem pašiem izjust 19. gadsimta sākuma rakstības un izteikšanās stilu. Tad autors secīgi aplūkojis krievu garnizona atkāpšanos no Daugavpils un tā tālāko darbību 1. korpusa sastāvā. Šeit jāizdara neliela atkāpe. Teksts 82. un 83. lpp. par ugunsgrēku Rīgas priekšpilsētās nezinātājam rada priekšstatu, ka tika iznīcinātas visas priekšpilsētas, lai gan nodega tikai daļa no tām. Protams, autors notikumus Rīgā min tikai pastarpināti, tomēr publicistikā bieži apspēlētais Rīgas ugunsgrēka sižets jau tā radījis pietiekami daudz mītu, tāpēc nebūtu labi šo notikumu paplašināt lielākā teritorijā, nekā tas notika. Nav pilnībā skaidrs, kādēļ autors 87. lpp. izcēlis vārdu "Vagenburg". Citur grāmatas tekstā konsekventi izcelti tikai personvārdi. Līdz ar to var pieņemt, ka autors šeit runā par kāda virsnieka Vāgenburga vadītu karaspēka vienību, bet iespējams, ka šeit tomēr runa ir par aizmugures vienībām, kuras Krievijas karaspēkā 1812. gadā vēl joprojām dēvēja par "vagenburg".

Noslēgumā autors pievērsies Napoleona armijas 10. korpusa daļu ienākšanai Daugavpili un to veiktajai nocietinājumu iznīcināšanai. Kara notikumiem no 1812. gada septembra līdz decembrim O. Puhļaks pievērsies minimāli, jo viņa aprakstītais objekts – cietoksni – tad vairs faktiski nepastāvēja. No teksta 110. lpp. gan rodas priekšstats, ka Prūsijas palīgkorpusa karavīri bijuši izvietoti Salaspilī (vecais nosaukums *Kirchholm*) un ka 10. augustā krievi uzbruka turienes pozīcijām. Precīzāk būtu runāt par uzbrukumu Ķekavai (vecais nosaukums *Dalenkirchen*), jo Salaspilī kara laikā atradās krievu, nevis prūšu priekšposteņi. Prūsijas palīgkorpus nebija tik spēcīgs, lai varētu nostiprināties Daugavas labajā krastā.

Kopumā jāsaka, ka O. Puhļaka darbs uzrakstīts viegli lasāmā valodā, tajā netrūkst asprātīgu laikabiedru citātu un saistošu autora komentāru. Cerēsim, ka šis izdevums stimulēs Daugavpils cietokšņa dažādo vēstures aspektu tālāku izpēti.

Anita Čerpinska

Oleg Puhliak. *Srazhenie pri Gross-Ekau (Iecava) 7 (19) iiulia 1812 goda.*
Rīga: Etra, 2012. 56 s.
ISBN 978-9934-8331-0-6
(Oļegs Puhļaks. *Kauja pie Iecavas 1812. gada 7. (19.) jūlijā*)

1812. gada kara jubilejai veltītajā sērijā iznākusi arī Oļega Puhļaka grāmata par vienu no Latvijas teritorijā notikušajām kaujām 1812. gada kara laikā – Iecavas kauju, kas bija pirmā nozīmīgā sadursme starp Napoleona karaspēkā ietilpstošo prūšu kontingentu un Rīgu sargājošo krievu armijas daļu. Kā pats autors vairākkārt norādījis, 7. (19.) jūlija kauja pie Iecavas deva pamatu tālākai kara attīstībai Latvijas teritorijā un karojošajām pusēm ļāva novērtēt pretinieku un izdarīt attiecīgus secinājumus.

Šī nav pirmā O. Puhļaka grāmata par 1812. gadu, tādēļ autors vairs necenšas iesākt savu darbu ar plašāku ieskatu kara iemeslu vai vispārējās kara norises atspoguļošanā, jo to iespējams iegūt no iepriekšējiem šogad iznākušajiem darbiem, bet uzreiz pievēršas Prūsijas palīgkorpusa ienākšanai Latvijas teritorijā. Kā pieņemts darbos par karu vēsturi, O. Puhļaks analizējis karojošo pušu spēku samērus, karaspēku sastāvu, tiem dotos uzdevumus, sadursmes pirms Iecavas kaujas un pašu kaujas gaitu.

Runājot par Rīgā sakoncentrētiem un pilsētas aizsardzībai paredzētiem krievu spēkiem, O. Puhļaks pieslien tradicionālajai historiogrāfijas tendencei kritiski novērtēt gan rezerves bataljonu kaujas spējas, gan Rīgas nocietinājumu stāvokli, gan artilēristu spējas rīkoties ar viņiem uzticēto aprīkojumu (7.–9. lpp.). Tāpat autors kritiski vērtē Rīgas amatnieku spējas palīdzēt artilērijas apkalpošanā. Šeit runa ir par aptuveni 200 Rīgas tirdzniecības palīgamatu locekļiem, kurus 1812. gada kara sākumā apmācīja darbībai ar artilērijas ieročiem, lai viņi nepieciešamības gadījumā varētu piedalīties pilsētas aizsardzībā. Šādu militārās vadības soli var uzskatīt par praktisku un racionāli pamatotu apstākļos, kad bija jūtams artilēristu trūkums. Ieroča apkalpē ietilpa cilvēki, kuri veica tīri mehāniskas darbības – pārbīdīja ieroci, piensena munīciju u. tml. Ļoti iespējams, ka šādas darbības tikpat veiksmīgi varēja veikt arī Rīgas līģeris.

10.–12. lpp. O. Puhļaks analizē ģenerālmajora Ivana Veljaminova vienības uzdevumus un darbību kara pirmajās dienās. Autors atklātu atstājis

jautājumu, cik un kādas īsti karaspēka daļas ietilpa I. Veļjaminova vienībā, jo historiogrāfijā sastopami dažādi dati. Atšķirīgo informāciju visdrīzāk izraisījis apstākļi, ka tikai 1812. gada maijā tika izdots rīkojums sakoncentrēt vairākus rezerves bataljonus un eskadronus Bauskā, lai operētu ar tiem Lietuvas un Kurzemes teritorijā. Spēki pienāca Bauskā pakāpeniski no dažādām vietām, t.sk. no Daugavpils un Cēsīm, tādēļ arī dati brīžiem var atšķirties. Kopumā bija paredzēts sakoncentrēt I. Veļjaminova pakļautībā astoņus kājnieku, četrus jēgeru bataljonus un tiem piekomandētus četrus dragūnu eskadronus. Jūnija sākumā līdz tam 1. korpusā ietilpstošajam majora Ivana Seļivanova II Donas kazaku pulkam tika pavēlēts atkāpties no Lietuvas teritorijas Jelgavas virzienā un pāriet Rīgas kara gubernatora ģenerālleitnanta Ivana Esena I komandā. Šīs pavēles rezultātā arī Donas kazaku pulks sadarbojās ar I. Veļjaminova vienību, lai gan tās sākotnējā sastāvā neietilpa. Visas minētās karaspēka daļas piedalījās Iecavas kaujā. Minot kopējo krievu vienības sastāvu Iecavas kaujas laikā, O. Puhļaks uzticējies Nikolaja Poļikarpova uz avotu materiāliem balstītajam un internetā ievietotajam rakstam. Šie dati ne pilnībā sakrīt ar citiem pieejamajiem avotiem, tādēļ ir vērts tos salīdzināt:

	Kur minēts		
	Poļikarpovs ¹	Leviss ²	Graverts ³
<i>Kājnieku pulku rezerves bataljoni</i>			
Belozerskas	X		
Volinijas	X	X	X
Koporjes	X	X	X
Minskas	X	X	

¹ Nikolai Polikarpov (2011). Srazhenie pri myze ili pri kirkhshpile (pogoste) Gross-Ekau na doroge iz gor. Rigi cherez myzu Dalenkirkhen v gor. Bausk. Pieejams: <http://www.memorandum.ru/1812db/?action=list&table=Subject&query=Type=4 and Syear=1812&id=83&type=4&cursor=3&step=&sort=ORDER BY Autor DESC&title=Все события 1812 года&page=1#list83> (skatīts 28.08.2012.).

² Ģenerālleitnanta Fjodora Levisa of Menāra pārskats par kritušajiem, ievainotajiem un bez vēsts pazudušajiem pēc Iecavas kaujas [krievu val.], 16.07.1812. *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs*, 1–12–607, 294. lpp.

³ Prūsijas palīgkorpusa komandiera ģenerāļa J. Graverta ziņojums X korpusa komandierim maršalam Etjēnam Makdonaldam par Iecavas kauju, 19.07.1812. No: Gabriel Fabry (1900). *Campagne de Russie (1812)*. T. 1. Opérationns militaires (24 juin–19 juillet). Paris: L. Gougy, p. 644.

	Kur minēts		
	Poļikarpovs	Leviss	Graverts
Rēveles	X	X	X
Toboļskas	X	X	
<i>Jēgeru pulku rezerves bataljoni</i>			
4.	X	X	X
20.	X	X	X
21.	X	X	
23.		X	X
24.		X	X
30.	X		
34.	X	X	X
<i>Artilērija</i>			
5. brigādes 10. vieglā rota	X	X	10 ieroči
<i>Kavalērijas pulku rezerves eskadroni</i>			
Rīgas dragūnu	X	X	X
Kazaņas dragūnu	X	X	X
Jamburgas dragūnu	X	X	X
Ņižinas dragūnu	X	X	X
Poļu ulānu 2	X	X	X
Grodņas huzāru 2	X	X	X
<i>Kazaku pulks</i>			
Seļivanova II	X	X	X

Tā kā zināms, ka pāris bataljonu F. Leviss of Menārs atstāja Jelgavā, tad iespējams, ka tie bijuši tieši Belozerskas un 30. jēgeru pulka rezerves bataljoni.

7. (19.) jūlija pirmskaujas notikumu aprakstu O. Puhļaks balsta uz jau veselu gadsimtu pētniekiem pieejamajiem publicētajiem prūšu korpusa materiāliem, kurus izmantojusi liela daļa autoru, kas apraksta Iecavas kaujas gaitu. Toties 19. gs. sākuma Iecavas aprakstu O. Puhļaks papildinājis ar mūsdienu vides objektiem, kas jebkuram lasītājam, kurš pabijis Iecavā, ļauj vieglāk orientēties ģeogrāfiskajos nosaukumos

un punktos. Tam palīdz arī fotogrāfijas un vairāki grāmatā ievietotie plāni.

28.–39. lpp. O. Puhļaks izklāsta Iecavas kaujas gaitu, balstoties pārsvarā uz Viktora Žamova sacerējumu⁴ un sniedzot savus komentārus un secinājumus. Tāpat kā lielākā daļa autoru, arī O. Puhļaks norāda historiogrāfijā un avotos pastāvošos dažādos viedokļus par krievu pusē iesaistīto karavīru skaitu, bet piekrīt uzskatam, ka prūšu pusē bijis ievērojams skaitliskais pārsvars. Toties autors apšaubā ģenerālmajora Frīdriha Kleista vadīto spēku iespēju ieņemt tiltu pār Iecavas upi pie Iecavas muižas un uzskata, ka tie savienojušies ar ģenerāļa Jūlija Graverta spēkiem tikai pie Iecavas ciemata, kur atradās otrs tilts pār Iecavas upi. Saglabājušos prūšu avotos hronoloģiski pirmais notikums, kas aprakstīts, ir Graverta kolonnas uzbrukuma sākums, kura laikā prūši atkarājuši no krieviem tiltu pie Iecavas ciemata un pastorātu upes labajā krastā. Pēc tam tiek aprakstīts, kā F. Kleists no savas kolonnas atdalīja jēgerus un strēlniekus, kuri padzina pretinieku no Iecavas pils, tādējādi atklājot komunikāciju ar J. Gravertu.⁵ Lai ieņemtu muižas galveno ēku, t.s. Iecavas pili, kas atradās kreisajā krastā, F. Kleista karavīriem būtu bijis jāšķērso tilts. Tomēr precīzāku informāciju par šo notikumu pagaidām nav izdevies atrast. Zināms, ka kauja sākās ap pulksten 19 vakarā, bet ap pulksten 22 no pils atkāpušies krievu karavīri radīja sajukumu prūšu aizmugurē un atkarāja vienu lielgabalu pie Iecavas kroga, kas atradās upes labajā krastā. 40. un 41. lpp. O. Puhļaks ievietoja kaujas norises shēmas, lai uzskatāmāk ilustrētu notikumu gaitu.

Minot krievu zaudējumus kaujā (43.–44. lpp.), O. Puhļaks uzskaita tos no jau minētā N. Poļikarpova raksta, kas gan nesniedz ziņas par visiem bataljoniem. Autoram nav bijuši pieejami dati arī par ievainotajiem. Šeit vērts atzīmēt, ka N. Poļikarpova no pulku materiāliem iegūtās ziņas lielā mērā atšķiras no recenzijā jau minētā F. Levisa of Menāra pārskata par zaudējumiem. Skaitļi sakrīt tikai attiecībā uz Toboļskas un Minskas kājnieku pulku bataljoniem un Grodņas huzāru eskadroniem. Līdz ar to atšķiras arī kopējā kritušo un pazudušo summa. Pagaidām nav skaidrs, kādēļ radušās tādas nesakritības.

Runājot jau par Iecavas kaujas sekām, O. Puhļaks norāda, ka Rīgas priekšpilsētu nodedzināšanu var uzskatīt par vienu no tām. Protams,

⁴ Viktor Zhamov (1912). *Otechestvennaia voina 1812 g. Operatsii v napravlenii Til'zit – Mitava – Riga*. Rīga: Rizhskoe Gorodskoe Upravlenie.

⁵ Anton Seydlitz (1823). *Tagebuch des Königlich Preußisches Armeekorps unter Befehl des General-Lieutenants von York im Feldzuge von 1812*. T. 1. Berlin: Mittler, S. 197.

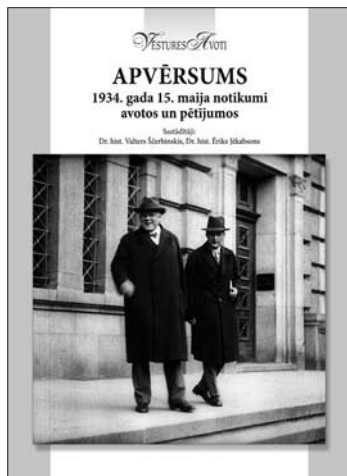
starp šiem notikumiem var vilkt paralēles, bet, pat ja kaujas iznākums būtu bijis labvēlīgāks krieviem, F. Leviss of Menārs ar savu mazo vienību nebūtu varējis aizkavēt Kurzemes nonākšanu pretinieka rokās. Labākajā gadījumā krievi to būtu attālinājuši par dažām dienām – un Rīgas priekšpilsētas tāpat nāktos nodedzināt. Kā savdabīgu krievu ieguvumu no kaujas O. Puhļaks min ģenerāļa J. Graverta kritienu no zirga, kam sekoja Prūsijas palīgkorpusa komandiera maiņa. Korpusu sāka komandēt Prūsijas un Francijas savienību neatbalstošais ģenerālis Johans Jorks.⁶ O. Puhļaks uzsvēris viņa nelielo aktivitāti pie Rīgas turpmākajos kara mēnešos. Tomēr J. Jorka nostāju ir iespējams saprast. Kādēļ viņam mēģināt triecienā ieņemt Rīgu no kreisā krasta, kur krievi veikuši plašus nocietināšanas darbus, un likt prūšiem ciest neizbēgamus zaudējumus, kamēr Makdonalds atradās pie Daugavpils un nedarīja neko, lai palīdzētu prūšiem? Bet tieši Makdonalds bija tas, kuram Napoleons pastāvīgi atgādināja par nepieciešamību aktīvāk rīkoties viņa ieņemtajās teritorijās.

Darba noslēgumā O. Puhļaks aplūko piemiņas jautājumus un secina, ka neviena prūšu vai krievu apbedījumu vieta nav atzīmēta ar piemiņas zīmi un tikai pēc senām leģendām identificējamās vairākas vietas Iecavā, kur varētu būt apbedīti 1812. gadā kritušie karavīri.

Beidzot recenziju, var atzīmēt, ka O. Puhļaka aktivitāte, šogad izdodot vairākas grāmatīņas par 1812. gadu, ļāvusi vietējiem lasītājiem iepazīties ar dažādiem 1812. gada kara aspektiem, kas skāruši tieši Latvijas teritoriju. Krievijā šogad pieejamajā literatūras gūzmā par 1812. gadu var “noslikt” un atrast tajā saturīgu informāciju par notikumiem Latvijā ir vairāk nekā sarežģīti. O. Puhļaka darbi piedāvā tam labu alternatīvu, jo autors raugās uz notikumiem no vietējās vēstures interesenta skatpunkta.

Anita Čerpinska

⁶ Priekšvārdā 2. lpp. Graverta vietā kā franču atbalstītājs minēts Kleists, bet tā visdrīzāk ir pārrakstīšanās kļūme.

Ēriks Jēkabsons, Valters Ščerbinskis (sast.). Apvērsums. 1934. gada 15. maija notikumi avotos un pētījumos. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Arhīvistu biedrība, 2012. 576 lpp.: il. (Vēstures avoti, VII sēj.). ISBN 978-9984-9866-5-4

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs izdevis jau septīto vēstures avotu sērijas sējumu. Šoreiz tas ir veltīts, kā atzīmē krājuma sastādītājs Valters Ščerbinskis, atsaucoties uz Edgaru Dunsdorfu, notikumam,

kas “sašķēla tautu vairāk nekā jebkurš cits notikums vēsturē” (50. lpp.), – 1934. gada 15. maija apvērsumam.

Nevarētu teikt, ka Kārļa Ulmaņa apvērsums un autoritārā režīma politika Latvijā būtu atstāta bez uzmanības, un par to liecina ievērojams zinātniskās literatūras klāsts, kas veltīts K. Ulmaņa režīma politikas dažādām izpausmēm. Tajā pašā laikā ļoti daudzi momenti, īpaši tie, kas skar ekonomikas, kultūras un sociālās dzīves procesus, vēl gaida savus pētītājus. Jāsaka, ka sabiedrības sociālajā atmiņā pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas par K. Ulmaņa autoritārismu izveidojās diezgan pretrunīgi vērtējumi. No vienas puses, tas tika vērtēts kā padomju okupācijas sagrautās Latvijas “ziedu laiks”, no otras puses, liberāldemokrātisko vērtību atgriešanās Latvijas politiskajā vidē bija nereti klajā pretrunā ar K. Ulmaņa vadonības režīma vērtībām. Vēsturnieku – un ne tikai¹ – darbs zināmā mērā bija/ir saistīts ar risku par saviem spriedumiem nonākt šo vērtību cīņas krustpunktā. Tādēļ E. Dunsdorfa savulaik izteiktais vērtējums ir aktuāls vēl joprojām, un pārfrāzējot varētu teikt, ka attieksme pret autoritārismu ir tas, kas šķēļ latviešu sabiedrību, atšķirībā no citiem, vairāk etniski vēsturisku cēloņu raisītiem notikumiem. Tādēļ vispusīga, politiski neitrāla autoritārisma analīze ir nepieciešama sabiedrībai ne mazāk kā Otrā pasaules kara sabiedrību šķeļošo notikumu un procesu izvērtējums.

¹ Kaut vai atceroties 2009. gadā sabiedrībā neviennozīmīgi uztverto Zigmāra Liepiņa un Kaspara Dimitera mūziklu “Vadonis”.

Jaunā dokumentu krājuma priekšrocība ir tā, ka tas nemēģina iztīrīt visu “atjaunotās Latvijas” periodu, bet sniedz ieskatu tikai paša apvērsuma sagatavošanā, norisē un ārvalstu reakcijā uz to. Protais, šāda krājuma iznākšana netieši uzliek uz Latvijas Nacionālā arhīva pleciem pienākumu sagatavot arī citus līdzīgus krājumus, kas būtu veltīti gan režīma ārpolitikai, gan ekonomiskajai, kultūras un sociālajai politikai.

Krājumā ievietoti 286 dokumenti galvenokārt no Latvijas Valsts vēstures arhīva fondiem, kas tematiski izkārtoti sešās nodaļās. Pirmajā nodaļā “Līdzdalībnieki un laikabiedri par apvērsumu” (101.–134. lpp.) apkopotas vairāku apvērsuma organizētāju liecības par apvērsuma sagatavošanu un norisi. Īpaši vērtīgi ir iepriekš npublicētie avoti: fragmenti no ģenerāļa Jāņa Baloža atmiņu burtnīcām, kā arī viņa un Vilhelma Muntera sniegtās liecības padomju drošības iestādēm. Nevilšus gan rodas jautājums: vai bija lietderīgi sniegt arī jau iepriekš publicēto materiālu, piemēram, K. Ulmaņa piezīmes vai fragmentus no Klāva Lorenca, Alfrēda Bērziņa, Ādolfa Klīves memoāriem? Iespējams, daudz produktīvāk būtu bijis sniegt norādes uz tiem memoāristikas darbiem, kuros stāstīts ne tikai par 15. maija apvērsuma sagatavošanu un īstenošanu, bet arī par tā uztveri dažādos sabiedrības slāņos. Tādējādi tiktu atvieglots arī citu avotu nodaļu apjoms, ļaujot vairāk koncentrēties uz pirmavotiem.

Otrajā avotu edīcijas nodaļā “Apvērsuma priekšvēsture: idejas ģenēze un priekšdarbi” (135.–182. lpp.) apkopoti dokumenti no 1927. gada novembra līdz 1934. gada maijam, kas liecina gan par antiparlamentāro noskaņojumu pieaugumu, gan par mēģinājumiem reformēt “ne-ejošo” Satversmi. Vispārējās vides raksturojumam, iespējams, būtu vajadzējis sniegt arī dokumentus par t.s. leitnanta Oliņa puču 1927. gada februārī, kurš, neskatoties uz visu savu groteskumu, tomēr ilustrē gan armijā valdošos noskaņojumus, gan arī vēlāko reakciju no politiķu puses.

Trešajā nodaļā “Apvērsuma norise: varas pārņemšana 16. un 17. maijā” (183.–258. lpp.) apkopoti gan valdības paziņojumi, gan dažādu iestāžu ziņas, kas liecina par parlamentārās varas vieglo transformēšanu autoritārisma. Ceturtajā nodaļā “Pēc apvērsuma: represijas, pretdarbība, noskaņojumi” (259.–376. lpp.) vietu atraduši dokumenti, kas liecina par jaunā režīma īstenoto represīvo politiku pret jaunās varas ienaidniekiem – sociāldemokrātiem, pārkonkrustiešiem un Voldemāra Ozola leģionāriem, kā arī ziņojumi par sabiedrības noskaņojumiem.

Divas pēdējās avotu nodaļas veltītas apvērsuma ārpolitiskajiem faktoriem. Piektajā nodaļā apkopoti ārzemju sūtniecību ziņojumi un ārvalstu preses sniegtās ziņas par apvērsumu Latvijā (377.–424. lpp.). Savukārt sestās nodaļas dokumenti stāsta par Latvijas ārlietu resora mēģinājumiem ietekmēt apvērsuma atskaņas ārvalstīs (425.–519. lpp.), tādējādi atsedzot Latvijā iepriekš nepētītu problēmu – kā Latvija mēģināja konstruēt savu tēlu ārzemēs.

Ne mazāk vērtīgas par avotu edīcijām ir grāmatas sākumā ievietotās ievadesejas. Valters Ščerbinskis savā rakstā “1934. gada 15. maija apvērsums: cēloņi, norise un sekas” (9.–57. lpp.) aplūko ne tikai apvērsuma historiogrāfijas problēmas, bet arī, balstoties uz apvērsumu pētniecības teorētiskajām nostādnēm, sniedz līdz šim konceptuālāko skatījumu par šo notikumu.

Ērika Jēkabsona eseja “Reakcija ārzemēs uz 1934. gada 15. maija apvērsumu Latvijā” uzskatāma par sava veida prelūdiju edīcijas pēdējo nodaļu materiālam, kurā izvērtēta gan jaunā režīma manipulatīvā ārpolitika, gan šo notikumu reprezentācija ārvalstīs. Autors secina, ka apvērsums ticis uztverts kā ierasta parādība tālaika Eiropas politiskās kultūras laukā, nosodošu reakciju nav paudusi neviena ārvalsts, kritiskas atblāzmas vērojamas vien ārvalstu sociāldemokrātu izdevumos (74. lpp.).

Inesis Feldmanis rakstā “Autoritārisma viļņi Eiropā pēc 1. pasaules kara” (77.–89. lpp.) sniedz ieskatu t.s. autoritārisma viļņu koncepcijā, saskaņā ar kuru pēc 1919. gada Eiropa piedzīvojusi trīs autoritārisma viļņus, no kuriem pēdējo – spēcīgāko ievadīja Ādolfa Hitlera nākšana pie varas 1933. gada janvārī, tādējādi Ulmaņa apvērsums iekļaujas šī “trešā viļņa” hronoloģiskajos rāmjos. Rakstā tāpat sniegts vispārējs Eiropas antidemokrātisko režīmu salīdzinājums un aplūkota tipoloģijas problemātika. Pēc recenzenta domām, šī eseja iederētos kā pirmā, jo atsedz vispārējo stāvokli tālaika Eiropā, kā arī risina teorētiski problemātiskus jautājumus. Varētu gan vēlēties, lai šajā esejā tiktu vairāk integrēts Ulmaņa režīms, tādējādi vispārējo autoritārisma teorētisko problemātiku aktualizējot Latvijas situācijas izpratnei.

Ilgvars Butulis esejā “Daži 1934. gada 15. maija apvērsuma aspekti K. Ulmaņa autoritārajā ideoloģijā” (90.–99. lpp.) aplūko apvērsuma ideoloģizāciju un mitoloģizāciju, kas tika izmantota autoritārā režīma propagandā, respektīvi, kā pats Ulmaņa režīms sabiedrībai skaidroja apvērsumu. I. Butulis atzīst, ka ideoloģizētais skatījums bija savā veidā pretrunīgi duāls, no vienas puses, tas sludināja 15. maiju kā unikālu na-

cionālu parādību, no otras puses, atzīstot arī tā starptautiskās ietekmes, sekošanu nacionālisma un nacionālām idejām. Iespējams, šī eseja daudz iegūtu, ja tajā tiktu skarti arī jautājumi par to, kā tika mitoloģizēta citu Eiropas antidemokrātisko režīmu nākšana pie varas. Itālijas fašistu “gājiena uz Romu” vai Vācijas nacionālsociālistiskās revolūcijas un “varas sagrābšanas” (*Machtergreifung*) konstrukciju salīdzinājums ar “atjaunotās Latvijas” konceptu sniegtu ieskatu Latvijas autoritārisma ideoloģijas īpatnībās.

Beidzot recenziju, vēlētos piebilst, ka šī izdevuma tapšana nenoliedzami ir svarīgs notikums 2012. gada akadēmiskajā vēstures dzīvē. Darba sagatavošanai un izdošanai veltītie vairāk nekā 10 gadi redzami arī edīcijas kvalitātē, kas varētu kalpot kā labs paraugs arī citu vēsturnieku darbiem.

Kaspars Zellis

PERSONĀLIJAS

Sveicam jubilejā

ARHEOLOĢEI DAGNIJAI SVARĀNEI – 60

Arheoloģe Dagnija Svarāne (dzim. 1952. gada 20. jūlijā) uzaugusi vēsturnieces Melitas Svarānes ģimenē un, tāpat kā māte, par savas dzīves galveno nodarbošanos izvēlējusies Latvijas senatnes izpēti. Pēc vidusskolas beigšanas 1970. gadā jaunieta uzsāka darbu toreizējā Zinātņu akadēmijas Vēstures institūtā, vasarās piedaloties dažādu arheologu vadītajās ekspedīcijās, bet ziemā veicot laborantes pienākumus Senlietu konservēšanas un restaurēšanas laboratorijā. Ikdienā darbojoties ar senlietām izrakumos un laboratorijā, Dagnijai Svarānei radās interese par senajām metāla

rotām. Tāpēc viņa brīvajā laikā Tautas mākslas studijās “Rota” un “Kalvis” apguva bronzas un sudraba rotu izgatavošanas iemaņas. Šīs zināšanas tika izmantotas, uzsākot arheoloģisko metāla rotu izpēti. Paralēli darbam viņa neklātienē mācījās Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē, kuru pabeidza 1982. gadā ar vēsturnieces diplomu. 1985. gadā jauno zinātnieku konferences tēžu krājumā iespiesta Dagnijas Svarānes pirmā publikācija par Latvijas arheoloģiskajos pieminekļos atrastajām 9.–17. gs. akmens lejamveidnēm.

Tā kā 80. gadu pirmajā pusē pēc valdības lēmuma par plašu restaurācijas darbu uzsākšanu Vecrīgā strauji pieauga arheoloģiskās izpētes un uzraudzības darbu apjoms, tad pie Rīgas Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas izveidoja arheoloģijas inspektora štata vietu, un šo darbu no 1985. līdz 2001. gadam veica Dagnija Svarāne. Viņa pati vadījusi arheoloģisko uzraudzību vairākos objektos, kā arī rūpējusies, lai visiem zemes darbiem vecpilsētā sekotu arheologi. Sevišķu uzmanību viņa pievērsa sadarbībai ar poļu firmas PKZ arheologiem, nepārtraukti sekojot viņu aktivitātēm restaurējamo arhitektūras pieminekļu pagrabos un tuvākajā apkārtnē. Strādājot Vecrīgā, pētnieces zinātnisko interešu lokā nonāca Rīgas viduslaiku un agro jauno laiku metāla atradumi, un pakāpeniski jaunie atklājumi tika iestrādāti rakstos un publicēti krājumos “Arheoloģija un etnogrāfija” un “Senā Rīga”, “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā” un citos izdevumos.

2003. gadā Dagnija Svarāne atgriezās darbā Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļā. Tā kā izrakumu apjoms ir krietni sarucis un lauka darbu veikšanai vairs nav vajadzīgs tik daudz arheologu, viņa uzņēmās pārraudzīt zemes darbus vai konsultēt kolēģus arheoloģiskās uzraudzības laikā Kuldīgā 2004., Cēsīs 2005., Aizkalnē 2008. un Jelgavā 2012. gadā. Tagad jubilāres laika lielāko daļu aizņem kabineta darbs – senlietu apzināšana muzeju kolekcijās, metāla analīžu organizēšana, eksperimentālu atdarinājumu veikšana, zinātniskās literatūras apguve un publikāciju gatavošana. Rūpīgā darba rezultātā Dagnija Svarāne pirmā Latvijā atklājusi 10.–12. gs. dzelzs priekšmetu rotāšanu ar sudrabu, t.s. tausijas tehnikas pielietojumu. Viņa kļuvusi par vadošo speciālisti Latvijas seno metāla tehnoloģiju jautājumos.

Tā kā Dagnija Svarāne labā līmenī apguvusi angļu valodu, kas viņas paaudzes arheologu vidū ir retums, tad 1996. gadā viņa iesaistījās Eiropas Arheologu asociācijā un referēja vairākos tās organizētajos kongresos Rīgā, Zviedrijā, Lielbritānijā un Krievijā. Par Latvijas seno metālu tehnoloģiju, rotkaļu darbarīku un izejvielu pētījumiem viņa lasījusi referātus arī ārzemju konferencēs Ungārijā, Igaunijā un Lietuvā. Viņas ilggadējā

zinātniskā darba rezultātā tapusi monogrāfija “Pētījumi Latvijas seno metālu tehnoloģijā, 11.–17. gs.,” kas šovasar iesniegta publicēšanai Latvijas vēstures institūta apgādam. Kaut arī Dagnija Svarāne pati atzinusi, ka viņu visvairāk aizrauj pats izpētes process – interesantu senlietu atrašana, to materiālu sastāva skaidrošana, gandrīz izdzisušā rotājuma atšifrēšana, paralēlu un ietekmju meklēšana, tomēr gribas vēlēt, lai pamatīgo zināšanu rezultātā radušies jaunie atklājumi nepaliek tikai pētnieces pierakstos, bet gan atspoguļojas vēl daudzās publikācijās.

Sirsnīgi sveicieni jubilejā!

Ieva Ose

ARHEOLOĢEI VIKTORIJAI BEBREI – JUBILEJA

Gadi rit straujāk, nekā mums pašiem gribētos. 31. augustā nozīmīgu savas dzīves jubileju svinēja arheoloģe un LU Latvijas vēstures institūta zinātniskā sekretāre Viktorija Bebre (dzim. Verigo), kuras darba dzīve gandrīz 45 gadus saistīta ar institūtu.

Viņa dzimusi Pierīgā – Salas pagastā 1952. gadā. Vēlāk ģimene pārceļas uz Ogrī. Mācījusies Jūrmalas 1. vidusskolā, 1970. gadā pabeigusi Ogres vidusskolu.

Arheologa darba romantiku un sūrumu V. Bebre izbaudīja jau skolas gados. Kopš 1967. gada viņas vasaras aizritēja arheoloģiskajos izrakumos Ikšķiles Vīnakalnā, Ikšķiles baznīcā, mūra pili un kapulaukā, Salaspils Reznēs. Šo izrakumu vadītājs bija aizrautīgais arheologs Jānis Graudonis, kurš prata spārnnot jauniešus un modināt viņos interesi par savas zemes vēsturi. Pēc vidusskolas beigšanas V. Bebre pieņem darbā Latvijas ZA Vēstures institūta Arheoloģijas nodaļā par tehnisko darbu vadītāju Andra Caunes vadītajā Rīgas ekspedīcijā.

No 1971. līdz 1977. gadam paralēli darbam viņa studē vēsturi Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē. 1984. gadā, jau ieguvusi nopietnu ekspedīciju vadīšanas un zinātniskā darba pieredzi, V. Bebre dodas uz Maskavu, kur līdz 1987. gadam mācās PSRS Zinātņu akadēmijas Arheoloģijas institūta klātienes aspirantūrā un strādā pie disertācijas “Latvijas 11.–16. gs. ādas apavi”. Aspirantūras laikā viņa gūst nenovērtējamu pieredzi senkrievu pilsētu izpētes metodikā, strādājot arheoloģiskajos izrakumos Pleskavā pieredzējušā arheologa Valentīna Sedova virsvadībā.

Disertācija tiek aizstāvēta 1994. gadā, iegūstot vēstures zinātņu doktora grādu. V. Bebres zinātniskās intereses saistītas ar viduslaiku materiālo kultūru un viduslaiku pilsētnieku sadzīvi raksturojošu priekšmetu izpēti. Par šo tēmu viņa publicējusi vairāk nekā 60 zinātniskus un populārzinātniskus rakstus, konferenču tēzes, ka arī referējusi konferencēs un kongresos Latvijā un ārzemēs – Klaipēdā, Maskavā, Minskā, Novgorodā, Pleskavā, Tallinā, Tartu. V. Bebre joprojām ir vienīgais speciālists Latvijā, kas pilsētu kultūrslāņos atrastajos neskaitāmajos ādas gabalos spēj saskatīt to funkcionālo pielietojumu.

V. Bebre vadījusi arheoloģiskos izrakumus vairāk nekā 20 objektos Rīgā, Valmierā, Gulbenē, Zaubē, pētījusi arī zemgaļu senkapus pie Čunkānu–Dreņģeru mājām. Par ieguldījumu senās Rīgas izpētē 2002. gada 22. novembrī viņai piešķirta Rīgas veicināšanas balva.

V. Bebre allaž bijusi sabiedriski aktīva – padomju periodā pildījusi institūta komjaunatnes sekretāres pienākumus, bijusi jauno zinātnieku padomes locekle, lasījusi lekcijas republikāniskajā skolēnu vasaras nometnē “Alfa”. No 1995. gada V. Bebre ir Latvijas Arheologu biedrības biedre, 2003.–2007. gadā veikusi arī biedrības priekšsēdētājas pienākumus.

Kopš 2003. gada V. Bebre ir institūta zinātniskā sekretāre. Līdztekus šim darbam viņa ir arī LU Vēstures nozares promocijas padomes sekretāre.

Viņas vaļasprieks – laivošana, īpaši pavasaros, kad upes, atbrīvojušās no ledus skavām, ar varenu spēku nes savus ūdeņus uz jūru. Jaunībā gūts adrenalīns, arī kāpjot kalnos.

Zinātniski organizatoriskais darbs, pildot institūta zinātniskās sekretāres pienākumus, paņem daudz spēku. Taču arī uzkrātais zinātniskais materiāls par viduslaiku pilsētnieku sadzīvi gaida izvērtējumu. Lai veicas darbi! Lai nezūdoša enerģija un radoša doma!

Antonija Vilcāne

Šogad atceramies

VĒSTURNIEKAM
VILIM BIĻĶINAM – 125

Vilis Biļķins pieder tai latviešu vēsturnieku paaudzei, kura ieguva augstāko izglītību un uzsāka zinātnisko darbību starpkaru periodā. V. Biļķinam ir atzīstami nopelni senāko rakstīto vēstures avotu par baltu tautām tulkošanā, skaidrošanā un popularizēšanā daudzu gadu desmitu garumā 20. gs. 20.–70. gados, dzīvojot Latvijā, gan trimdas apstākļos ārzemēs.

V. Biļķins dzimis 1887. gada 6. jūlijā Zālītes pagastā. Beidzoties Pirmajam pasaules karam viņš atgriezās Latvijā kopā ar Imantas pulku. Studijas LU V. Biļķins pabeidza 1927. gadā, specializējoties Latvijas viduslaiku vēsturē. Viņa pirmie zinātniskie pētījumi: *Vulgātas, breviāra un misāles pēdas Indriķa Livonijas hronikā* (*Die Spuren von Vulgata, Brevier und Missale in der Sprache von Heinrichs Chronicon Livoniae*, 1928) un *Indriķa Livonijas hronika Vidus laiku gara gaismā* (1931) bija nozīmīgi darbi, gatavojot Indriķa hronikas tulkojumus latviešu valodā (1936; 1993), kā arī tad, kad šo hroniku izdeva citās valodās. Jāņem vērā, ka Indriķa hronikas autors savā darbā no Bībeles un sprediķu grāmatām ir pārņēmis ~1000 vārdkopu vai izteicienu.

V. Biļķins strādāja par skolotāju vidusskolās (1928–1935) un pēc tam kļuva par Rīgas pilsētas arhīva direktoru (1935–1944). Viņš pievērsās Atskaņu hronikas (*Pētījums par Rīmju hroniku*, 1935), zemgaļu (*Nameiķis un viņa laikmets*, 1935; *Seno zemgaliešu raksturojums*, 1937), kuršu (*Kuršu brīvības cīņas*, 1936) un latgaļu–lībiešu attiecību izvērtējumam tai laikā, kad vietējo tautu vidū 13. gs. tika izplatīta kristīgā ticība.

Sakarā ar Rīgas arhīva evakuāciju 1944. gadā V. Biļķins devās uz Rietumu valstīm, kur palika kā trimdinieks. Viņš strādāja Vācijā par latviešu ģimnāzijas skolotāju un bija Baltijas Universitātes lektors (1945–1949). V. Biļķina publikācijas liecina, ka 40.–70. gados viņš ir paplašinājis un padziļinājis savu jau agrāk uzsāktu baltu tautām veltīto rakstīto vēstures avotu analīzi. Latviešu vēsturnieku pirmajā konferencē trimdā 1948. gada janvārī V. Biļķins nolasīja referātu par baltu tautu tirdznieciskajām aktivitātēm (*Baltu ārtirdzniecība*), kas ieskicēja rakstīto vēstures avotu ziņas par baltiem no vissenākajiem laikiem līdz 15. gadsimtam. Sekoja virkne populārzinātnisku publikāciju: *Par baltu tautu dziedāšanu un dziesmām no 9. līdz 13. gadsimtenim* (1949), *Viestarts kā zemgaliešu valstsvīrs* (1953), *Ieroču sagāde senajās baltu tautu zemēs* (1954), *Gilberta no Lannoa ziņas*

par senlatvju tautām (1955), *Baltijas valšķu un valdnieku apzīmējumi viduslaiku tekstos* (1957), *Vulfstana vēstījums par aistiem* (1958) u.c.

Starptautisku uzmanību izpelnījās V. Biļķina darbs par Indriķa hronikas autora personību (*Indriķa hronikas autors. Mīts un patiesība*, 1958), ko, tulkotu zviedru valodā (*Problemet om "Henricus de Lettis" nationalitet*), publicēja žurnāls *Historisk tidskrift* (1962). Šajā pētījumā V. Biļķins analizēja latīņu valodas gramatiskās konstrukcijas "latgaļu Indriķis" (*Henricus de Lettis*) rašanos, kad hronists kā svešzemnieks sarunās ar Satezeles lībiešiem raksturoja savu priesteru amatu pie latgaļiem. V. Biļķins pamatoti oponenta tiem autoriem, kuri Indriķi uzskatīja par vietējās izcelsmes – no Imeras latgaļiem nākušu hronistu. Jāatzīmē, ka Indriķa hronikas teksta analīze V. Biļķinu ir nodarbinājusi visu radošo mūžu, jau sākot ar pirmo rakstiņu studiju gados (*Ko nozīmē Indriķa hronikā vārdi "humiles et despecti"*, 1921) līdz plašajam rakstam par 13. gs. hroniku autoriem (*Die Autoren der Kreuzzugszeit und das Milieu Livlands und Preussens*, 1974).

V. Biļķins pārstrādāja, papildināja un no jauna izdeva savus darbus par kuršiem (*Kursa un kuršu cīņas*, 1967, 284 lpp.) un zemgaļiem (*Zemgaliešu brīvības cīņas*, 1973, 256 lpp.). Viņa pētījums par sēļiem (*Sēlija un Dienvidkursa*, 219 lpp.), kas pabeigts 1973. gadā, iznāca pēc autora nāves ASV Sēļzemnieka apgādā 1992. gadā. Viņš ir publicējis daudzus populārzinātniskus rakstus periodikā – *Ceļa Zīmēs*, *Daugavas Vanagu Mēnešrakstā*, *Sauksmē* u.c. izdevumos par viduslaiku autoriem (Kasiodors, Jordāns, Einhards u.c.) un to sniegtajām ziņām par baltu tautām.

V. Biļķina zinātniskais darbs ir augsti novērtēts, cildinot viņu kā tādu Latvijas senākās vēstures historiogrāfijas veidotāju, kurš to ir attīrījis no agrāk pieļautajām romantiski nacionālām hipotēzēm, pakļaujot tās zinātniski pamatotai kritikai (*Latvju enciklopēdija 1962–1988*. Lincoln, Nebraska, I sēj., 1983, 192. lpp.).

Vilis Biļķins miris Bilefeldē Vācijā 1974. gada 14. jūlijā.

Ēvalds Mugurēvičs

IN MEMORIAM

VĒSTURNIECI AUSTRU MIERIŅU MŪŽĪBĀ PAVADOT (16.02.1926.–19.08.2012.)

19. augustā svētdienas pusdienlaikā mūžības ceļā devās vēstures doktore Austra Mieriņa. Tas notika pēkšņi: ne viņa pati, ne kāds cits iepriekš nenojauta mūžības elpas tuvošanos.

Austra Mieriņa ir dzimusi 1926. gada 16. februārī Jūlija un Antonijas Mieriņu ģimenē, kura tolaik dzīvoja Jaunlatgales (no 1938. gada Abrenes) apriņķa Viļakas pagasta Vecābeļu mājās. A. Mieriņa savās atmiņās ir rakstījusi: “Cilvēks ienāk pasaulē kā ūdeni iemests akmens, un ar katru dienu kā koncentriski apli paplašinās viņa interešu loks, bet tikai līdz zināmai robežai, aiz kuras tas atkal sāk sarukt un beidzas sākuma punktā. Es nācu pasaulē tanī vēsturiski laimīgajā laikā, ko mēs dēvējam par neatkarīgo Latviju.”

Viņas bērnības gados, strauji attīstoties Latvijas valsts ekonomikai un kultūrai, sabiedrībā ievērojami pieauga skolotāja profesijas prestižs. Viņas bērnības sapnis bija kļūt par skolotāju. Tāpēc saprotams, kāpēc meitene pēc Kupravas sešklasīgās skolas beigšanas 1940. gada pavasarī devās uz Rēzeknes skolotāju institūtu. Tika izturēts pirmais konkurss dzīvē. Kā

atceras viņas iestājeksāmenu konkurenti un vēlākie draugi mūža garumā, tas bija ne mazāks kā desmit jauniešu uz vienu vietu. Eksāmeni tika veiksmīgi nokārtoti un saņemts paziņojums par uzņemšanu institūtā. Taču tūlīt klāt bija arī 1940. gada 17. jūnija traģiskie notikumi. Vecāki šādos neskaidros laikos negribēja meitu atlaist tik tālu prom no mājām.

1940. gada rudenī Austrā kļuva par Viļakas ģimnāzijas audzēkni. 1945. gadā skola tika pabeigta ar sudraba medaļu. Tajā pašā gadā viņa iestājās Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas un vēstures fakultātes Vēstures nodaļā. Sākotnēji gan bijusi doma studēt filoloģiju. Taču, kā dzīvē gadās, iejaucās nejaušība. Galu galā arī Vēstures nodaļā varēja realizēt bērnības sapni un kļūt par skolotāju. Studiju gados blakus šai sākuma vēlmei parādās jauns aicinājums – vēstures pētniecības darbs. 1950. gadā tiek pabeigta augstskola un jau pilnībā nostiprinājusies interese par zinātnieka darbu. Un tā viss turpmākais viņas mūžs no šī laika 42 gadus saistās ar vienīgo darbavietu – Latvijas vēstures institūtu. Uzkrātas plašas zināšanas par Latvijas vēsturi un sevišķi 19. gadsimta vēstures problemātiku. Lielākā daļa A. Mieriņa darbu veltīta Latvijas agrārājai vēsturei. Tā kā Latvijas zemniecību veidoja gandrīz vienīgi latvieši, tad, pētot agrāro vēsturi, tika pētīti latviešu tautas vēstures svarīgākie jautājumi. Nopietns ieguldījums tika dots arī pilsētu iedzīvotāju, Rīgas un latviešu tautas kultūras vēstures apzināšanai.

Austras pētījumiem raksturīgs, ka tie vienmēr veikti, balstoties uz plašas vēstures pirmavotu bāzes kritisku analīzi, un tas viņai ir ļāvis savdabīgi atklāt izpētes jautājumus problemātiskā skatījumā. Darbos dotajiem secinājumiem ir nezūdoša vērtība. Parauga darbs, kas atsedz viņas pētnieces rokrakstu, ir monogrāfija “Agrārās attiecības un zemnieku stāvoklis Kurzemē 19. gadsimta otrajā pusē”.

Viņa ir piedalījusies vairāku grāmatu uzrakstīšanā: “Rīga 1860.–1917. g.”, “Latvija 19. gadsimtā”, “Latvijas 20. gadsimta vēsture” I sējums, “Latvijas zemju robežas 1000 gados” u.c. Tām līdzās desmitiem zinātnisku un zinātniski populāru rakstu. Viegla bija spalva viņas rokā.

Vēsturnieces devums tika augsti novērtēts. Par zinātniskajiem darbiem A. Mieriņa ir saņēmusi divas Latvijas PSR Valsts prēmijas (1982. un 1987. gadā). 1970. gadā saņēmusi Latvijas padomju gadu vēsturnieku visprestižāko J. Zuša vārdā nosaukto prēmiju. Viņa ar saviem pētījumiem ir pierādījusi, ka vēsturnieki vēstures zinātnē varēja dot nopietnu ieguldījumu arī padomju gadu politiskajā režīmā. Dot darbus, kuri bija, ir un ilgi vēl saglabāsies Latvijas vēstures historiogrāfijā. Arī tajos gados darbojās nosacījums – vai nu pētījums atbilst vēstures zinātnes prasībām, vai arī darbam nav nekāda sakara ar to.

Blakus zinātniskajām aktivitātēm A. Mieriņa savu enerģiju plaši izpaua sabiedriskajā darbā. Šodien gribas atzīmēt viņas ilggadējo darbību

Latvijas vēstures institūta arodorganizācijā. Institūta darbinieki līdz šim ar labu vārdu piemin viņas aktivitātes šajā jomā, gan rūpējoties par grūti risināmajiem dzīvokļu jautājumiem, gan organizējot Baltijas vēsturnieku salidojumus Āraišos un Ezerniekos, gan dažādus pasākumus institūtā. A. Mieriņa iesaistījās institūta un akadēmijas sporta dzīvē, piedalījās ikgadējās kolhozu talkās, par ko viņai bija saglabājušās kuriozas atmiņas.

Visā savā dzīvē viņa bija goda cilvēks ar stingriem uzskatiem un tos nekautrējās paust publiski, nebaidoties, ka tāda rīcība var izsaukt arī laika biedru negatīvu vērtējumu. Uz Austru varēja paļauties.

1993. gadā pēc aiziešanas pensijā Austra turpināja darboties Latvijas vēstures izpētē. Piedalījās vairāku Latvijas vēstures institūta darbu sagatavošanā. Cienot savas un dzīvesbiedra dzimtas piemiņu, par to dzīves gājumu tika sagatavots un izdots plašs pētījums "Laiki un likteņi".

Līdztekus zinātniskajām un sabiedriskajām aktivitātēm A. Mieriņai vienmēr svētā vietā bija ģimene. 1961. gadā par viņas mūža dzīvesbiedru kļuva Kārlis. Šodien bez viņas palikuši sērojošie vīrs, dēls Normunds, vedekla Kaiva, mazbērni Rūdolfs, Dārta, Eliza un Kārlis. Jaunā paaudze ir veidojusies par aktīviem un pozitīvi lādētiem cilvēkiem. Tas neapšaubāmi ir arī viņas nopelns. Austra ar viņai piemītošo latviešu tautas darba, kultūras tradīciju un dziesmu mīlestību prata gan ģimenei, gan draugiem pie sevis izveidot mājas sajūtu. Neviens, pat negaidīti pie viņas ieradīs, nejutās lieks. Ap viņu spītoja gan mazbērni, gan radinieki, gan jaunība, gan arī vēlākajos dzīves gados iegūtie draugi un darbabiedri.

Būdama aktīva pēdējās latviešu tautas atmodas dalībniece, viņa rūpīgi sekoja mūsu valstiskuma atjaunošanas un nostiprināšanas procesiem. Ar saviem atzinumiem par svarīgiem mūsu valsts attīstības jautājumiem bieži izteicās presē. Sāpīgi pārdzīvoja valsts vadītāju biežo nevēlēšanos godīgi strādāt viņiem uzticēto darbu un pieļauto cinismu pret tautu.

Mēs esam pavadījuši mūžības ceļā lielisku kolēģi, Latvijas patrioti Austru Mieriņu. Austras zemes dzīve turpināsies kopā ar mums gan viņas darbos, gan mūsu atmiņās. Paldies Tev par šo atstāto mantojumu!

Lai šo skumjo piemiņas veltījumu noslēdz Austras Mieriņas izvēlētais moto viņas pēdējai sarakstītajai grāmatai "Laiki un likteņi":

*...Tad, kad manis nebūs,
Zvaigznes tāpat mirdzēs,
Pāri visai zemei
Zilgu gaismu lies...
Un, kad manis nebūs,
Manā baltā zemē,
Baltās, baltās takās
Bērnu kājas skries...*

Jānis Bērziņš

VĒSTURNIEKS DŽONS HAIDENS (1940–2012)

No kreisās: Džons Haidens, Gabors Batonji, Martins Hausdens,
Valters Ščerbinskis

Vasarai tuvojoties nobeigumam, no Anglijas pienāca negaidīta sēru vēsts – 2012. gada 10. augustā miris Bredfordas Universitātes emeritētais profesors un Glāzgovas Universitātes viespētnieks Džons Haidens (*John Hiden*). Vēl pirms dažām nedēļām no Džona saņēmu ziņu, ka drīzumā (20. augustā) būs pieejama viņa jaunākā grāmata *Town and Gown*, kurā pieredzējušais vēsturnieks izmēģina savu spalvu daiļliteratūras jomā, aprakstot augstskolas mācībspēku gaitas mūsdienu saimnieciskajos apstākļos. Diemžēl grāmatas iznākšanu pats autors nepieredzēja.

Doktora grādu profesors ieguva Londonas Universitātes Slāvu un Austrumeiropas studiju skolā. Savā ilgajā vēsturnieka karjerā viņš bijis pētnieks Eiropas Vēstures institūtā Maincā, mācībspēks Aberdīnas Universitātē, no 1979. gada – vecākais pasniedzējs, pēc tam profesors Bredfordas Universitātē Jorkšīrā. Šeit viņš izveidoja pirmo Baltijas pētniecības grupu Lielbritānijā, un tieši viņa ietekmē Baltijas valstu pētniecībai pievērsās

vairāki viņa studenti (piemēram, Deivids Smits, Martins Hausdens), vēlāk kļūstot par respektētiem zinātniekiem. Profesors ir piedalījies zinātniskā darba izvērtēšanā dažādās britu augstskolās, bija vēstures grāmatu konsultants lielās, prestižās izdevniecībās, daudzu zinātnisko izdevumu (tostarp *Journal of Baltic Studies*, *Central and East European Review*) redkolēģijas loceklis. Viņa zinātnisko interešu lokā bija Vācijas vēsture, starptautiskās attiecības, Baltijas vēsture un minoritāšu tiesības. Džona Haidena pirmais lielākais darbs *The Weimar Republic* iznāca jau 1974. gadā, bet 1996. gadā piedzīvoja atkārtotu izdevumu. Plašu atzinību un augstu novērtējumu starptautiskajā zinātnieku sabiedrībā ieguva Džona ilgi lolotais pētījums par baltvāciešu politiķi Paulu Šīmanu (*Paul Schiemann. Defender of Minorities*. Hurst, 2005).

Profesora zinātniskās intereses bija visciešākajā veidā saistītas ar Latviju. Viņš bija zinātnieks, taču ar dziļām simpātijām pret savu pētāmo objektu – Baltiju. Džona pētniecība galvenokārt bija saistīta ar Vāciju un Vācijas ietekmi Latvijā, ar baltvāciešu minoritātes lomu Baltijā. Būdams liels Latvijas draugs, viņš bieži un nepāprotami aizstāvēja un skaidroja Latvijas pozīcijas Lielbritānijā, pašiem latviešiem to bieži nemaz nemanot. Profesors bieži konsultēja britu iestādes, ārlietu resoru un plašsaziņas līdzekļus par Baltijas problēmām, pēdējos gados vairākkārt īpaši par minoritāšu jautājumiem. Džons Haidens bija arī Latvijas Vēsturnieku komisijas loceklis, un par savu darbu Baltijas valstu popularizēšanā un – es gribētu arī teikt – aizstāvēšanā starptautiskā sabiedrībā viņš ir saņēmis Igaunijas un Lietuvas apbalvojumus. Atzīmējot profesora 70 gadu jubileju, 2011. gadā iznāca viņam veltīts rakstu krājums par Baltijas valstu vēsturi *Forgotten Pages in Baltic History*, kurā savus pētījumus publicēja viņam labi pazīstami kolēģi.

Visbeidzot gribētu uzsvērt to, ka Džons, pat neraugoties uz gadu starpību ar vairumu citu jaunāko kolēģu, bija sirsnīgs un iemīļots draugs, kurš labprāt pavadīja laiku saviesīgā atmosfērā un intelektuālās sarunās. Džonam, līdzīgi citiem vēsturniekiem, bija vaļasprieks – un tā bija mūzika. Viņš pats spēlēja saksofonu, tādēļ profesoram bija labi zināmas Rīgas labākās džeza vietas. Ar prieku viņš allaž atgriezās mūsu galvaspilsētā un ar interesi iesaistījās akadēmiskajās diskusijās. Pieticīgs, taču ar dzimuša londonieša manierēm, tolerants un liberāls, taču ar asu un kritisku redzējumu – tāds viņš paliks daudzu kolēģu atmiņās.

Lai Tev vieglas smiltis, Džon!

Valters Ščerbinskis

AUTORI

- Muntis Auns** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Jānis Bērziņš** – vēsturnieks, Dr. habil. hist., LZA īstenais loceklis, LU Latvijas vēstures institūts
- Valdis Bērziņš** – arheologs, PhD, LU Latvijas vēstures institūts
- Dzintars Bušs** – vēsturnieks
- Anita Čerpinska** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Inga Doniņa** – arheoloģe, LU Latvijas vēstures institūts
- Elīna Guščika** – arheoloģe, LU Latvijas vēstures institūts
- Līga Lapa** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Ēvalds Mugurēvičs** – arheologs, Dr. habil. hist., LZA akadēmiķis, LU Latvijas vēstures institūts
- Uldis Neiburgs** – vēsturnieks, Latvijas Okupācijas muzejs
- Ervīns Oberlanders** (*Erwin Oberländer*) – vēsturnieks, Dr., Dr. h.c., Johana Gūtenberga universitātes Maincā emeritētais profesors
- Ieva Ose** – arheoloģe, Dr. hist., LZA īstenā locekle, LU Latvijas vēstures institūts
- Dorota Samborska-Kukuca** (*Dorota Samborska-Kukuć*) – vēsturniece, Dr. hab., prof. extraord., Lodzas Universitāte
- Jānis Stradiņš** – ķīmiķis, zinātnes vēsturnieks, Dr. habil. chem., Dr. hist. h.c., prof., LZA īstenais loceklis, Latvijas Zinātņu akadēmija, LU Latvijas vēstures institūts
- Valters Ščerbinskis** – vēsturnieks, Dr. hist., Rīgas Stradiņa universitāte
- Antonija Vilcāne** – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Malgožata Viņarska-Kabacinska** (*Malgorzata Winiarska-Kabacińska*) – PhD, Poznaņas Arheoloģijas muzejs
- Ilga Zagorska** – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Kaspars Zellis** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Sociālo zinātņu fakultāte